

سہ ماہی تاریخی و آثار ہنری

جلد شیراز

چاپ دوم - با تجدید نظر کلی

نخاست

علی نقی - بھسروزی

انامات ادارہ نئی فرنگت ہندوستان فارس

آگست ۱۳۵۴

بناهای تاریخی و آثار هنری

جلد شیز

چاپ دوم - با تجدید نظر کلی

نقاش

علی نقی - مجسمه سازی

« . . . بکشیم آنچه »
« را از گذشته فرهنگ »
« ایران بر ایمان باقیمانده »
« است حفظ کنیم و فرد »
« فرد افراد این مملکت »
« با مظاهر فرهنگ ایران »
« و روح ایرانی آن ، »
« آشنائی داشته باشند »
« تا بتوانند از راههای »
« گوناگون، آنرا حراست »
« و حفظ نمایند . . . »

از فرمایشات

اعلیحضرت

شاهنشاه آریامهر

به اعضاء شورای عالی

فرهنگ و هنر

پنجم شهریورماه ۱۳۴۷

مقدمه

در اجرای برنامه‌های عمومی وزارت فرهنگ و هنر و سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، اداره کل فرهنگ و هنر فارس و شورای حفاظت آثار باستانی شیراز کوشش میکند تا هم با تعمیر و مرمت آثار باستانی و تاریخی در حفظ و نگهداری آنها اقدام کند و هم با چاپ و نشر کتب و رسالات، آثار تاریخی و باستانی را، آنطوریکه شایسته است معرفی نماید تا طبقات مختلف مردم بسوی تاریخ و اهمیت معماری و هنری آنها بخوبی آگاه گردند. باشد که با پی بردن به اهمیت بناها و آثار تاریخی، در حفظ و حراست و مساعدت در تعمیر آنها، با سازمانهایی که در این راه تلاش میکنند اشتراک مساعی نمایند.

چون آقای علی نقی بهروزی عضو شورای حفاظت آثار باستانی شیراز که یکی از مؤلفین دانشمند میباشند کتاب جامعی در خصوص سابقه آثار باستانی و تاریخی جلگه شیراز نگاشته بودند، بمناسبت جشن فرهنگ و هنر سال ۱۳۴۹ به چاپ آن اقدام شد امید آنکه مورد توجه علاقه‌مندان قرار گیرد.

ناصر کجوری

مقدمه

درباره شیراز و آثار تاریخی و بقاع مشهوره و سایر بناهای آن کتابهای متعددی نوشته شده و در هر یک از آنها، کم و بیش، راجع به آن آثار شرحی، که غالباً هم مختصر است، نگاشته‌اند ولی چون آن نوشته‌ها اغلب جویندگان حقایق و پژوهندگان جزئیات آثار تاریخی و هنری را قانع و راضی نمی‌کرد، مؤلف که وجود چنین کتابی را لازم و ضروری میدید با مطالعات و مخصوصاً مشاهدات شخصی برای هر یک از آنها شرحی مشبع (در سطح بالائی از آنچه تاکنون نسبت به هر یک از آن آثار نگاشته شده است) تهیه کرد و اینک بمحض خوانندگان محترم و عاشقان اینگونه تحقیقات تقدیم مینماید.

نکته مهمی که ذکرش واجب است، این است که مؤلف در این کتاب سبک خاصی را اختیار کرده و علاوه بر شرح و تفصیل هرائری و چاپ عکسهای جالب و زنده و دقیق آنها، در هر جا مناسب دیده است، داستانی تاریخی هم ذکر نموده تا مطالب مفصل کتاب موجب خستگی خوانندگان نگردد.

برای آنکه مطالب کتاب بهتر درک شود، آنرا بسه بخش تقسیم کردیم. بدینسان:

بخش نخست - حصار جلگه شیراز و آثار تاریخی در آن.

بخش دوم - بناهای تاریخی و آثار هنری داخل شهر شیراز.

بخش سوم - وضع بناهای تاریخی و آثار هنری در عصر پهلوی

امید است که این خدمت فرهنگی که با تحمل زحمات بسیار صورت گرفته،

در نظر خوانندگان محترم ارج و بهائی یابد.

شیراز - آبانماه ۱۳۴۹

علی نقی بهروزی

ویرایش

چاپ دوم

چون کتاب «بناهای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز» مورد عنایت و توجه خاص علاقه‌مندان به شهر شیراز قرار گرفت و در اندک مدتی نسخ چاپ اول آن نایاب گردید، به تقاضای دوستان این کتاب که از اطراف و اکناف کشور خواهش ارسال آنرا داشتند، بمناسبت هشتمین جشن فرهنگ و هنر، به تجدید چاپ آن اقدام میگردد.

پیش از چاپ دوم، در مطالب و مندرجات کتاب تجدیدنظر کلی بعمل آمد و بر مطالب آن افزوده گشت. امید آنکه مندرجات این کتاب کنجسکاوای علاقه‌مندان به آثار تاریخی و هنری این شهر زیبا را ارضاء نماید.

اداره کل فرهنگ و هنر فارس

آبانماه، ۱۳۵۴

بخش نخست

حصار جلگہ شیراز

و

آثار تاریخی و باستانی در آن

حصار جلگه شیراز

و آثار تاریخی در آن

مقدم

جلگه خرم و مصفای شیراز بطول تقریبی ۴۰ کیلومتر و عرض ۱۵ کیلومتر بشکل مستطیل بوده و درازی آن «شرقی-غربی» است. شیب این جلگه از مغرب به مشرق است و بهمین جهت قسمت غربی آن منابع چشمه‌ها و قنوات متعددی است که جلگه را از مغرب به مشرق مشروب می‌سازد. آبهای زائد و سیلابهای کوههای اطراف و خود جلگه در انتها الیه شرقی جلگه انباشته شده و بشکل دریاچه‌ای درآمده است که آنرا دریاچه ههارلو با دریاچه نمک گویند. این دریاچه که در ۲۴ کیلومتری مشرق شیراز واقع شده به ابعاد تقریبی ۶ در ۱۰ کیلومتر است و وسعت آن به نسبت باران زمستان کم و زیاد میشود. آب آن فوق العاده شور است و در نتیجه تبخیر زیاد آب بهنگام گرمی هوا، مقدار زیادی نمک طعام در اطراف آن بر جای میماند که بمصرف اهالی شیراز و دهات اطراف میرسد و هیچ نوع مایه در آن رشد و نمو نمیکند.

در زمستانها، آبهای زائد جدولها و قناتها و همچنین آبهای بارانهای کوهها و جلگه و مخصوصاً سیلابها توسط رودخانه‌های دوطرف شیراز همه بطرف این دریاچه سرازیر میگردد و بهمین جهت وسعت سطح آن در زمستان بمراتب بیشتر از تابستان است. وسط جلگه، مخصوصاً حول وحوش شهر شیراز صاف و هموار است اما چنانکه از تاریخ استنباط میشود سابقاً پستی و بلندی بسیاری داشته که مرحوم گویمه‌خان زنده پادشاه عمران طلب، آنرا صاف و هموار ساخته است.

مؤلف تاریخ گیتی‌گشا در این خصوص چنین نگاشته است: (۱)

«... چون اطراف اربعه شهر مشتمل بر فراز و نشیب بسیار و اراضی اکتاف حصار بغایت ناهموار بود فرمان اقدس شرف نفاذ یافت که مردان توانا و جوانان کارآزمای از جمیع ممالک جمعیت نموده و موجب تسطیح اطراف شهر گردند و احکام قضا نظام درین خصوص بعهده بیگلربیگیان و حکام هر مملکت و هر ولایت شرف صدور یافت که دوازده هزار نفر دیو هیکل، پیل پیکر، بیلدار، استوار، روانه دربار فلک اقتدار سازند که در مدت گرمی هوای تابستان بانجام امر مذکور پردازند. حسب الامر معلی عمله مذکور وارد گرداگرد شهر گردیدند....»

دورنا دور این جلگه دل‌انگیز را کوههای نسبتاً مرتفعی بشکل حصاری استوار احاطه کرده است. این کوهها علاوه بر اینکه حکم حصار مستحکمی دارد که از لحاظ سوق‌الجیشی و حفظ شهر اهمیت زیادی دارد، از همان قدیم‌الایام مورد توجه سلاطین و امراء، علماء و زهاد، شعراء و عرفاء بوده و هر طبقه و صنفی بطریقی از آنها استفاده کرده است.

سلاطین و امراء، کوشیده‌اند که قلاع مرتفع و عمارات شامخی را در قلل و یادامنه آنها بسازند و از مزایای سوق‌الجیشی و یا مناظر جالب آنها بهره‌برگیرند. علماء و

زهاد، عرفاء و صوفیه از نقاط خلوت و مخلی بالطبع و غارهای سکوت آمیز آنها استفاده کرده، بعبادت و ریاضت و تزکیه نفس پرداخته‌اند.

شعراء، مناظر بهجت خیز و دور نماهای دل‌انگیز آنها را وسیله الهام قرار داده، آثار گرانبهائی را بوجود آورده‌اند. «گلستان و بوستان سعدی» در دامنه همین کوهساران بوجود آمده و غزلیات آسمانی حافظ در کنار همین تپه‌ها و کوهها، در آئینه خاطر شاعر شیرین سخن «حافظ» نقش بسته است.

کوهبائی که حصار طبیعی شیراز را تشکیل می‌دهند، در مشرق و مغرب در شمال و جنوب، بشکل رشته‌های متوازی قرار گرفته‌اند.

کوه شرقی: این کوه که ارتفاع زیادی ندارد و بر دریاچه «مهارلو» مشرف است، کوه منفردی است که فاقد آثاری می‌باشد. در دامنه این کوه یک غار طبیعی بچشم می‌خورد که اطراف آن مقداری سنگ چخماق دیده می‌شود و در کنار دریاچه چند تپه باستانی مشاهده می‌گردد که ممکن است آثاری از دورانهای مختلف پیش از اسلام و بعد از آن در برداشته باشد.

کوه شمالی: این کوه که از همه مهمتر است از کنار دریاچه مهارلو (در مشرق) شروع می‌شود و بکوههای قلات (در مغرب) می‌پیوندد و بر اثر شکافهایی که در آن احداث گردیده بچهار قسمت تقسیم شده است. این شکافها که «تنگ TANG» (بفتح اول و سکون دوم و سوم) نامیده می‌شوند، بترتیب از مشرق بمرغوب عبارتند از:

۱- تنگ سعدی.

۲- تنگ الله اکبر.

۳- تنگ منصور آباد (تنگ کوشک بیچه).

واز اینر کوه شمالی بچهار قسمت عمده تقسیم شده است بدینقرار:

۱- کوهیکه از کنار دریاچه مهارلو شروع و بتنگ سعدی خاتمه مییابد و در

هرجائی بناهی موسوم است.

۲- کوهیکه بین «تنگ سعدی» و «تنگ اشاکبر» است و آنرا «کوه رحمت» و «کوه چهل مقام» نامند .

۳- کوهیکه بین «تنگ الله اکبر» و «تنگ منصورآباد» است و آنرا «کوه باباکوهی» و «کوه صبوی SABAVI» بفتح اول و دوم و کسر سوم نامند .

۴- کوهیکه از «تنگ منصورآباد» تا نزد «تنگ گویوم GOOYOM» کشیده شده و بکوههای قلات منتهی میشود .

کوه شرقی : در مغرب جلگه شیراز کوه «دراک DERAK» (بکسر اول) واقع است که آنرا «کوه برفی» هم گویند و با «تنگ سرخ» و کوه قلات «کوه مستقی» را تشکیل میدهد. (۱)

کوه جنوبی : این کوه که برخلاف کوه شمالی یک پارچه و متصل است از نزدیکی کوه دراک (چنار راهدار) شروع و تا آخر جلگه امتداد یافته و در حوالی «خفر» پایان مییابد .

کوه بامو : BAMOO (بفتح اول و ضم کشیده دوم هر وزن سبو) کوهی است که در پشت کوه شمالی و درست در مقابل «تنگ الله اکبر» واقع است و اگرچه خارج از جلگه شیراز قرار دارد ولی چون جلو آن باز است و مثل این است که جزء حصار جلگه شیراز قرار دارد، از آن ذکری میشود .

اهمیت این کوه در اینست که منبع و سرچشمه چند قنات و آب است که معروفترین آنها دو قنات «رکن آباد» و «آب زنگی» است و ما شرح این دو قنات را بتفصیل در قسمت «تنگ الله اکبر» ذکر خواهیم کرد.

علاوه بر این دو چشمه، چشمه‌های دیگری هم در وسط و دره‌های کوه بامو جاری است که آنها را «چشمه بیدی» و «چشمه صادقی» و «چشمه فیلی» و «چشمه گردو» نامند و گویا

۱- وجه تسمیه آن در شرح این کوه ذکر میشود.

منبع آب «باجگاه» هم همین کوه می باشد.

در این کوه باغها و درختان زیادی است و شکارهای بسیاری هم دارد و به همین سبب

تفرجگاه اهالی شیراز است.

وقتی از طرف شاهزاده «نصرت السلطنه» حاکم فارس، ضیافتی در این کوه برپا

گردیده و از مرحوم حاج فصیح‌الملک «شوریده شیرازی» هم دعوت میشود که به آنجا

برود اما او بعللی نمیتواند در آن ضیافت شرکت کند و لذا این غزل شیوا را سروده و

برای شاهزاده میفرستد.

ایدل شوریده همچون چشمه کوه بمو (۱)

از فراق همدمان مشکمو لختی بمو (۲)

من پریشان مانده و یاران من در کوه جمع

نشئه اینجا مانده و آنجا آب صافی در سبو

آشنایان در پی آهوی کوهی میدوند

من بشهر اندر پی آهوشان ماهرو

گوی را گوئی که ای بیچاره سرگردان مباش

گوی مسکین را خطائی نیست، جوگان را بگو

بی فصیح‌الملک بزم دوستان دانی که چیست؟

چون طعام بی نمک یا چون نماز بی وضو

حضرت شهزاده آزاده والا که باد

«نصرت» حق تا ابد چون نام او همراه او

چند روزی شد که محرومم ز فیض حضرتش

از حضورش دورم اما در غیابش مدحگو

۱- به فتح اول - نام کوه است

۲- به کسر اول - فعل امر است از موثیدن یعنی گریه کن

کو چو گیسوی بتان عمری مرا ناشانه وار

شرح محرومی خود را باز گویم مو بمو

آه سرد و روزگرم و راه سخت و پای سست

عذر من بپذیر هان ای میزبان نیکخو

لیک اینها راستی عذر است یعنی کز شما

مفصد من کوه بی موهست، نی کوه بمو (۱)

کوه بمو با داشتن غارهای سکوت آمیز و روحانیت خاص، محل عبادت و ریاضت بعضی از عرفاء و صوفیه بوده است که از آن جمله است، عارف بزرگوار «شیخ ابومحمد روزبهان بن ابی نصر بقلی» که آرامگاهش هنوز در محله «درب شیخ» شیراز باقی است.

دانشمند محترم آقای حاج صدرالدین محلاتی در شماره اول مجله دانشکده ادبیات شیراز نوشته است که:

«... چون شیخ روزبهان بشیراز باز میگردد خرقة از دست قدوه اهل عرفان

۱- مرحوم حاج میرزا احمد تقیب الممالک شیرازی هم قصیده‌ای راجع باین کوه دارد که چند بیت آن چنین است:

ای صباگر بگذری بر ساحت کوه بمو دم غنیمت دان، بچم در آن نضای خرمو

نرم نرمک، آهوان دشت را فرمای رام اندک اندک ده پلنگان راز کوهستان رمو

هم سلام از من بآهو بر که «اقبل یا حبیب» هم پیام از من بخالو «ده که» بگریز ای صمو

بانگ بر شیران بزنی کامد اجل، ای، طرقتوا

مژده بر مرغان بده کامد سلیمان، سلعوا

الفرار ای امر من کامد سلیمان بر بساط

در حضورش دیو و دد، وحش و طیور و آهووا

«خالو یعنی خرمن».

شیخ سراج‌الدین محمود که از اعقاب شیخ‌الشیوخ ابوالحسین احمد بن سالبه انصاری است می‌پوشد و سربصر امیگذازد و در حال مستی بکوه «بموی» شیراز اقامت مینماید و بر ریاضت سخت و شدت بند و مجاهدات و عبادات اشتغال می‌ورزد و مدت هفت سال در این کوه اقامتش بطول میانجامد.

وی گامگامی می‌فرموده که : «ای کوه بموسی انوار تجلی بر تو یافته‌ام.» در این بخش نویسنده سعی خواهد کرد که آثار تاریخی و نقاط مهم و تکاپا و مقایریکه در این کوهها و تنگها و یا دامنه آنها واقع است بتفصیل معرفی نماید و جزئیات هر يك را با اشعار و داستانهاییکه بآنها مربوط است بنظر خوانندگان گرامی برساند .

اینک بشرح آثار تاریخی و باستانی کوههای جلگه شیراز می‌پردازیم .

کوه شمالی

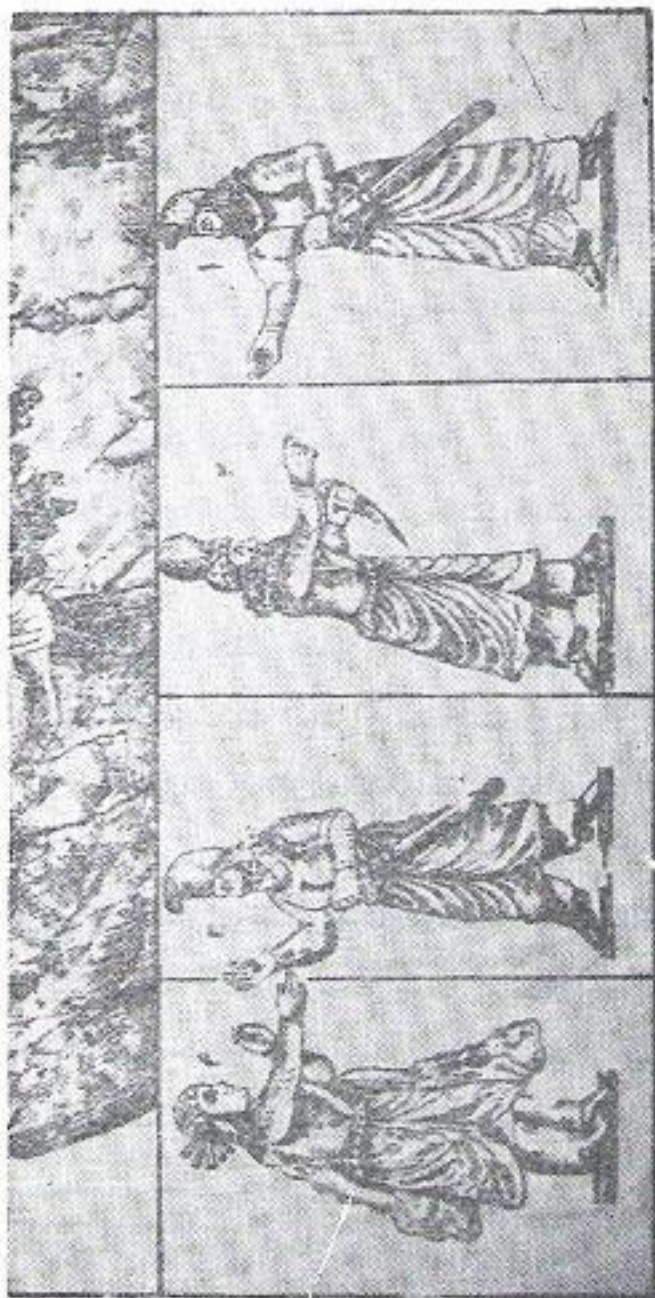
قسمت اول

۱- بوم دلك BARM-E- DELAK برم بفتح اول وسكون دوم وسوم-تالاب
وآبگیر را گویند.

وجه تسمیه این برم به «دلك» (دل با اضافه کاف تصغیر یا کاف تشبیه) این است
که شکل آن برم مانند «دل- قلب» است.

تقریباً در ۱۴ کیلومتری مشرق شیراز و چهار کیلومتری قصرابونصر، در ریشه
کوه، آبگیر و تالابی است که آنرا «بوم دلك» گویند. آبهای این برم از چند شکاف
کوه خارج شده و در ریشه کوه تالابی را تشکیل میدهد و بعداً آبهای زائد آن که در
جدولی جاری میشود به مصرف زراعت رسیده و هرچه باقی ماند بدریاچه مهارلو
میریزد.

در اطراف این آبگیر نیزاری است که چندین درخت هم دوروبر آن دیده میشود
و در کنار آن اطاق کوچکی است که اهالی آنرا امامزاده گویند و مورد احترام مردم است.

فقوش برمدك (نقل از كتاب آثار عجم)

در بدنه کوه، قریب پنج شش متر بالاتر و مشرف بر آب، سه طاغچه مانند در کوه نفر شده و در آنها تصاویری متعلق بقبیل از اسلام حجاری شده است که خصوصیات هر یک بقرار زیر است :

در طاغچه اول شخصی ایستاده و دست چپش روی قبضه حربه کتاره مانند است و دست راست را بجلو دراز کرده است.

در طاغچه دوم شخص دیگری ایستاده که قامت او از اولی بلندتر است و رویش بسمت شخص اولی است و در دست چپش خنجر است و یادست راستش بجلو اشاره میکند. با ملاحظه کلاه و لباس و سایر خصوصیات این شخص حدس زده میشود که این شخص بهرام پنجم (بهرام گور) پادشاه ساسانی باشد.

در مجلس سوم دو نفر حجاری شده است. در سمت راست همان شخص اول است ولی در این جا گلی را بتفردیگر که زنی است تقدیم میکند .

مرحوم فرصت الدوله که نقش مزبور را در کتاب نفیس خود موسوم به «آثار عجم» (۱) نقل کرده معتقد است که شخص دوم پادشاه وقت «گشتاسب» است که پادشاه کیانی بوده و نقوش مزبور در دوران او نقر شده است. احتمال داده میشود که شخص چهارم که بصورت زنی حجاری شده «ملکه ایران» باشد. از اینقرار در این سه مجلس، شخص واحدی، گاهی بحضور پادشاه و زمانی بحضور ملکه رسیده است.

مرحوم «نیکلا» راست دانشمند و محقق روسی که مطالعات زیادی در تاریخ و آثار باستانی ایران داشت ضمن مقاله مفصلی که در شماره ششم و هفتم سال سوم مجله یادگار چاپ تهران نگاشته با استدلال مفصلی معتقد است که حدس مرحوم فرصت الدوله

۱- میرزا محمد نصیرالحسینی مآتب به «فرصت الدوله» و مشهور به «میرزا آقا» و متخلص به «فرصت» در سال ۱۲۷۱ هـ.ق در شیراز متولد شد و از فضلا و شعراء و هنرمندان معروف قرن اخیر شیراز است که جامع فضائل و کمالات بسیاری بوده است. آن مرحوم در سال ۱۳۳۹ هـ.ق در شیراز وفات یافت و در جواز قبر حافظ مدقون شد.

صائب است و نفر چهارم «ملکه ناهیده» زوجه گشتاسب میباشد. او میگوید که شخص اول «زردشت» پیغمبر است که در مجلس اول مأمور کشف چشمه آب میشود و چون پس از کوشش بسیار، چشمه آب «برم دلك» را کشف میکند، گلی را که در کنار آن روئیده است چیده، بملکه تقدیم میکند. راست در پایان مقاله خود میگوید که از اینقرار حجارپهای سه گانه برم دلك مربوط بزمان قبل از سلسله هخامنشی است و حجاری مزبور یادگاری است بمناسبت پیدا کردن آب چشمه برم دلك.

دانشمند محترم آقای علی سامی باستانشناس معروف (۱) با مطالعه نقوش هخامنشی و ساسانی عمیده تازه‌ای راجع باین نقوش دارد که عیناً از کتاب شیراز تألیف ایشان نقل میشود:

«مجلس اول (دست راست) $2 \times 1/6$ متر اندازه. یکی از شهریاران ساسانی، که شاید «شاپور اول» باشد نمایانده شده. دستش بطرف چپ دراز و تاجی که روبان آن آویزان است، نظیر تاجی که شاپور در نقش رجب از مظهر خددا میگیرد، در دست گرفته. موهای پر پشت سرش نمایان و شمشیری حمایل دارد. طرز ایستادن و شمشیر کمر او نظیر نقش بهرام در نقش رستم میباشد.

$1/5$ متر آن طرفتر این نقش، نقش دیگری است که $2/70 \times 1/40$ متر وسعت آنست و محتمل است که بهرام پنجم بوده. تاج این نقش گوی مانند و موها به پشت سر ریخته و خنجر در دست دارد و یک دست را بعلامت احترام بلند کرده.

سه متر آن طرفتر مجلس دیگری است با ابعاد $3/5 \times 1/50$ متر. در این مجلس دو نفر نقش گردیده. یکی از آن شکل زنی است و شیشی شبیه بگل از نقش دیگر میگیرد. طرز لباس این نقوش نظیر لباس نرسی در نقش رستم میباشد.

۱- آقای علی سامی از محققین و باستان شناسان صاحب نظر و معروف معاصر است و متجاوز از بیست جلد کتاب تألیف کرده‌اند.

آقای سامی معتقد است که بهدسیات مرحوم راست اعتباری نیست و نقوش برم دلك از شهریاران ساسانی است که مانند سایر نقوش آنها در کنار رودخانه‌ها یا چشمه سارها کنده شده است .

۲- دست خضر: DAST- E- XEZR (بفتح دال و کسر خاء)

اگر از برم دلك سه چهار کیلومتر بسوی شیراز (بسمت مغرب) حرکت کنیم ، بدشت هموار و سرسبزی میرسیم که اهالی آنرا «دست خضر» گویند و وجه تسمیه آنرا چنین توجیه میکنند که حضرت خضر (ع) از اینجا عبور کرده و دستی بزمین گذارده است. وبه همین مناسبت اطاقی در وسط آن دشت ساخته و آنرا زیارتگاه ساخته و برای آن نذرو نیاز میکنند ولسی آنچه محقق است عنوان «دست خضر» ابتدا «دشت خضر» DASHT-E-XAZAR (بفتح دال و خاء و ضاد و سکون شین) بوده یعنی صحرای سبز و چون این صحرا بواسطه داشتن چشمه‌ها و آب و هوای ملایم همیشه سبز و خرم است آنرا «دشت خضر» یعنی صحرای سبز نامیده‌اند ولى بعداً مردم آنرا تحریف کرده و بصورت «دست خضر» درآورده‌اند .

۳- قصر ابونصر: در ده کیلومتری مشرق شیراز، یعنی درست در مغرب «دست -

خضر» دماغه‌ای از کوه پیش آمده و تپه سنگی را تشکیل داده است که فقط از سمت شمال بکوه متصل است و در جنوب آن دماغه رودخانه خشک شیراز عبور میکند که در زمستانها کم و بیش آب دارد .

از روی این تپه سنگی منظره جلگه شیراز بخوبی دیده میشود و از همانجا آبهای براق و صاف دریاچه مهارلو و باغستانهای غربی و دهات جنوبی و شرقی جلگه شیراز بخوبی نمایان است .

بر بالای این پشته کم ارتفاع خرابه يك كاخ بامستانی است که آنرا سابقاً ، «تخت سلیمان» و «مسجد سلیمان» مینامیده‌اند ولى از مدتی پیش باینطرف به

«قصر ابونصره معروف گردیده است و البته نه به سلیمان ارتباطی دارد و نه به ابونصر بلکه یکی از قصور سلاطین هخامنشی بوده است.

در اینجا شرح نسبتاً مبسوطی را که دانشمند محترم آقای علی سامی در کتاب «شیراز» راجع به قصر ابونصر نگاشته‌اند نقل میکنیم:

«... در روی تپه يك درگاه سنگی که دو نقش بر بدنه آن منقوش است دیده میشود. حجاری این سنگها با احتمال قریب بیقین در دوره هخامنشی‌ها و با حجاریهای تخت جمشید همزمان و شاید مربوط بعصری بوده که چند صباحی در عرض سال مقر سلاطین هخامنشی و بعداً مقر حکمرانی ولات و امرای محلی گردیده است و پاره‌ای معتقدند که سنگهای نامبرده را شاید از تخت جمشید آورده باشند.

«کاوشهای هیئت علمی موزه «متروپولیتن» و پیدایش چند شیئی هخامنشی در آنجا و در این اواخر خواننده شدن نام شیراز بین الواح گلی تخت جمشید ثابت نمود که در شیراز و با احتمال قوی زمان هخامنشیان (خشایارشا) قصر کوچکی در همین محل ساخته شده که کارگران و حجاران از خزانه شاهنشاهی دستمزد دریافت میداشته‌اند.

بر درگاه سنگی نامبرده، دو خدمتگزار، بهمان ظرافتی که در نقشهای تخت جمشید رعایت شده حجاری گردیده. در دست یکی شمعدان و عوددان و در دست دیگری هوله و عطر دانی نظیر نقوش کاخ «تچر» تخت جمشید میباشد.

«از سیاحان معروف قرون گذشته، «شوالیه ژان شاردن» فرانسوی ضمن سیاحتنامه خود در ایران، (۱) در قسمت شیراز، اشاره مختصری باین آثار نموده و متذکر شده است که هنگام سیاحت شیراز به «دست خضر» رسیده و در دامنه کوه، عمارتی دیده که آنجا را «تخت سلیمان» مینامیده‌اند.

۱- شاردن در سال ۱۶۷۱ میلادی در زمان سلطنت شاه عباس دوم و شاه سلیمان صفوی دونوبت بایران آمده است.

ترجمه قسمتی از مشاهدات او چنین است:

در يك فرسخی قلعه فهندز برجی است که ۲۸ الی ۳۰ پامحیط دارد و درهای آن بطرف مشرق و شمال و جنوب باز میشود و مصالح این برج آسنگ مرمر است و بقدری محکم ساخته شده که خراب شدن آن بتصور نمیآید. بر روی هر دری دو صورت برجسته دیده میشود و ایرانیان این برج را منسوب بمادر سلیمان میدانند. و نوشته‌های شاردن معلوم میدارند که در سیصد سال پیش قسمتهائی از درگاههای این قصر و نقوش آن برجا بوده است.

و فلانند که در سال ۱۸۴۱ میلادی آنجا را دیده بحث مفصلتری مینماید که مفاد قسمتی از مشاهدات او را عیناً نقل مینماید، بدین منظور که در ۱۱۷ سال پیش که او این خرابه‌ها را از نزدیک دیده آثار و نقوش بیشتری موجود بوده که متأسفانه درین تاریخ وجود ندارد و از بین رفته است:

هس از طی شش کیلومتر به پای تپه‌ای رسیدیم که بکوه‌های دشت متصل است. اندکی از بقایای معماری قدیم در آن باقی است که قابل توجه نیستند. در نوك تپه و بر روی وسعت کوچکی سه دره‌نوز برپاست و وجود بنائی را معین میدارند لیکن سخت مشکل است که وضع و طرز بنا را معین داشت. شیرازیه‌ها این بنا را تخت مادر سلیمان یا مسجد مادر سلیمان مینامند. از حقیقت این بنا و سرگذشتش در قدیم چیزی دانسته نمیشود زیرا مصالح و مواد ساختمانی قابل توجهی ندارد ولی عقیده شخصیم را در زیر شرح میدهم: ایرانیان درازمنه مختلف بناهای قدیمی را استخراج کرده تا از آنها بنای جدید دیگری ساختمان نمایند. اکنون بخوبی میتوان از آثار يك دیوار فرو ریخته بطرز بنای يك تالار مربع پی برد. در بین موادی که برای ساختمان بالاترتیب داده‌اند تکه‌های سنگ سیاه متحجر است که شباهت تام به ستونهای تخت جمشید دارند. وقتی در زمین حفاری شود بهرگونه‌ای تکه‌های کامل از این نوع ستونها و از همین جنس سنگها

یافت میشود.

«اگر در وضع سردر باقیمانده دقیق شویم می‌بینیم غالب سنگها که از پهنابالای درگذاردند هر يك از حیث حجم بادیگران متفاوت است. آستانه درها از تکه‌های سنگهایی تشکیل شده و سنگهای جرزاها بادرهای تخت جمشید شباهت دارند چه از يك نوع سنگ بوده و کارو حجاریشان تماماً یکیست. همان خدمتگزاران جوان را که آفتابه لگن می‌برند و از آنها صحبت شد، نشان میدهند تنها تفاوتی که در نقش جرزاین درها و تخت جمشید است اینست که در اینجا يك صورت میباشد در صورتیکه در جرزه‌های تخت جمشید دو صورت میباشد. بعلاوه بدان بزرگی نیست و این از برای آنست که متعلق بتالاری بوده‌اند که تناسبش از هر حیث کوچکتر از نالار تخت جمشید میباشد.»

«از مطالعه مشهودات مورخین و باستانشناسان نامبرده چنین برمیآید که قسمت‌هایی از این آثار در قرون گذشته ناسی چهل سال پیش برپا بوده و علاوه بر این دوقش درگاهی که امروز برجای مانده، نقوش ظریف دیگری هم بوده که بتدریج از بین رفته و همه حاکی است که در گذشته‌های بسیار دور يك قصر زیبایی بر فراز این تپه خوش منظره ساخته شده که در زمان غلبه اعراب و سایر مهاجمین بسرنوشت ساختمانهای هخامنشی و ساسانی دچار گردیده و بعداً از مصالح آن در همانجا در چند نوبت ساختمان‌هایی بر حسب احتیاج بوجود آمده و بقایای دیوار آن نادره‌ی ماکشیده شده است و سنگ همین درگاهی که امروز باقی مانده باز متعلق بخود او نیست و کوچکتر است و بعلاوه خود درگاه نیز متعلق بخود او نیست و کوچکتر است و بعلاوه خود درگاه نیز باریکتر از آنچه مرحوم فرصت‌الدوله نوشته است میباشد یعنی عرض آن از سه متر کمتر و حتی بیک متر هم میرسد.

«کاوشهای علمی در این محل در سال ۱۳۱۱ شمسی از طرف باستانشناسان «موزه متروپولیتن نیویورک» آغاز و مدت دو سال و نیم بطول انجامید و اگر چه بطور

ظواهر اشیاء مهم و قابل ملاحظه‌ای آنطوریکه انتظار میرفت بدست نیامد ولی از روی همان قسمت‌ها و اشیاء مکشوفه مهمه، تاریخی مربوط به نوعیت شهر شیراز در گذشته‌های دور معلوم گردید که از لحاظ تاریخی حائز اهمیت فراوانی است.

«جالبترین اشیائی که طی این حفاری بدست آمده عبارت است از تفریباً شصت سکه مربوط بزمان اسکندر ناعبیدالله زیاد؛ قطعات يك بشقاب سنگی از سنگ پشم و يك سرپرنده از سنگ سبز متعلق بدوره هخامنشی، ظروف سفالین دوره اشکانی و ساسانی، چند مهره که روی آنها نام اردشیر خوره (کوره اردشیر) و بردیگری نام شهری شبیه شیراز نوشته شده است.»

متأسفانه در ظرف بیست سال اخیر در محل قصر مزبور بساختن خانه‌های روستائی مبادرت ورزیده و کلیه آثار آن قصر را در شالوده‌ها بکار برده‌اند و اخیراً فقط يك درگاه در وسط یکی از خانه‌ها برپا بود که آنهم برای محفوظ ماندن به تخت جمشید منتقل گردید.

۴- قلعه بندر: QALEH-BANDAR (بفتح باء و دال و سکون بقیه)

در انتهای غربی قسمت اول کوه شمالی، مشرف بر تنگ سعیدی قلعه‌ای بوده که اکنون خراب شده است. این قلعه را بنام‌های «فهندز» و «قهندز» و «بهندز» و «کهن‌دژ» و «بهن‌دژ» و «فهندز» نامیده‌اند ولی مردم شیراز آنرا «قلعه بندر» گویند.

این قلعه یکی از قلاع قدیمی است که برای حفظ تنگ سعیدی و جاده آن و شهر شیراز، ساخته شده بوده است.

با مطالعه دقیق و مخصوصاً وجود چاه سنگی و خرده سفالهایی که در اطراف آن جمع‌آوری شده، تشخیص داده شده که این قلعه مربوط بدوران هخامنشی است که در دوره ساسانی و بعد از اسلام هم، مخصوصاً در دوره دیلمیان از آن استفاده میشده است در اینجا لازم است این نکته را تذکر دهیم که شهر فعلی شیراز با تنگ سعیدی و این قلعه فاصله دارد ولی سابقاً شهر شیراز در حوالی همین قلعه بوده و آنرا «شی‌بازار» (مخفف

شیب بازار، می‌نامیده‌اند زیرا که زمین این قسمت از جلگه پائینتر از زمینهای غربی آن است.

بعضی از باستان شناسان و محققین حدس می‌زنند که بدلیل ساخته شدن قصر ابونصر، ممکن است شهر شیراز، در دورهٔ هخامنشی، در حوالی قصر بوده و بتدریج رو به غرب امتداد یافته نادر اوائل اسلام بحدود تنگه سعدی رسیده بوده است. اگر این حدس درست باشد، باید دانست که شهر شیراز مانند حالا مجتمع نبوده بلکه خانه‌ها و منازل از هم فاصله زیادی داشته و بین آنها اراضی و مزارع پهناوری وجود داشته است. بعدها که از دورهٔ دیلمیان نازندیه، خواستند از نظر نظامی و حفظ شهر برای آن «بارو» بسازند، شهر را جمع کردند و دور آنرا برج و بارو ساختند و از آن تاریخ منازلی که در حوالی تنگ سعدی و قلعه بندر و خارج از بارو قرار داشت از بین رفت.

در نیم قرن اخیر هم که شهر شیراز توسعه یافته، شهر رو به سمت مغرب جلگه پیش رفته بطوریکه اکنون نزدیک است که شهر به روستای قصرالدشت (مسجدبردی) متصل گردد.

از عجایب این قلعه، «چاه وسیع و عمیق» آن است که در دل کوه و در پای قلعه حفر گردیده و دهانه آن مربع است و از آب آن برای شرب ساکنین قلعه استفاده می‌شده است. اهالی شیراز آنرا «چاه قلعه بندر» نامند. چون این چاه با چاهیکه در دامنه شمالی صفا تخت جمشید حفر شده شبیه است احتمال داده می‌شود که این قلعه و این چاه در دوره هخامنشیان احداث شده باشد. طبق تحقیقات آقای علی سامی نظیر این چاه، علاوه بر چاه صفا تخت جمشید سه چاه دیگر هم در کوههای حوالی تخت جمشید حفر شده است.

علاوه بر چاه بزرگ قلعه بندر، دو چاه کوچکتر هم در آن قلعه بوده که اکنون اثری از آنها نیست. گویا در چند نقطه دیگر فارس هم چاه‌هایی نظیر آنها دیده شده

۵- سورسرك . (بضم هردوسين SORSORAK)

در پائین قلعه بندر، در دامنه کوه، قسمتی از صخره دامنه کوه را تراشیده و صاف کرده آنرا «سرسرك» مینامیدند و مردم شیراز هنگامیکه بزیارت آرامگاه سعدی میرفتند، برای تفریح سرسره (سرسرك) هم میخوردند و اینکار بیشتر در ایام عید نوروز که تعطیل عمومی بود و همه هم بسعدی میرفتند، رواج بسزائی داشت و لسی متأسفانه اکنون در اثر کندن کوه برای استفاده از سنگ آن و توسعه جاده، سرسرك مزبور از بین رفته است.

مرحوم حاج فصیح‌الملک - شوریده شیرازی - در همین موضوع قطعه زیبایی دارد که ما برای تفنن چند بیت آنرا نقل میکنیم.

سپل از برکه بشر شرك شد	عید آمد و وقت سرسرك شد
این قحبه دوباره دخترك شد	شد باز جوان جهان فرتوت
زد خنده که وقت سرسرك شد	از گریه ابر، کبگک کپسار
مسکین دو سه روزه مهرك شد	دادند عصا بدست نرگس
کج کرد که وقت قنبرك (۲) شد	پیش شه گل بنفشه گردن
گو وقت برنج کفترك (۴) شد	هر جا که گرسنه پلاوی (۳) است
گل بالش و سبزه بسترك شد	در زیر سرگسوزن و آغو
بهمن بگدی سوی درك (۵) شد	نوروز بك گل از جنان تاخت

۱- کتاب آثار باستانی جلگه مرو دشت. ص ۴۹

۲- قنبرك برآمدگی کشاله ران است و بطور کنایه بکسی که جمع و برسر پا نشسته باشد هم گویند قنبرك کرده است.

۳- پلو ۴- نام یکی از روستای نزدیک برم دلك است که برنج آن در خوبی معروف

است ۵- قسمت پائین و بد جهنم است

۱ شوریده که در مدینه فارس ز اعجاز سخن پیمبرك شد

از نعره کوس و رعد هجوش

نه طاق فلک پراز نرک شد !

تنگ سعدی

۱- آب خان - در وسط این تنگ (دو کیلومتری شمال آرامگاه سعدی) مظهر چشمه ایست که آب مختصری دارد و در اطراف جدول آن چند درخت روئیده و برای کسانی که بخواهند روزهای تعطیلی برای تفریح در آنجا بسر برند سایه بانی شده است. این آب را آب خان (بسکون باه) گویند و بمصرف زراعت داخل تنگ میرسد و هیچوقت آب آن از تنگ خارج نمیگردد.

۲- آرامگاه سعدی - درین تنگ بزرگترین و مهمترین زیارتگاه تاریخی یعنی آرامگاه شیخ اجل سعدی شیوازی قرار دارد و به همین جهت هم این تنگ و قریه ای که در آن واقع است بنام نامی او موسوم شده است.

بطوریکه معروف است در محل آرامگاه فعلی سعدی، خانقاه او قرار داشته که در زمان حیات، یعنی ثلث آخر عمر خویش، در آن بسر میبرد و پس از فوت در همانجا مدفون شده است.

و قتی که شیخ اجل از سفر طولانی خود بشیراز مراجعت کرد مدتی در خانقاه شیخ روز بهان مشغول گردید تا آنکه خواجه شمس الدین محمد صاحب دیوان وزیر معروف آقاخان مبلغی پول برای او فرستاد و او در کنار قنات گازران (محل کنونی آرامگاه شیخ) خانقاهی ساخت که در آن فقراء و مساکین اطعام میشدند.

ابن بطوطه سیاح مراکشی که در سال ۷۴۸ هجری قمری (یعنی ۵۷ سال بعد از وفات سعدی) بشیراز آمده، بزیارت قبراو رفته و نوشته است :

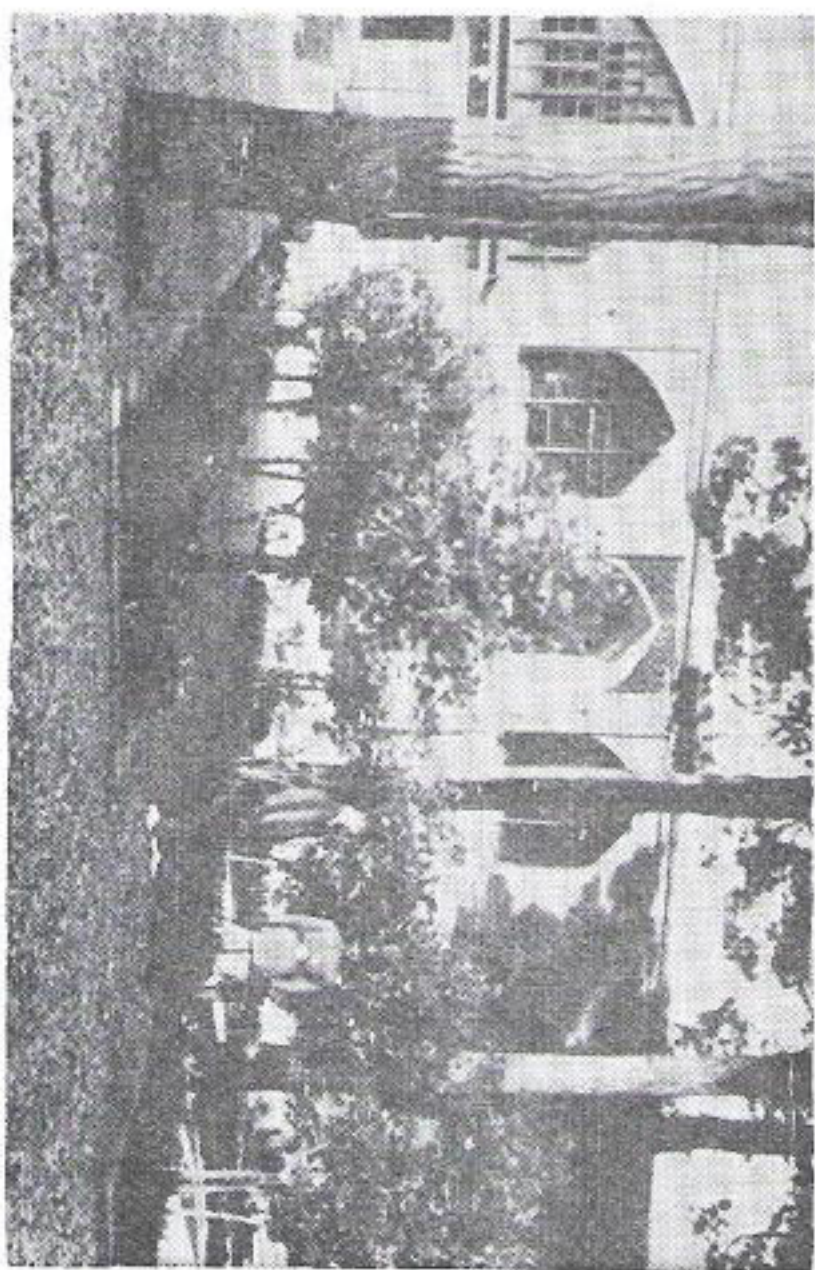
« از مشاهدیکه در بیرون شهرشیراز واقع شده قبرشایخ صالح معروف به سعدی است که در زبان فارسی سرآمد شاعران زمان خود بوده و گاهی در بین سخنان خویش شعر عربی سروده است . مقبره سعدی زاویه‌ای دارد نیکویا باغی نمکین که او خود در زمان حیات خویش بنا کرده و شیخ در آنجا حوضچه‌هایی از مرمر بر آورده که برای شستن لباس میباشد . مردمان از شهر بزیارت شیخ آمده، پس از خوردن غذا در سفره‌خانه شیخ و شستن لباسها مراجعت میکنند و من خود نیز چنین کردم . رحمت خدا براو باد. » (۱)

از سال ۶۹۱ هجری قمری که مرغ روح شیخ بزرگوار قالب تن را ترک و بقرب جوار حق پیوست و تن خاکپش را در خانقاهش دفن کردند، تربت پاکش مطاف اهل دل و رهروان حقیقت و صاحبان ذوق و عموم طبقات گردید .

مسلماً آرامگاه شیخ همیشه دارای بقعه و باغ و زیارتگاه عموم بوده است و امراء و سلاطین هر دوره‌ای، کم و بیش آنرا مرمت کرده‌اند. در زمان پادشاه عادل ذکریمخان زند، چون آنمرد نیک نفس علاقه‌ای شدید بساختن ابنیه و عمارات و تکایا داشت، آرامگاه شیخ نیز بطرز آبرومندی ساخته شد که تا سال ۱۳۲۷ هجری شمسی پابرجا بود. (۲)

۱- نقل از سفرنامه ابن بطوطه ترجمه محمد علی موحد

۲- از بعد از ذکریمخان زند تا سال ۱۳۲۷ شمسی چندین مرتبه آرامگاه مزبور تعمیر و مرمت شده است چنانکه مرحوم محمد حسن خان اعتمادالسلطنه در کتاب مآثر و الاثر ضمن شرح تعمیرات ابنیه تاریخی که در زمان ناصرالدینشاه قاجار (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ه.ق) صورت گرفته نوشته است که در سال ۱۳۰۱ ه.ق تعمیر بقعه شیخ مصلح‌الدین سعدی علیه‌الرحمه بدست جناب مستطاب میرزا فتحعلیخان صاحب‌دیوان صورت گرفته است. چند سال بعد هم مرحوم حبیب‌الله خان قوام‌الملک شیرازی آنرا تعمیر و مرمت کرده است.

آرامگاه ساقی سمدی که از بناهای کریمخان بود

عمارتی را که کریمخان از آجر ساخته بود دو طبقه داشت :

طبقه زیرین، در وسط راه روی داشت که پلکان طبقه دوم از آنجا شروع میشد -
طرفین راهرو، هر طرفی دو اتاق کرسی دار بود - در قسمت شرقی، ابتدا اطاقی بود و
سپس اطاق وسیع دیگری با طاق مرتفعی قرار داشت که قبر سعدی در آن بود و محجری
چوبی آنرا احاطه کرده بود، در قسمت غربی راهرو هم دو اطاق، قرینه قسمت شرقی
قرار داشت که بعدها مرحوم شوریده در اطاق غربی آن، مدفون گردید.
طبقه بالا نیز مانند طبقه زیرین بود جز اینکه روی اطاق شرقی که فی‌الشریح در آن
قرار داشت، به احترام او، اطاقی نساخته بودند و طاق آن به اندازه دو طبقه مرتفع
بود - تمام اطاقها از جلو دارای درک بود .

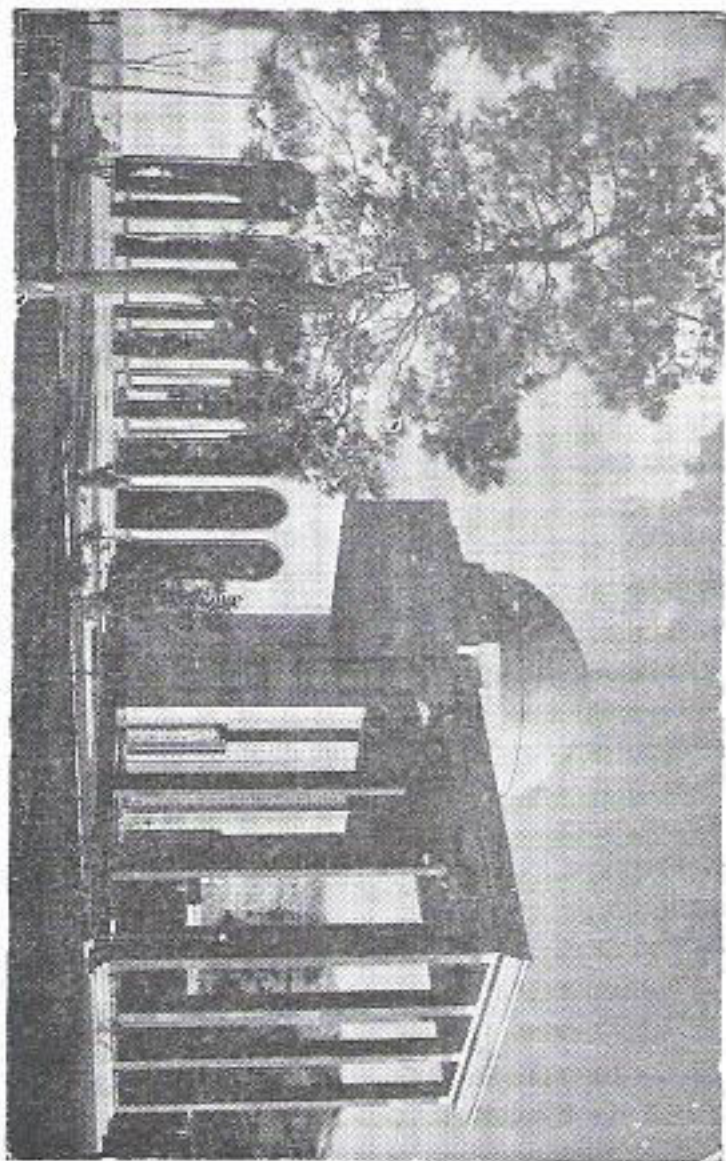
در این سال بنا بشصمیم انجمن آثار ملی، عمارت آرامگاه قدیم خراب گردید
و بجای آن آرامگاه فعلی ساخته شد که در اردیبهشت ماه سال ۱۳۲۱ بدست مبارک
اعلیحضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی آریامهورسماً افتتاح گشت.
عمارت جدید آرامگاه سعدی در وسط باغی مصفا واقع است که باچمن ها و گلها
و درختها محصور است - بسرروی در ورودی به محوطه آرامگاه این بیت شیخ باخط
نستعلیق نوشته شده است .

زخاک سعدی شپراز بوی عشق آید

هزارسال پس از مرگ او گرش بوئی

قبر سعدی در وسط عمارتی هشت ضلعی واقع است که سقف بلند آن باکشی‌ها
مزیّن است - بالای این هشتی گنبدی است که باکشی‌های آبی پوشیده شده است .
در جنوب این هشتی که روبروی در ورودی آرامگاه است ایوان زیبایی
ساخته شده که دری به آرامگاه دارد و باکشی مزیّن است .

در سمت مغرب آرامگاه ایوانی است که به اطاق کوچکی منتهی میگردد که

سازمان اس.ا.ا.ا

در آن قبرشوریده قرار دارد.

در اینجا عین کتیبه تاریخی آن که در داخل آرامگاه بخط زیبایی نگاشته شده

نقل میکنیم :

« به خجسته روزگار شهر یاری اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی
شاهنشاه سخن شناس و آبادگر ایران تجدید بنای این بقعه که فرمان
همایونش بر آغاز آن شرفصدور یافته بود انجام گرفت و در یازدهم
اردیبهشت ماه سال خورشیدی یکهزار و سیصد و سی و یک که برابر
بایازدهمین سال تاجداری آن شهریار است آرامگاه استاد سخن سعدی
بزرگوار هم بدست عنایت آن شاهنشاه گشوده گشت . »

کتیبه یادبود بنای جدید آرامگاه سعدی

در داخل آرامگاه وایوان آن، منتخبانی از دیوان شیخ اجل که روی کاشی نوشته شده بشرح زیر نصب گردیده است:

در ضلع غربی قصیده بمطلع زیر:

خوش است عمر در یفا که جاودانی نیست

پس اعتماد برین پنجروز فسانی نیست

و چهار کتیبه نیز بر چهار بدنه اضلاع درونی آرامگاه نصب شده است:

در ضلع شمال شرقی نه بیت از بوستان با این مطلع:

الا ایکه برخاک ما بگذری بخاک عزیزان که یاد آوری

در ضلع جنوب شرقی داستان معروف گلستان:

« یاد دارم که با کاروان همه شب رفته بودم . . . »

در ضلع جنوب غربی غزلی از بدایع بدین مطلع:

ای صوفی سرگردان ، در بند نکونامی

تسا درد ، نیاشامی ، زین درد ، نیارامی

و در ضلع شمال غربی غزلی از طبیبات بدین مطلع:

بجهان خرم از آنم که جهان خرم از اوست

عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست

در ضلع غربی ایسوان (مجاور آرامگاه مرحوم شوریده) ۱۲ بیت از قصیده

بدین مطلع :

خاک من و توست که باد شمال می ببرد سوی یمین و شمال

و در ضلع شرقی ایوان ۱۲ بیت از قصیده بدین مطلع :

بسی صورت بگردیدست عالم وزین صورت بگردد عاقبت هم

سنگ مزار سعدی : از قدیم الایام روی قبر شیخ بزرگوار سنگ قبری انداخته

بودند که عکس آن در بعضی از سفرنامه‌های سیاحان خارجی نقش شده است ولی چند سال پیش یکی از مجتهدین شمر از بدان پندار که سعدی مذنب تسنن داشته ، سنگ قبر مزبور را که گویا در زمان سلطنت انابکان روی قبر شیخ انداخته بودند، شکست (۱) بعداً مرحوم علی اکبر خان قوام‌الملک شمر ازی سنگ کتونی را که سماق سرخ کم رنگی است روی قبر شیخ انداخت و کتیبه زیر را که از اشعار بوستان است بر آن نگاشت :

کل شیخی هالك وانت الباقي

کریم السجایبا جمیل الشیم نبی البرایبا شفیع الامم

۱- چندی پیش، هنگام تعمیر آرامگاه سعدی، در زیر خاک قطعه سنگ مزاری بدست آمد که از قرائن چنین پیداست که نکه همان سنگ سابقی مزار سعدی است و اکنون در موزه پارس نگهداری میشود.

روی این سنگ کتیبه ایست بخط ثلث قدیمی که چنین است :

« مجمع الفضائل الملكية، ینبوع المعامد السنیة ذوالمعانی الاحسان المشارالیه
بالبنان ابوعبدالله... السعدی . »

در اطراف این کتیبه ودور بدنه آن نیز کتیبه‌هایی است که غالباً آیات قرآنی است و این کلمات آن خوانده شد :

« قالوا ربنا الله ثم استقاموا وتنزل علیهم الملائكة... الیقین مفتدی السالکین...
ان الله علیم خبیر... صدق الله. »

همچنین يك قطعه سنگ مکعب مستطیلی در آرامگاه سعدی فعلاً نگهداری میشود که پیداست از عبارات سابق آرامگاه باقی مانده و گویا سردری بوده است . روی این سنگ این اشعار سعدی نوشته شده است.

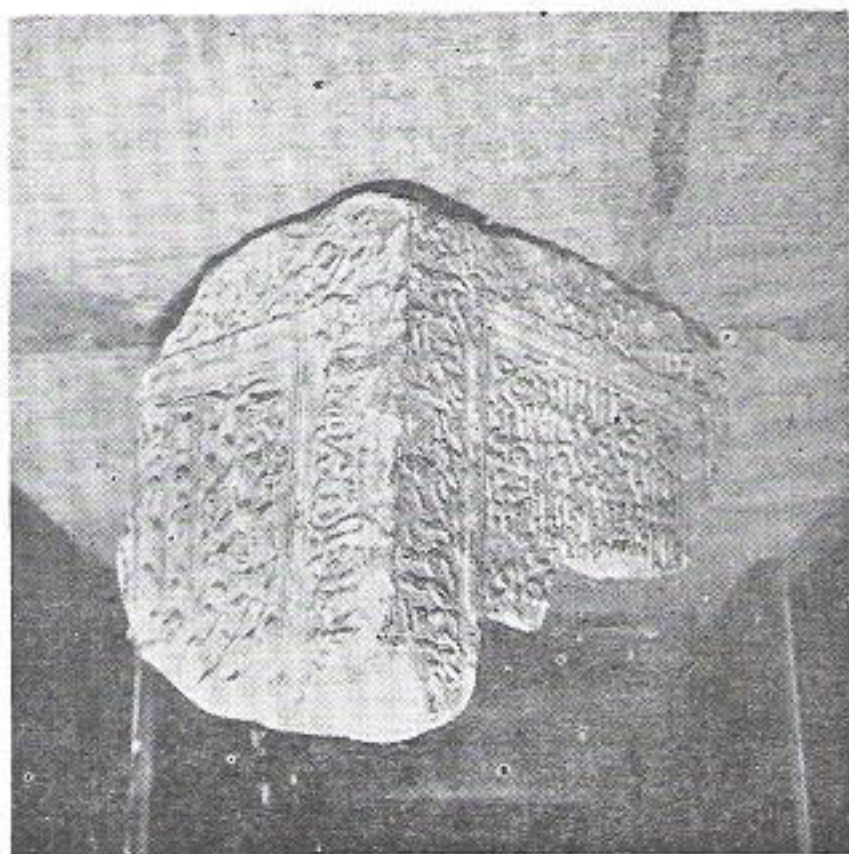
به پیران پشت از عبادت دوتا ز شرم گنه دیده بر پشت پا
بصدق جوانان نوحاسته بطواعات پسران آراسته

و این بیت را با خط درشت در وسط آن نوشته‌اند :

خدایا بعزت که خوارم مکن بذل گنه شرمسارم مکن

شفیع الوری خواجه بعث و نشر
 امام رسل پیشوای سبیل
 شفیع مطاع نبی کریم
 نماند بعضیان کسی در گرو

امام الهدی صدر دیوان حشر
 امین خدا مهبط جبرئیل
 قسمیم جسمیم و سیمیم
 که دارد چنین سیدی پیشرو

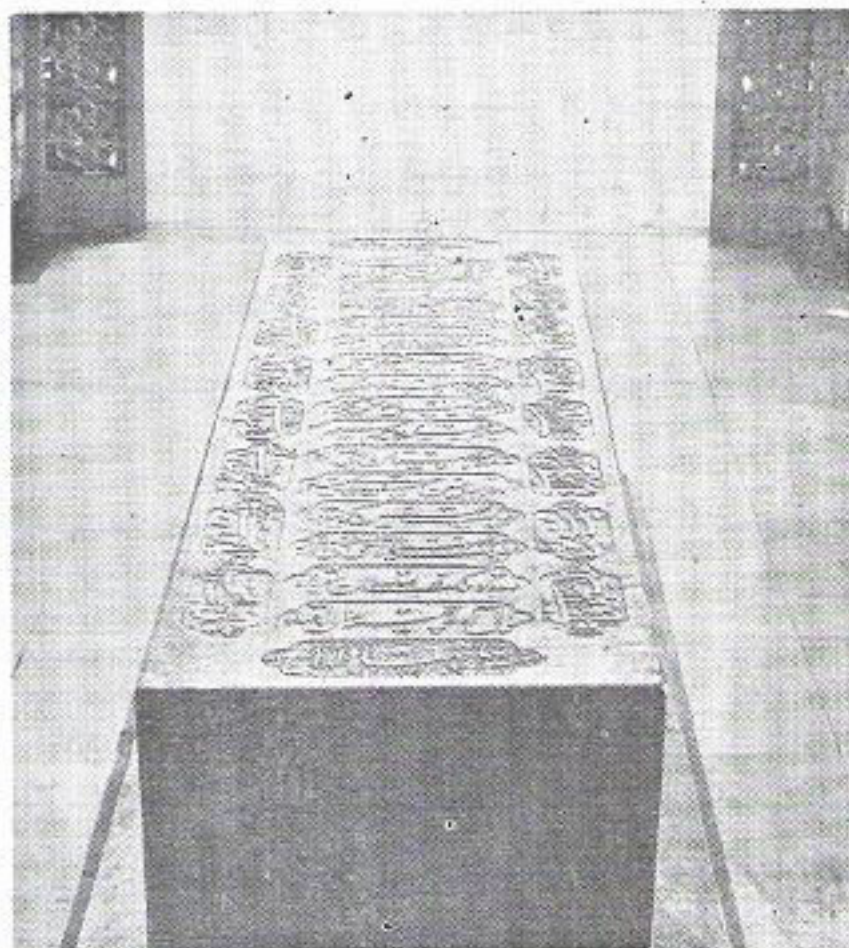
قسمتی از سنگ قبر سعدی - کلمه سعدی در زاویه آخر آن بخوبی دیده میشود

چه نعت پسندیده گویم ترا
 درود ملک بر روان تو باد
 خصوصاً شهنشاه دلدل سوار
 خدایا بحق بنی فاطمه

علیک الصلوة ای نبی الوری
 برآل تو و پیروان تو باد
 علی ولی صاحب ذوالفقار
 که بر قولم ایمان کنی خاتمه

اگر طاعتم رد کنی ور قبول
 چه کم گردد ای صدر فرخنده پی
 که باشند مشتی گدایان خیل
 خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد
 تو را عزلولاک تمکین بس است
 بود اهل عالم بوصف تو لال
 من و دست و دامان آل رسول
 ز قدر رفیعت بدرگسah حی
 بمهمان دار سلامت طفیل
 زمین بوس قدر تو جبریل کرد
 ثنای تو طه و یسین بس است
 فزون از قیاس است جاه و جلال

چه وصفت کند و سعدی ه ناستمام
 عليك الصلوة ای نبی والسلام

سنگ قبر سعدی

۲- حوض ماهی : قنات پرآبیکه درین تنگ جاری است، در کنار آرامگاه سعدی نزدیک سطح زمین میرسد و در حیات آرامگاه ۲۸ پله که پائین روند به آب آن قنات میرسند. در اینجا جدول مزبور را قدری توسعه داده و مانند سرپینه حمام طاقبالی در اطراف آن ساخته بودند که برای آب تنی و شستشوی بدن مناسب بود و چون ماهی زیادی در آن شناور است آنرا حوض ماهی نامیده اند.

اخیراً بدستور اداره کل فرهنگ و هنر فارس محوطه دور جدول آب (زیر صحن آرامگاه) را توسعه داده و مقف آنرا با بیمبهای آهنی مستحکم کرده و بشکل «چای خانه» در آورده اند که زائران سعدی و سیاحان پس از زیارت قبر سعدی دمی در آنجا بیاسایند و چای بنوشند و «گذر عمر را بشکل آب روان بچشم خویش به بینند».

این محوطه بشکل هشتی ساخته شده و طاقماهایی دارد که اطراف آنها با کاشی های معرق تزئین شده و داخل سه عدد آنها کاشی کاری شده که روی یکی از آنها غزل سعدی که بدین مطلع است:

بسیار سالها بسرخساک ما رود
کاین آب چشمه آید و باد صبارود!

نوشته شده است.

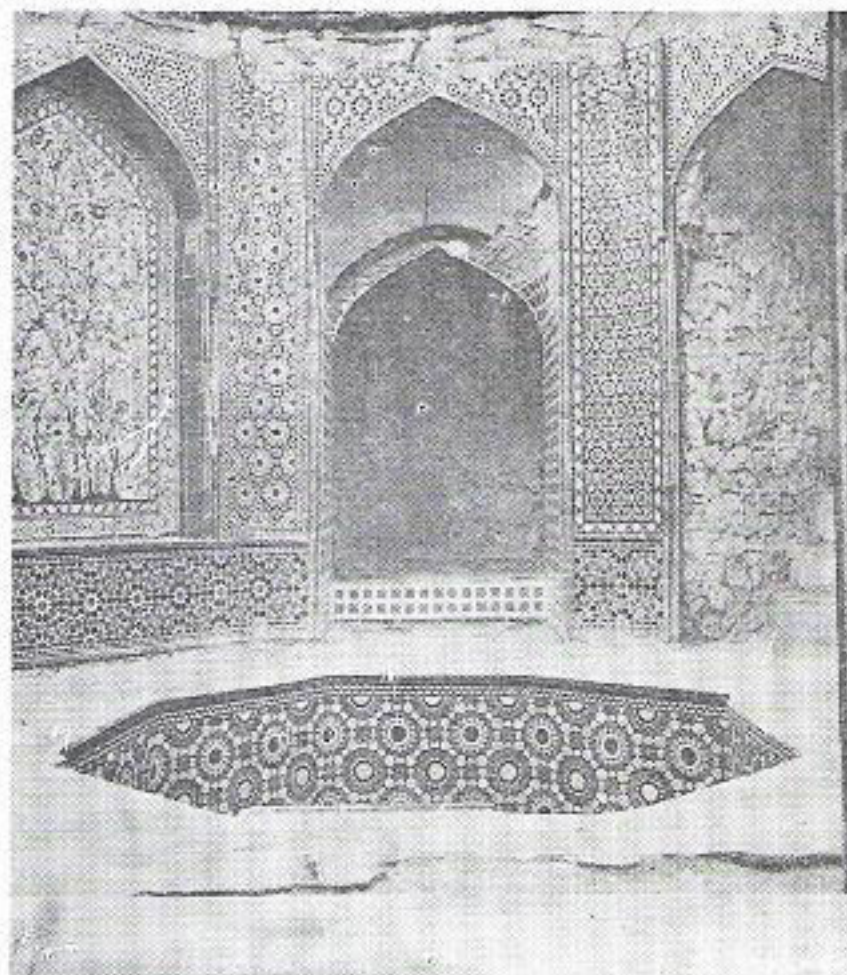
آب این قنات، پس از عبور از حوض ماهی بیرون آرامگاه بسطح زمین رسیده و بعداً باغ معروف «دلگشا» را که شرح آن داده میشود، مشروب کرده و بقیه آب بمصرف زراعت میرسد.

آب این قنات یکنوع آب معدنی است که شستشوی بدن در آن مفید است و شاید بهمین سبب بوده که از قدیم الایام، مردم شیراز معتقد بوده اند که شب چهارشنبه سوری (یعنی شب چهارشنبه آخر سال) باید حتماً در آب قنات سعدی آب تنی کنند و این رسم پسندیده هنوز هم مرسوم و متداول است.

سابقاً برای آب تنی در شب چهارشنبه سوری از دحام زیادی میشد و مناظری

در اطراف آن آب بوجود می‌آمد که خالی از لطف نبود!
 از قرائن چنین استنباط میشود که این قنات خیلی قدیمی است و شاید علت
 اینکه شیخ اجل، در زمان حیات، خانقاه خویش را در اینجا قرار داده بود، وجود همین
 قنات و آب بوده است.

مرحوم شوریده شیرازی قصیده غرائی در وصف آرامگاه سعدی و تاریخ وفات

کاشیکاری سابق اطراف حوض ماهی

اوسروده که چون نامی هم از حوض ماهی در آن برده شده و شعری است مهم و تاریخی
 چند بیت آنرا نقل میکنیم :

تبارك الله ازین بقعه و ازین درگاه

که برگزیده ز ناهید و سرکشیده بماء

مزار سعدی شیراز، مشرف الدین است

که می فراشده فروی از فرنج و فراه

فضای او چو فضای ارم نشاط افزا

هوای او چو هوای بهشت انده گاه

بذکر نظمش کرو بیان کشیده نشید

بخاک پاکش استارگان نهاده جباه

به هوض ماهی او چون نلک کماهی دید

چو حوت خواست همی کاندراو فتد پشناه

اول سخنور گیتی است، نك سخنش دلیل

اول محقق دینی است، ها بیانش گواه

لطایفی که گلستان و بوستان داراست

ز بلبلان نشنیدم بهیچ باغ، پگاه

ز بارفکرت سعدی خمیده پشت سپهر

بلی تحمل کوه گران ندارد گاه

کریمخان ملک زند این بنا چون نهاد

نماند و ماند از او نام نیک در افواه

شهان که سعدی از آثارشان سخن راندست

کجاست تریشان؟ کونشان افسرو گاه؟

مقام فخرنگه کن که همچنان باقی است

زهی شهامت و شوکت، خمیی جلال و جاه

شمره چون صدوده سال واندى از ايام

ازین سراچه بمینوگزید منزلگاه

شب مبارك آدینه در مه شوال

به ششصد و نود و يك گذشت ازین بنگاه

کس از برحلت سعدی نگفته تاریخی

زعجز اهل زبان بد، که بد زمان کوتاه

در آن قضیه کجا بود بنده تا گوید

« ز بلبل چمن اهل فارس سعدی، آه »

« ۶۹۱ »

۳- آرامگاه شوریده : در اطاقیکه در انتهای غربی ایوان آرامگاه کنونی

سعدی واقع است و فعلا کتابخانه میباشد، مقبره شاعر معروف قرن اخیر شیراز مرحوم

حاج محمد تقی ملقب به «فصیح الملك» و متخلص به «شوریده» شیرازی قرار دارد.

آن مرحوم که در سال ۱۲۷۴ ه. ق. متولد شده در سال ۱۳۴۵ هجری قمری برحمت ایزدی

پيوسته است. مرحوم شوریده که خود را از اعقاب شاعر معروف «اهلی شیرازی»

میدانست در زمان حیات، متولی بقعه و بارگاه سعدی بود و بهمین جهت هم در جوار

مزار سعدی مدفون گردید. در اینجا چند بیت سنگ قبرش را که خود آن مرحوم در

حیانش سروده نقل میکنیم. بیت آخر آنرا که شامل ماده تاریخ وفات آن مرحوم است

بوسیله فرزند برومندش آقای حسین فصیحی، متخلص به «شيفته» سروده شده است:

چون برین در سوکار است بر حمن و رحیم

نه امیدم بپشت است و نه بیمم ز جحیم

گر بود رحمتی از حق زد و صد حشر چه باک؟

و ربود رأفتی از شه، ز دو صد شخنه چه بیم؟

ای بسا روز که من بحسیم و بس صبح دم
 که همی بوی بهار آید از انفاس نسیم
 گسریکی ژرف بمعنی نگسری مینگری
 که کنون سعدی و من در چه مقامیم مقیم
 تو ز اخلاص بما فائحه‌ای گسرخوانی
 ما فتوح تو بخواییم هم از رب رحیم
 شور شوریده‌گی و نطق فصیح الملکی
 هیچ اینجسا نکند سود بجز عفو کریم
 سال فوتم بر بیع دوم این مصرع گشت:
 «شده شوریده بجان جانب‌مندان رحیم»
 (۱۳۴۵)

۴- **باغ دلگشا:** در دهنه جنوبی تنگ سعدی و کاملا در زیر «قلعه بندره» باغ وسیعی واقع است که بوسیله آب قنات سعدی (حوض ماهی) مشروب میشود و آنرا «باغ دلگشا» نامیده‌اند و تعداد زیادی درخت نارنج کهن دارد و از باغهای خوب و معروف شیراز است که مخصوصاً بواسطه کثرت و خوبی درختهای نارنج ممتاز آن شهرت و معروفیت زیادی دارد.

مرحوم حاج میرزا حسن فسائی (۱) در فارسنامه ناصری راجع باین باغ چنین

۱- حاج میرزا حسن شیرازی معروف به فسائی فرزند میرزا حسن بن میرزا محمد مجدالدین بن سید علی صدرالدین معروف به سید علی خان مؤلف کتاب مشهور «فارسنامه ناصری» است. فارسنامه ناصری که در دو جلد تنظیم شده یکی از کتب مهم و مفصلی است که در زمان ناصرالدین‌شاه قاجار راجع بتاریخ و جغرافیا و رجال فارس و شیراز تألیف شده و در سال ۱۳۱۲ هـ. ق چاپ سنگی شده است.
 مرحوم حاج میرزا حسن در سال ۱۲۳۷ هـ. ق در فسا متولد و در سال ۱۳۱۶ هـ. ق در شیراز وفات یافته و در مدرسه منصوریه شیراز مدفون گردیده است.

نوشته است :

«... در دامنه کوه فینندز افتاده و آب قنات فینندز که در قدیم به «آب گازرون»
«گازران» مشهور بوده و اکنون به «آب سعدی» شهرت یافته از میان باغ جاری است.
در سال ۱۱۵۰ ه.ق از حلیه آبادی بيفتاد و حصار و عمارتش منهدم گشت و بصورت
صحرا درآمد.

«... در سال هزار و دو بیست و ناند (ه.ق) مرحوم حاج ابراهیم خان اعتمادالدوله
شیرازی باغرا تعمیر بلکه احداث کرده و چون کار او بدرجه هیوط رسید، باغ نیز
روی بخرابی گذاشت. در سال ۱۲۳۶ ه.ق شاهزاده رضا قلی میرزا نایب‌الایاله قاجار،
باغرا تعمیر نمود و عمارتی در آن ساخت و نامش را «قین و کلاه فرنگی» گذاشت. بعداً
عمارت و باغ از رونق بيفتاد و آنچه خوب و در و پنجره داشت دزدیدند. در سال ۱۲۶۰
و ناند مرحوم حاج قوام‌الملک، میرزا علی اکبر شیرازی آنرا خرید و حصار و عمارتش را
تعمیر نمود و ایوانیکه بر دو ستون سنگی و یکپارچه ببلندی پنج ذرع بیشتر است بر کلاه
فرنگی بیفزود و چندین درخت نارنج در آن بکاشت. درازای این باغ ۳۵۰ ذرع و
پهنای آن ۱۵۰ ذرع است. در سال ۱۳۰۲ ه.ق درختهای نارنجش که ثمر میداد معادل
۱۳۰۰ درخت است و درختهایی که هنوز به ثمر نرسیده ۳۵۰۰ و در مغرب آن
۵۰۰ درخت نارنج است و چند اصله هم درخت خرماي شاهانی از جهرم آورده و در
آن غرس نمودند.»

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم راجع باین باغ چنین نگاشته است :

«... در پایه کوه فینندز بستانی است دلکش. فضایش دلگشا تر از باغ ارم.
اشجار لیمو و نارنجش از هزاران فزون - درختان بتاوی (۱) و ترنجش بر دیف و

۱- بتاوی BATAVI نوعی از مرکبات است که سر آن پهن میشود و قسمتی از آن که
مغزش سرخ رنگ است «توسرخ» نامند. این میوه را از ایترو بتاوی گویند که اصلش از شهر
بتاویا BATAVIA پایتخت سابق کشور اندونزی میباشد که امروز آنرا «جاکارتا» نامند.

موزون - جداولش پراز گلپهای رنگارنگ - در وسطش عماراتی بطریق کلاه فرنگی که درمیانش حوضی است و در آن آب روان است و تالاری شاهانه متصل بآن اطرافها و ایوانهای منقوشه و منازل مفروشه ساخته و پرداخته اند. حوضی بزرگ در جلو آن تالار است و در هر سوی وجوانب آبشارهای بی شمار. و آب این باغ از قنات بندر است که به آب سعدی مشهور است و در آن نخل هم بعمل می آید.

عمارت باغ دلگشا

وضع کنونی باغ دلگشا - باغ شامل محوطه بسیار وسیعی است که فعلا در کنار «خیابان بوستان» که به آرامگاه سعدی منتهی میشود قرار دارد - دیوارهای گلی و سردر آن به آجری تبدیل شده است - از در باغ تا عمارت که در وسط باغ واقع است

آب‌نمایی و خیابانی سیمانی احداث شده است. بطور کلی از اطراف عمارت چهار خیابان احداث شده که به دیوارهای باغ منتهی میشود و طرفین برخی از این خیابانها درختهای کاج و سرو کاشته شده - در بقیه باغ نارنج و گامی نخل و گردو کاشته شده است .

جلو عمارت حوض وسیعی است - عمارت کرسی‌دار است و آزاره آن از سنگهای گندمک بدون نقش و نگار پوشیده شده است .

عمارت سه طبقه است و در پیشانی آن مقداری کاشیکاری معرق دارد - بعضی اطاقهای آن در کهای قدیمی دارد .

در طبقه اول يك هشتی است که وسط آن حوضی با کاشی آبی درست شده - سقف آن گنبدی ساده دارد که وسط آن هواکشی است - اطراف هشتی چهار شاه‌نشین و چهار زاویه دارد و بالای آنهم چهار گوشواره است.

در سال ۱۳۴۸ این باغ و عمارت آن بدستور «علیاحضرت شهبانو فرح پهلوی» خریداری شده و از طرف دفتر علیاحضرت تعمیراتی در آن بعمل آمد و اکنون مرکز سازمان جشنهای هنر است که همه ساله در شهریورماه در شیراز تشکیل میگردد.

۵- گازرگناه و شیب بازار: اراضی جلو تنگ سعدی که آب قنات سعدی از آن میگذشته به «گازرگناه» معروف بوده است زیرا که اهالی لباسهای خود را در این آب میسسته‌اند (اکنون هم این رسم متداول است) و بهمین جهت آب قنات سعدی را «آب گازران» میگفته‌اند. اراضی وسیعی که در مقابل تنگ سعدی واقع است و سابقاً منازلی در آن ساخته شده بود به «شیب بازار» موسوم بوده که عوام آنرا «شی بازار» مینامیده‌اند. (۱)

چون برای حفظ شهر از مهاجمه خواستند دور شهر را برج و بارو بسازند شهر

۱- زمینهای این قسمت، از اراضی غربی جلگه شیراز هست ترو پائین تر است .

را جمع کردند و دور آنرا حصار کشیدند و منازلیکه در شیب بازار و خارج از حصار باقی ماند، بتدریج ویران شد و زمینهای آن باراضی زراعتی تبدیل گشت.

باروی شیراز - چون ذکری از حصار و باروی شیراز رفت، خوب است که به تاریخچه آن نظری بیفکنیم:

باروی شیراز یکی از باروهای مهم و مستحکم بوده که در حفظ شیراز از غارتها و قتلها مؤثر بوده است ولی بارو از قدیم وجود نداشته است. اصطخری در کتاب «مسالك و ممالك» که در قرن چهارم هجری تألیف شده (۱) مینویسد:

«... شیراز بارو ندارد.»

لسترنج در صفحه ۲۶۹ کتاب «سرزمینهای خلافت شرقی» مینویسد:

«... نخستین کسیکه باروی شیراز را ساخت و آنرا مستحکم کرد، صمصام الدوله، پسر عضدالدوله یا «سلطان الدوله» پسرزاده عضدالدوله بود. طول این بارو دوازده هزار ذرع بود و یازده دروازه یا بیشتر داشت. در نیمه قرن هشتم که آن بارو خراب شد «محمود شاه» (۲) انجو، رقیب سلاطین آل مظفر آنرا مرمت کرد و برجهایی بر آن افزود.»

مؤلف فارسنامه ناصری در صفحه ۲۰ جلد دوم آن کتاب چنین نوشته است:

«... در سال ۴۳۶ ه. ق ابو کالنجار دیلمی باروئی برگرد شهر شیراز کشید. بعد از خرابی آن در سال ۵۷۵ اتابک تکه پادشاه فارس تجدید باروی شیراز را فرمود. در کتاب تاریخ و صاف فرموده است، در دولت غازان خان اهالی شیراز از درگاه خانی التماس باروئی کرده که پایتخت «ملک سلیمان» را محافظت کند. و حکم خانی شرف صدور یافته باروئی رفیع بساخت و برگردش خندقی بکند. پنج تومان زر

۱- اصطخری در سال ۴۰۳ ه. ق وفات یافته است.

۲- مقصود امیر شرف الدین محمود شاه - ۷۲۵-۷۳۶ ه. ق میباشد.

بمخرج آن برفت و پنج تومان آنزمان از پنجاه هزار تومان (امروز) بگذرد. (۱) و صدور این حکم در سال ۷۰۱ گردید و انجامش در سال ۷۰۲ اتفاق افتاد. در سال ۷۲۵ که باروی شیراز از بی‌اهتمامی خراب شده بود بفرمان «شاه محمود انجو» والی فارس تجدید باروی شیراز را نمودند و بر سر هر برجی خانه‌ای از آجر ساخته کوتوالی را در آن بنشانند و در سال ۷۶۷ برج و باروی شیراز را بفرمان «شاه شجاع آل مظفر تعمیر لایق نمودند و در سال ۸۶۴ میرزا پیربداق والی فارس پسر امیر جهان‌شاه قراقویونلوی ترکمان برج و باروی شیراز را احداث فرمود. و در سال ۱۱۶۲ که نواب صالح خان بیات از جانب نواب شاهرخ شاه نادری والی مملکت فارس بود بدستور العمل میرزا محمد حسین شریفی صاحب اختیار شیرازی بسیاری از بقاع و مساجد و مدارس و مساکن شیراز را از شهر جدا نموده باروئی مختصر برگرد شهر شیراز کشید. پس در سال ۱۱۸۰ که نواب وکیل، کریمخان زند، شهر شیراز را پایتخت ممالک خود فرمود بجای باروی صالح خانی، حصاری از گچ و سنگ و آجر، چون همت خود رفیع و بنیانی مانند معدلت خود محکم و بدین معنای بنا نهاد. بسرجها را مانند بروج فلکی برافراخت و خندق چون اندیشه حکیمان عمیق ساخت و در سال ۱۲۰۷ بفرمان شهریار معدلت شعرا علی حضرت آقا محمد شاه قاجار (یعنی آقا محمد خان سرسلسله قاجاریه) بمصلحت ملکی برج و باروی شیراز را خراب و خندقش را از خاک و خاشاک انباشتند. پس نواب حسین قلی خان برادر علی حضرت خاقان صاحب قران «فتحعلیشاه» طاب‌ثراه در سال ۱۲۱۲ بر بنیان باروی خراب حصاری کشیده و در سال ۱۲۱۷ نواب حسین - علی میرزا قاجار فرمانفرمای مملکت فارس آن حصار ناقابل حسین قلی خان را خراب نمود و باروئی محکم از چینه و خشت خام بر بنیان و کیلی ساخت و در سال ۱۲۳۹ ه. ق. از صدمه زلزله از هم ریخت و ناکنون (۱۳۱۱ ه. ق.) بخرابی باقیست.

۱- ولی بیول امروز از پنج میلیون هم بگذرد!

مؤلف تاریخ گیتی گشا در خصوص تجدیدسند برج و باروی شیراز کسه بامر کریمخان زند صورت گرفت چنین نگاشته است :

«... هرچند قلعه شیراز قبل ازین بمعماری همت والانهمت ببروج و باره متین مشحون و بخندق بسیار عمیق مقرون گردیده و نهایت انتظام و کمال استحکام داشت و در آن هنگام (۱۱۷۹ هـ.ق) امر مقدس (یعنی امر کریمخان وکیل) مجدداً تالی امر قضا و حکم قدر گردید و در هر دروازه شهر دو شاه برج بسیار متین و بغایت عظیم که هر یک در وسعت باشهری برابر و در رفعت سرکوب سپهراخصر بودند بنیاد نهادند و جمیع حصار و چهار رکن جدار قطعه قطعه منهدم ساخته و مجدداً به اتمامش پرداخته، مجموع را تجدید نموده و بروج و باره ابرای بنیاد فرمودند که بن آن در پشت گاو زمین و بامش پرفراز سپهر هفتمین میرسید و مسافت تیرپرنایی خارج هر دروازه ای برچی چون محکم قلعه ای بر آورده و بسنگهای لعلی رخام مستحکم کرد. و برفلک ذات البروج رسانیدند و در حفر خندق محیط چندان کوشیدند که بضر ب تیشه مقنبان صنعت پشه و قوت بازوی نفاغان قوی تیشه بازوی گاو زمین بستوه آمد.»

به همین جهت بود که برج و باروی شیراز بینظیر و در آن عصر غیر قابل تسخیر بود چنانکه بعد از خیانت حاج ابراهیم خان، لطفعلیخان شاهزاده دلاورزند با آنهمه شجاعت و شهامت نتوانست بر آن دست یابد.

مؤلف گیتی گشا شرح تخریب برج و باروی شیراز را که بامر آقا محمد خان - قاجار صورت گرفته چنین نگاشته است :

«... فوراً حکم بانهدام و تدمیر قلعه شیراز که از جمله قلاع محصنه روی زمین و اینیه مشیده محکم آئین بود بعهدہ جان محمد خان که از امرای قاجار بود صورت جریان پذیرفت. در عرض سه ماه که چمن قصر زرد و اسپاس محل تسوقف اردو بود (یعنی اردوی آقا محمد خان قاجار) شیرازه اجزای شیراز را از هم ریخته، خاکریز و

و خندق و برج و باروی محکم و مستحکم آن دیار را که با حصار و بروج سپهر همسان بود، با سطح زمین یکسان نمودند.

مرحوم فتحعلیخان صباکه پیش از آنکه در سلک مداحان سلاطین قاجاریه درآید، شاعر دربار زندیه بود، از ویرانی برج و باروی شیراز متأثر گردیده و این رباعی را سروده است :

گردون بزمانه خاک غم بیخست، دریغ با شهد طرب، ز مرغم آمیخت، دریغ
از کینه دور فلک جور سرشت « شیراز شیراز » زهم ریخت، دریغ
مقصود از « شیراز شیراز » همان برج و باروی مستحکم شیراز است.

قسمت و دم

این قسمت کسوه بین تنگ سدی و تنگ قرآن (تنگ الله اکبر) است و آنرا بنامهای «کوه رحمت» و «کوه چهل مقام» نامیده‌اند و از مهم‌ترین قسمت‌های کوه‌های اطراف شیراز است که روحانیت خاصی دارد و بهمین جهت هم چه در داخل کوه و چه در دامنه آن آثار و ابنیه زیادی وجود دارد که ما در زیر بدانها اشاره می‌کنیم:

۱- مقامات - عرفاء و مشایخ صوفیه و در اویش برای ریاضت کشیدن و عبادت کردن مخصوصاً چله نشستن غارها و شکفتها و نقاط خلوت این کوه را اختیار کرده بودند و بهمین جهت هم آنرا «کوه چهل مقام» یا «کوه چل مقام» نامیده‌اند. در دره‌ها و اطراف اینکوه غارها و شکفت‌های متعددی است که برکات ریاضتها و عبادت‌های زهاد و عرفای معروف را درك کرده است.

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم راجع باینکوه چنین نوشته است:

...وجه تسمیه اینکوه در این کوه شکفتها و غارهای بسیار است و در هر یک فقط محرابی ساخته‌اند از جهت تمیز قبله و در آنها ایام سابق مردمانی مرتاض مشغول عبادت و ریاضت بوده‌اند - هر یکی از آن مغاره‌ها را مقامی می‌خوانده‌اند و عده آنها

چهل بوده - این فقیر (یعنی فرصت الدوله) اکثر آنها را دیده‌ام محرابشان هنوز باقی است.

معروف است که «خواجه شمس‌الدین محمد» حافظ «نیز در زمانیکه چله داشته» در دامنه همین کوه بوده که بجمعی از اولیاء الله و پسا فرشتگان برخورد کرده و او را بحقایق و اسرارى چند آگاه ساخته‌اند که شأن نزول غزل معروفی شده که مطلع آن این است:

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند

و در آن ظلمت شب آب میانم دادند

۲- چاه مرتاض علی - یکی از آن غارها که در قله این کوه واقع شده و گویا زمانی زاهدی بنام «مرتاض علی» در آن مقیم بوده و بعداً روی آن چند اطاق و نزدیک آن آب انباری ساخته‌اند که از آب باران پر میشود، در نزد عوام به «چاه مرتضی علی» معروف است.

مردم شیراز معتقدند که هر کس چهل شب جمعه یا شنبه (یعنی از غروب روز پنجشنبه تا بامداد جمعه یا از غروب جمعه تا صبح شنبه) در اینجا بماند و بعبادت بپردازد و با بعبادت دیگر چله بگیرد، بعد از هفته چهل خداوند مرادش را میدهد و بهمین جهت بسیاری از اهالی شیراز برای برادر رسیدن غالباً «چله» میگیرند و چهل شب جمعه یا شنبه در اینجا بعبادت میپردازند.

مرحوم فرصت الدوله در خصوص چاه مرتاض علی در کتاب آثار عجم چنین نوشته است:

«... و معت گاهی است که چند طاق از سنگ و گچ در آن ساخته و دو آب انبار بزرگ نیز پرداخته‌اند و اطاقی هم يك دربی دارد که اندرونش وسیع است. در آن اطاق رو بروی درب، طاقی کاشی کاری شده و آیات و احادیثی بر آنها نوشته‌اند و در آن

چند پله است که چون پائین روند بصفه‌ای میرسند کوچک و ناریک که جز بمدد چراغ نتوان رفت. بوریائی فرش آن صفة است و آن محل نماز و مقام نیاز است. مردم میگویند قدمگاه حضرت مرثضی علی (ع) است. بعضی راگمان این است که آنجا در قدیم دخمه و معبد پارسیها (زردشتیها) بوده. بهر صورت شبهای شنبه جماعتی کثیر در آن مقام رفته و بیتوته مینمایند و حاجتی که دارند از خدا طلب میدارند و بسیار واقع شده که حاجتشان برآورده میشود.

در پیشانی مدخل غار (چاه) کتیبه کاشیکاری از دوره صفویه باقی است که متن آن چنین است :

قال البنی صلی الله علیه وآله - انا مدینة العلم وعلی بابها - صدق الله

محمد عربی آبروی هردو سراسر است

کسی که چاکر در گاش نیست خاک بر سر او

شنیده‌ام که نفلم نموده است مسیح

عجب حدیث است سنگ نجسته بر در او

که در مدینه علم علی است در آدم

بدین حدیث لب لعل و روح پرور او

در بین این اشعار چند کتیبه کوچک نیز هست که از آن میان یکی سنه ۱۰۱۲ و

دیگری: عبدالله حافظ بن حسین خواننده شد.

بالای در ورودی بدخمه سنگ مرمری است که روی آن این عبارت نوشته

شده است: یا علی ادرکنی. قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم وفضل الصلوات -

واکمل التحیات. مثل اهل بیته کمثل سفینة النوح من تمسک بهانجی ومن تخلف -

عنها غرق. ۵۱۳۲۸. و دور آن اسامی دوازده امام نقر شده است.

۳- گهواره دیو: بر بالای نوك غربی این کوه، مشرف بر دتنگ الله اکبر،

يك چارطاقى باچهارستون ساخته شده است كه مردم آنرا «گهواره ديوه گويند و در بعضى از كتب آنرا «گنبد عضده نامند .

از قرار معلوم گهواره ديوه تحريف «گهواره ديده» بوده است زيرا كه محل ديده بانان و قراولانى بوده كه براى حفظ و حراست راهي كه از تنگ الله اكبر ميگذشته، در آن مستقر بوده اند .

گهواره ديوه (ديد)
بر فراز قله شرقى تنگ الله اكبر

بطوريكه از تواريخ استنباط ميشود، در زمان سلطنت ديالمه راهى و پاسگاهى در وسط تنگ الله اكبر ساخته شده بود و امير عضدالدوله ديلى (۳۳۷-۳۷۲ هـ.ق) كه در تنگ ساختمانى كرده است (۱) بر بالاي شرقى آن تنگ ، محلى را براى ديده بانان

۱- رجوع شود بصفحه ۱۳۷ فارسنامه ابن بلخى بتصحيح على نقى بهروزي چاپ شيراز.

ساخت که بر تنگ و راه آمد و شد در آن مسلط بوده است و این محل همان است که عوام آنرا «گم‌واره دیوه» گویند.

هم‌اکنون این بنا که بالای آن گنبدی کوچک دارد بشکل طاقی که بر چهار ستون استوار است باقی مانده و در زیر گنبد و داخل چارطاقی جزمقداری سنگ و کلوخ چیزی وجود ندارد.

اینکه بعضیها تصور کرده‌اند که قبر عضدالدوله دیلمی در زیر این گنبد بوده اساس صحیحی ندارد زیرا که جسد عضدالدوله را بنجف اشرف برده و در آن خاک پاک دفن کرده‌اند. (۱)

۳- تخت ضرابی: در کمر اینکوه، در زیر گنبد عضد و مشرف بر تکیه هفت تنان چند اطاق و ایوانی و سکویی و آب انباری از سنگ و گچ ساخته شده که آنرا (تخت - ضرابی) گویند مرحوم فرصت‌الدوله در کتاب آثار عجم نوشته است که:

«... وجه تسمیه اش این است که شخصی بود از معاصرین آقانام ملقب به معیر

که در ضرابخانه قدیم شیراز ریاست داشت، آن تخت را ساخت.»

در جزر غربی این بنا کتیبه‌ای بخط ثلث از قرن هفتم هجری باقی مانده که تاریخ بنای آنرا می‌رساند و در زیر نقل می‌گردد:

«بسم الله الرحمن الرحيم ومانند موا لانفسکم من خیر تجدوا ه عند الله هو خیراً -
واعظم اجراً واستغفروا لله ان الله شفور رحيم. تقرب الى الله ببناء هذه البقعة المباركة
ووقفها ليكون كفایة بواجب المسلمين عبدالراجی جلال انعامه ابو محمد بن اسمعيل
بن نیکروز بن فضل الله بن ربیع الناظم بتوفیق الله بمصالح المسلمين قاضی القضاة
فارس رکن الحق والدين انار الله زلفی والسعادة لی سدا الحسينی و زیادة ایها
فی شعبان سنه تسع و ستین و ستمائة.»

۱- رجوع شود بفارستامه ناصری .

در بالای درآب انبار آن این رباعی بر روی سنگی نقرگردیده که تاریخ احداث آنرا می‌رساند:

این برکه که فیض بخش خاص آمد و عام

چون چشمه خضر است در این چال مقام

در سال هزار و چهل بتوفیق خدای

از همت و ناعدا علی، گشت تمام

چون تخت ضرابی رو بخرابی رفته بود آقای سید ابوالقاسم موسوی که از برادران سلسله ذهبی میباشد در سال ۱۳۳۰ ه. ش آنرا تعمیر و مرمت کرده است بطوریکه اکنون دارای چهار اطاق و ایوانی وسیع و صاف و حوضی است و آب انبار آنهم که شکسته بود تعمیر شده است.

در کنار این ساختمان سرسره‌ای نظیر سرسره تنگ سعدی ساخته اند که سابقاً

محل تفریح مردم بوده است

۵- **قبر شاه شجاع مظفری**؛ در دامنه تخت ضرابی، درست در ریشه کوه

و در مغرب تکیه هفت تنان، در محوطه بسازی قبر بزرگترین پادشاه آل مظفر یعنی **ابوالفوارس - شاه شجاع** فرزند **امیر مبارزالدین** قرار دارد که مرحوم **کرمخان زند** پادشاه خوش قلب ایران سنگ بزرگی را بر روی آن انداخته است و کتیبه زیر آن نقر کرده است:

«هو الحی الذی لا یموت. هذا مدفن السلطان العادل البادل مرحوم المفور

شاه شجاع المظفری. وفاته فی سنة ست وثمانین و سبعمائة من الهجرة کما قال العارف

السالك شمس الدین محمد الحافظ علیه الرحمه حیث از شاه شجاع (۱) و تجدید

۱- این جمله که ماده تاریخ وفات شاه شجاع است از گفته حافظ نیست بلکه از

ساخته دیگران است.

مزاره فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۹۱ هـ

این قبر آرامگاه همان پادشاهی است که معدوج خواجه حافظ بوده و در ضمن

غزلی اورا چنین مدح کرده است :

آرامگاه جدید شاه شجاع

قسم بحشمت و جاه و جلال شاه شجاع

که نیست باکسم از بهر مال و جاه نزاع

همچنین :

بفر دولت گیتی فروز شاه شجاع

که هست در نظر من جهان حقیر متاع

در میان آن همه پادشاهانی که در فارس و شیراز سلطنت کرده اند تنها قبر شاه شجاع مظفری در شیراز معلوم و مشخص است و به همین جهت بود که « انجمن آثار ملی » برای تجلیل آن پادشاه ادیب بساختن بقعه‌ای بر روی آن قبر مبادرت ورزید.

در سال ۱۳۳۸ شمسی انجمن آثار ملی برای ساختن آرامگاه این پادشاه اعتباراتی تأمین کرد و تحت نظر آقای علی سامی نماینده انجمن بناهایی در آنجا ساخته گردید که در سال ۱۳۵۰ پایان یافت .

علاوه بر گنبدی که بر روی قبر ساخته شد محوطه‌ای را هم دور آن احداث گردید که گل کاری شد و چند اطاق هم برای دفتر انجمن و کتابخانه و پذیرائی ساخته گردید. درزیر گنبدیکه بر روی قبر است و بر روی چهار ستون استوار میباشد چند کتیبه بشرح زیر روی کاشی نوشته شده است .

کتیبه شمالی - بسمه تعالی شانه.

طره شاهد دینی همه بند است و فریب

عارفان بر سر این رشته نجویند نزع

عمر خسرو طلب از نفع جهان میطلبی

که وجودیست عطا بخش و کریم و نفاع

مظهر لطف ازل روشنی چشم امل

جامع علم و عمل جان جهان شاه شجاع

«حافظ»

کتیبه سمت شرقی - بنام پروردگار بخشنده مهربان - پرورگار شاهنشاهی اعلی حضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی شاهنشاه آریامهر و به پیروی از خجسته فرمان همایونش مبنی بر پاس حرمت شهر باران در گذشته ابران، آرامگاه جلال الدین شاه شجاع مظفری ممدوح خواجه حافظ که پس از سرکناری پدرش

امیر مبارزالدین نخستین شهریار سلسله مظفریان (آل مظفر) به پادشاهی رسیده بود از طرف انجمن آثار ملی ساخته شد و در سال کورش بزرگ، هزار و سیصد و پنجاه خورشیدی پایان یافت - دوران شهرداری شاه شجاع بیست و شش سال (از هفتصد و شصت تا هفتصد و هشتاد و شش هجری بود)

کتیبه سمت غربی - بسمه تعالی شانه

شیره عشاق نباشد خسروش	گر بمثل خون دل آید بهجوش
بلیل از آن خار جفا میخورد	گر پگلستان بنشیند خموش
پیرهن صبر قبا کرد حجر	ایدل برگشته سر سر بهوش
هر که چومن شربت دوری چشید	زهر هلاهل بودش همچو نوش
تازه حدیثی بشنیدم ز عشق	زان سخنم صبر برفته است وهوش
کای بنم دوست چنین مبتلا	پند خسردمند نکردی بگوش
دل که اسیر است مبادش خلاص	سرکه فدا نیست مبادا بدوش

دلا ملك ما عالمی دیگر است	که بس مختصر آمدم این جهان
به آزار موری همه ملك جم	نیرزد بر هشتم رابگنان

(شاه شجاع)

کتیبه سمت جنوبی - بسمه تعالی شانه

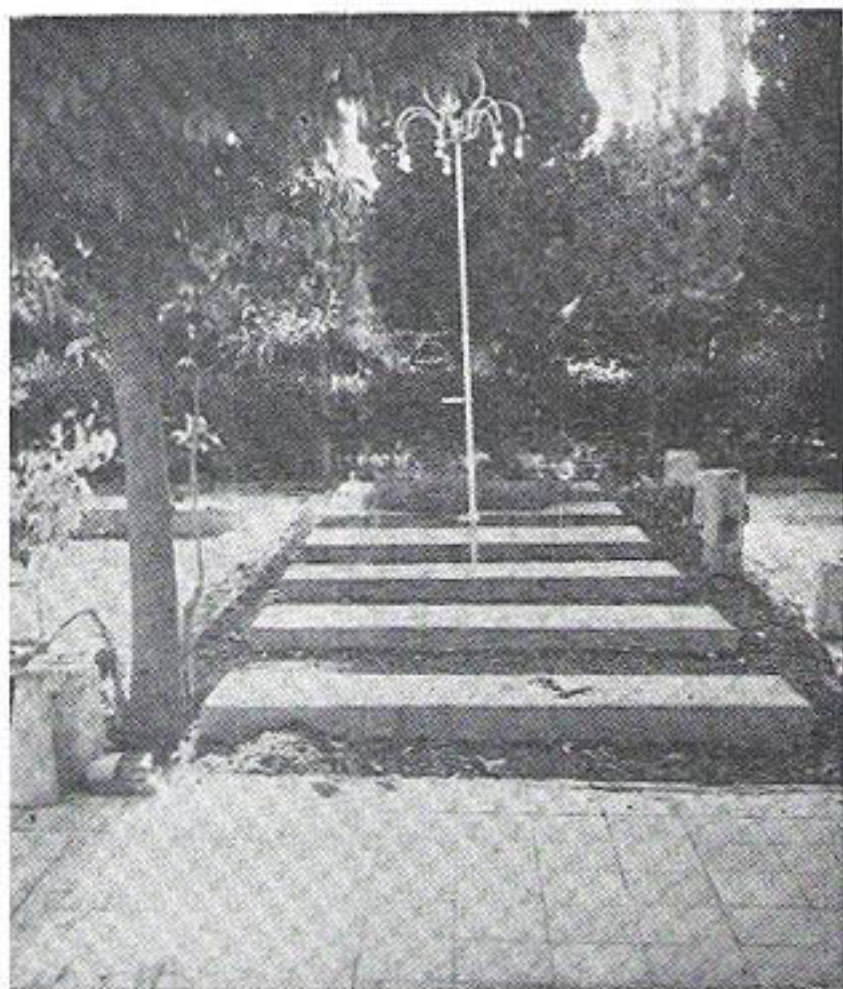
ایدل صفای عشق در این خاکدان مجوی
 يك ذره کیمیای وفا زین جهان مجوی
 بیزار شو ز مردم و آزاد شو ز خویش
 و ز مرد و مردمی و مروت نشان مجوی
 سبمرغ وار گوشه نشین باش زینهار
 با زاغ و با زغن منشین و آستان مجوی

بنیاد چرخ بر سر آب است چون حباب
 بگلن زیاد و هیچ در اینجا مکان مجوی
 گرنیغ بر کشد سر نسلیم از او بکش
 ورنقد عمر می‌دهدت رایگان مجوی
 چون یافتند خمز وجود ترا ز خاک
 ترك کلاه اطلس خود ز آسمان مجوی
 در چاه وحشت است ترا یوسف ای عزیز
 بسوی قمیص از گذر کاروان مجوی
 (شاه شجاع)

۶- تکیه هفت تنان - در ریشه کوه چهل مقام، درست در زیر تخت ضرابی باغچه ایست که مرحوم کریمخان زند عمارت زیبایی در آن ساخته است. این عمارت شامل يك ایوان مرتفعی است که دو ستون سنگی یکپارچه خیلی بلند در آن بکار رفته که روی آنها نقاشی شده و هنوز قسمتهائی از آن نقاشی‌ها باقی است. در طرفین ایوان، در طبقه زیرین ایوانی است و بعد از آن اطاقی و در طبقه بالا، دو گوشواره ساخته شده است. در جلو ایوان صفا ایست که حوض بزرگی در آن تعبیه شده و سابقاً از آب رکن آباد پر می‌شده است. در جلو صفا، محوطه ایست که هفت قبر در آن قرار گرفته و کریمخان زند روی هر کدام سنگی بزرگ، بدون کتیبه نصب کرده است و در جنوب آن نارنجستان خرم و باصفائی قرار دارد. بمناسبت وجود این هفت قبر است که آنجا را « هفت تنان » یا « هفت تن » نامیده‌اند.

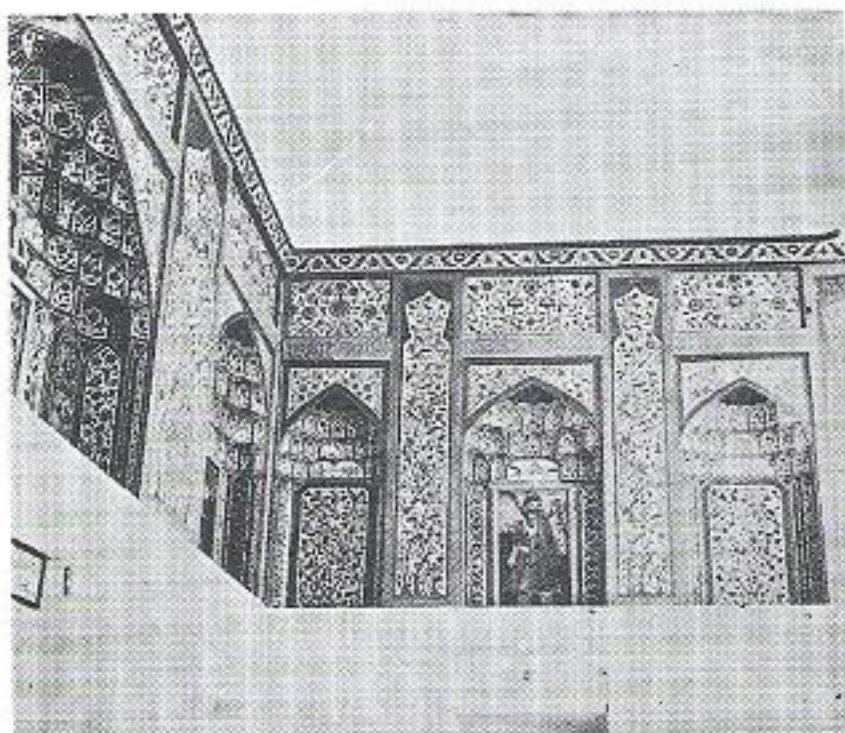
مرحوم فرصت‌الدوله در کتاب آثار عجم باین تکیه چنین نوشته است:
 «... هفت تنان را پادشاه ارجمند کریمخان زند بنا نهاد و آن بنای باشکوه

در دامنه کوه چهل مقام است و در سمت رو بقبله اش (یعنی در قسمت شمال آن) چند
اطاق است - مسکن فقراء و مساکین - تالاری رو بقبله دارد بسیار مرتفع و دستون از
سنگ یکپارچه در آن برپاست که در تمام ایران ستونی بدان باشکوهی دیده نمیشود.
ازاره تالار همه از سنگهای مرمر کوه پیکر است. ترنج انباشته، سرو و کاجش سربفلك
افراشته و پسر از گلهای رنگین است و قبور هفت تنان در وسط واقع است: شش مزار
بقطار و یکی در کنار.

گورهای هفتگانه هفت تنان

گویند و قتی که کریمخان زند عمارت دیوانخانه (عمارت سابق پست و تلگراف شیراز) را ساخت چون از راه نیک نفسی میل داشت که عموم مردم شیراز در همه چیز با او شرکت داشته باشند و نمیشد که در دیوانخانه را بروی همه بگشاید تا از صفا و منظره تالار زیبای آن بهره‌مند شوند، عمارت هفت‌تنان را بهمان سبک و نقشه ساخت تا عموم مردم بتوانند در مواقع فراغت و تفریح از آن استفاده کنند. رحمة الله علیه.

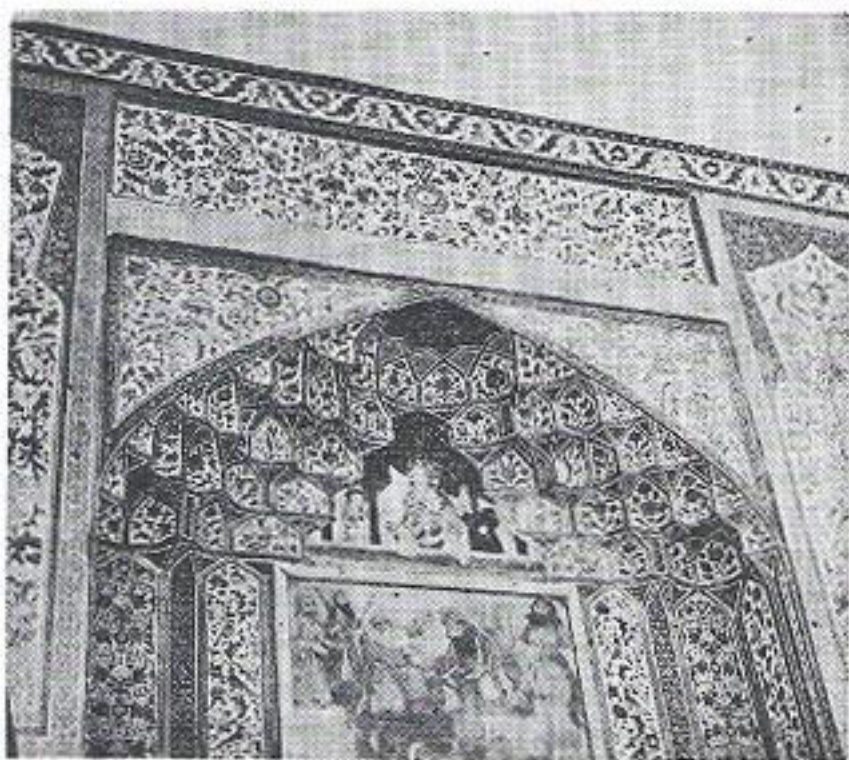
تسمتی از نقاشی‌های هفت تنان

اهمیت تالار هفت تنان علاوه بر دو ستون یکپارچه آن به پنج مجلس نقاشی داخل تالار است که گویا از کارهای آفاصادق نقاش مشهور دوره زندیه است و از نظر صنعت و قدمت اهمیت زیادی دارد و آن پنج مجلس از مغرب بمشرق عبارت است از:

- اول- درویشی باکشکول و تبرزین و محاسن سفید.
- دوم- حضرت موسی است در حال شبانی و تعدادی گوسفند در جلو او مشغول

چریدن میباشد.

سوم - (وسطی) منظره عشق بسازی شیخ صنعان است با دختر ترسا. دختر ترسا در غرقه ایستاده و شیخ در میان مریدان با عجز و نیاز بسوی معشوقه توجه دارد.
چهارم - منظره قربانی کردن حضرت ابراهیم فرزند خود اسمعیل را میباشد.
پنجم - شکل درویش دیگری است با سپیل چخماقی که بعضی‌ها او را

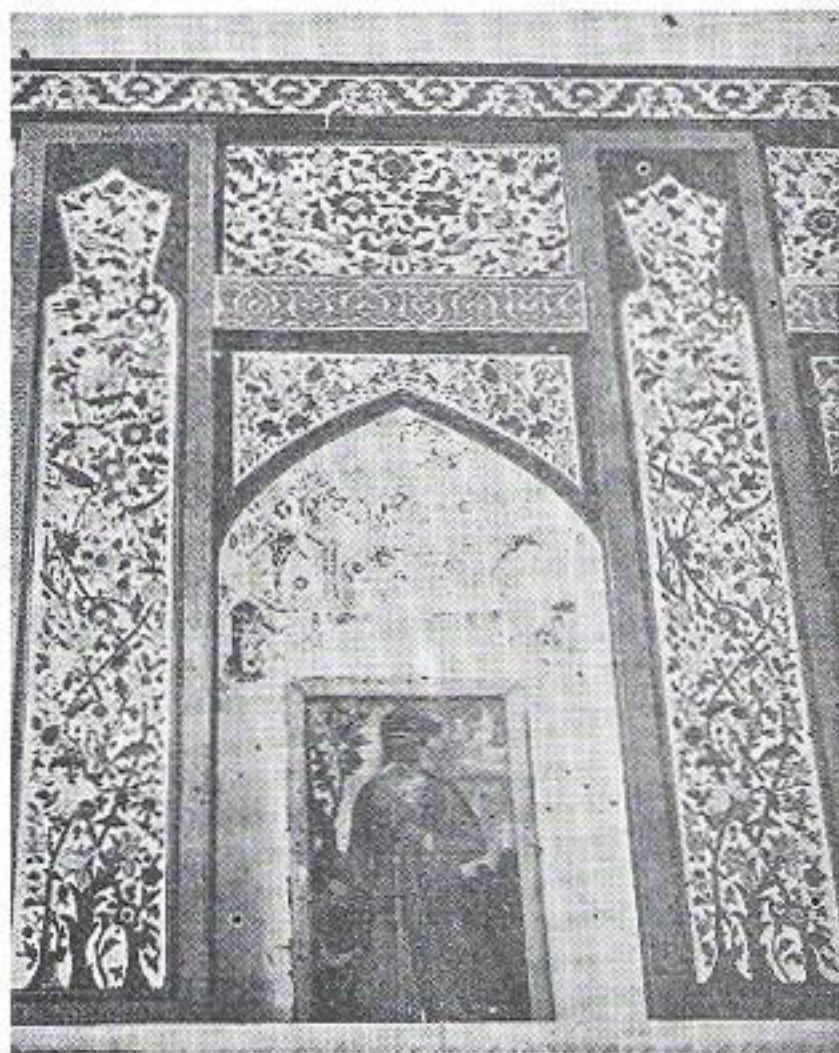

قسمتی از مقرنس کاری و نقاشی های تالار هفت تنان

شاه عباس کبیر صفوی میدانند.

درویش حمید و فرهاد میرزا - در جلودر ورودی تکیه هفت تنان (بیرون تکیه) هم اکنون سنگ قبری است که روی آن نوشته شده است: «یا حمید فی ۱۳۰۹» این قبر درویش و ارسته و عارف معروف زمان خود میباشد که میگویند در یکی از اطاقهای هفت تنان اقامت داشت و بر ریاضت مشغول بود و عده‌ای از بزرگان و

مردم شیراز مرید وی بودند و معتقد بودند که صاحب کرامت است.
 گویند در قضیه فضل علی گراشی که یاضی شده، فرهاد میرزا (معمد الدوله)
 حاکم فارس به درویش حمید متوسل شده و او پیش از وقت به او خبر داده بود که
 در گرفتار ساختن آن مرد یاضی، فرهاد میرزا موفق میشود و همین طور هم شد.

نسخی از نقاشی‌ها و یکی از مجالس پنج گانه تالار هفت تنان

قضیه سرفضلعلی - گویند هنگامیکه سرفضلعلی را بشیراز آوردند، چون

تصرف قلعه نهر، با اسلحه‌های آنروزنگار کار بس مشکل و دشواری بود و آنمرد شریر مدت‌ها امنیّت فارس را بهمزده و مردم را بستوه آورده بود، درباغ ایالتی جشن منصلی تشکیل یافت و عده زیادی از بزرگان شهرو علماء و شعراء بحضور فرهاد میرزا رسیدند تا به او تبریک بگویند. از آنجمله مرحوم فرصت‌الدوله بود که با دیدن سرفضلعلی این رباعی را که دارای صنایع چند شعری است فی‌البدییه سرود:

از فضل «علی» فضلعلی شد بسفر شد کام جهانی همه شیوین چوشکن
زنهار به خسرو برسانید غیر کاز تیشه فرهاد بشد فتح آسپو
مرحوم شاهزاده معتمدالدوله فرهاد میرزا شرح این واقعه را با خط نسخ در زیرطاقچه سنگی دیوار شمالی تالار «نچره» تخت جمشید (عمارت آئینه) بشرح زیر نگاشته است.

هوالباقی - در زمان دولت اعلیحضرت صاحبقران ناصرالدینشاه قاجار خلدالله ملکه، عم مکرم شاهنشاه ایران، نواب حاجی معتمدالدوله فرهاد میرزادام‌اقباله بفرمانفرمائی فارس مأمور شده سالیان دراز که مملکت فارس بی‌نظم بود در اندک زمانی از اقبال شاهنشاه جم جاه نظمی کامل گرفت. اشرار تنبیه شده، درماه محرم قلعه حصینه «تبر» که سالها مأمور اشرار بود مفتوح و سرفضلعلی خان بهارلو در شیراز زینت دار گردید. در اواخر ربیع‌الاول بتخت جمشید آمده حسب‌الامر اعلیحضرت شاهنشاه چندین هزار عمه برتخت گماشت. جاهائیکه قرون بشمار از خاک انباشته شده بود برای تماشای مسافریں خارج و داخل پالك کردند. پکشنیه غره ربیع الثانی ۱۲۹۴ هجری موافق بیستم نیشان ماه رومی بیست و ششم فروردین ماه جلالی مطابق اودئیل ترکی .

دو قبردینگو - بیرون محوطه هفت‌تنان. در مشرق آن تکیه، در محوطه‌ایکه سروکهنی دارد فعلا در دو قسمت چند قبر وجود دارد. اول دوسنگ قبر است که در

وسط آن زمین واقع است که بقرار یکی سنگ قبر عارفی است بنام درویش شاهنشاه که در تاریخ ۱۱۸۱ ه. ق وفات یافته است. در کنار این قبر سنگ قبر دیگری است که گویا قبر یکی از عرفاء است.

دوم- در جنوب این محوطه، در کنار آب انبار هفت تنان دو قبر است: یکی سنگ قبر شیخ عبدالکریم نامی از عرفاء است که در سال ۱۱۹۱ ه. ق وفات یافته است و دیگری قبر سید سلیمان مصری است که او نیز از بزرگان صوفیه بوده است و در سال ۱۰۸۴ ه. ق وفات یافته است.

۷- خاک مصلی- دشت وسیعی که در دامنه کوه چهل مقام و جلوتنگ الله اکبر واقع است و بین هفت تنان و آن دشت، رودخانه خشکی قرار دارد، «خاک پاک مصلی» است که سابقاً بوسیله آب رکناباد مشروب میشده است. این دشت خرم و با صفا که شمالش عبیر آمیز میوزد ممدوح بسیاری از بزرگان و از آنجمله حافظ است که فرموده است:

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت

کنار آب رکناباد و گلگشت مصلی را

وجه تسمیه این سرزمین به مصلی این است که هنگام ورود مسلمین باین شهر، محلی را در اینجا برای خواندن نماز (مخصوصاً نماز جمعه و نماز عید قربان و فطر) تسطیح کردند که بعداً در آنجا عمارتی ساخته شد که به «قربانگاه» معروف گردید و ما شرح آنرا بعداً ذکر خواهیم کرد.

در خاک مصلی ۶ بنای مهم تاریخی وجود دارد بدین شرح:

۱- تکیه چهل تنان

۲- مقبره و صاف

۳- آرامگاه حافظ

۴- باغ جهان نما

۵- قربانگاه

۶- باغ نو

۸- **چهل تنان** - نزدیک برو دخانه خشک مزبور تکیه چهل تنان که آنرا «چهل تن» هم گویند واقع است و عمارت آن بوسیله کریمخان زند ساخته شده است ولی بشکوه

تسمتی از عمارت چهل تنان

وجلال هفت تنان نیست. در حیات این تکیه چهل قبر کوچک واقع است که گویند قبور چهل درویش عارف است که با هم در سیرو سیاحت و سلوک بوده اند و چون وفات یافته اند پهلوی هم مدفون گردیده اند. سنگهای قبور مزبور کوچکتر از سنگ قبور هفت تنان است و بدون کتیبه است و صاحب فارسنامه ناصری نوشته است که سنگهای مزبور در سال ۱۲۵۷ ه. ق بوسیله معتمدالدوله فرهاد میرزا والی فارس روی آن قبور

نصب گردیده است.

در این تکیه چند نفر از مشاهیر نیز مدفونند که معروفترین آنها عبارتند از:

۱- شیخ ابواسحاق شیرازی متخلص به «حلاج» و معروف به «بسحاق اطعمه»
و شیخ اطعمه، که از شعرای معروف عصر حافظ است و کتیبه سنگ مزار او چنین است:
والله جل جلاله ، آلهدنا محمد (ص) نبینا والقرآن کتابنا والاسلام دیننا
والکعبه قبلتنا والمؤمنون اخواننا وعلی امامنا.

ز بهار ار بگذری روزی بقبر این گدا

شادکن روح من مسکین بخلوای دعا

نام شریفش احمد کنیه ابواسحاق متوفی در سال هشتصد و چهل هجری ۸۴۰
۲- در کنار چهل قبر در اویش فوق الذکر، سنگ بزرگ بسیار قدیمی است
که در اطراف آن آیه الکرسی نوشته شده و طرفین آن خطوط کوفی درشتی نوشته شده
که در اثر مرور زمان و رطوبت محو شده و معلوم است که سنگ قبر یکی از بزرگان
است که در قرن چهارم یا پنجم فوت شده است چنانکه یکی از مطلعین اظهار میداشت
این سنگ سابقاً خارج از چهل تنان بوده ولی بعداً آنرا بداخل چهل تنان منتقل کرده
و آنرا روی قبر ساری انداخته‌اند و بهمین جهت این کتیبه را باخط نستعلیق روی آن
نقر کرده‌اند:

ساری چو ز کسوت بدن عاری شد

واصل بجوار رحمت بساری شد

گردید از این سرا یکی خارج و گفت

ساری بسرای لامکان ساری شد

فی شهر ذیقعد سنه ۱۲۶۰

هویت و شرح حال این شخص که قطعاً یکی از عرفای بنام بوده و همچنین ساری

بدست نیامد .

۳- شادروان عبدالرحیم شیرازی متخلص به وحشت که از شعرای معروف معاصر است نیز در این تکبیه (نزدیک قبر شیخ اطمعه) مدفون است و چند بیت از کتیبه سنگ قبر او نقل میشود:

هوالباقی - آرامگاه عارف ربانی استاد سخن عبدالرحیم حشمت شیرازی

برگیر دل از نشاط دنیا که فناست

گردل بفنا کسی نهد عین عطاست

گر طالب عیش دو جهانی حشمت

عیش دو جهان مهر علی اعلی است

وماده تاریخ او چنین است :

آه که دست قضا ز تیشه بیداد

کاخ ادب را بکنند از بن و بنیاد

رشته نظم سخن گسست که ناگه

شد ز کف آنکو بنظم داد سخن داد

حشمت ما تا بخاک شد که ز مرگش

حشمت دانش برفت یکسره بر باد

از پس صد سال عمر طایر روحش

از قفس تنگنای تن پشد آزاد

حشمت با نام نیک مرد از آنرو

خلق به نیکی کنند دایم از او یاد

او چو درختی کهن بیاب ادب بود

آه درخت کهن ز پای در افتاد

طرز بیان بر طریق نغزی بگذاشت

سبك سخن بر اساس سهلی بنهاد

رحلت او در هزار و سیصد و سی بود

نیمه شب بیست و سه از مه مرداد

«شيفته» (۱) بسرو دپهر سال وفاتش

«آه ز سوک اديب ، حشمت استاد»

هم اکنون در طرف جنوب چهل تنان (نزدیک بدر ورودی) عمارتی شامل چند اطاق ساخته‌اند و طسایفه در اویش خاکسار آنرا مرکز اجتماع و عبادات خود قرار داده‌اند.

۹- مقبره و صاف - بین تکیه چهل تنان و آرامگاه حافظ سابقاً قبرستان مفصلی بود که بزرگان چندی در آن مدفون بودند ولی اکنون تمام آن قبور را صاف و بخانه‌های شخصی تبدیل کرده‌اند. اما قسمت وسط آنرا بوسیله دیواری محصور کرده و بشکل باغچه‌ای در آورده و آنرا «سیافیه» نام نهاده‌اند زیرا که قبر حاج علی اصغر سیاف شیرازی در آنجا میباشد. در سیافیه قبر سه نفر از بزرگان است بدین‌تفرار :

۱- قبر و صاف و او شرف الدین خواجه عبدالله بن عزالدین فضل الله بن عبدالله شیرازی متخلص به «شرف» و ملقب به «وصاف الحضرة» است که مؤلف کتاب معروف «تاریخ و صاف» میباشد. و صاف مردی دانشمند و ادیب و شاعر و مورخ بوده است و گویا در سال هفتصد و سی و اند هجری قمری وفات یافته است. (۲) هم اکنون در

۱- آقای حسین فصیحی متخلص به شيفته فرزند ارشد مرحوم شوریده و از شعرای معروف معاصر است.

۲- برای دانستن شرح حال کامل و صاف رجوع شود به صفحه ۷۹۹ جلد چهارم کتاب دانشمندان و سخن‌سرایان فارس تألیف مرحوم رکن‌زاده آدمیت.

سیافیه، نزدیک در ورودی بمقبره سیاف سنگ کوچک نصب است که کتیبه آن چنین است :

«آرامگاه مورخ شهیر مرحوم و صاف»

۲- قبر حاج علی اصغر سیاف (شمشیرگر) شیرازی است که از شعراء و عرفای معروف است و گوینده مثنوی عرفانی است که چندین جلد است و تا این تاریخ ۱۲ جلد آن چاپ شده است. وفات سیاف در سال ۱۲۶۲ هجری قمری صورت گرفته و اکنون اطاقی بر روی آرامگاهش ساخته اند. (۱)

۳- قبر مرحوم میرزا علی اصطهباناتی مشهور به «معین الشریعه» و متخلص به «فقیر» است که از دانشمندان و شعرای اخیر است و مؤلف چند کتاب نظم و نثر است و در سال ۱۳۵۱ هجری قمری فوت شده است. (۲)

۱۰- آرامگاه حافظ - قریب دوست متری جنوب مقبره و صاف، آرامگاه خواجه شمس الدین محمد حافظ است که به «حافظیه» معروف است و شامل دو حیاط مصفا و روحانی است.

در حیاط شمالی، خود مقبره واقع شده است و در طرفین حیاط جنوبی دو نارنجستان است و در هر دو حیاط گلکاری مفصلی بعمل میآید که بر صفا و طراوت آن میافزاید.

از همان زمانیکه «حافظ» رخ در نقاب خاک کشیده، آرامگاهش مطاف اهل دل و قبله گاه مردمان صاحب نظر بوده است و از اینرو قبرش از سایر قبور گورستان معروف

۱- برای اطلاع از شرح حال سیاف رجوع شود به صفحه ۲۰۸ جلد سوم کتاب دانشمندان و سخن سرایان فارس.

۲- برای دانستن شرح حال معین الشریعه رجوع شود به صفحه ۱۴۴ جلد چهارم کتاب دانشمندان و سخن سرایان فارس و مقدمه دهوان مظفر شیرازی گردآوری علی نقی بهروزی.

به «مصلی» تمایزی داشته است و بر بالای آن سقفی و سایه‌بانی ساخته بودند و مردم حقیقت جوی هنگام زیارت آن خاک پاک از دیوانش تفال می‌زده‌اند و از روح پرفتوحش استشاره می‌نموده‌اند.

از جمله اشخاص مشهوری که بر سر قبر حافظ حاضر شده و تفال زده‌اند: شاه اسمعیل اول صفوی - شاه عباس کبیر - و ازاد خان افغان بوده‌اند که تفال آنها و سایر تفالهای دیگر، خود بحث شیرین جداگانه‌ای دارد و این میرساند که آرامگاه او از همان زمان مورد توجه عمومی بوده است. (۱)

کریمخان زند در سال ۱۱۸۷ هجری قمری دور محوطه بزرگی که قبر حافظ در آن قرار داشت حصار کشید و وسط آنرا عمارتی ساخت بطوریکه محوطه مزبور بدو قسمت مجزا تقسیم شد. عمارت مزبور از چند اطاق ضریبی تشکیل می‌شد و در وسط ایوانی داشت که بوسیله چهارستون سنگی یکپارچه نگهداری می‌گردید و در زیر گوشه غربی این عمارت «آب انبار» بینظیری ساخت که از آب «رکن آباد» پر می‌شد. (چهار ستون سنگی مزبور و آن آب انبار هنوز سالم و پا برجاست.) علاوه بر آن، سنگ بزرگ و مرمر عالی نیز بر روی مزار او گذاشت که غزل معروف خواجه که بدین مطلع است:

مژده وصل تو کو کز سر و جان برخیزم

طایر فلسم و از کون و مکان برخیزم

باخط نستعلیق درشت بسیار خوب بر آن حک شده و غزل دیگر حافظ که بدین مطلع است:

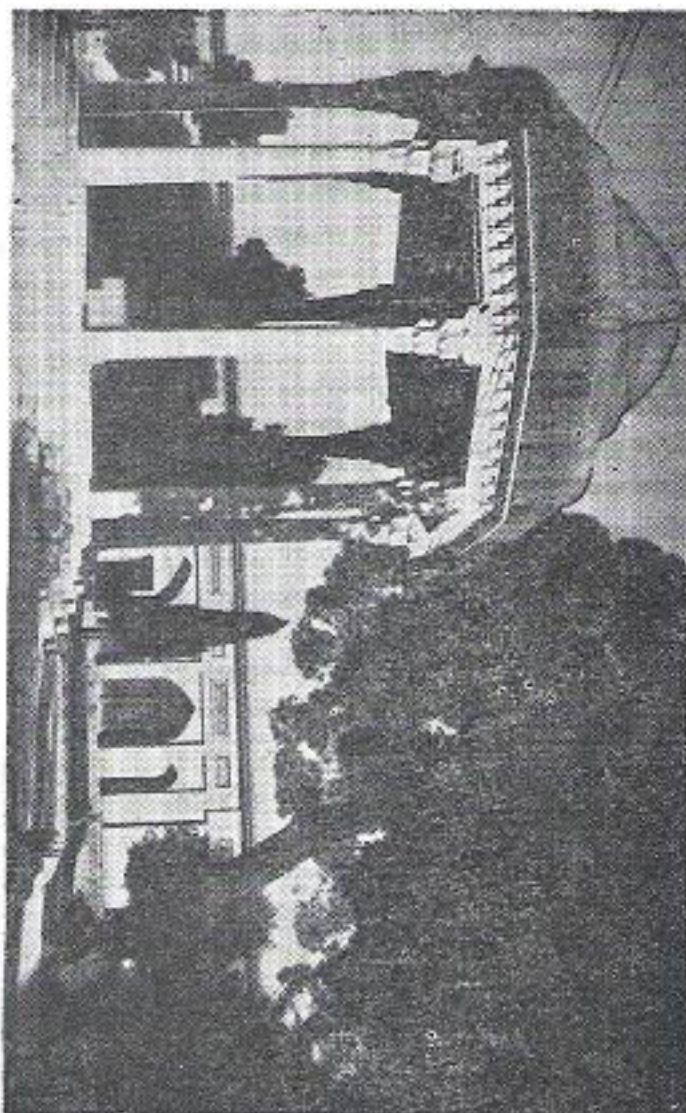
ایدل غلام شاه جهان باش و شاه باش

پیوسته در حمایت لطف الله باش

۱- بکتاب تفال حافظ تألیف مرحوم روحی شیرازی و کتاب از سعدی تا جامی - از

صفحه ۳۳۷ تا ۳۴۵ مراجعه شود.

آرامگاه چندی بانیان

براطراف آن نوشته شده است و در چهار گوشه آن چهار مصراع زیر که ضمناً ماده تاریخ و وفات حافظ است نیز نقل گردیده است :

درد و گوشه بالائی :

بر سر تربت ما چون گذری همت خواه

که زیارتگه رندان جهان خواهد بود

و درد و گوشه پائینی :

چراغ اهل معنی خواجه حافظ

بجو تاریخش از خاک مصلی

و این سنگ عالی خوشبختانه هنوز سالم و بر روی مزار او قرار دارد.

در سال ۱۲۷۳ هجری قمری طهماسب میرزا « مؤیدالدوله » حکمران فارس

آرامگاه حافظ را تعمیر و مرمت کرده است.

در سال ۱۲۹۵ هجری قمری مرحوم فرهاد میرزا « معتمد الدوله » فرمانفرمای

فارس محجری چوبی دور قبر خواجه نصب کرد.

در سال ۱۳۱۷ هجری قمری یکنفر زردشتی بنام « اردشیر » که ساکن یزد بوده

تفألی بدیوان خواجه میزند و این ابیات میآید :

ای صبا با ساکنان شهر یزد از ما بگوی

کای سر حق ناشناسان گوی میدان شما

گرچه دوریم از بساط قرب، همت دور نیست

بنده شاه شمائیم و ثنا خوان شما

اردشیر از این ابیات متأثر شده بشیراز میآید و آرامگاه حافظ را تعمیر میکند

و محجری بر بالای آن میسازد ولی بعد از مدتی مرحوم سید علی اکبر فال اسیری که یکی

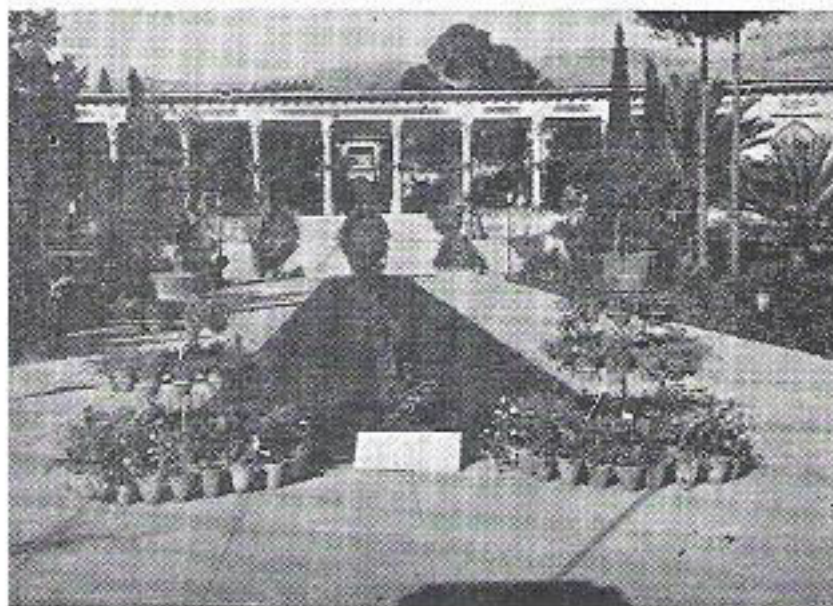
از علمای شیراز بوده ببهانه اینکه « یکنفر گبر » قبر خواجه را ساخته است، محجر

مزبور را خراب میکند.

در سال ۱۳۱۹ هجری قمری شاهزاده ملک منصور ملقب به شعاع السلطنه والی

فارس گردید و بدستور او مهندس مزین الدوله «مجری آهنین» بر روی مزار حافظ

ساخت و کتیبه زبر را بر بالای آن نگاشت :

ایوان آرامگاه حافظ

بعهد خسرو عادل مظفرالدینشاه

بامر زاده آزادشاه ملک منصور

لحد پڑوه مهندس مزین الدوله

بربخت طرح و بداد این اساس را دستور

بداهزار و سه صد نوزده فزون کاورد

«شعاع سلطنه» این طرفه بقعه را بظهور

و هم او دستور داد که طرفین ایوان کریمخانی را بیکی از غزلهای حافظ مزین

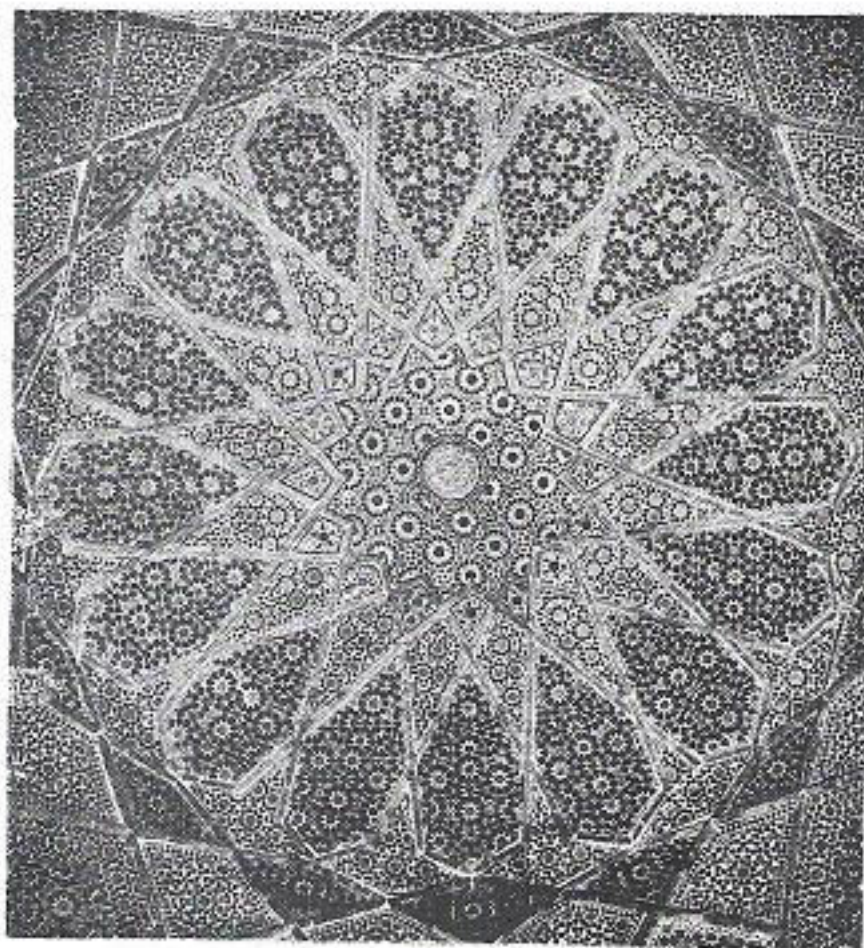
سازند ولذا «عبدالصمد» معروف به «ولله باشی ظل السلطان» که شخص باذوقی بوده
غزلی را که بدین مطلع است:

روضه خلد برین خلوت درویشان است

مایه محترمی خدمت درویشان است

مطابق خط «میرعماد» از کاغذ بریده و بر روی تخته‌های مربع مستطیل نصب

و طرفین (شرقی و غربی) ایوان قرار دادند و آخر آنهم این بیت اضافه کرد:

کاشیکاری ظریف زیر گنبد آرامگاه حافظ

داد فرمان چو بر این خط، لله باشی زهنر

خوش بمقراض ورا نقل نمود از خط میر

در سال ۱۳۱۰ شمسی مرحوم « دبیر اعظم بهرامی » استاندار فارس شد و نظر به علاقه ای که بحفاظت داشت میخواست آرامگاه مجللی را برای حافظ بسازد. لذا سردر بزرگی از سنگ در دیوار جنوبی حیاط جنوبی آن ساخت و نارنجستان آنرا سرو صورتی داد ولی طولی نکشید که بتهران احضار شد و نقشه او متوقف ماند. مرحوم بهرامی روزیکه میخواست تعمیرات حافظیه را آغاز کند، جشنی بر سر تربت حافظ ترتیب داد که در آن عده زیادی از دانشمندان و شعراء و بزرگان و محترمین شیراز حضور داشتند و در آن مجلس خطابه غرائی را که خود نوشته بود قرائت کرد. (۱)

در سال ۱۳۱۴ شمسی که وزارت فرهنگ را جناب آقای علی اصغر حکمت عهده دار بود و ریاست فرهنگ فارس بعهده مرحوم « سرهنگ علی رباضی » بود (بعدها برتبه سرتیپی و سرلشکری نائل شد) مرمت و ساختمان آرامگاه فعلی حافظ تحت نظر آقای علی سامی رئیس سابق بنگاه علمی تخت جمشید و اداره باستانشناسی فارس شروع و در سال ۱۳۱۶ شمسی پایان یافت.

طرح نقشه آرامگاه فعلی بوسیله مدیر کل باستانشناسی وقت ریخته شده بود. در این تعمیرات ساختمان قدیمی کریمخان زند بصورت تالاری که ۵۶ متر طول دارد و بوسیله ۲۰ ستون سنگی بلند نگهداشته میشود، درآمد (چهار ستون کریمخانی در میان این ستونها واقع گردیده است) که محوطه حافظیه را بدو قسمت مجزا شمالی و جنوبی - تقسیم گردید.

اینک شرح هریک از آندو میپردازیم:

اول قسمت شمالی - این قسمت دارای درختهای نارنج و دو حوض

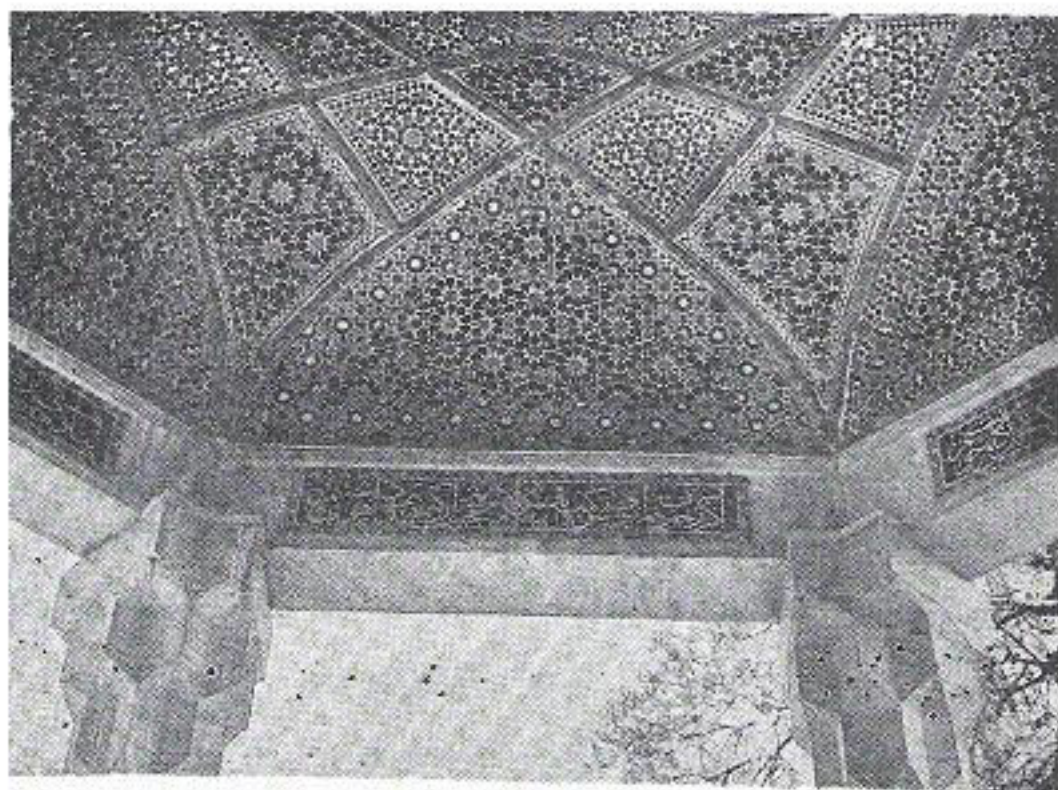
۱- برای دیدن این خطابه رجوع شود بشماره ۱۱ سال ۱۲ مجله ارمغان

مربع مستطیل است. قبرخواجه در وسط این قسمت قرار دارد که قریب یکمتر از زمین بلندتر است و گنبد کاشی کاری شده آن که روپوش مسی دارد، بوسیله هشت ستون سنگی که قریب ده متر ارتفاع دارد، نگهداشته میشود.

در زیر گنبد غزل خواجه حافظ را که بدین مطلع است، بر روی کاشی نوشته اند:

حجاب چهره جان میشود غبار تنم

خوشادمی که از این چهره پرده بر فکنم

نمونه کاشیکاری و خطوط آرامگاه حافظ

در اطراف این قسمت غزلهایی از حافظ بدین ترتیب بر روی کاشی نوشته شده است:

بر روی دیوار شمالی غزل بدین مطلع میباشد:

سحرم هائف میخانه بسدولت خواهی

باز آی که گفت دبرینه این درگاهی

بر روی دیوار غربی غزل بدین مطلع است:

بیا که قصرامل سخت سست بنیاد است

بیار بساده که بنیاد عمر بر بساد است

بر روی دیوار جنوبی (در پیشانی تالار وسطی) غزل بدین مطلع است:

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست

سخن شناس نه‌ای دلبراً ، سخن اینجاست

بر روی دیوار شرقی غزل بدین مطلع می‌باشد:

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو

پادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

در بالای بدنه مشرق و مغرب داخل تالار بزرگ وسط، غزل بمطلع:

روضه خلد برین خلوت درویشان است

مایه محتشمی خدمت درویشان است

بخط مرحوم «علی معارفی» باخط نستعلیق بر روی سنگ مرمر نوشته شده است:

دوم قسمت جنوبی - حیاط جنوبی آرامگاه دارای دو باغچه زیباست که

دور آنها گل کاری و چمن کاری است و وسط آنها دو حوض مربع مستطیل بزرگ است (۱)

و طرفین حیاط دو نارنجستان خرم و مفصل است .

در پیشانی تالار وسط که رو بقبله است غزل بدین مطلع نوشته شده است:

گله‌داری ز گلستان جهان ما را بس

زین چمن سایه آن سرو روان ما را بس

غزلیات فوق بخط مرحوم «حاج میرزا عبدالحمید ملک الکلامی» معروف به

۱- سنگهای لبه این دو حوض از سنگهای حوض باغ نظر است که هنگام امتداد دادن خیابان کریمخان زند، آنرا خراب و بحفاظتیه منتقل کردند. سه حوض دیگر در باغ موزه باقی است.

«امیرالکتاب» است که باخط ثلث عالی بر روی کاشی نوشته شده است. در وسط همین قسمت، عبارت زیر که تاریخ تعمیر و ساختمان اخیر است باخط زیبای نستعلیق نوشته شده است :

«ساختمان آرامگاه خواجه شمس‌الدین حافظ شیرازی بموجب امر اعلیحضرت همایون شاهنشاه ایران **رضا شاه پهلوی** بدستور جناب حکمت وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه (۱) در سنه یکم هزار و سیصد و شانزده هجری شمسی انجام پذیرفت». در جنوب این قسمت خیابان خرابات (گلستان) واقع است (۲) که امتداد آن بخیبان بوستان و آرامگاه شیخ اجل سعدی منتهی میشود.

در جوار مزار حافظ عده زیادی از دانشمندان و شعراء و علماء مدفونند که مهمترین ایشان که سنگ مزار آنها هم اکنون باقی است عبارتند از:

پاک - شیخ محمد اهلی - متوفی بسال ۹۴۲ هجری قمری و صاحب کتاب معروف «**سحر حلال**». گویند هنگام نزع وصیت کرده است که او را پهلوی قبر حافظ دفن کنند و این شعرا هم سروده است :

خاکم بروز واقعه پهلوی او کنید

اوقبله من است، رخم سوی او کنید

۱- جناب آقای علی اصغر حکمت استاد ممتاز دانشگاه تهران از فحول دانشمندان و فضلاء و شعرای معاصر کشور و صاحب تألیفات بسیار است و سالهاست که ریاست انجمن آثار ملی و انجمن یونسکو و انجمن قلم انتخاب شده است - معظم له چندین مرتبه به وزارت و سفارت رسیده و مخصوصاً در دوره وزارت فرهنگ ایشان که قریب سه سال طول کشید خدمات بسیار گرانبهائی بفرهنگ کشور و تربیت نسل جوان انجام داده است که از جمله آنها تأسیس دانشگاه تهران و موزه ایران باستان و ساختن آرامگاه سعدی و حافظ و فردوسی میباشد.

۲- نام این خیابان را که ابتدا خرابات بود بعدها تغییر داده گلستان نام گذاری کردند.

و چون منولی حافظیه اجازه نمیداد که اورا پهلوی قبر حافظ دفن کنند از دیوان
خواجه نفال میزنند و این شعر میآید:

رواق منظر چشم من آشیانه تست

کرم نما و فرود آ که خانه خانه تست

از اینرو اورا در شمال قبر حافظ طوری دفن میکنند که قبر حافظ قبله آن باشد
تا صورتش بسوی حافظ قرار گیرد.

کتیبه سنگ قبر او که هم اکنون باقی است چنین است:

هوالباقی وکل شیئی هالک الاالله له قدس سوه

دوش از غم عمر رفته در منزل خویش

در فکر فرو شدم دمی با دل خویش

از حاصل عمر در کفم هیچ نبود

شرمنده شدم ز عمر بی حاصل خویش

فی تاریخه رحمة الله

در میان فضلاء و شعراء پیر با صدق و صفا بود اهل

رفت با مهر علی از عالم پیرو آل عبا بود اهل

سال فوتش ز خرد جستم گفت « پادشاه شعرا بود اهل »

شیخ محمد اهل شیرازی طباطبائی بعمده هشتاد و چهار وفات نمود در سنه ۹۴۲.

۵۰- میرزا نصیر ملقب به فرصت الدوله - (۱۲۷۱ - ۱۳۳۹ ه.ق) صاحب

کتاب آثار عجم و منطق و عروض و چند کتاب دیگر. کتیبه سنگ قبر او که پهلوی
سنگ قبر اهل است چنین است:

قال رسول الله محمد المصطفى صلى الله عليه وآله، من كتب بسم الله الرحمن الرحيم

بحسن الخط وجبت له الجنة (کتب فی حیاتی ۱۳۳۸)

ای جلوه جمال تو برتر ز هر سنا
 عجز از ثنای ذات تو بهتر ز هر ثنا
 اشراق نور و جهك فی كل وجه
 من ضوته قداقتبس الشمس فی الضحی
 ما را به پیشگاه حضور تو راه نیست
 الا بیمن همت خاصان ره نما
 سرخیل رهنمایان باشد شه رسل
 فرمانده قضا و قدر ختم انبیا
 فخر الوری محمدن المصطفی الذی
 بالوحی کان منظره لاعن الهوی
 عقل نخست، احمد مرسل که شرع او
 شد راست از حسام کج شاه اولیا
 صهر نبی ، علی ولی ، رهبر امم
 زوج بتول ، باب وصول ، آیت هدی
 پارب به احمد و علی و اهل بیت او
 بگذر ز فرصت آنچه از او دیده ای خطا

الحکیم البارع صاحب التصانیف والمآثر النافع محمد نصیرالحسینی
 فرصت الدوله ولد شهر رمضان ۱۲۷۱ و قد رقد فی هذا المرقد دهم شهر صفر سنه ۱۳۳۹.

فرصت الدوله نصیرالدین ، فرصت

رفت و شد از رفتنش علم و ادب گم

سال تاریخش شعاع الملک گفتا

آه از فرصت ، نصیرالدین صیم

سه - قاسم خان والی - محمد قاسم خان والی فارس که مردی نیکوکار بوده است در سال ۱۲۸۹ هجری قمری در شیراز وفات یافت و در عمارت شمالی حافظیه (که گویا از ساختمانهای کریمخانی است) و اکنون محل کتابخانه حافظیه است، مدفون گردید.

در چهار زاویه آرامگاه او چهار کتیبه که ماده تاریخ فوت او بود، روی کاشی نگاشته شده بود که در تعمیرات اخیر روی آنها را گچ کاری کرده اند - یکی از آن ماده تاریخها را در زیر نقل مینماید:

ای دریغا ساخت گیتی منکسف در زیر خاک

آفتاب برج دولت، گوهر دریای نور

میر با تدبیر و قاسمخان والی شد بخلد

با مسیحا برفلك شد با کلیم الله بطور

در جوار حافظ شیراز قطب العارفین

داد خیر الحافظینش جا درین خیر القبور

بر سرش استاد معماران ابوطالب نمود

طرفه ایوانی بنا کزوی جنان دارد قصور

از پی تاریخ این ایوان «نقیب الملك» گفت

«باشد این ایوان زوالی سالها دارالسرور»

۱۲۸۹

چهار - حجة الاسلام آقا سید علی مجتهد کازرونی - که از علمای بزرگ و حکماء و عرفای مشهور قرن اخیر است و در شعر «رحمت» تخلص میکرده و در سال ۱۳۴۲ ه. ق وفات یافته است و در شمال حافظیه (نزدیک مقبره قاسمخان والی) مدفون گردیده .

کتابه سنگ قبر او چنین است:

کل من علیها فان. آرامگاه جنت مکان اعلم العلماء العاملين وافقه الفقهاء -
الراشدين - حاوی الفروع والاصول. جامع المقبول والمنقول - فرید الدهر وحید العصر
منظور صاحبان نظر و مقصود ارباب ذوق و هنر آقا سید علی مجتهد کازرونی الاصل و
شیرازی المسکن طاب الله ثراه فی شهر رجب المرجب بکهنزار و سیصد و چهل و دو قمری
۱۳۴۲. (۱)

پنج - آقا محمد هاشم ذهبی - که از بزرگان عرفای سلسله ذهبیه است و
نزدیک قبر حافظ مدفون است و هم اکنون سنگ آن باقی است و کتابه آن چنین است:
قد انتقل من دار الفانی الی دار الباقی قطب العارفين آقا محمد هاشم الذهبی -
الشیرازی الملقب بالدرویش قدس سره فی سنة الف و مائة و تسعين و تسع من الهجرة
(۱۱۹۹) و هو فی وقت الرحلة مترنم بهذه الابیات:

بجانان جان رها کردیم و رفتیم

که کرده است آنچه ما کردیم و رفتیم؟

ز خود امید کسلی برگرفتیم

توکل بر خدا کردیم و رفتیم

چو دنیا جایگاه خود ندیدیم

شبی ناگه هوی کردیم و رفتیم

درینجا صحبت بساران جمدیم

بناگاهی رها کردیم و رفتیم

گلستان بود روی دوست ما را

گرفتار بلا کردیم و رفتیم

۱- برای دانستن شرح حال کامل او رجوع شود بیدیوان آن مرحوم گردآوری

علی نقی بهروزی .

مرا از عشق تو پیرامنی بود

ز جور دل قبا کردیم و رفتیم

خیالت را به پیش « هاشم » زار

دلیل و رهنا کردیم و رفتیم (۱)

شش - سالار جنات - شاعر قرن اخیر ایران مرحوم « سالار جنگ » در یکی از

اطاقهای غربی صحن شمالی حافظیه مدفون است و کتیبه قبر او چنین است:

کل شیئی هالك وانت الباقي

و سپس ماده تاریخ وفات او را که دانشمند محترم آقای حاج صدرالدین محلاتی

سروده نقر شده که چند بیت آن نقل میشود:

بیکران دریای وحشت زای طوفان خیزد هر

کندر امواجش نهان باشد اجل همچون نهنگ

کشتی عمر کسی را لحظه‌ای مهلت نداد

تا بیاساید، کند در ساحل دریا درنگ

ناصر سالار، سالار سخن، بحر ادب

پاکبازی، راستگویی خالی از هر عیب و رنگ

شاعری تاریخ دان و جنگجوی بس سترگ

همچو موم اندر کف او خامه و تیغ و تفنگ

طایر روحش بسوی روضه رضوان پرید

تا بدید این روضه دنیا نزد او گردید تنگ

سال تاریخ و فانش را به رسیدم ز غیب

تا ضمیر من از آن آگاه گردد بیدرنگ

۱- این غزل از مولوی است و در دیوان شمس است

هاتفی سرکرد ازجنت بجمع وگفت مرد

صاحب سیف و قلم کان هنر سالار جنگ ه

۱۳۲۵

آرامگاه شاعر بزرگ فارس ناصرالدین سالار جنگ روز ۱۶ آبان ۱۳۲۵ در

سن ۶۳ سالگی بدرود حیات گفت.

هفت - حجة الاسلام مرحوم حاج شیخ مهدی کجوری متوفی بسال ۱۲۹۳ ه.ق

که از مجتهدین برجسته و علمای معروف شیراز بوده است و اکنون قبر او بر روی صدف جلو کتابخانه باقی است.

هشت - میرزا نظام الدین دستغیب متوفی بسال ۱۰۳۰ ه.ق (۱)

۱- میرزا نظام الدین دستغیب در روز یکشنبه ۲۵ شهر ذی الحجه سال ۱۰۲۹ هجری وفات

یافت و ابو محمد دستغیب پسر عمویش این رباعی را که ماده تاریخ او هم هست گفت که بر روی مزارش نوشته شد :

ای بوده بزندگی پناه شعرا خاک تو شدست قبله گاه شعرا

پرسیدم از ارباب خرد تاریخش گفتند : نماند پادشاه شعرا

و این رباعی را هم در مرگ او سروده است :

میرزای جهان چون علم کلک افراخت (کذا)

از هر لفظی هزار معنی پرداخت

در می و دو سالگی جهانرا بگرفت

از نظم چو آب و خاک را منزل ساخت

و گویند که چون خواستند مرقدش را در قبله مرقد حافظ حفر کنند و بدیوان حافظ تنالی

زدند این بیت آمد :

جان بشکرانه کنم صرف که آن در یتیم

صدف دیده حافظ شده آرامگش

ولذا او را نزدیک قبر حافظ دفن کردند.

۴۰. میرزا عبدالنביا یکی از اقطاب سلسله ذهبیه متوفی بسال ۱۲۴۱ ق.ه

۵۵. ملاعلی سمنانی از هرفای مشهور

۵۵. حجة الاسلام مرحوم سید حاج محمد علی مجتهد کازرونی از علمای

مشهور که در سال ۱۳۳۳ وفات یافته است و قبر او در جلو کتابخانه باقی است .

در زمین پشت دیوار غربی حیاط شمالی حافظیه که بمقبره دانشمندان اختصاص

یافته اشخاص زیر مدفونند.

۱- حجة الاسلام مرحوم شیخ محمد باقر اصطهباناتی معروف به (شهید رابع)

که در سال ۱۲۸۵ شمسی بدست مستبدین شهید گردید .

۲- مرحوم شیخ محمد نفی روانشاد معروف به «فیلسوف» که از علماء و

معلمین برجسته زمان خود بود و در سال ۱۳۳۳ شمسی فوت گردید و در کنار قبر پدرش؛

شهید رابع، مدفون گردید.

۳- مرحوم دکتر لطفعلی صورنگر شاعر معروف معاصر که در سوم مهرماه سال ۱۳۴۸

شمسی برحمت ایزدی پیوست و جنازه او را از تهران بشیراز آورده دفن کردند .

۴- مرحوم شیخ عبدالجبار از مجتهدین معروف شیراز که در سال ۱۳۱۹ ق.ه

وفات یافته است .

۵- مرحوم محمد کاظمی شیرازی فرزند حجة الاسلام شیخ محمد کاظم شیرازی ،

مرجع تقلید شیعیان که در سال ۱۳۵۳ شمسی وفات یافته است.

دز بیرون محوطه حافظیه نیز قبرستانهایی است مخصوص خانواده ها که در آنها

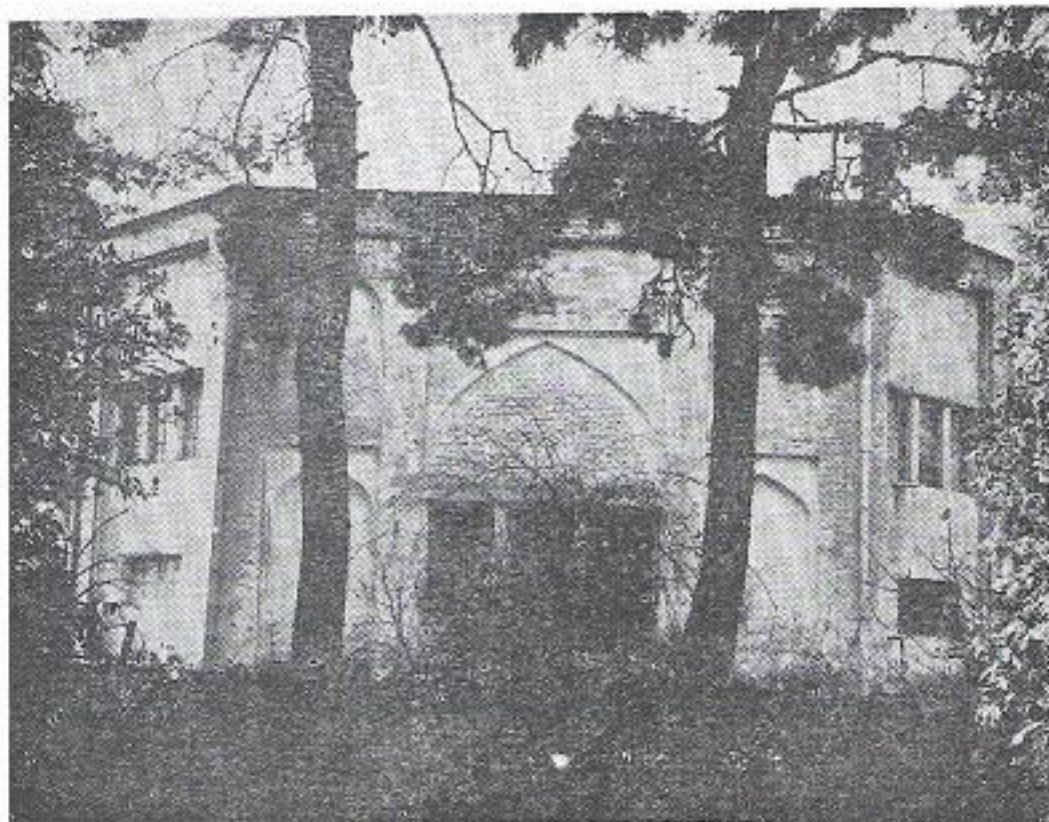
نیز چند نفر از شعراء و دانشمندان مدفونند که مشهورترین آنها عبارتند از :

۱- حسن آزاد معدلی شاعر معاصر که در سال ۱۳۴۳ شمسی فوت شده و در

قبرستان خانواده معدل (در مشرق حیاط شمالی حافظیه) مدفون است.

۲- مرحوم علی روحانی (فرزند زاده وصال شیرازی) شاعر معروف قرن اخیر

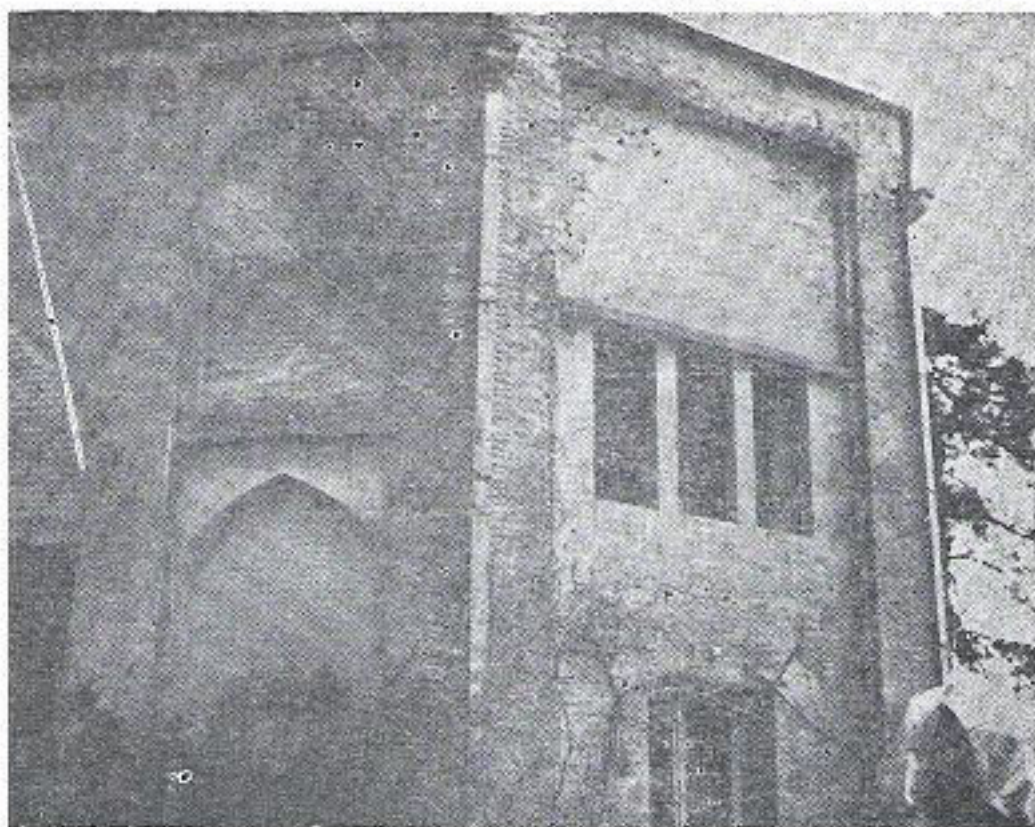
که در سال ۱۳۳۳ وفات یافته و در قبرستان «فال اسپری» مدفون است .
 ۱۱. باغ جهان نما. این باغ وسیع که نزدیک حافظیه است و اکنون در کنار
 خیابان حافظ قرار دارد از آثار کریمخان زند است و از آب رکن آباد مشروب میشده .

نمای خارجی عمارت باغ جهان نما

در وسط باغ عمارتی بشکل کلاه فرنگی قرار دارد که از بناهای وکیل الرعایا (کریمخان -
 زند) است - ساختمان کلاه فرنگی بشکل هشت ضلعی و همانند کلاه فرنگی باغ نظر
 ساخته شده است - در وسط شاه نشین يك حوض مرمر یکپارچه ساخته شده و چهار
 شاه نشین در چهار گوشه آن تعبیه شده و اطاقهای بین شاه نشینها دو طبقه است. طرح
 این عمارت از ساختمان کلاه فرنگی باغ نظر جالب تر است درهای چوبی بنا فرسوده و
 از بین رفته است .

عمارت این باغ بدستور **علیاحضرت شهبانوی** ایران خریداری گردید که پس از تعمیرات بصورت موزه شیراز درخواهد آمد.

بدنه عمارت کلاه فرنگی در باغ جهان نما

۱۲. باغ نو. در مغرب خیابان حافظ (روبروی باغ جهان نما) باغی وسیع واقع است که عمارتی مفصل دارد و طبق نوشته فارسنامه ناصری و آثار عجم آنرا مرحوم حسین علی میرزا فرمانفرمای فارس در سال ۱۲۲۵ ه. ق بنا کرده است و سپس مرحوم فرهاد میرزا (معمدالدوله) بنای دیگری به آن اضافه کرده است.

۱۳. قربانگاه. تا سال ۱۳۴۳ شمسی در یکصد متری مغرب خیابان قرآن، نزدیک سیلوی شیراز و در کنار دبستان فردوسی فعلی عمارتی دو طبقه قرار داشت که سه چهارم و کهنسال نیمه خشک در جلوان بود و آنرا قربانگاه مینامیدند. میگفتند

این عمارت در محل مصلاهی سابق ساخته شده بود. عمارت مزبور که از بناهای کریمخان زند و از آجر ساخته شده بود در سال ۱۳۴۳ شمسی در اثر امتداد دادن خیابان جلو حافظیه (خیابان گلستان) بطرف باغ تخت، خراب شد.

قربانی کردن: اینجا را بدانجهت قربانگاه میگفتند که همه ساله روز عید

قربان «قربانی رسمی دولت» در این محل صورت میگرفت و تفصیل آن چنین است:

نایبش از مشروطیت همه ساله روز عید قربان از طرف فرمانفرمای فارس يك

شتری بنام شاهنشاه قربانی میشد. برای این منظور از روز اول ماه ذیحجه شتری را

برای قربانی کردن انتخاب میکردند. این شتر، ابتدا دست و پا و سرش را حنا بسته و

چشمپایش را سرمه کشیده و سپس او را با زنگوله‌ها و گمپاله‌ها و پارچه‌های زربفت مزین

و آراسته میکردند و همه روزه آنرا در حالیکه بر پشت آن دو نفر نشسته و ساز و نقاره

مینواختند، در شهر میگردانیدند.

بامداد روز عید قربان يك دسته موزيك پیشاپیش شتر مینواخت و شتر را با همان

وضع در حالیکه عده زیادی از فراشان و تفنگچیهای حکومت و جمع کثیری از مردم او

را بدرقه میکردند بقربانگاه میآوردند و در آنجا بنام شاه نحرو قربانی میشد.

تنگک الله اکبر

این تنگک (بفتح اول و سکون بقیه) (مخفف تنگه) که بمعنی دره است باید دروازه جلگه شیرازش نامید و چون مشرف بر شهر شیراز است و دورنمای فرح بخش جلگه و منظره دل انگیز این شهرشهر را بهتر از هر جای دیگری مینمایاند، از همان قدیم‌الایام مورد توجه مسافران خودی و بیگانه بوده و حتی در ادبیات و اشعار شعرای این شهر مقام خاصی دارد و چون هر مسافری که تازه قدم باین خاک پاک گذارد و از بالای تنگک، منظره بدیع و دل انگیز شیراز را مشاهده کند، اصحاب و تحسین او برانگیخته شده و غالباً عبارت «الله اکبر» را که هنگام اعجاب و شگفتی گفته میشود بر زبان جاری میسازد، از اینرو آنرا «تنگک الله اکبر» نامیده‌اند.

همین منظره بدیع و دل انگیز و مخصوصاً لطافت هوا و نسیم روح بخش بامدادی این نقطه بوده که پیوسته خاطر شیخ اجل سعدی را از شام و روم برانگیخته و در مسافرت‌های دور و دراز خود همیشه بیاد آن افتاده و فرموده است:

چه خوش سپیده دمی باشد آنکه بینم باز

رسیده بسر سر الله اکبر شیراز

حافظ هم وقتی که از آب درکن آباده و گلگشت مصلی، تعریف میکند، یکی از مزایای اولی را این میدانند که سرچشمه اش تنگک الله اکبر است و نسیم دومی را

عبیر آمیز توصیف میکند و میفرماید:

فرق است ز آب خضر که ظلمات جای اوست

تا آب ما که منبعش الله اکبر است

و همچنین:

عبیر آمیز میآید شمالش (۱) میان جعفرآباد و مصلی

از میان سیاحان و مسافرین خارجی که شیراز را دیده‌اند، هیچیک از آنها مانند پرفسور ادوارد براون Pro. EDWARD BROWNE مستشرق معروف انگلیسی، منظره شیراز، از تنگ الله اکبر در اوتأثیر نکرده و بخوبی، آنرا وصف ننموده است لذا عین نوشته آنمرد بزرگ را از کتاب او بنام «یکسال در میان ایرانیان» نقل میکنیم: «... هنگامیکه از يك زاویه گذشتم، ناگهان منظره‌ای بچشم رسید که هرگز آنرا فراموش نخواهم کرد و نه هرگز آن لحظه را فراموش خواهم نمود زیرا تا آن لحظه در مدت عمر خود يك چنان منظره‌ای را ندیده بودم. آن منظره چشم‌انداز شیراز و دشت‌های مجاور آن بود و آن نقطه که منظره مزبور بچشم من رسید محلی است که تمام ایرانیها و آشنایان حافظ آنرا بنام «تنگ الله اکبر» میخوانند و مصداق این نام از آنجاست که وقتی چشم مسافردر آن نقطه بجلگه شیراز میافتد، طوری محوزیبائی می‌شود که بی‌اختیار از فرط حیرت و تحسین میگوید:

«الله اکبر»

در زیر پای ما دشتی سرسبز و با طراوت دیده میشود که تپه‌های ارغوانی مانند کمر بند پیرامون آنرا گرفته بود و بالای بعضی از آنها هنوز برف وجود داشت. سبزه‌ها هم دارای الوان مختلف بودند و بعضی مانند زمرد روشن و برخی برنگ تیره

۱- نسیمی که میان جعفرآباد (محل باغ تخت فعلی) و مصلی (آرامگاه حافظ) میوزد

از تنگ الله اکبر میآید.

جلوه میکردند و آنها درختهای سرو و صنوبر بودند که در وسط باغهای شیراز دیده میشوند. آنقدر گل‌های رنگارنگ در راه جلگه بنظر میرسید و طبع بهار چنان زمین را با گل و لاله مفروش کرده بود که انسان میل نداشت چشم برهم بگذارد و حتی پشت بامها و بالای بازارها سرسبز و مزین بگل بود و مناره‌های باریک و بلند و گنبد‌های آبی رنگ نیز آن منظره سحرآمیز را بیشتر به جلوه در می‌آورد. چنین بود دورنمای شیراز که مرکز تمدن ایران و کانون نبوغ ادبی و فلسفی آن مملکت است. ۱

از میان شعراء بسیاری که قصائد غرا و قطعات بدیعی در وصف شیراز و تنگ الله اکبر سروده‌اند (۱)، قصیده آقای حبیب یغمائی شاعر معروف معاصرو مدبر دانشمند مجله یغما از همه بهتراز آب بیرون آمده ولذا مطلع و چند بیت آنرا نقل میکنیم :

شیراز را زیبا بتی بر بسته زبور بنگری

چون از فراز تنگه الله اکبر بنگری

از خوشی و از خرمی هرگز نبیند آدمی

زین بقعه بهتر در زمی، گرفت کشور بنگری

شیراز را کان هنر خواندند از باب سیر

از آنچه بشنیدی خبر، صد بار برتر بنگری

آنجا که باشد انجمن از اهل ذوق و اهل فن

با هر که آغازی سخن او را سخنور بنگری

آن لعبتان ماهوش گفتار خوب آهنگ خوش

شیرین ز شیرین بشنوی، شکر بشکر بنگری

از وسط این تنگ، راه شامی مهمی که شیراز را به اصفهان و تهران متصل میکند،

۱- رجوع شود بکتاب «شهر شیراز یا حال رخ هفت کشور» تألیف علی نقی بهروزی و کتاب شیراز تألیف علی سامی

میگذرد. در این تنگ دورشته آب جاری است که باغچه‌ها و اراضی داخل تنگ و باغها و زمینها و تکاپای خارج از تنگ، مخصوصاً مصلی را مشروب میسازد.

در این تنگ آثار و ابنیه چندی وجود دارد که در زیر بشرح آنها میپردازیم:

۱- آب زنگی - این آب که اگرچه مقدارش کم است ولی گوارا و سهل‌الهضم

است و از قناتی جاری است که اتابک مظفرالدین زنگی بن مودود (۵۵۷ - ۵۷۷ ه.ق) احداث کرده است و منبع آن دامنه جنوبی کسوه بمومیباشد. آب این قنات خیلی کم است و پس از اینکه شبانه روزی در حوضی گرد آمد، بمصرف مشروب کردن اراضی داخل تنگ میرسد و آبش هیچوقت از تنگ خارج نمیگردد ولی چسبون آبش خیلی گوارا است بسیاری از اشخاص آنرا در ظروف کرده برای شرب بمنازل خود میبرند.

۲- آب رکن آباد - آب این قنات که به «آب رکنی» هم معروف است، از

قناتی بدست میآید که تا تنگ الله اکبر فاصله زیادی دارد - منبع این قنات دامنه غربی کوه بمواست و مظهر آن در محلی است بنام «گنبد سبز» و در نزدیکی اکبر آباد (شش - کیلومتری شیراز) بدو قسمت میشود. نصف آب برای مشروب کردن اراضی ده اکبر آباد (یک فرسنگی شیراز) بمصرف میرسد و نصف دیگر آن وارد تنگ الله اکبر شده و پس از مشروب کردن باغچه‌ها و تکاپای داخل تنگ بمصلی سر از پرمیگشته و تکیه هفت تنان و چهل تنان و حافظیه و باغ جهان نما و سایر باغهای شمالی شیراز را مشروب میساخته است.

آب این قنات سابقاً زیاد بوده بطوریکه آنرا «نهر رکنی» میگفته‌اند ولی امروزه مقدار آب آن زیاد نمیباشد و پیوسته تحلیل میرود بطوریکه اکنون بیابا و تکاپای خارج از تنگ نمیرسد.

دردوره زندیه آب رکنی تا داخل شهر میآمده و ارگ کریمخانی و باغ آنرا مشروب میساخته است.

تاریخ گیتی‌گشا در صفحه ۱۵۹ در اینخصوص چنین مینویسد:

... چون امور عمارات مبارکات از نقاشی و سنگ تراشی و نجاری و نازک‌کاری
ناقصی نداشت، در خارج خطه شیراز دلتواز قناتی جاری بود مشهور به «رکناآباد»
و آب آن در عدویت و لطافت سرآمد جمیع قنات و میاه فارس بود. محدوح و محسود
نکته پردازان الکای مزبور و تعریف آن در دیوانهای سخن‌سازان، خصوص هزارستان
گلستان معنی طرازی، خواجه حافظ شیرازی مذکور و در میان عرب و عجم مشهور
است، رأی فلك آرا (یعنی رأی کریمخان زند) اقتضا نمود که آب مزبور بشهر آورده،
در عمارات مبارکات جاری سازند. و چون در بیرون شهر رودبست بسیار عریض، (۱)
در بعضی اوقات سال، موسم سیلاب، رودخانه بدیل دریائیت پر اضطراب، نهری که
بجهت آب مزبور در عمارات احداث میشد میبایست از رود مزبور عبور نماید، و از آن
گذشته خندق قلعه شهر که بیست و دو ذرع عمق داشت در معبر نهر محدث مذکور واقع
و خاکریز حصار نیز از جمله موانع، و بهر صورت ایصال آن آب بشهر خالی از اشکال
عظیم نبود، استادان کار آزموده در اتمام آن مهم پد بیضا نموده، بسازوی صنعت
گشودند. - در زیر رود مذکور که عرضش از طول زمانه بیشتر است مجرائی بر رسم
«شتر گلو» احداث و آب از زیر زمین رود بساحل آن طرف رسانیده از تنور شتر گلو بر ظاهر
زمین اظهار کردند و كذلك در خندق عریض و طویل و عمیق و حصار شهر و خاکریز نیز
بطریق مذکور شتر گلوی دیگر، احداث و همچنین از خندق ارگ بهمان نسبت گذرانیده،
بی‌صعوبتی داخل شیراز و عمارات غالباً گردانیده ..

عسم‌اکنون در وسط رودخانه خشک شیراز راه آب مستحکم آجری کریمخانی
نمایان است .

قنات رکن‌آباد را « رکن‌الدوله - حسن دیلمی (۳۲۰ - ۳۶۶ ه.ق) (پدر

۱- مقصود رودخانه خشکی است که در شمال شیراز واقع است .

امیرعبدالدوله دیلمی) در سال ۳۳۸ هجری قمری احداث کرده است. حافظ در مدح آب و هوای مصلی و نزهت کنار جدول آب رکن آباد، ابیات دل‌انگیزی دارد بدینسان:

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت

کنار آب رکن آباد و گلگشت مصلی را

و همچنین:

خوشا شیراز و وضع بیمناش خداوندا نگهدار از زوالش
زرکن آباد ما صد لوحش الله که عمر خضر مپیخشد زلالش

و همچنین:

شیراز و آب رکنی و آن باد خوش نسیم

عیش مکن که خال رخ هفت کشور است

و همچنین:

فرق است ز آب خضر که ظلمات جای اوست

نا آب ما که منبعش الله اکبر است

و: نمیدهند اجازت مرا بسیر و سفر نسیم خالص مصلی و آب رکن آباد

۳- خلعت پوشان: در پایه کوه شرقی (کوه چهل مقام) و در زیر گهواره دید، خرابه ایست که دو درخت کهنسال کاج جلو آن قرار دارد و اکنون در کنار آن قهوه‌خانه‌ای احداث شده است. این بنای خرابه که روزی ابهت و شکوهی داشته بنام «خلعت پوشان» و تخت نظام موسوم بوده است. وجه تسمیه این بنا بدین نام چیست؟

در دوره قاجاریه و قتیکه شخصی بفرمانفرمائی و حکومت ایالت و یسا ولایتی منصوب میگردد، همراه فرمان شاه خلعتی هم که همیشه با جبه ترمه همراه بود، بحاکم مرحمت میشده است و حاکم جدید وقتی وارد محل حکومت خود میشده، اول کاریکه میکرد، جبه مرحمتی (یا بعبارت دیگر خلعت را) پوشیده و وارد شهر میشده

است تا حکومتش رسمیت پیدا کند.

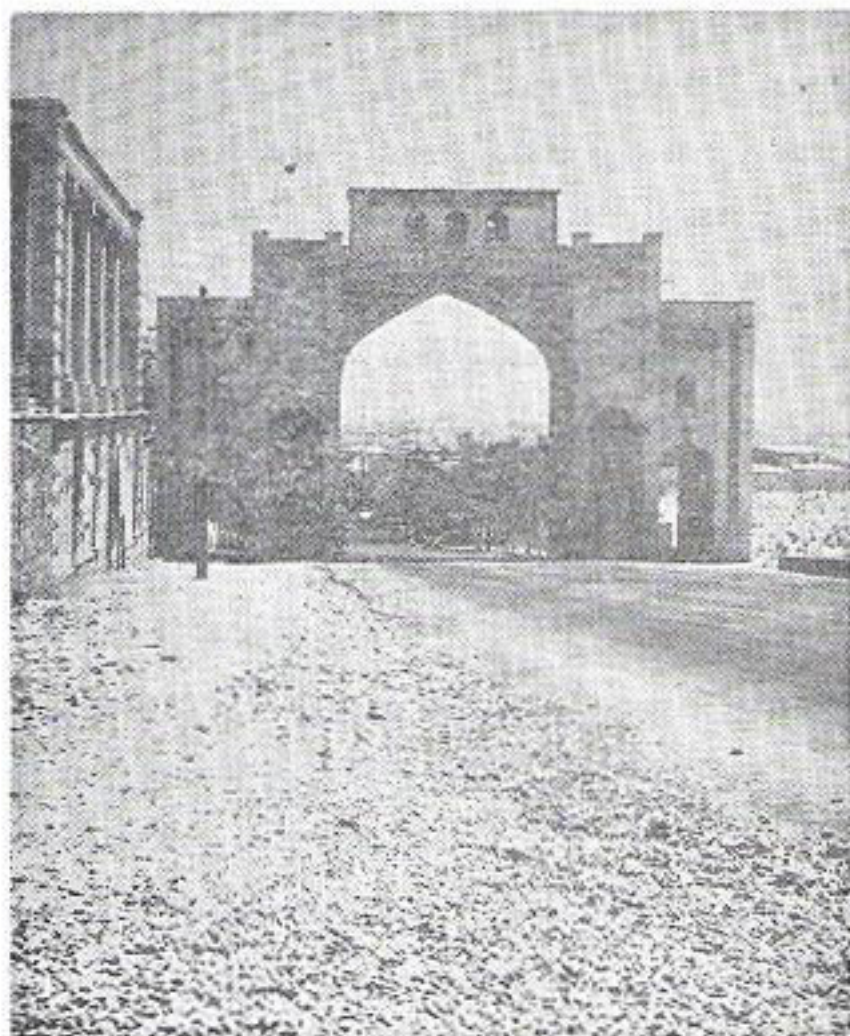
درفارس برای اینکه اینکار ابهت و شکوه خاصی داشته باشد، در اینجا که مدخل شهر بوده، چند اطاق ساخته بودند و وقتی که حاکم جدید وارد میشده ابتدا وارد این عمارت میشده و آنوقت اعیان و اکابر، بزرگان و علماء و شعراء و سران اصناف و طبقات باستقبال میرفته‌اند و در حضور همه فرمان شاه خوانده میشده و سپس حاکم خلعت مرحمتی شاه را میپوشیده و در صدر مجلس مینشسته است آنوقت بزرگان و اعیان و علماء و استقبال کنندگان يك يك جلورفته، تعظیم میکردند و تبریک میگفتند و شعراء قصائدیکه ساخته بودند میخواندند و سپس حاکم در حالیکه در جلوش موزیک نواخته میشده باسلام و صلوات و طمطراق وارد شهر میشده است.

گاهی هم همین تشریفات را برای ورود خلعت شاه برای حاکم فارس مرعی میشده است بدین ترتیب که هرگاه از طرف پادشاه بمناسبتی خلعتی برای حاکم مرحمت میشده، آن خلعت را در «خلعت پوشان» نگه میداشته‌اند و حاکم باستقبال آن بعمارت مزبور رفته و آنرا در حضور اعیان و اکابر و بزرگان شهر میپوشیده و سپس با همان تشریفاتیکه فوقاً ذکر شد بشهر میآمده است.

در اینجا چند بیت از قصیده‌ای را که مرحوم مظفر شیرازی راجع بیکى از این خلعتها سروده است برای تفنن نقل میکنیم:

چيست چنین خلعت شريف که ويرا	وصف نیارد نمود طبع ظریفان ؟
پیرهن یوسف است گوئی کاز مصر	خدمت یعقوب آورند بکنعان
یا که بود روشنی صبح سعادت	کآمده بعد از سیاهی شب هجران
وصف چنین خلعت الغرض نتوان کرد	وین ره مشکل نرفته است کس آسان
پس همی آن به که کلک خویش بتایم	خوش بگرایم بمدح میر سخندان
راد امیرا ، بزرگوار خدیوا	اها که گزیدت ز خلق خالق سبحان

خلعت شه را بجز تو کیست سزاوار؟ ملک‌ت‌اورا پس از تو کیست نگهبان؟
 و آنکه سر از آستان خاک تو پیچد سر ببرد هم‌خود بگوشه زندان
 ۴- طاق قرآن: راهبکه از وسط تنگ الله‌اکبر میگذرد از قدیم‌الایام وجود

طاق قرآن در دهنه تنگ الله‌اکبر

داشته است. در دوره سلطنت دیالمه در آن اصلاحاتی بعمل آمده است (۱) و پاسگاهی

۱- رجوع شود به صفحه ۱۳۷ فارسی‌نامه ابن بلشی به تصحیح علی‌نقی بهروزی

چاپ شیراز.

برای آن ایجاد شده و گویا در مدخل تنگ (رو بسمت شیراز) طاق مرتفعی را در وسط تنگ بر روی راه شاهی احداث کرده اند ولی مرحوم کریمخان زند (۱۱۷۱-۱۱۹۳ ه.ق.) که در شیراز او را بطور مطلق و کیل میگویند در اینراه اصلاحاتی بعمل آورد و طاق مذکور که رو بانهدام میرفته مرمت کرده و طرفین آنهم اطاقهایی برای محافظین و مأمورین و آب انباری که از آب رکنی پر میشده بنا کرد و بر بالای طاق مزبور اطاق کوچکی را بساخت و در آن اطاق يك قرآن خطی بزرگ قرار داد تا مسافری از برکت عبور از زیر قرآن مجید، از گزند حوادث مصون بوده سلامت بمنزل برسند و از اینرو آنها «طاق قرآن» نامیده اند.

توضیح: این قرآن نفیس که در دو جلد بزرگ نوشته شده و در شیراز معروف بقرآن «عفده من» بوده اکنون در موزه پارس نگهداری میشود و بخط ابراهیم سلطان پسر شاهرخ تیموری است که در زیبایی و نفاست خط و تذهیب بی نظیر است.

يك كتيبه ای هم بخط همین ابراهیم سلطان در بقعه شاه میر علی بن حمزه میباشد که شرح آن در بقعه مزبور داده میشود.

از همین سلطان ابراهیم سه کتیبه هم در تخت جمشید (عمارت نجر یا کاخ آئینه) دیده میشود که بهترین و مشروحترین آنها بر جرز سنگی ایوان جنوبی، ابیات زیر را از بوستان سعدی بدین شرح نوشته است:

كسرا دانسی از خسروان عجم	ز عهد فریدون و ضحاك و جم
كه در تخت و ملكش نیامد زوال	ز دست حوادث نشد پایمال
نه برباد رفتی سحرگاه و شام	سریر سلیمان علیه السلام ؟
به آخر ندیدی كه برباد رفت	خنك آنكه با دانش و داد رفت
الا تا درخت كسرم سروری	كه بیشك بر کامرانی خوری

كتبه ابراهیم سلطان بن شاهرخ فی سنه ست و عشرين و ثمانمائنه (۸۲۶)

۱- کتاب تخت جمشید تألیف علی سامی - سید محمد تقی مصطفوی.

۲- داستان: مرحوم کریمخان وکیل، چون عاشق عمران و آبادی بوده با همه گرفتاریهای مملکتی و رسیدگی بدعاوی و شکایات مردم که داشته باز هر وقت کوچکترین مجالی مییافتند بسرکشی ساختمانهاییکه بدستور او صورت میگرفته، میپرداخته است. گویند روزی کریمخان برای سرکشی بساختن طاق قرآن که در دهنه تنگ الله اکبر ساخته میشده رفته بود. پس از سرکشی، روی سنگی نشسته، غلیان (قلیان) میکشیده.

در این موقع قبیله‌ای از ایلات ترك که سرحد و گرمسیر میکردند، میخواست از تنگ عبور کند. پیرمردی سفید موی که سنین عمرش نزدیک بیكصد بود و گویا کدخدای قبیله بوده، مدتی ایستاده بساختن باشکوه طاق مینگردد. درباریان و اطرافیان وکیل به او میگویند که زودتر رد شود زیرا که وکیل آنجا نشسته است. پیرمرد که نام وکیل را میشنود و هنوز او را ندیده بود، تقاضا میکند که وکیل را بوی نشان بدهند. در آن دوره مخصوصاً بنابندستور مرحوم وکیل، هر کسی میتواند سر وقت بخواهد بحضور وکیل برسد و عرایض خود را مستقیماً به او بیان نماید.

درباریان، وکیل را بوی نشان میدهند و او نزد وکیل رفته تعظیم میکند و میگوید «قربان عرضی دارم.» وکیل میگوید «بگو»
میگوید: «آن شتر لوك قوی هیکلی را که پیشاپیش ایل در حرکت است میبینی؟»
وکیل میگوید: «آری»

پیرمرد میگوید «تمام بار آن مسكوك نقره و طلاست که من در طی سالیان عمر دراز خود گرد آورده‌ام ولی متأسفانه چون اولادی ندارم بمجرد اینکه مردم، ایلخانی آنها را تصاحب میکند. چون شما را پادشاهی خیراندیش و عمران طلب میدانم و میبینم که علاقه زیادی به آبادی و ساختن بناهای عام‌المنفعه دارید، تقاضا دارم که تمام آن پولها را قبول فرمائید و آنها را در راه خیرات مصرف کنید.»
مرحوم وکیل میگوید «راه خیرات برای همه باز است و شما هم میتوانید هر کار نیکی را که بخواهید بقیه در پاورقی صفحه بعد

چون در اثر تنگی راه و کثرت وسائط نقلیه موتوری، آمد و شد در راه مزبور مشکل شده بود و امکان تصادفات زیادی میرفت در سال ۱۳۱۶ شمسی راه فوق الذکر را توسعه دادند و در نتیجه طاق قرآن و اطاق بالای آن و کلیه ساختمانهای وکیل و حتی آب انبار آن خراب شد و از بین رفت.

مردم با نشاط شیراز، از همان زمان سلطنت کریمخان وکیل، عادت کرده بودند که روزهای اول هر ماه قمری به «تنگ الله اکبر» رفته و از زیر طاق قرآن عبور کنند و با اینکار هم بتفریح و هواخوری بپردازند و هم از زیر قرآن گذشته سلامتی یکماهه خود را تأمین نمایند.

پس از خراب کردن طاق و برداشتن قرآن، اهالی شیراز عادت دیرینه را از کف ندادند اما وقتی که وارد تنگ الله اکبر میشدند، از نبودن قرآنی که باید از زیر آن بگذرند متأسف و ملول بودند.

در سال ۱۳۲۷ شمسی مرحوم حسین ایگار (اعتماد التجار) که از مردان نیکوکار بود، طاق کنونی را بساخت و قرآنی را بر بالای آن قرارداد تا مردم با ذوق و متدین شیراز را از نگرانی خارج سازد.

مرحوم حسین ایگار علاوه بر ساختن طاق قرآن مدرسه‌ای هم ساخت و مؤسس

انجام دهید و البته اگر بادت خودت آن کارهای نیک را انجام دهی بهتر است تا بدست من.

ولی پیرمرد اصرار داشت و وکیل امتناع میورزید تا عاقبت پس از چانه زدن وکیل آنرا قبول میکند و لذا پیرمرد باشاشت تمام میگوید: «اکنون اگر بمیرم باراحتی میمیرم».

گسیند پس از این واقعه مرحوم وکیل سربسجده شکر گذاشت و خداوند را سپاسگزاری کرد که آنقدر او را مورد اعتماد رعایا قراردادده است که مردم باطیب خاطر و اصرار و جوه خود را بوی میسپارند.

دو کارخانه برق و نساجی اعتمادیه شیراز است و لذا به پاس خدمات او یکی از دبستانهای شیراز را بنام وایگاره نامیدند. او در سال ۱۳۳۱ شمسی وفات یافت و طبق وصیت او در اطاقی که در وسط جزر شرقی طاق قرآن احداث کرده بود مدفون گردید. کتیبه سنگ قبر او ماده تاریخی است که از سروده‌های مرحوم احمد حشمت زاده است و مطلع و مقطع آن چنین است:

هو الحی الذی لایموت

آه که در دهر نیست غیر عذاب الیم

مگر که بر حال ما رحم نماید رحیم

رفت بخرداد ماه روز ششم زین سرای

جای بفردوس کرد ز لطف حی قدیم

احمد از جمع شمس سر بدر آورد و گفت

حسین ایگار شد با اعتماد علیم

۱۳۳۱

بالای این طاق که از بتون آرمه ساخته شده، بسبک طاق کریمخانی اطاقی قرار دارد که قرآنی در آن نگهداری میشود - در پیشانی جنوبی این طاق (رو بسمت شیراز) این آیه شریفه بر روی کاشی نوشته شده است :

قل لئن اجتمعت الانس والجن علی ان یأتوا بمثل هذا القرآن لیسأتون بمثله - ولو کان بعضهم لبعض ظهیراً.

در پیشانی شمالی آن (رو بسمت کوه بوم) این آیه که بر روی کاشی نوشته شده نصب گردیده است:

ان هذا القرآن یهدی للتی هی اقوم و یبشرا المؤمنین الذین یعملون الصالحات ان لهم اجر اکبیراً.

دو کتیبه فوق بخط آقای بوذری خطاط و نویسنده معروف مقیم تهران است. (۱)

در جز غربی طاق (رو بسمت کوه بوم) این آیه بر روی کاشی نوشته شده است:

انانحن نزلنا الذکر

و بقیه این آیه در جز شرقی طاق، رو بروی همان کتیبه نوشته شده است:

واناله لحافظون

این دو کتیبه بخط آقا بزرگ نسابه خطاط و نث نویس معروف شیرازی

معاصر است. (۲)

۵- آرامگاه خواجهی کرمانی: در بدنه غربی تنگ و الله اکبر شیراز، مشرف

بر طاق قرآن و در مسیر آب رکن آباده آرامگاه شاعر بزرگ کرمان (کمال السدین

ابوالعطاء - متخلص به خواجه - ۶۸۹-۸۷۲۲ ق.) قرار دارد چنانکه گفته اند:

تن خواجهی کرمانی بشیراز به تنگ افتاده است و الله اکبر

سمت چپ راهیکه در وسط تنگ الله اکبر احداث شده، نزدیک بطاق قرآن،

پلکانی است که بزمین همواری منتهی میشود و از آنجا نیز چند پله است که به باغچه

آرامگاه خواجه منتهی میگردد.

مقبره این شاعر بزرگوار کرمانی که «خواجه شمس الدین محمد حافظ» به استادی

او اعتراف کرده و غزلیات خود را بسبک و طرز سخن او سروده و فرموده:

استاد سخن سعدی است نزد همه کس اما

دارد غزل حافظ طرز سخن خواجه

۱- کتیبه های آرامگاه سعدی هم که ذکر آنها رفت بخط همین آقای بوذری است.

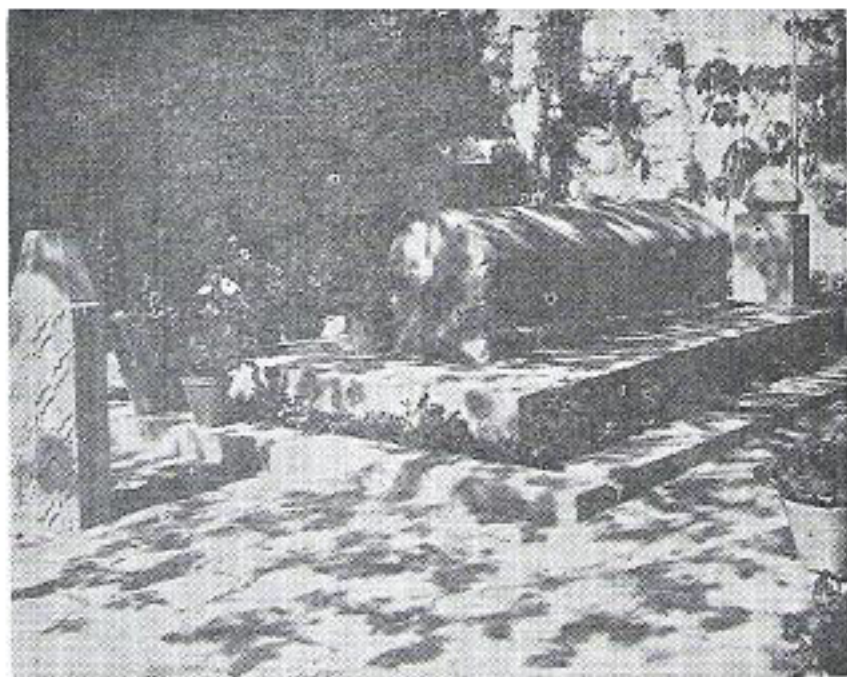
۲- مرحوم سید آقا بزرگ نسابه از خوش نویسان معاصر بود که خط نثک را خیلی

خوب مینوشت و بهین سبب هنگام تعمیر کتیبه های اطراف خدایخانه جامع عتیق شیراز و

کتیبه های مدرسه خان از او استفاده شده است و بسیاری از کتیبه های جدید این دو محل بخط

زیبای او میباشد (رجوع شود به کتاب تاریخچه جامع عتیق شیراز تألیف هلی نقی بهروزی).

از بقعه و بارگه و ساختمان متناسبی عاری بود تا در سال ۱۳۱۵ شمسی با اعتبارات فرهنگ فارس، آرامگاه آن شاعر بصورت فعلی ساخته شد، بدین ترتیب که اراضی اطراف آنرا بصورت باغچه‌ای دوطبقه درآوردند و درختهای چندی در آن غرس کردند و قسمتی از آنرا گلکاری نمودند که از آب رکن آباد مشروب میشد و بقیه را با آجر فرش کردند. سپس میله‌های آهنی محجریکه سابقاً دور قبر حافظ بود بصورت نرده بر بالای

سنگ قبر خواجه

دیوارهای آن نصب کردند. در آرامگاه خواجه، کنار محوطه‌ایکه بدون سقف است صفا ایست که وسط آن سنگ قبری قرار دارد و بالای آن برآمده و محدب است. روی این سنگ کتیبه‌ایکه دلالت کند که اینجا قبر خواجه است وجود ندارد و فقط در بالای سنگ عبارت «کل من علیها فان و بقی وجه ربك ذوالجلال والاکرام» بخط ثلث نوشته شده است ولی از قدیم الایام معروف بوده که این قبر آرامگاه خواجه کرمانی است.

بالای سروپائین قبر دو ستون سنگی کوتاه قرار دارد که از قدیم وجود داشته و

طبق مرسوم آن زمان در بالا و پائین قبور عرفاء و شعراء قرار میداده‌اند. نزدیک قبر، غاری است در وسط کوه که برای دخول در آن باید چند پله پائین رفت و گسویا سابقاً محل

ستون سنگی در پائین پای قبر خواجو

عبادت و ریاضت زهاد و مشایخ عرفا بوده است و محتمل است که خواجو هم مدتی در آن
عبادت مشغول بوده است.

چون آرامگاه خواجه‌فائد اطاقی و پناهگاهی بود، در سال ۱۳۳۷ شمسی از طرف اداره باستانشناسی فارس يك اطاق پذیرائی و اطاق دیگری برای نگهبان در سمت شمال محوطه آرامگاه ساخته شد و تعمیرات دیگری هم در آن بعمل آمد .

در پیشانی اطاق پذیرائی مزبور، دو غزل زیر که از گفته‌های خواجه‌سوست روی کاشی باخط نستعلیق نوشته شده است یکی بمطلع:

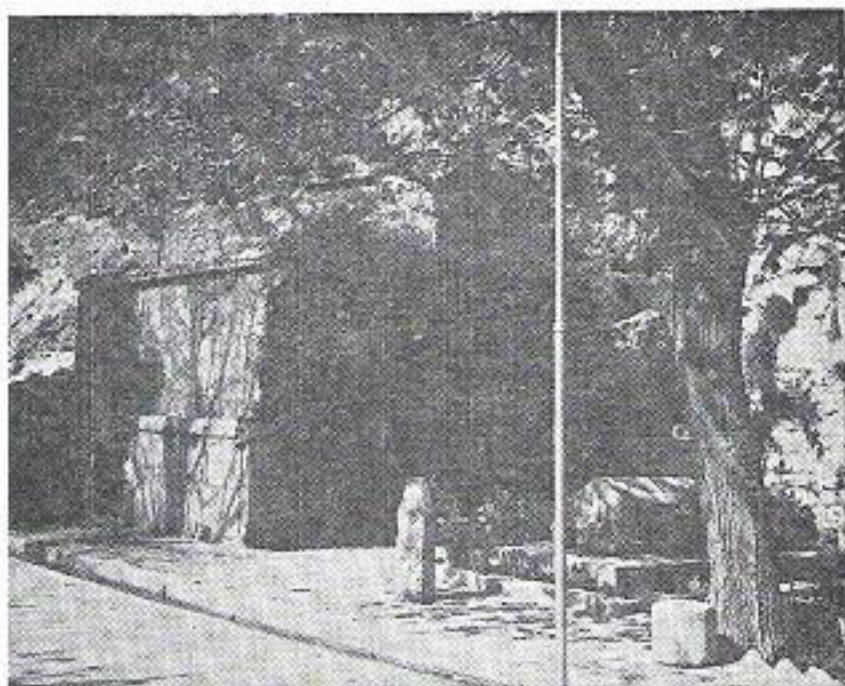
دوش می‌کردم سؤال از جان که آن جانانه کو ؟

گفت بگلر ز آن بت پیمان شکن، پیمانہ کو ؟

و دیگری بمطلع:

صبحدم دل را مقیم خلوت جان یافتم

از نسیم صبح بوی زلف جانان یافتم

نمای در غاریکه در آرامگاه خواجه واقم است

تاریخ تعمیر و بنای آرامگاه خواجهی کرمانی، از مرحوم علی روحانی وصال:

این بقعه که بر چرخ است از پهلویش پهلوی

آرامگاه خواجهوست، بین خواجه چه گفت از او:

« استاد غزل سعدی است نزد همه کس اما

دارد سخن حافظ طرز غزل خواجه »

تاریخ بناش را روحانی مسکین گفت :

« خواجه بسرور آمد زین جایگه نیکو »

۱۳۱۵ شمسی

همچنین :

بعهد شاه زمین **پهلوی** خدیو زمان

که زنده زوشده نام سخنوران جهان

ز روی مکرم آرامگاه خواجه را

که خواجه وصف ازو میکند بنام و نشان،

بنا نمود و بتاریخ گفت روحانی:

« شاه پهلوی این طرفه بقعه شد بنیان »

۱۳۱۵ شمسی

۶- مشرقین : MASHREQAIN در همین بدنه غربی تنگ، چند قدمی جنوب

آرامگاه خواجه، منتهی چند متری بالاتر، تکیه مشرقین (بفتح میم وقاف و سکون

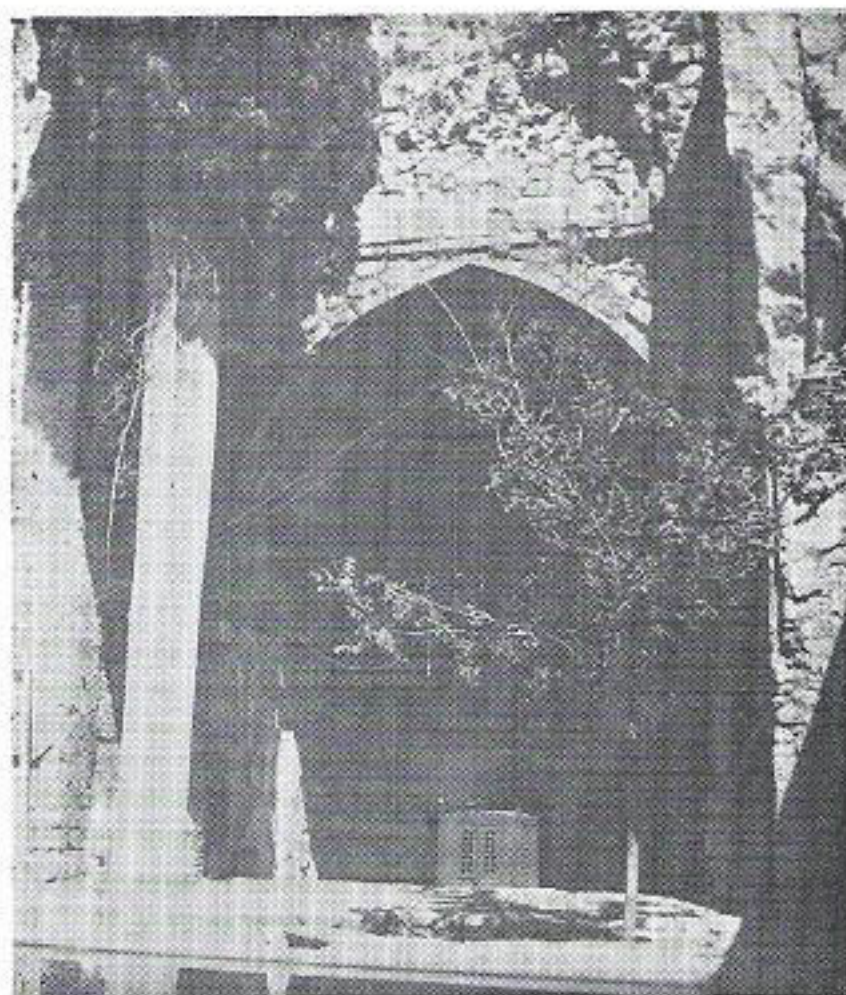
پاه و نون - پاه و نون تشبیه) قرار دارد که درخت سرو که سنال آن معروف است.

مشرقین تحریفی از کلمه «مشرقی» است و مشرقی گویا نام عارف یا عابد و یا

مرتاضی بوده که در غاری که در اینجا قرار دارد، اقامت داشته است (چنانکه چاه

مرتاض علی هم در کوه چهل مقام (کوه رحمت) محل اقامت عارفی بنام مرتاض علی

بوده که نزد هوام به چاه مرتضی علی معروف شده است).
 در مشرقین دوسه غاری است که محل عبادت و ریاضت مرتاضین بوده و در جلو
 دهنه یکی از این غارها طاق ضربی بلندی زده اند و قبر خواجه عمادالدین محمود
 وزیر معروف شاه شیخ ابواسحق اینجو (۷۴۳-۷۵۴ ه.ق) در زیر آن طاق واقع
 است که محجری چوبی آنرا احاطه کرده است.

دورنمای طاق مشرقین و محجر عمادالدین محمود

حافظ درغزلیکه بدین مطلع است:

کنونکه در چمن آمد گل از عدم بوجود

بنفشه در قدم او نهاد سر بسجود

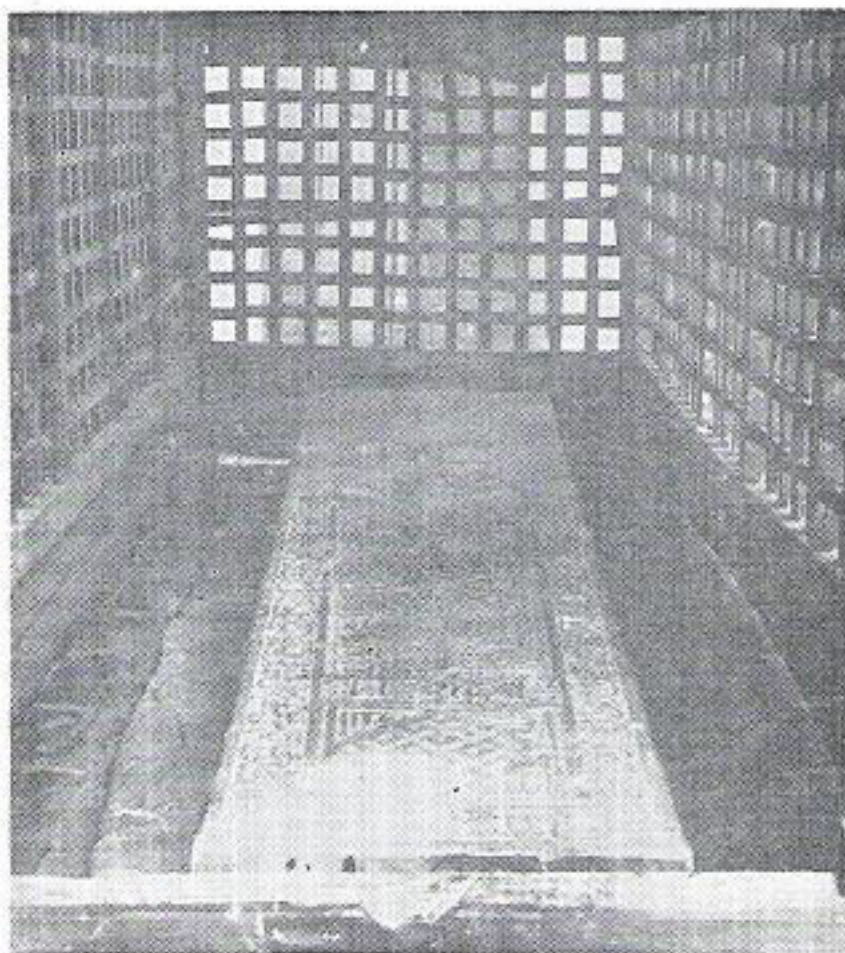
در مدح این وزیر ادب پرور چنین فرماید:

بیار جام لبالب بیاد « آصف عهد »

وزیر ملک سلیمان و عماد دین محمود

بود که مجلس حافظ بیمن تربیتش

هر آنچه میطلبد جمله باشدش موجود

محجر و سنگ قبر عمادالدین محمود

محراب مشرقین وستگی که سوره توحید بر روی آن نوشته شده است

بر روی قبر، سنگی است که مایل بسرخ است و از روی سبک خطی که بر آن
نقر شده پیداست که همان سنگی است که هنگام فوت (قرن نهم هجری) بر روی آن
قرار داده‌اند.

روی این سنگ کتیبه زیرنقر شده است:

هذا المشهد المعطر والمرقد المنور المولى والمرضى الاعظم، مجمع المعارف
والموارف حائز الحسب والنسب السالك الناصك مقبول الملوك والملايك السيد
عمادالحق والدين محمودبن المرتضى الاعظم السيد مجدالملة والدين اسمعيل الحسنی
الحسینی فی يوم الجمعة سابع عشر شهرشوال سنة ثمان وعشرون وثمانمائه (۸۲۸) -
در اطراف این کتیبه نام دوازده امام منقور است.

در بدنه دیوار قبله زیرطاق (روبروی محجرخواجه عمادالدین محمود) محرابی
از سابق بوده که هنوز باقی است و وسط آن سنگی در گچ بری نصب است.

بالای سنگ که مثلث شکل است کلمه الله بخط کوفی چندین مرتبه در وسط
گل و بنه تکرار شده است - بر روی قسمت پائین آن که بشکل مربع مستطیل است
سوره قل هو الله احد بخط کوفی نوشته شده است. در کنار این محراب قطعه سنگی
است که روی آن بخط ثلث نوشته شده است: **یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل
مسجد .**

در مشرقین بر روی سنگی که از بدنه کوه تراشیده‌اند دو نقش حجاری شده است:
اول نقش مردی است بشکل رستم که با شیر در حال نبرد است و در حالیکه
بر اسب سوار است شیر را هدف تیر قرار داده است. از قرار معلوم این نقش را مرحوم
حسین علی میرزا فرمانفرمای فارسی در سال ۱۲۱۸ هجری قمری احداث کرده
است.

نقشی شبیه نبرد رستم در مشرقین - از نقوش دوره قاجار به

دوم شکل فتحعلیشاه قاجار است که بر روی تخت نشسته و دونفر از پسران او در طرفین تخت ایستاده اند که گویا یکی از آنها حسین علی میرزا حاکم فارس و دیگری حسن علی میرزا برادر او حاکم کرمان است این نقش در اثر نفوذ آب باران نزدیک به محو شدن است .

سابقاً تکیه خواجه و مشرقین از آب رکنی مشروب میشده است .
اخیراً آرامگاه خواجه و مشرقین از طرف اداره کل فرهنگ و هنر فارس تحت تعمیر قرار گرفته و با برداشتن دیوار بین آنها، آنرا بشکل واحدی در آورده و قرار است غارهای طبیعی اینجا را بشکل آبرومندی در آورند تا مورد استفاده سیاحان داخلی و خارجی قرار گیرد .

قسمت سوم

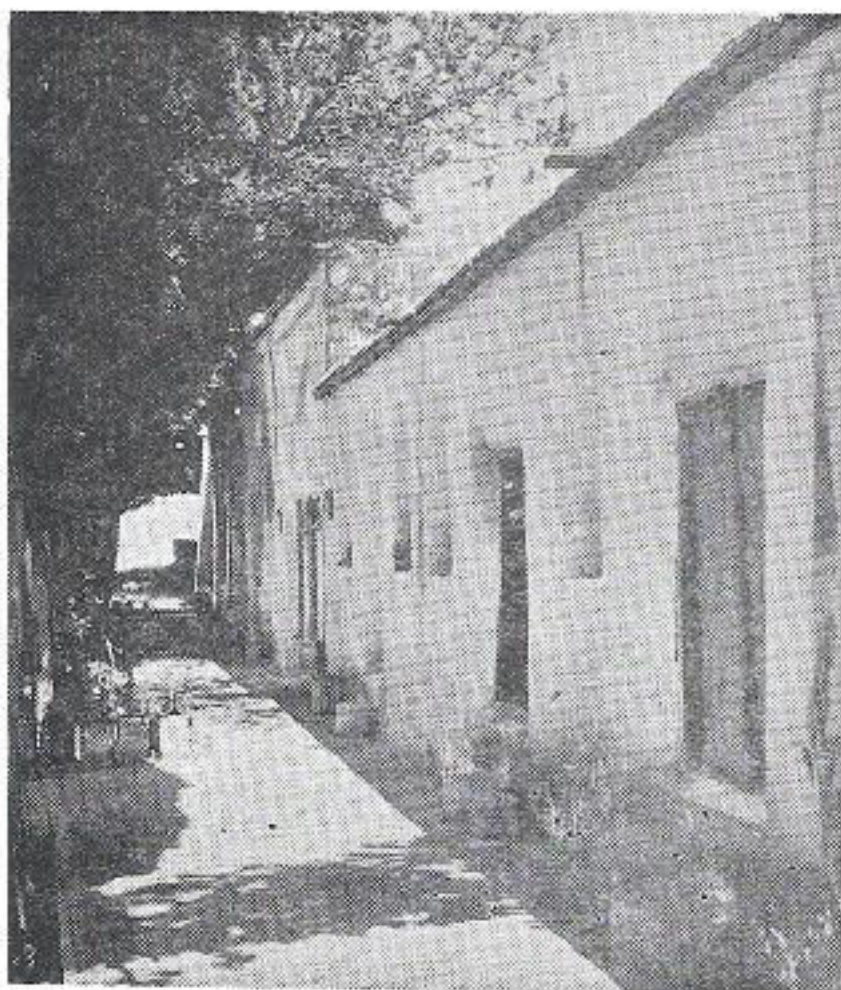
این قسمت که در مغرب تنگ الله اکبر است به کوه باباکوهی، با کوه صبوی (بفتح اول و دوم) SABAVI، موسوم است و آثار مهم آن بشرح زیر است :

۱. تکیه باباکوهی : در دامنه این کوه غار وسیعی است که گویا سابقاً یکی از مقامات زهاد و عرفاء بوده و اکنون در اختیار لشکر فارس میباشد. در وسط کوه غاری دیگر است که فعلاً در جلو آن ایوانی با سنگ و گچ ساخته اند و مظهر چشمه آب باریکی است و در جلو آن ایوان، صدفه ایست که حوضی در آن ساخته شده و چند درخت چنار و شمشاد در باغچه آن غرس شده و چند اطاق سنگی و گچی هم در کنار آن ایوان بنا کرده اند.

مرحوم حاج میرزا زین العابدین شیروانی (۱) در صفحه ۵۹۱ کتاب ریاض السیاحه نوشته است که :

۱- مرحوم حاج میرزا زین العابدین شیروانی مؤلف سه کتاب، بستان السیاحه و ریاض السیاحه و حدائق السیاحه در سال ۱۱۹۴ ه. ق. متولد و در سال ۱۲۵۳ نزدیک شهر جده وفات یافته و در قبرستان « امنا هوام » مدفون شده است.

«... چون مزار فیض آثار «شیخ علی باباکوهی» قدس سره جای خوش و محل دلکشی است - آبش بغایت گوارا و مکانش تنگ بود بنابراین فقیر بجهت آسایش عباد الله برکه و صفا و باغچه محقری در آن بنا نموده.

بنای تکیه باباکوهی و باغچه آن

این صفا و برکه هم اکنون موجود است و قطعه سنگی که بشکل صندلی تراشیده شده در حال حاضر در ایوان مزبور نصب است که مرحوم شیروانی بر پشت آن این کتیبه را نگاشته است:

هوالباقی. عمر هذه البركة المباركة تراب اقدام اهل الله المحتاج الى رحمة الله -
تعالی ابن اسکندر زین العابدین الشیروانی النعمة اللسی فی شهر محرم سنة خمس -
وثلاثین ومائین بعدالف.

در اطراف آن سنگ این دو بیت سعدی هم نوشته شده است :
غرض نقشی است کز ما باز ماند

کسه هستی را نمی بینم بقای
مگر صاحب دلی روزی بر حمت
کند در حق درویشان دعائی

۱۲۳۵

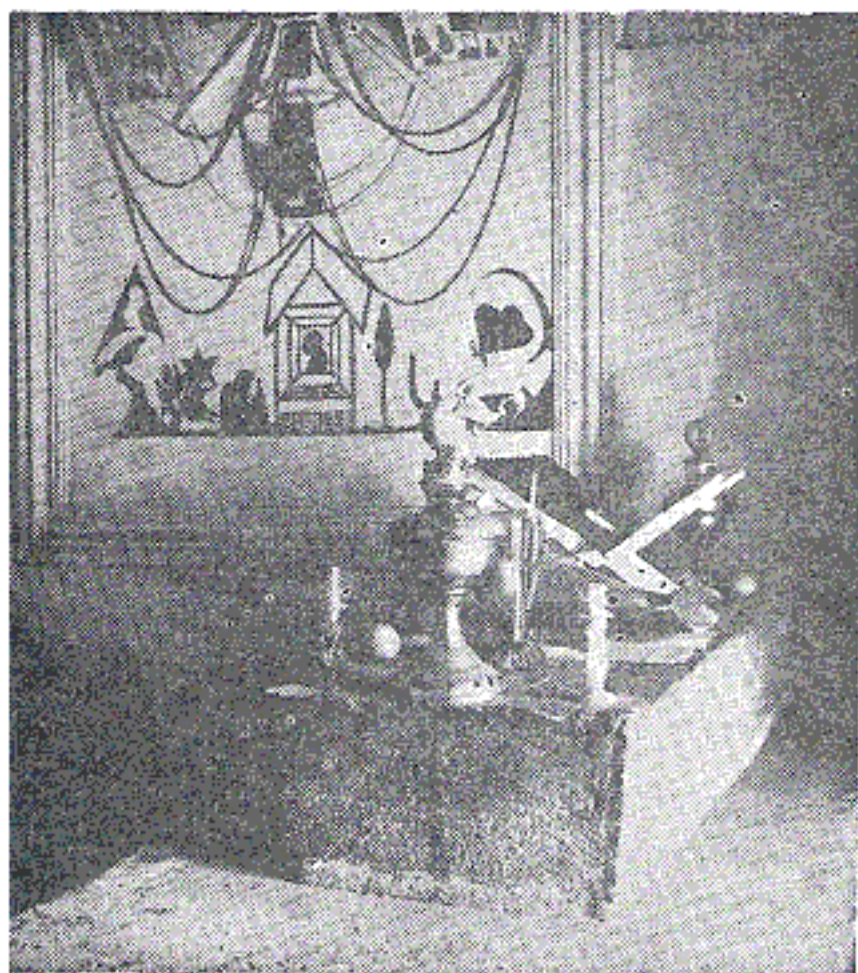
طبق نوشته فارسنامه ناصری (صفحه ۱۵۷ جلد دوم) در سال ۱۲۵۷ هم
مؤیدالدوله - طهماسب میرزا - حاکم فارس اطاقی و گنبدی در آنجا ساخته است.
قدری بالاتر از این چشمه و اطاقها، اطاقی است که در آن مزار عارف کامل
الشیخ ابو عبدالله محمد بن عبدالله معروف به «ابن باکویه» و مشهور به «باباکوهی»
قرار دارد که در سال ۴۴۲ هجری قمری وفات یافته است.

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم راجع به ابن باکویه چنین نوشته است:
«... از قدمای مشایخ است. در خدمت اصحاب کمال بکسب علوم و فضایل
اشتغال داشته و از جمله مریدان «شیخ ابو عبدالله خفیف» مشهور به «شیخ کبیر» بود و در
اقصی بلاد سفرها نمود و شیخ ابوسعید ابوالخیر را در نیشابور دیده و به بحثها در میان
ایشان رفته - پس به شیراز مراجعت و در مغاره ای که الحال بر آن بقعه ساخته اند و قبر
اوست، اقامت کرده و علمای صوفیه نزد وی تردد میکرده اند و استمداد میخواستند.
گویند هر چه می یافت در راه خدا صرف میکرد و بنفراء و مساکین طعام میداده و قریب
پنجاه سال عمر نموده و در سنه چهارصد و چهل و دو هجری وفات نموده .

در اطاق فوق الذکر سنگ قبر این باکویه است که کتیبه زیر بر روی آن نقر شده

است :

هو الذی یحی و یمیت. قال الله تبارک و تعالی فی کتابه الکریم. الا ان اولیاء -
الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون و قال النبی صلی الله علیه و آله ان الله تعالی ملوکاً -
تحت اطمار رحمة الله المتقدمین منهم و المتأخرین و حشرهم الله مع النبیین و الصدیقین -
و الشهداء و الصالحین و حسن اولئک رفیقاً. فانهم اتخذوا الدنیا محلاً للعبور و
عاشوا فیها عیش اصحاب القبور و اشتغلوا بعیوب انفسهم عن سائر العیوب و استعاذوا

قبر این باکویه در باباکوهی

بِسْمِ اللَّهِ مِنَ الشُّرُورِ تَطْمِئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ. أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ۱۰۱:۱.

گویا سنگ مزبور را فرهاد میرزا (معمدالدوله) والی فارس روی قبر انداخته است. مرحوم میرزا محمد قزوینی در حاشیه کتاب «شدالازار» (۱) شرح مفصل و مشروحی نگاشته که خلاصه آن این است که صاحب این مزار چنانکه ذکر شد ابو عبدالله محمد بن عبدالله معروف به «ابن باکویه» است که بعداً تحریف به «باباکوهی» شده است چنانکه شیخ بزرگوار سعدی هم فرموده است:

ندانم که بابای کوهی چه گفت

بمردی که ناموس را شب نخفت

مرحوم قزوینی نوشته است که این شخص یعنی «ابن باکویه» یا «شیخ علی» معروف به «باباکوهی» که دیوان اشعار آواز طرف کتابفروشی معرفت شیراز (۲) چاپ شده است دو نفر میباشند و گویا این دومی یکی از درویش بوده که بر سر قبر «ابن باکویه» معتکف بوده است چنانکه اخیراً نیز درویش وارسته دیگری بنام «کوچک علی» در آنجا اقامت داشت و چند سال پیش فوت کرد و در اطاقی مجاور به اطاق ذکر شده، مدفون گردید.

کوچک علی. درویشی وارسته و پیری روشن ضمیر بود که قریب چهل سال بر سر مزار ابن باکویه معتکف بود و در ۲۵ دیماه ۱۳۳۳ در سن ۹۴ سالگی بدرود زندگی گفت و در اطاقی مجاور مرقد ابن باکویه مدفون گردید.

هم اکنون سنگی بر قبر او قرار دارد که کتیبه آن چنین است :

-
- ۱- کتاب شدالازار فی خط الاوزار عن زوار المزار تألیف معین الدین ابوالقاسم جنید - شیرازی که در سال ۷۹۱ قمری تألیف و در سال ۱۳۲۸ شمسی بتصحیح و تحشیه مرحوم محمد قزوینی و عباس اقبال در تهران با حروف سربی چاپ شده است.
 - ۲- دیوان شیخ علی مشهور به باباکوهی. ناشر کتابفروشی معرفت شیراز. چاپ دوم بهمن ماه ۱۳۳۲ ش.

علی ولی الله - وفدت علی الکریم بغیرزاد من الحسنات والقلب السلیم
وحمل الزاد اقبیح کل شیئی اذا کان الوفود علی الکریم
آرامگاه ابدی درویش کوچک علی نعمت اللہی صفی علیشاهی که ۹۴ سال در دنیا
زیست و ۳۸ سال درین مکان مقدس بعبادت پرداخت - در ۲۵ دیماه ۱۳۳۳ بجوار
رحمت حق پیوست. در حاشیه نوشته شده، مدفن مرحوم عبدالکریم ولد مرحوم
غلامحسین دیماه ۱۳۳۳.

بر روی سنگ دیگری که بالای سرقبرودر دیوار نصب است چنین نوشته شده
است :

آرامگاه ابدی مرحوم عبدالکریم کوچکعلی شاه ابن مرحوم غلامحسین
بتاریخ، ۲/ج ۱/۱۳۷۴ برابر ۲۵/دیماه/۱۳۳۳- برحمت ایزدی پیوست. (۱)
در کنار قبر کوچکعلی قبر دیگری است که کتیبه آن چنین است :
وفات شیخ لطف الله ابن شمس الدین حسین شهر محرم ۱۰۹۲.
گویا این نیز یکی از درویش بوده است.

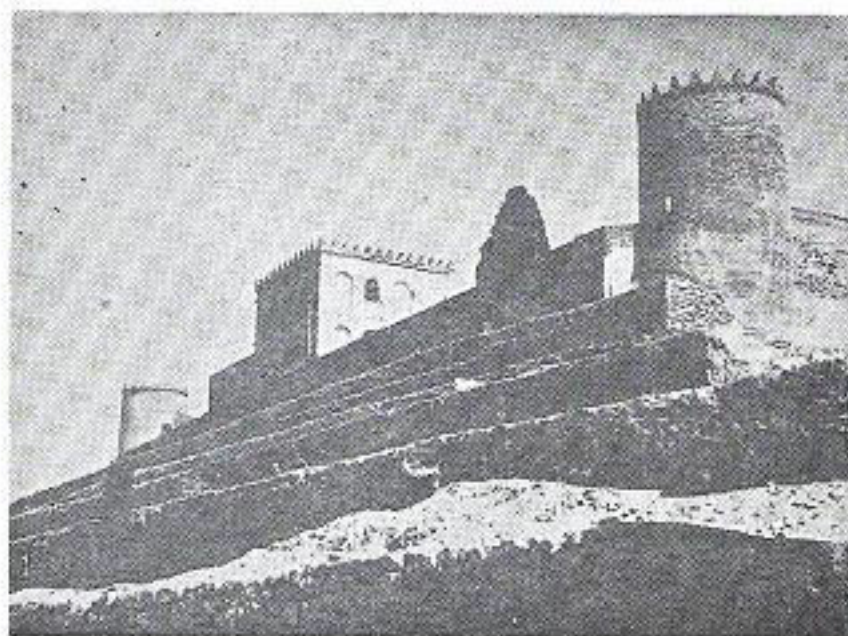
۲- چشمه چنار : در پشت اینکوه، محاذی چشمه باباکوهی، مشرف بر جلگه
اکبرآباد، چشمه دیگری از اینکوه جاری است که آب مختصری دارد و در اطراف آن
چند درخت روئیده و آنرا «چشمه چنار» نامند .

۳. باغ تخت : در دامنه کوه باباکوهی، در زیر تکیه، عمارتی است که فعلاً
در اختیار لشکر فارس میباشد و سابقاً از باغهای معروف و عمارت دولتی بوده و آنرا
«باغ تخت» مینامند. مرحوم فرصت الدوله در کتاب «آثار عجم» شرح آنرا چنین

۱- برای دانستن شرح حال مفصل این باکویه و کوچکعلی رجوع شود بمقالات
مفصلی که آقای حاج صدرالدین محلاتی در شماره های ۲-۵ مجله دانشکده ادبیات شیراز
نگاشته است.

نگاشته است:

« . . . در جانب شمال شیراز، بمسافت کمتر از میلی، قریب بکوهیکه تکیه باباکوهی در آن است قطعه کوهی بوده - اتابک قراچه (از اتابکان سلغری بوده) در سنه چهارصد و هشتاد (هجری) بر بالای آن عمارتی ساخته و آنرا «تخت قراچه» میگفته اند .

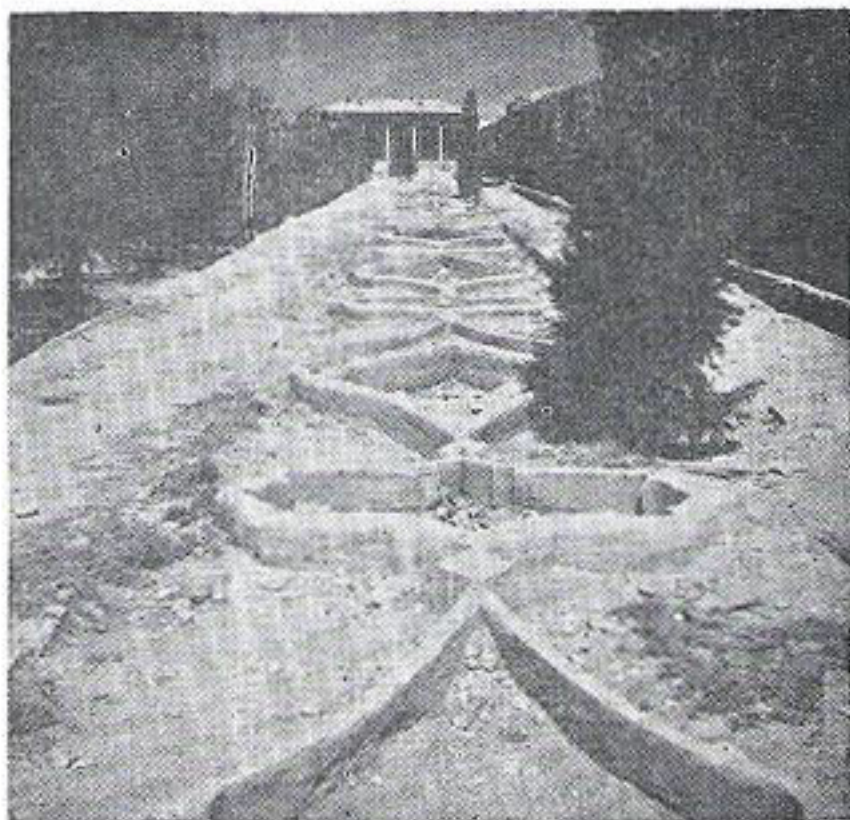
عمارت و قلعه قدیمی باغ تخت

پس از قرنهای خاقان شهید (مقصود فتحعلیشاه قاجار است) در سال هزار و دوست و هشت بنائاتی تازه نهاد و «تخت قاجارش» میخواندند. بعدها مرحوم محمدشاه قاجار در سال هزار و دوست و شصت و اند، مرتبه‌ها بر آن افزود و حوضی در جلو آن مراتب ساخت و آنرا «باغ تخت» مینامیدند و این از جمله باغات دیوانی است.

وضع باغ: عرصه تمام باغ قریب یکصد پیمان (۱) است. از در آن که داخل

۱- پیمان که آنرا پیمان هم گویند معادل ۲،۲۵ ذرع مربع و مساوی ۲۳۴۲ متر مربع است.

میشوند بوستانی است. دوخیابان وسیع دارد که در حواشی آنها سروهای دلپسند و چنارهای بلند بقطار است و در ضمن آنها درختان گل و ریاحین بوده و در سایر متن باغ از مرگونه اشجار با اثمار موجود است. در انتهای باغ دورسته پله و دو درگاه است که بالا رفته میرسند بطرفی دیگر که در آن حوضی است طول آن مقدار نبود ذرع و عرضش شصت و پنج ذرع است. در سمت شمال و جنوب آن حوض باغچه‌هایی پراز نارنج و سرو

قسمتی از حوضها و آب نماهای باغ تخت

است و سایر اشجار نیز دارد. ابضاً در دو سمت مذکور دو عمارت کلاه فرنگی است بفریته، که دارای ایوانهای متعدده از تحتانی و فوقانی است. و در سمت روبقبله هفت طبقه و مرتبه است که طول آن طبقات قریب بطول حوض است و در انتهای طول آن طبقات میلپهای مرتفع مرصع از کاشیهای الوان برپاست و عرض هر یک از آن مراتب ده ذرع

و بیشتر و کمتر است و در هر طبقه دورسته پله بقرینه ساخته اند که از طبقه طبقه دیگر بالا میروند و در میان پلهها از طبقه بالا تا پائین آبشارهای عریض است که از فراز به نشیب آب میریزد و در عرصه هر یک از آن طبقهها حوضهای کشکولی و غیر کشکولی بشکل مربع و مخمس است. بعضی مثنی و مسدس و در میانشان فوارهها قرار داده اند و در ضمن حیاض مذکوره باغچههاست که دارای نارنجهای قوی پیکر بساثر است و همچنین اشجار دیگر. در مرتبه و طبقه بالا، تالاری است رفیع با عرصه وسیع در دو طرف آن تالار بقرینه ارسیها و گوشوارهها و ایوانهای متعدده ساخته اند بسوختههای خوش و طرزهای دلکش و تالار مذکور دورویه است که روی دیگرش بطرف خلوت و فضائی است که آنهم باغ مانند است. دریاچه طولانی در وسط آنست. در باغچههایش نیز نارنج و سرو جای بجای رسته - حمامی بسیار ممتاز دارد.

مؤلف فارسنامه ناصری راجع به این عمارت چنین نوشته است :

«... باغ تخت قاجاریه در جانب شمال شیراز بمسافت يك ميل حصاری از چینه گل، بر مبنای هزار من بذر گندم کشیده - انواع درختها را در آن کاشته اند... در سال ۴۸۰ (ق. ۵) اتابک قراچه والی مملکت فارس بر پشته این پارچه کوه، عمارتی ملوکانه ساخته نامش را «تخت قراچه» گذاشت و جدولی را از نهر اعظم شیراز جدا کرده از دامنه کوه شمالی شیراز در برابر این پشته رسانیده «شوق گلوئی» را از زیر زمین گذرانیده داخل این عمارت نموده حوض و باغچه آنرا آب داد - بعد از سالها خراب گشته جز نامی از آن باقی نبود - در سال ۱۲۰۸ بفرمان خدیو زمان شاهنشاه قهار حضرت آقا محمد خان قاجار طاب ثراه اساسی محکم و بنائی مستحکم در جای عمارت تخت قراچه گذاشت و تخت قاجارش فرمود... باین ترتیب ساختمانیه که فعلا وجود دارد قلعه ایست مربوط به اوائل قاجاریه ولی طبقات شش گانه ای که در سمت جنوبی قلعه است مربوط بدوره اتابک قراچه میباشد .

اکنون از آن باغها و باغچه‌ها و درختان نارنج و غیره و آبشارها و دریاچه‌اثری نیست. فقط عمارت آن با چند سرو باقی است و اراضی آن تسطیح گشته و در قسمتی از آن سربازخانه ساخته شده و قسمتی هم میدان مشق گردیده است.

۴- باغ ارم: باغ ارم نزدیک کوه باباکوهی واقع شده - بنای اولی این باغ را «محمد قلبخان پهلخان بزرگ» نهاده و سپس حاج میرزا حسنعلی خسان ملقب به «نصیرالملک» آنرا بشکل کنونی در آورده و حاج محمد حسن معمار معروف عمارت آنرا ساخته است (۱) شرح این باغ در قسمت ششم بخش دوم داده میشود.

۵- آب باد: قریب پنج کیلومتری مغرب باباکوهی بین پشت مله و منصور- آباد در دامنه کوه، چشمه‌ایست که آب باریکی دارد و درخت سرو کهنسائی در کنار آن روئیده و آنرا «آب باد» نامند، امالی اطراف معتقدند که خوردن این آب در دفع آلام و دردها (که در شیراز معمولا آنها را بادگویند) مؤثر است و لذا در بسیاری از مواقع در آنجا رفته و ضمن تفریح از آب مزبور می‌آشامند. اگر این شهرت صحیح باشد شاید آب مزبور نوعی آب معدنی باشد.

تنگ اکبرآباد: بین قسمت سوم و قسمت چهارم کوه مزبور تنگی است که جلگه قصرالدشت (واقع در مغرب شیراز) را بجلگه «اکبرآباد» (پشت کوه باباکوهی) متصل میکند و چون در دامنه آن باغی بزرگ بنام «منصورآباد» قرار دارد گساهی آنرا تنگ منصورآباد و گساهی تنگ اکبرآباد و زمانی تنگ «کوشک بیچه» مینامند.

در این تنگ آب قناتی بهمین نام جاری است که باغ منصورآباد و سایر باغها و چند ده را مشروب میسازد.

قسمت چهارم

در این قسمت کوه که آنرا کوه كوشك بیجه نامند، هیچگونه اثری و بنائی دیده نمیشود فقط در قسمت انتهایی آن ، يك نقش مختصری است که شرح آن داده میشود.

نقش رستم: نزدیک ده گویم GOOYOM (سی کیلومتری مغرب شیراز) نقشی ازدوره ساسانی وجود دارد که شرح آن از کتاب «شیراز» تألیف آقای علی سامی نقل میشود :

يك نقش ساسانی در يك کیلومتری مغرب گویم در تنگ قوام آباد بنام نقش - رستم وجود دارد که متعلق به بهرام دوم میباشد. اندازه نقش $1/7 \times 2/6$ متر و بیست متری يك آبشار، درون باغی با ارتفاع ۸ متر از سطح زمین در کوه کنده شده . طرز لباس عیناً شکل لباس بهرام دوم در نقش رستم مرودشت است و تا روی کفش کشیده شده . روی نقش بطرف آبشار و دو دستش را بچلو بلند کرده است .
تاج گومانندی بر تارک شاه و روبان آن تا کمر آویزان و زلفهای پرپشتی تاروی دوشش ریخته است .

این نقش در اثر بدی جنس سنگ کوه در شرف محو شدن است و مانند سایر نقشهای ساسانی نقاط فارس بنقش رستم معروف است و مثل نقوش طاق بستان (کرمانشاه) و نقش سراب بهرام (بین کازرون و فہلیان) و نقش برم دلك و سایر نقوش ساسانی در کنار چشمه آب و در جای باصفای باطراوتی قرار گرفته است.

کوه غریبی

در مغرب شیراز، کوه گرد و برآمده‌ای قرار دارد که آنرا «کوه دراک» بکسر اول DERAK و «کوه برفی» نامند زیرا که از قدیم الایام تعداد زیادی چاه عمیق در بالای آن حفر شده بود و چون در زمستانها همیشه برف زیادی بر اینکوه نازل میشود، سابقاً صاحبان چاهها، عمله‌هایی را اجیر میکردند و در زمستان برفها را در آن چاهها میریختند و روی آنها را باخس و خاشاک میپوشانیدند و در تابستان آن برفها را بشهر آورده مورد استفاده قرار میدادند. ولی در سالهای اخیر که کارخانه‌های یخ سازی چندی در شیراز بکار افتاده مردم از برف زمستان بی‌نیاز شده‌اند و کسی هم برفهای زمستانها را در چاه نمیکنند.

اینکوه را «کوه مستقی» هم نامیده‌اند. وجه تسمیه آن این است که اگر هنگام غروب آفتاب که نور کم است، اینکوه را با تنگ سرخ و کوه قلات که متصل بهم‌اند جمعاً از دور بنظر آوریم چنین بنظر میرسد که شبیه شخصی است که به پشت دراز کشیده و شکمش که همان کوه برفی باشد، برآمدگی زیادی دارد و آنرا تشبیه کرده‌اند بشخصی که بمرض استسقا مبتلا شده است و لذا آنرا کوه مستقی نامیده‌اند.

در دامنه اینکوه اکنون کارخانه معظم «سیمان فارس» نصب گردیده و بتدریج از دامنه اینکوه کنده و در کارخانه تبدیل به سیمان مینمایند.

کوه جنوبی

در اینکوه طولانی که از نزدیک کوه برفی (چنار راهدار) تا انتهای جلگه شیراز و از آنجا تا خفر امتداد دارد، برخلاف کوه شمالی، شکستگی و ننگه ندارد و یکپارچه است و آثار مهمی هم در آن دیده نمیشود.

در اینکوه فقط دو نقطه قابل توجه وجود دارد که شرح آنها را ذیلا ذکر میکنیم:

۱- پیر بنو PIRE-BANOV (بفتح باء و ضم نون و واو مصوته) پیر بنو که تحریف «پیر بن آب» میباشد یعنی پیر (شیخ - مرشد) بکه در کنار چشمه‌ای واقع است و مقصود قبر یکی از بزرگان عرفاء و مشایخ صوفیه است که در کنار چشمه آبی قرار دارد.

در دامنه اینکوه (محاذاً شهر شیراز و دوفرسنگی آن) چند چشمه آب گوارائی است که آب با فشار خارج شده و سپس به بیشه‌ای که نزدیک آن است وارد میگردد. در کنار این چشمه‌ها مزار عارف کاملی است که او را «شیخ اقطع» گویند.

مرحوم فرصت الدوله در کتاب آثار عجم درباره این شخص و آرامگاه او چنین نوشته است:

اسمش سید محمد و در دامنه کوهی در مغاره‌ای مسکن داشته و بعد از وفات در همانجا بخاک سپرده شده است. بقعه بسیار کوچکی بر سر آن بنا نموده‌اند. بعدها

محمد علیخان ایلخانی قشقائی را مهی عظیم روی داده و از آنجا میگذشته. بفربر شیخ مذکور ملتجی میشود. اتفاقاً از آن مهلکه خلاصی یافته - اینرا مرمتی کسرده و وصیت مینماید که چون اجلش رسد در جوار شیخ دفنش کنند. در سنه ۱۲۶۶ هجری از جهان میگذرد و جسدش را بدانجا حمل نموده بخاک میسپارند و بنای تکیه‌ای که بواسطه دوستون از سنگ یکپارچه قائم است بنیاد میکنند و سنگ بسیار بزرگسی بر قبرش میافکنند اشعاری بسه بحر نقارب مرحوم داوری این وصال گفته بر آن نقش مینمایند و آن فربرد تالار مذکور است بطرف دست چپ شیخ قدم‌سره بطوری واقع شده که مزار شیخ در اعلا و قبر ایلخانی در اسفل است.

علت اینکه این شخص را «اقطع» نامیده‌اند روایات چندی ذکر شده است که خلاصه آنها این است که برخلاف عهدیکه باخدای خود بسته بود رفتار کرده و آنوقت برای کیفر آن گناه، دست خود را بریدن داد. (۱)

و بابر برای اینکه فکر شهوات نفسانی نباشد و تماماً بعبادت و ذکر پروردگار بپردازد خود را «مقطوع‌الکلت» ساخت. (۲)

هم‌اکنون سنگ قبر منسوب بشیخ اقطع کتیبه ندارد ولسی اشعاریکه مرحوم داوری گفته و بر سنگ مزار ایلخانی نقر شده باقی است و چون شاهکاری است آنرا نقل مینماید:

۱- داستان آنرا مولوی در جلد سوم مثنوی مفصلاً بنظم در آورده است.

۲- مرحوم حاج میرزا احمد نقیب‌الممالک شیرازی راجع به پیرتوقصیده‌ای دارد

که ابیات زیر از آنهاست:

دشت پرند خجیر شد، نازی بگیر، آهو بدو	موکب ظل همایون میرود «پیر بنو»
زیرانش ای نرس، تازنده‌ای، تازنده شو	دروگاشی ای قمر تابنده‌ای، تابنده باش
هم الم ازوی گریزد، هم غلا وهم غلو	چون لم ولو اولو، زونش نوی هنگام جود

دریغ از جهان کرم ابلخان
 بر آرنده نام مردی بماء
 فزاینده نامه پهلوی
 خرد با دلیری بهم داشته
 بفر از نیساکانش برده گرو
 درفشی که بردی ز نامش نشان
 بتند آب شمشیر و رای درست
 همه ملک پرورده نام اوست
 سپهر از شکوهش شد اندیشناک
 بسوکش جهانی گهربان درید
 ز بس کز غمش جان ترکان بتاب
 ز مرگش جهانی دل آشفته شد
 دریغ آن برو برزو بالای او
 براو از بزرگی جهان تنگ گشت
 بسن کوه شد دخمه پهلوان
 نهان شد بکوه آن تن پر شکوه
 روانش بساخ جنان شاد باد
 برو دخمه بادا چو خرم بهشت
 جهانی سراسر پر از نام اوست
 بتاریخ او خسته دل داوری
 یکی سر بر آورد و کرد این رقم:

که بگرفت نامش بمردی جهان
 فروزنده روی ایران سپاه
 ز بخشش جهان کهن رانوی
 هنر برهنر در عزم انباشته
 ز شاخ کهن بگردد شاخ نو
 فروزنده چون اختر کاویان
 ز کشور همه زنگ آشوب شست
 بهر سفره ای نانی از خوان اوست
 برانگیخت مگری و کردش بخاک
 بلند آسمان تا بدامان درید
 خروش آمد از گور افراسیاب
 سر بخت ایرانپسان خفته شد
 که در روی گیتی نبذ جای او
 بمینو خرامید از این تنگ دشت
 که کوه از بلندپش دارد نشان
 شگفتی بود آسمان زیو کوه!
 ز یزدان بجان وی آباد باد
 بهشتی بود مرد فرخ سرشت
 نمیرد کسی را که نام نکوست
 شب رفته جست از خرد یاوری
 بمرد ابلخانی، جهان کرم (۱)

۱۲۶۶

۱- چندی بعد فرزندان ابلخانی آنرا مرمت کرده است و به همین جهت بقیه در بناورقی صفحه بعد

۲- سبز پوشان : درسه فرسخی جنوب شرقی شیراز کوهی است که آنرا کوه سبز پوشان نامند و در امتداد و متصل به کوه پیر بناپ است و مشرف بر قریسه «دمک» (بکسراول و فتح هاء) میباشد. راه فعلی آن از جاده ایست که به «کوار» میرود و از قنبر (خمب) باباحاجی (پنج فرسنگی شیراز) میگذرد. انومبیل مستقیماً تا پای کوه میرود و از دامنه کوه، راه پرپیچ و خمی است که يك پادونفر به اشکال میتواند از آن بگذرند و پس از طی مقداری راه سربالائی که مستور از درختان جنگلی مخصوصی است (۱) به محل آرامگاه میرسیم .

در بالای کوه، دورشته کوه بیکدبگر عمودی تلافی کرده که از آن محوطه ای را تشکیل داده است که اغلب سایه دار و سرسبز و خرم است و از چشمه های کوچکی که از بالا و اواسط کوه جاری است آب مختصری در سنگابهای طبیعی جمع میشود که باعث آن سرسبزی است. نزدیک بانتهای کوه صفا ای را مسطح کرده اند و قبر امامزاده ای بنام

بقیه پاورقی صفحه قبل

سنگی را در دیوار آنجا نصب کرده است که این کتیبه بر روی آن نقر شده است:

تسبیح ملک شهادت الله است	سردقتر عقل کل رسول الله است
از کنگره عرش منادی میگفت	آبادی این بقعه ز نصر الله است

چون بقعه جناب عمده اولیاء الکاملین و قطب العارفین «شیخ محمد اقطع» قدس سره العزیز :
 آن فقیری که ز معنی یافت نوی دست بریده همی ز نیل بافت

آبادیش روی بویرانی نهاده بمضمون : لدواللموت و ابوالخراب.

سرکار عمده الامراء العظام حاج نصر الله خان ایلخانی دام اقباله العالی بسرکاری اقل فقرای حقه میرزا علی خان انواری بقعه متبرکه و تالار مدفن مرحمت پناه خلد آرامگاه محمد علیخان ایلخانی طاب ثراه والد خود را در شهر ذوالحجۃ الحرام ۱۳۱۰ تسزین و مرمت فرمودند .

۱- این درختان ساقه بسیار محکمی دارند ولی بدون گل و موه بوده و همیشه هم سبزاند و بزبان محلی آنها را «تخ» بفتح اول TAX نامند.

«سید اسحق بن موسی بن جعفر» در آن صفة دريك غار مصنوعی قرار دارد که ضریح چوبی دور قبر را گرفته و بر روی سنگ قبر کتیبه‌ای بدین شرح بخط نستعلیق نوشته‌اند، «تاریخ شهادت امامزاده سید اسحق بن موسی بن جعفر در سنه ۲۰۵ هـ (۱)

مرحوم فرصت‌الدوله در کتاب آثار عجم راجع باینجا چنین نوشته است:

«شیخ ابواسحاق معروف به «سبزپوشان» در سمت جنوب شیراز در کوهی بمسافت سه فرسخ دور از شهر و از دامنه کوه تا مزار آن ربع فرسخ است. در دره وسیعی واقع شده. مرقدی دارد - در چند جای از آن کوه آب تقطیر مینماید و دربر که‌ها که از کوه تراشیده‌اند و در سنگاها جمع میشود - آبش گوار است و مهتابی با وسعتی در جلو آن مرقد است - بعضی آنرا سید ابواسحاق خوانند و برخی سیدش ندانند. از تاریخ وفاتش نیز اطلاع نیافتیم زیرا که لوحی بر ترابش نیست جز سنگی بی‌خط. امام در پاره‌ای کتب قدیمه دیده‌ام که شیخ از عرفاء مرتاضین بوده و با ایلات، قشلاق و بیلاق مبتموده و چون در صحرای قریب باینکوه وفات نمود در آن کوهش برده بخاک سپردند.»

آقای سید محمد تقی مصطفوی در صفحه ۳۸۷ کتاب اقلیم پارس راجع باینجا چنین نگاشته‌اند:

قسمت جالب توجه کتیبه‌ایست بخط نستعلیق در کنار صفة که در سنگ کسوه کنده شده در ۱۱ سطر که چهار سطر اول آن مشتمل بر ۱۸ بیت شعر مدح سلطان اويس- میرزا فرمانفرمای فارس میباشد که تاریخ آن ۱۳۰۶ قمری است که چند سطر آن بشرح زیر خوانده شد:

بعهد شهنشاه فیروز بخت	که نازد بروگاه و دیدیم و تخت
ملك ناصرالدین با عدل و داد	که جاوید ازو گیتی آباد باد
ملکزاده سلطان اويس گزین

۱- صفحه ۳۸۶ کتاب اقلیم پارس تألیف آقای سید محمد تقی مصطفوی.

نہان بد در این کوهسار بلند	همانا که این بقعه ارجمند
چو خورشید آمد بر از تیغ کوه	بر آمد بکوه آفتاب شکوه
شده سیصد و شش ز بعد هزار	هم از هجرت سپید نامدار
بمراهش این بنده فرهنگ کرد	چو... برای دخمه آهنگ کرد
بفرمان	بر این مختصر چامه بنگاشتم
فروزان بود زهره و مشتری	الا تسا بر این چرخ نبلوفری
.	ملکزاده را بساد اختر بلند
در این مملکت حکمرانی کند	بشادی بسی شادکامی کند

در تاریخ ربیع الاول سیچقان ثبل ۱۳۰۶ حضرت اشرف اسعد والا معتمد الدوله سلطان اویس میرزا . . . و جمعی شاهرادگان و امیرزادگان . . . جمال الدین میرزا و سیاوش میرزا و جهان‌نوش میرزا و حاج بهاء‌الدین میرزا و نظام‌الدین میرزا و جناب حاجی میرزا حسن حکیم باشی (۱) و این بنده فرهنگ و میرزای یزدانی (۲) که ملک بی‌نسب مانده بود همت والا بر آرامی آنجا تعلق یافته انشاء الله عنقریب بتوجه همت والا نهایت آبادی خواهد یافت.

دیگر آنکه فرمایش رفت تا چند جفت دراج از گرمسیرات آورده در بیشه‌زار... امید که بامن دولت و اقبال شاهنشاه اسلام پناه خلد الله ملکه و سلطانه تمامی این صفحات بیشه و مرغزار این عرصه را نتایج دراج فسرانگیرد - کتیبه بالا با امر العالی فی ۱۳۰۶ قمری نبوی راقمه بنده بارگاه محمد جعفر شیرازی.

در ربیع الاول سنه... زیارت این بقعه سرا نشریف فرما شده و بسا اشخاص مفصله فوق و سرکار مقرب الخاقان میرزا مصطفی خان خلف مرحمت پناه میرزا محمد

۱- مؤلف فارستامه ناصری

۲- فرهنگ و یزدانی دوتن از فرزندان وصال شیرازی میباشد.

قوام الدوله که... ریشه نیلوفر که حسب الحکم از کرمانشاهان آورده بودند در چشمه
پول برنجی و چشمه ساردارای چرد و سراب بیضا و سراب میاه ممسنی هرس نمودند
تحریر آبی سنه ۱۳۰۷ عمل اقلی الحاح محمد حسن شیرازی»

از فحوائی این کتیبه چنین مستفاد میشود که شاهزاده نامبرده والی فارس
دستور داده است مقداری دراج از گرمسیر گرفته در ایشجا مضافی سازند تا نتایج این
پرنده در این صفحات پرورش نموده زیاد شوند و همچنین مقداری نیلوفر از کرمانشاهان
آورده در تقاضی که در متن کتیبه ذکر شده هرس نموده اند.

در نایستان، اینجا: هوای لطیف و خنکی و در زمستان هوای مطبوع و دلچسب
دارد و اهالی دهات شیبهای دوشنبه در آنجا اجتماع کرده دیگران جوش میدهند و یا شیبهای
سوگواربی در آنجا بیتوته کرده بدعا و عبادت میپردازند.

بخش دوم

بناهای تاریخی و آثار هنری
داخل شهر شیراز

مقدمه

در داخل شهر شیراز آثار تاریخی و بناهای باستانی و ساختمانهای قدیمی و خانقاههای عرفاء و مقابر بزرگان زیادی وجود داشته است که بسیاری از آنها در اثر حوادث گوناگونی مانند زلزله و جنگها و غرض ورزیها و خیابان کشیها از بین رفته و یا بصورت دیگری درآمده است مانند قبرستانهای قدیمی (۱) و برخی از بناهای کریمخانی (۲) و خانقاههای عرفاء و غیره. با اینحال هنوز هم تعداد زیادی از بناهای قدیمی و آثار باستانی که چندین مرتبه تعمیر و مرمت شده است باقی است که چه از نظر معماری و کاشی کاری و چه از لحاظ تاریخی اهمیت زیادی دارند و ما در این بخش بمعرفی آنها میپردازیم.

برای اینکه بتوانیم حق مطلب را بخوبی ادا کنیم آنها را دسته بندی میکنیم.

آثار تاریخی و باستانی شیراز چند قسم است:

۱- آثار کریمخانی (آثار و کیلی)

۲- اماکن متبرکه و مقابر بزرگان

۱- رجوع شود به کتاب شدالآزار

۲- رجوع شود به تاریخ گیتی گشا

۳- مساجد، معابد و حسینیه‌ها

۴- مدارس قدیمه

۳- گورستانها

۶- بناهای تاریخی دیگر

قسمت اول

بناهای کریمخانی (وکیلی) در شیراز

کریمخان زند معروف به «وکیل» از سال ۱۱۷۲ تا ۱۱۹۳ هجری قمری در قسمت عمده ایران سلطنت داشت و چون پایتختش شهر شیراز بود، در این شهر بناهای زیادی ساخته است که به «بناهای وکیلی» معروف است و اگر آقا محمد خان قاجار از راه عداوت آنها را ویران نساخته بود اکنون مقدار زیادی از آنها باقی مانده بود.

کریمخان چون از تفنن و تجمل بسودر بود هر چه در مدت قریب بیست سال سلطنتش بدست آورد صرف عمران و آبادی کرد.

از خصوصیات اینیه وکیلی سادگی و استحکام آنهاست و سعی شده است که عمارات مطابق آب و هوای شیراز ساخته شود. در عین حال ابتکاراتی نیز بکار رفته که در نوع خود بی نظیر است مانند ستونهای مرتفع یکپارچه که غالباً مارپیچی است و گاهی ساده و بانقش و نگار است. مصالحی که در آنها بکار رفته بهترین و محکمترین نوع

مصالح است .

کریمخان بساختن ابنیه و تکایا، برجها و بارو و خندق و مسجد و بازار اقدام کرده است و آنچه در شیراز ساخته است عبارتست از:

- ۱- بازار و کیل و سراهای اطراف آن
- ۲- مسجد و کیل
- ۳- آرامگاه سعدی
- ۴- آرامگاه حافظ
- ۵- تکیه هفت تنان
- ۶- تکیه چهل تنان
- ۷- طاق قرآن باچند اطاق جنب آن
- ۸- باروی اطراف شیراز
- ۹- برجها و دروازه‌های شیراز
- ۱۰- خندق دور شیراز
- ۱۱- سد دو طرف رودخانه خشک شیراز
- ۱۲- پل روی رودخانه خشک شیراز
- ۱۳- حمام و کیل
- ۱۴- آب انبارهای و کیل (سه عدد)
- ۱۵- ارگ کریمخانی
- ۱۶- عمارت کلاه فرنگی (موزه پارس)
- ۱۷- عمارت دیوانخانه (محل پست و تلگراف سابق)
- ۱۸- باغ نظر (باغ موزه)
- ۱۹- سنگ قبر شاه شجاع

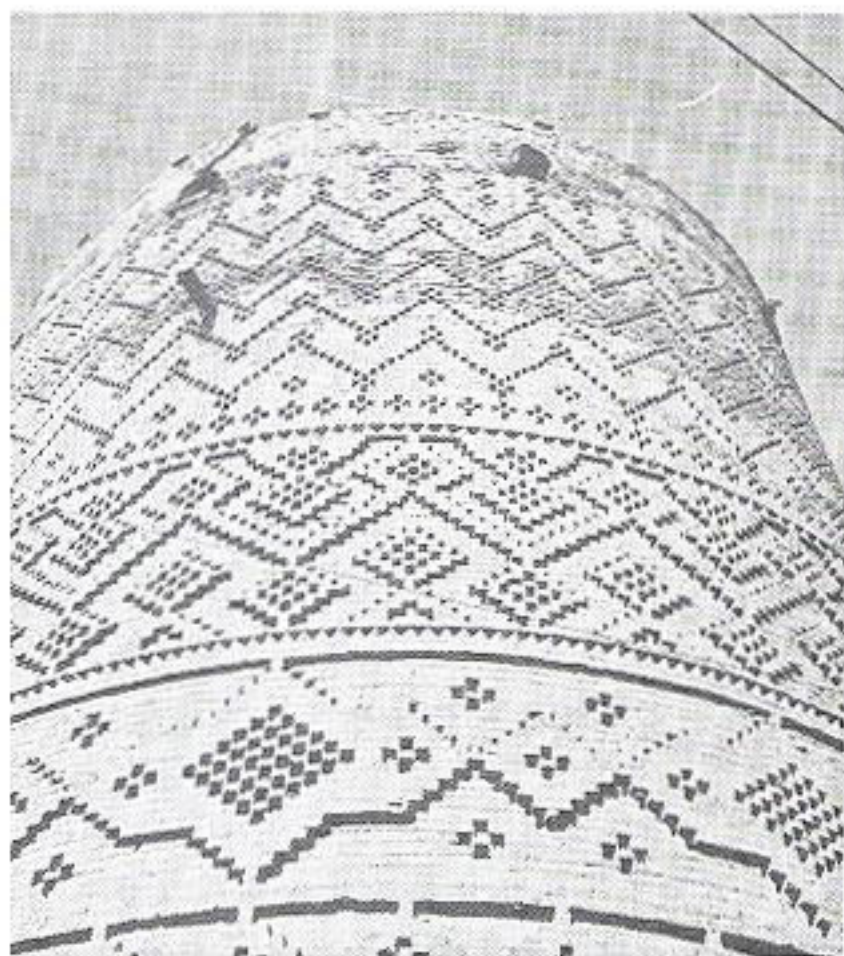
۲۰- باغ جهان‌نما

۲۱- عمارات مفصل سربازخانه و طویله

۲۲- شترخانه (محل هنرستان فعلی)

۲۳- تسطیح اراضی ناهموار اطراف شیراز

۲۴- مقبره شاه‌داهی الی‌الله

نقوش زیبایی که با آجرکاری بر بدنه یکی از برجهای ارگ بکار رفته است

۲۵- قربانگاه

۲۶- آرامگاه محمد رحیم خان زند

۲۷- راه آب بی نظیریکه آب رکن آباد را از زیر رودخانه و خندق بداخل
شیراز می آورد.

۲۸- فاضل آب شهر شیراز که در زیر تمام کوچه های شیراز احداث شده و آبهای
باران و فاضل آبهای شهر را به خندق دور شهر می برده است.
اما آنچه اکنون از آثار مزبور باقی است عبارتند از :

۱- بازار وکیل

۲- مسجد وکیل

۳- آرامگاه حافظ (با اصلاحاتی)

۴- تکیه هفت تنان

۵- تکیه چهل تنان

۶- پل روی رودخانه خشک شیراز

۷- آب انبارها

۸- ارگ کریمخانی

۹- عمارت کلاه فرنگی

۱۰- عمارت دیوانخانه

۱۱- باغ نظر

۱۲- باغ جهان نما

۱۳- سنک قبر شاه شجاع

۱۴- مقبره شاه داعی الی الله

۱۵- حمام وکیل

۱۵- سنگ قبر محمد رحیم خان زند

از این آثار قسمتی را در بخش اول ذکر کرده ایم (۱) و اینک بذكر آنچه در شهر
شیراز است می پردازیم.

۱- و آنها عبارتند از: باروی شیراز- هفت تنان- چهل تنان- حافظیه- باغ جهان نما-
قربانگاه و قبر شاه شجاع.

۱- بازار وکیل

بازار وکیل که در محله «درب شاهزاده»- جنب مسجد جامع وکیل واقع است؛ بشکل صلیب ساخته شده یعنی شامل یکرشته «شمالی-جنوبی» و یکرشته «شرقی-غربی» است که در وسط بواسطه یک «چهارسویی» (چهارسوقی) بلند و بزرگ و وسیع بریکدیگر عمود میشوند و دارای پنج درب بزرگ است که شبها آنها را میبسته‌اند و بازار از هر حیث محفوظ میمانده است.

راسته شمالی-جنوبی از دو جناح ترکیب شده و در هر جناحی ۴۱ زوج مغازه وسیع ساخته شده است و ضمناً در مشرق و مغرب جناح شمالی آن چهار کاروانسرا بنام «کاروانسرای روغنی» و «کاروانسرای احمدی» و «کاروانسرای گمرک» و ضرابخانه ساخته شده است که هر کدام حجره‌های متعددی دارد.

راسته شرقی-غربی نیز دو جناح دارد که شرقی آن با ۱۹ زوج مغازه بنام «بازار علاقه‌بندان» و غربی آن با ۱۰ زوج مغازه بنام «بازار ترکش دوزها» نامیده میشود. موازی بازار ترکش دوزها بازار دیگری است بنام «بازار شمشیرگرها» که آن نیز ۱۱ زوج مغازه دارد. در بازار شمشیرگرها سرای دیگری وجود دارد که آنرا «کاروانسرای فیل» نامند.

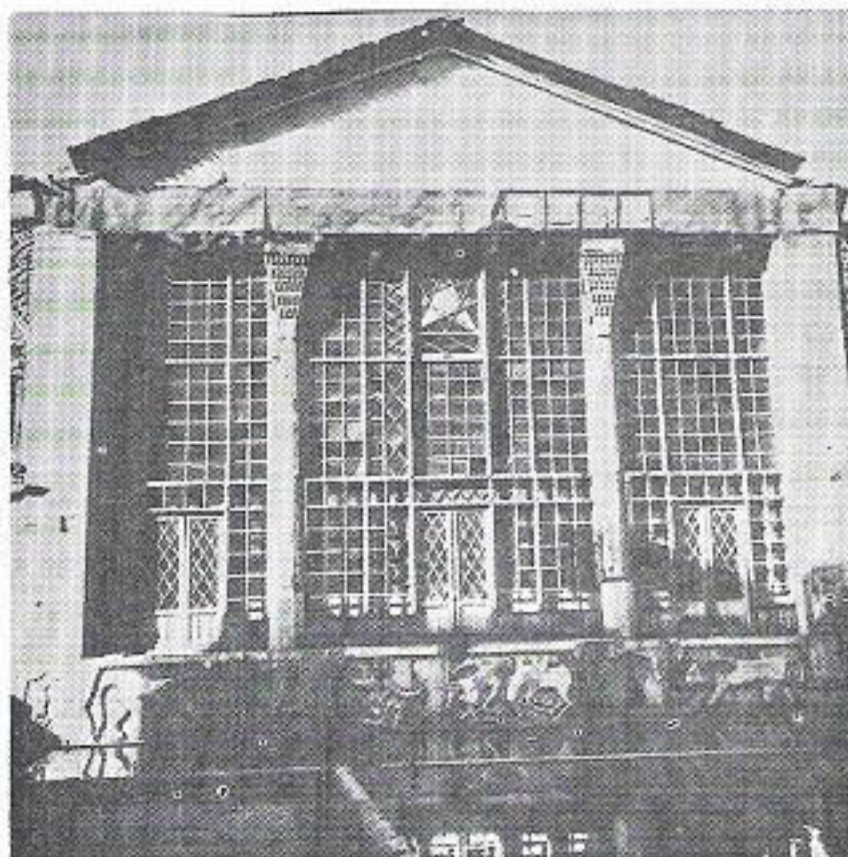
خصوصیات این بازار علاوه بر زیبایی و معماری عالی آن، چند نکته مهم است. یکی عرض زیاد و وسعت آن و دیگر آنکه سرتاسر بازار را طساق‌های ضربسی مرتفعی (متجاوز از ده متر) زده‌اند و طوری آنرا ساخته‌اند که در زمستان هوای بازار گرم و در تابستان خنک است و بوسیله دریچه‌هایی که در زیر سقف آن تعبیه شده هوا و نور کافی بسمه مغازه‌ها میرسد.

در سرچهار سوی (چهارسوق) آن بر روی یک «هشتی» طاق ضربی بسیار وسیع و مرتفعی ساخته‌اند که شاهکار معماری است و با اینکه اکنون متجاوز از دوپست سال

از آن میگذرد، هنوز کوچکترین شکافی بر نداشته است .

متماسفانه در اثر امتداد خیابان کریمخان زند چندین زوج مغازه‌های جناح شمالی

آن خراب شده و فعلاً بازار و کیل بدو تکه تقسیم شده است. (۱)

تالار وسطی عمارت دهوانخانه

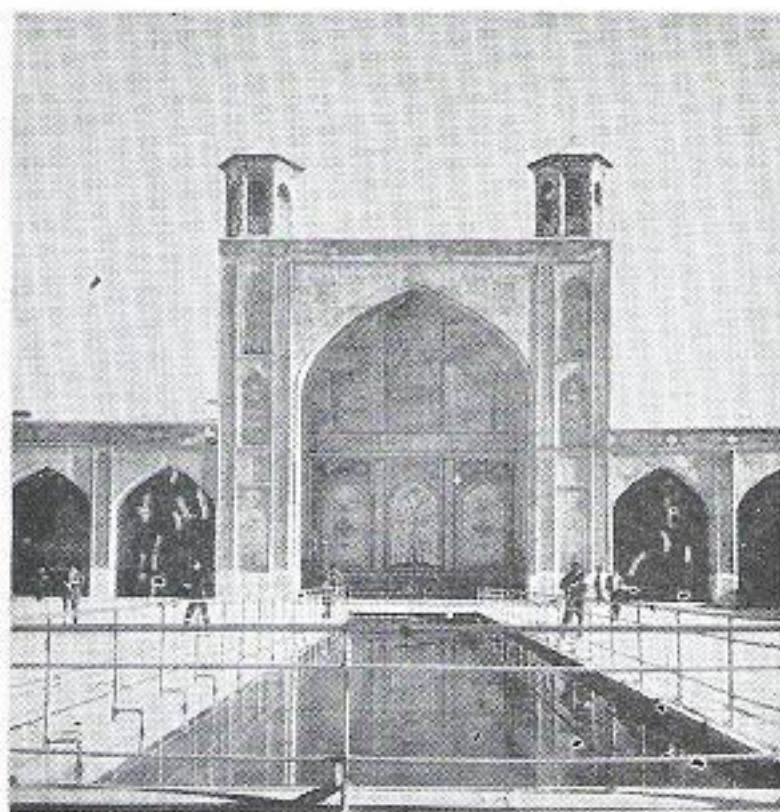
۲- مسجد و کیل

مسجد و کیل که آنرا (جامع و کیل) هم گویند در محله (درب شاهزاده) و متصل به بازار و کیل (بین بازار و حمام و کیل) واقع است و وسعت زیادی را اشغال کرده

۱- در شمال بازار و کیل بازاری است بنام «بازار نو» و مسجدی بنام مسجد حاج غنی که در دوره قاجاریه ساخته شده و باید جزء منضعات بازار و کیل محسوب شود .

است. (۱)

صحن این مسجد ۶۰ متر طول و ۶۰ متر عرض دارد و تماماً با تخته سنگهای وسیع مفروش شده است. پیشانی طاقها و دورطاقنماها و سردرب مجلل آن با کاشی‌های زیبا و خطوط بسیار عالی ثلث و نسخ مزین است و درب بزرگ و وسیع آن هم بی‌نظیر میباشد. در سمت شمال مسجد (رو بقبله) طاق بلند و مهمی ساخته شده است که آنرا

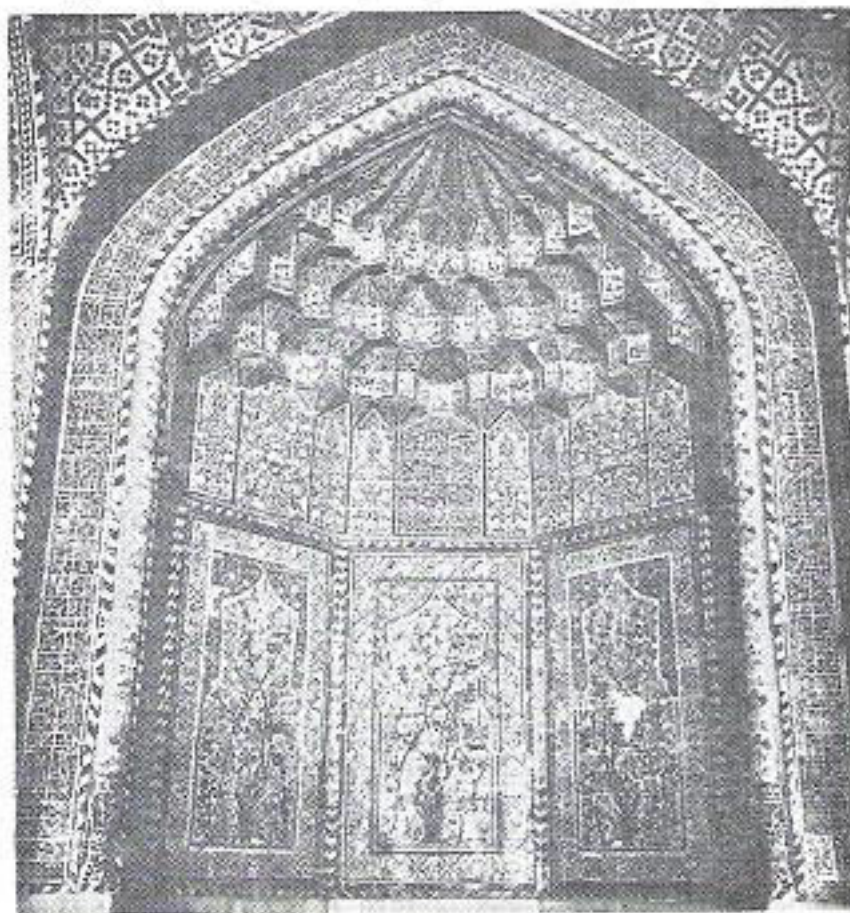

طاق مرورید مسجد وکیل

طاق مرورید گویند و سوره (یسبح لله مافی السموات والارض...) را با قلم درشت و خط ثلث عالی، دوران هلالی نوشته شده و تاریخ آن ۱۲۴۷ ذکر شده است. (۲) طرفین

- ۱- مساحت خود مسجد ۹۶۰۰ متر مربع و مساحت حیاط منجلاب ۷۰۰ و مساحت هبستان زمستانی ۵۰۰ متر مربع است.
- ۲- در کمرکش این طاق کتیبه ایست که در پایان آن تاریخ ۱۲۴۳ ذکر شده است و این دو تاریخ مربوط است به تعمیرات مسجد که بعدها صورت گرفته است.

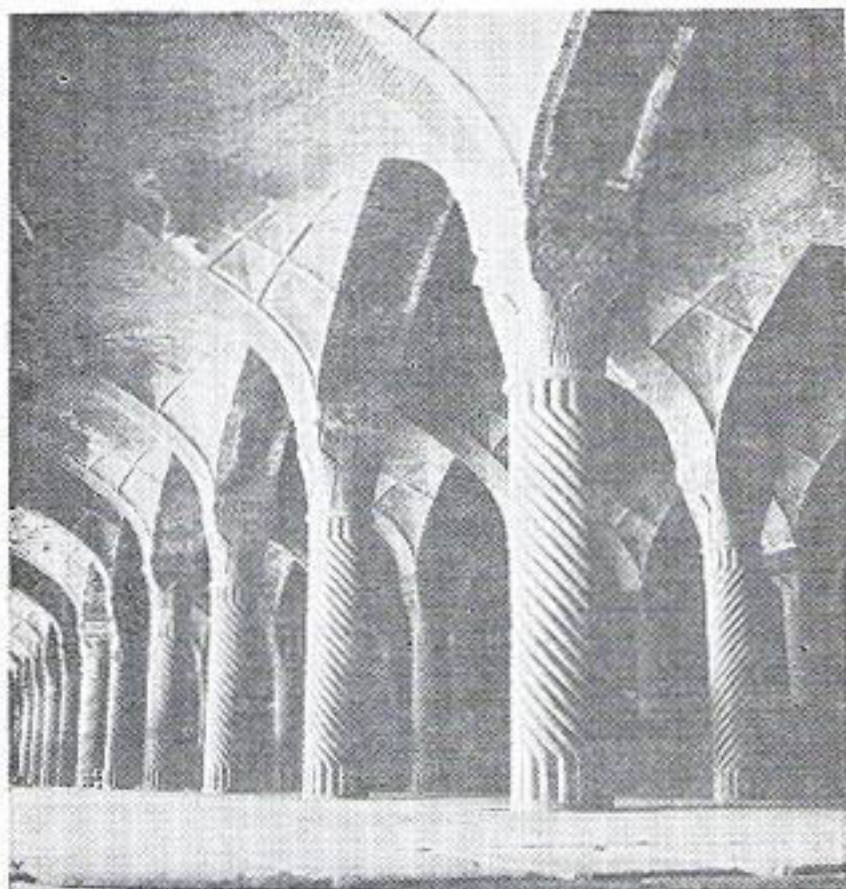
این طاق هشت طاق کوچک دیگر است (هر طرف چهار طاق) در طرف مشرق و مغرب صحن مسجد ایوان باریکی است که جلوه‌ریک ۱۱ طاق ضربی زده شده است. در سمت جنوب (پشت بقبله) نیز، قرینه سمت رو بقبله، یعنی در وسط، طاق بلند و مرتفعی است و طرفین آن هر کدام چهار طاق کوچکتر است. در قسمت پشت بقبله، شبستان

کاشیکاری و منقار کازی محراب مسجد وکیل

وسیع است (بطول و عرض ۷۵ متر در ۳۶ متر) که در آن ۴۸ ستون سنگی مرتفع یکپارچه با خط مارپیچی، سقف ضربی آنرا نگه‌میدارد و در وسط آن محراب کاشی کاری است و در پهلوهای آن منبر ۱۴ پله‌ای واقع است که از سنگ مرمر یکپارچه ساخته شده است (بتعداد چهارده معصوم) در سمت مشرق مسجد نیز شبستان وسیع دیگری است. در وسط صحن

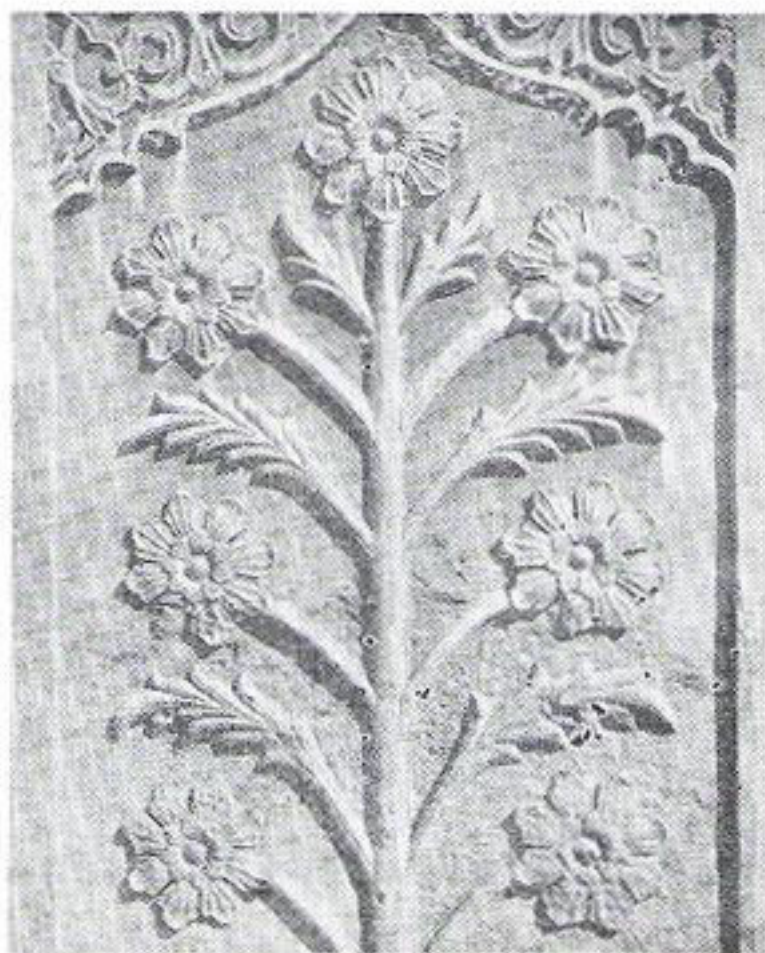
مسجد حوض طولانی است که لبه‌های آن از سنگ بزرگ تراشیده شده ساخته شده است. تاریخ پایان بنای مسجد وکیل سال ۱۱۸۷ ه.ق میباشد. اهمیت این مسجد علاوه بر وسعت آن در چند چیز است. اول - کاشیکاریهای زیبای آن است که پیشانی کلیه طاقها و داخل طاقنماها و سردرهای آن با کاشیهای معرق و اسلیمی بانقش و نگارهایی زیبا مزین گردیده است. در داخل طاقنماهای بزرگ شمالی

ستونهای بی نظیر مسجد وکیل

و جنوبی و همچنین سردر بآن، کتیبه‌هایی باخط ثلث عالی و سوره‌هایی از قرآن مجید بقلم درشت بر روی کاشی نوشته شده است ولی تمام این کاشی‌کاریها در زمان حیات کریمخان زند نصب نشده است بلکه در اثر زلزله ریخته و از بین رفته و از اینرو در زمان

سلطنت (فتحعلی شاه قاجار) تکمیل شده است و به همین جهت در کتیبه طاقنمای شمالی و سردرب آن نام (فتحعلیشاه) ذکر شده است چنانکه در کتیبه های طاقنماها و سردرب، جانی سنه ۱۲۴۳ و جانی سال ۱۲۴۴ ذکر شده است (سال وفات کریمخان زند ۱۱۹۳ میباشد). مقداری از کاشی های پیشانی طاقمادر عرض اینمدت افتاده بود و لذا در سالهای اخیر توسط اداره باستانشناسی فارس مرمت شده است .

یکی از حجاریهای زیبای ازاره مسجد وکیل

دوم- حجاریهای ستونهای چهل و هشت گانه مرتفع و یکپارچه شبستان جنوبی آن است که بدون ذره ای اختلاف (مانند اینکه دو کارخانه ای آنها را ریخته باشند)

حجاری شده و شاهکار حجاری است و همچنین حجاریهای آزاره‌های آن.
 سوم- منبر یکپارچه مرمر آن است که بینظیر است - کریمخان وکیل گفته است
 که اگر چنین منبری را از (طلا) ساخته بودم ارزان‌تر از این منبر مرمر تمام میشد. چهارم-
 حوض وسیع آن است که سنگهای آن یکپارچه و بینظیر است. (۱)(۲)

۳- پل روی رودخانه خشک شیراز

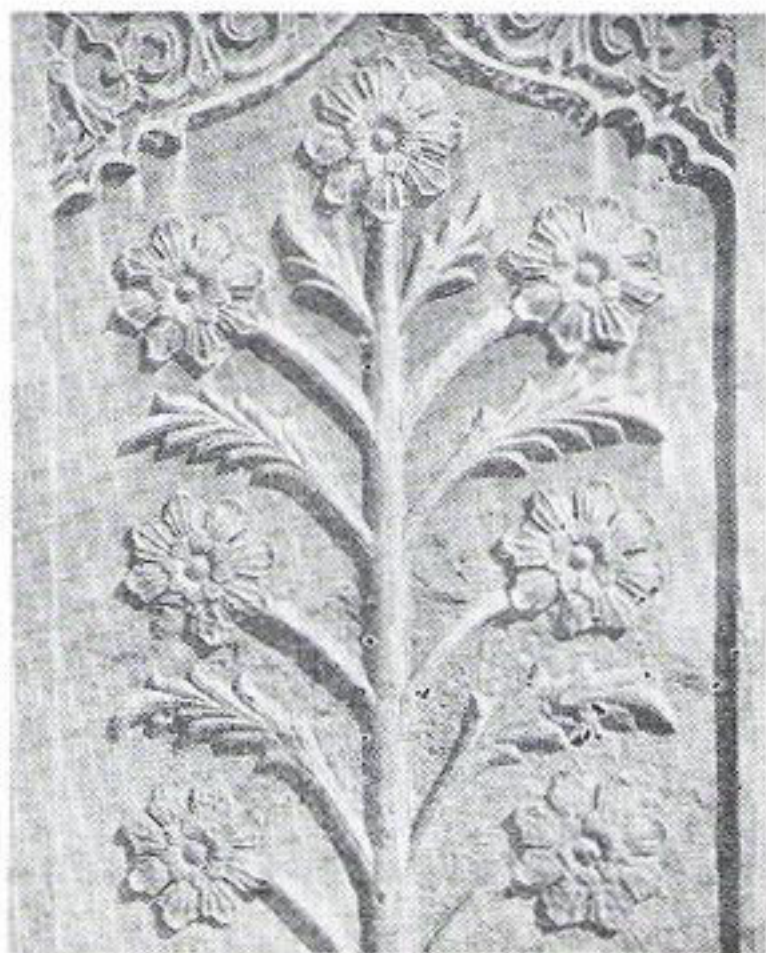
نزدیک دروازه اصفهان، روی رودخانه خشک شیراز که راه شیراز باصفهان و

۱- داستان - گویند زمانیکه مسجد وکیل را میساختند، مرحوم کریمخان از
 نظر علاقه شدیدیکه بساختمانها داشته، هر وقت مجالی مییافتند بسرکشی آن میرفته
 است. روزی کریمخان برای رسیدگی بساختمان مسجد وکیل آمده بود - پس از بازدید
 روی سنگی نشسته و پیشخدمت قلیان (غلیان) مرصعی را که همیشه حاضر داشته،
 بدستش میدهد - کریمخان ضمن کشیدن غلیان بادقت عملها را از نظر گنراتید و باکمال
 تعجب مشاهده کرد که یکی از عملها نیکه بالباس زنده بکارگسل مشغول بود. مدتی
 خیره او را نگریست و سپس سربه آسمان بلند کرد و زیر لب چیزی گفت. کریمخان عمله
 را پیش خواند و مطلب را از وی پرسید. عمله هم بانهایت سادگی گفت: چون ترا که
 نامت (کریم) است با این جاه و جلال و غلیان مرصع و پیشخدمت زرین کمردیدم و با خود
 که نامم (کریم) است و بنان شب محتاج هستم و لباس درستی ندارم مقایسه کردم،
 پدرگاه خداوند که نام او هم (کریم) است توجه کردم و گفتم: خدایا! تو یک کریمی، و
 اینهم یک کریم و من هم یک کریم! مرحوم کریمخان از بیانات او متاثر شده و همان
 غلیان مرصع را بوی میبخشد و او هم از فروش آن مبلغ هنگفتی عایدش میشود و از فقر
 و فاقه نجات مییابد.

۲- برای اطلاعات بیشتری در باب این مسجد رجوع شود بکتاب تاریخچه مسجد

سلطانی وکیل نوشته علی‌نقی بهروزی.

سلطنت (فتحعلی شاه قاجار) تکمیل شده است و به همین جهت در کتیبه طاقنمای شمالی و سردرب آن نام (فتحعلیشاه) ذکر شده است چنانکه در کتیبه های طاقنماها و سردرب، جانی سنه ۱۲۴۳ و جانی سال ۱۲۴۴ ذکر شده است (سال وفات کریمخان زند ۱۱۹۳ میباشد). مقداری از کاشی های پیشانی طاقمادر عرض اینمدت افتاده بود و لذا در سالهای اخیر توسط اداره باستانشناسی فارس مرمت شده است .

یکی از حجاریهای زیبای ازاره مسجد وکیل

دوم- حجاریهای ستونهای چهل و هشت گانه مرتفع و یکپارچه شبستان جنوبی آن است که بدون ذره ای اختلاف (مانند اینکه دو کارخانه ای آنها را ریخته باشند)

حجاری شده و شاهکار حجاری است و همچنین حجاریهای آزاره‌های آن.
سوم- منبر یکپارچه مرمر آن است که بینظیر است - کریمخان وکیل گفته است
که اگر چنین منبری را از (طلا) ساخته بودم ارزان‌تر از این منبر مرمر تمام میشد. چهارم-
حوض وسیع آن است که سنگهای آن یکپارچه و بینظیر است. (۱)(۲)

۳- پل روی رودخانه خشک شیراز

نزدیک دروازه اصفهان، روی رودخانه خشک شیراز که راه شیراز باصفهان و

۱- داستان - گویند زمانیکه مسجد وکیل را میساختند، مرحوم کریمخان از
نظرعلاقه شدیدیکه بساختمانها داشته، هر وقت مجالی مییافتند بسرکشی آن میرفته
است. روزی کریمخان برای رسیدگی بساختمان مسجد وکیل آمده بود - پس از بازدید
روی سنگی نشسته و پیشخدمت قلیان (غلیان) مرصعی را که همیشه حاضر داشته،
بدمتش میدهد - کریمخان ضمن کشیدن غلیان بادقت عملها را از نظر گنراتید و باکمال
تعجب مشاهده کرد که یکی از عملها نیکه بالباس ژنده بکارگسل مشغول بود. مدتی
خیره او را نگریست و سپس سربه آسمان بلند کرد و زیر لب چیزی گفت. کریمخان عمله
را پیش خواند و مطلب را از وی پرسید. عمله هم بانهایت سادگی گفت: چون ترا که
نامت (کریم) است با این جاه و جلال و غلیان مرصع و پیشخدمت زرین کمردیدم و با خود
که نامم (کریم) است و بنان شب محتاج هستم و لباس درستی ندارم مقایسه کردم،
پدرگاه خداوند که نام او هم (کریم) است توجه کردم و گفتم: خدایا! تو یک کریمی، و
اینهم یک کریم و منهم یک کریم! مرحوم کریمخان از بیانات او متاثر شده و همان
غلیان مرصع را بوی میبخشد و او هم از فروش آن مبلغ هنگفتی عایدش میشود و از فقر
و فاقه نجات مییابد.

۲- برای اطلاعات بیشتری در باب این مسجد رجوع شود بکتاب تاریخچه مسجد

سلطانی وکیل نوشته علی‌نقی بهروزی.

تهران است کریمخان زند پلی از سنگ و گچ ساخته است که دارای پنج دهته است و هنوز استحکام خود را از دست نداده است. اکنون این پل در مسیر خیابان حافظ قرار گرفته است. در میان آثار کریم خانی این پل تنها پل منحصر به فردی است که از دوره زندیه باقی مانده است.

۴. آب انبارهای وکیلی

کریمخان زند در شیراز چند آب انبار بزرگ برای نگهداری آب مشروب اهالی

قسمتی از دیوار و یکی از برجهای ارگ

ساخته است که در نوع خود بی نظیر است.

این آب انبارها عبارتند از :

۱- آب انبار حافظیه ۲- آب انبار پشت حمام و کیل ۳- آب انبار پهلوی عمارت دیوانخانه (پست و تلگراف فعلی) ۴- آب انبار مجاور هفت تنان .

خصوصیات این آب انبارها این است که بزرگ و عمیق بوده و آب را خنک نگه میداشته اند. بر روی آب انبار پشت حمام و کیل به جری مرتفعی هم ساخته شده که بوسیله آن هوای آب انبار تجدید میگردد است. اما اکنون که در شیراز بسوله کشی شده و مردم احتیاجی به آب انبارها ندارند، این آب انبارها از حیزانتفاع افتاده است.

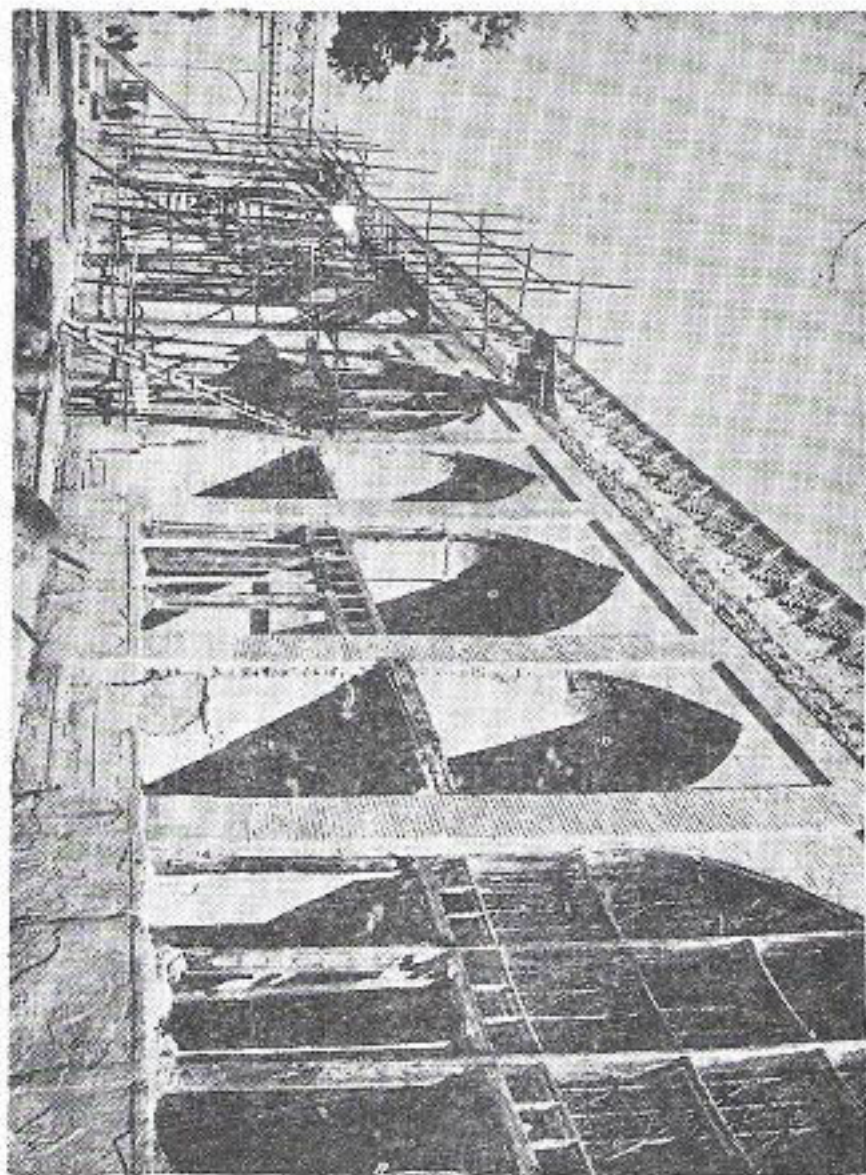
۵- ارگ کریمخانی

ارگ کریمخانی که در واقع اندرونی و قصر سلطنتی زندیه بوده بشکل يك قلعه آجری بادبوارهای بلندی ساخته شده که هر ضلع آن قریب ۱۲۵ متر و ارتفاع آنها قریب ۱۵ متر است و در چهار زاویه آن چهار برج عظیم ساخته شده است. روی بدنه بیرونی برجها نقش و نگارهائی با آجر ایجاد کرده اند. بر سردر خارجی آن مجلس کشته شدن دیوسفید بدست رستم با کاشی های هفت رنگ زیبائی مجسم شده است و در داخل آنهم کاشی کاریهای مفصلی شامل گل و بته و اشکال خدمتگزاران و سربازان دوره زندیه بر روی کاشی های زیبائی نقش بوده است که متأسفانه اکنون آن کاشی ها موجود نیست.

ساختمانهای داخل ارگ بشرح زیر است:

۱- جبهه شمالی - در وسط این جبهه تالار وسیع و مرتفعی است که جلوان دو ستون سنگی مرتفعی قرار دارد - طرفین این تالار هر يك، سه راه ورود و طبقه و سه اطاق ساخته شده - جلوتالار حوضی بآلبه سنگی ساخته شده است.

نمای شمالی عمارت داخلی ارگ کریمخانیه در حال تعمیر

۲- جبهه غربی- در وسط نالاری است مرتفع و وسیع ولسی جلوآن دوستون چوبی قرار دارد- جلواین نالار آب نمائی است که تادیوار شرقی (قریب ۶۰ متر) امتداد دارد- در جلو نالار حوضی است که به این آب نما متصل است- وسط حوض و آب نما فواره های زیادی ساخته شده است- طرفین این نالار، هر طرفی سه راهرو دوطبقه و سه اطاق ساخته شده است.

۳- جبهه جنوبی- وسط این جبهه نیز نالاری است مرتفع و وسیع که جلوآن دوستون چوبی قرار دارد- جلوآن حوضی است- طرفین نالار، هر طرفی سه راهرو دوطبقه و سه اطاق ساخته شده است.

۴- جبهه شرقی- این طرف دیوار مرتفعی است که وسط آن در دالان است- بالای آن سه مجلس کاشیکاری بوده که آنرا برداشته اند- بین این دیوار و دیوار خارجی ساختمانهایی است بدین شرح:

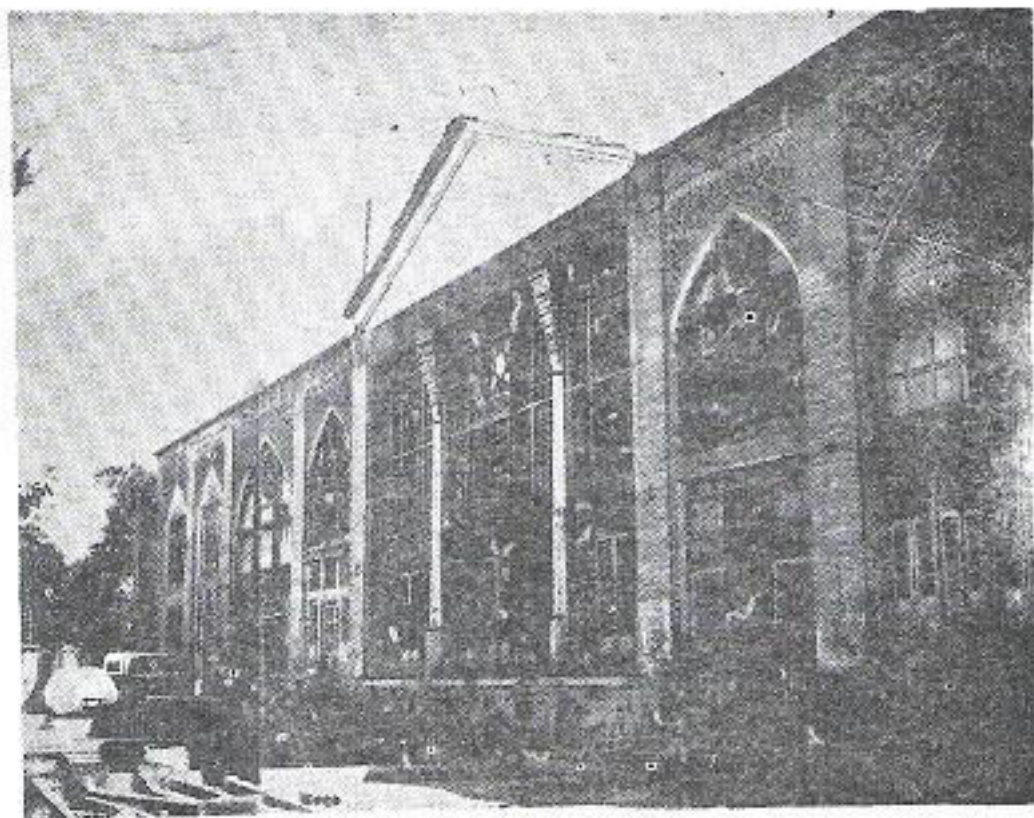
در وسط يك دالان هشتی است- در جنوب آن حمام است. پهلوی حمام چاه عمیقی است که آب آن برای حمام استفاده میشده است- در همین قسمت، پشت بام، حوضی بوده که از آب چاه پر میشده و از آنجا بفواره ها آب میداده است- در شمال آن دو حیاط کوچک است که چند اطاق دارد و گویا محل اقامت خدمتگزاران و نگهبانان بوده است. در دوره قاجاریه روی آب نمای وسط حیاط عمارتی ساخته بودند که اخیراً آنرا خراب کرده اند.

اکنون ارگ بوسیله اداره کل فرهنگ و هنر فارس در دست تعمیر است ناپس از تکمیل تعمیرات به محل موزه پارس اختصاص یابد.

۶. عمارت دیوانخانه

نزدیک ارگ کریمخانی عمارتی است که سابقاً محل اداره پست و تلگراف بوده

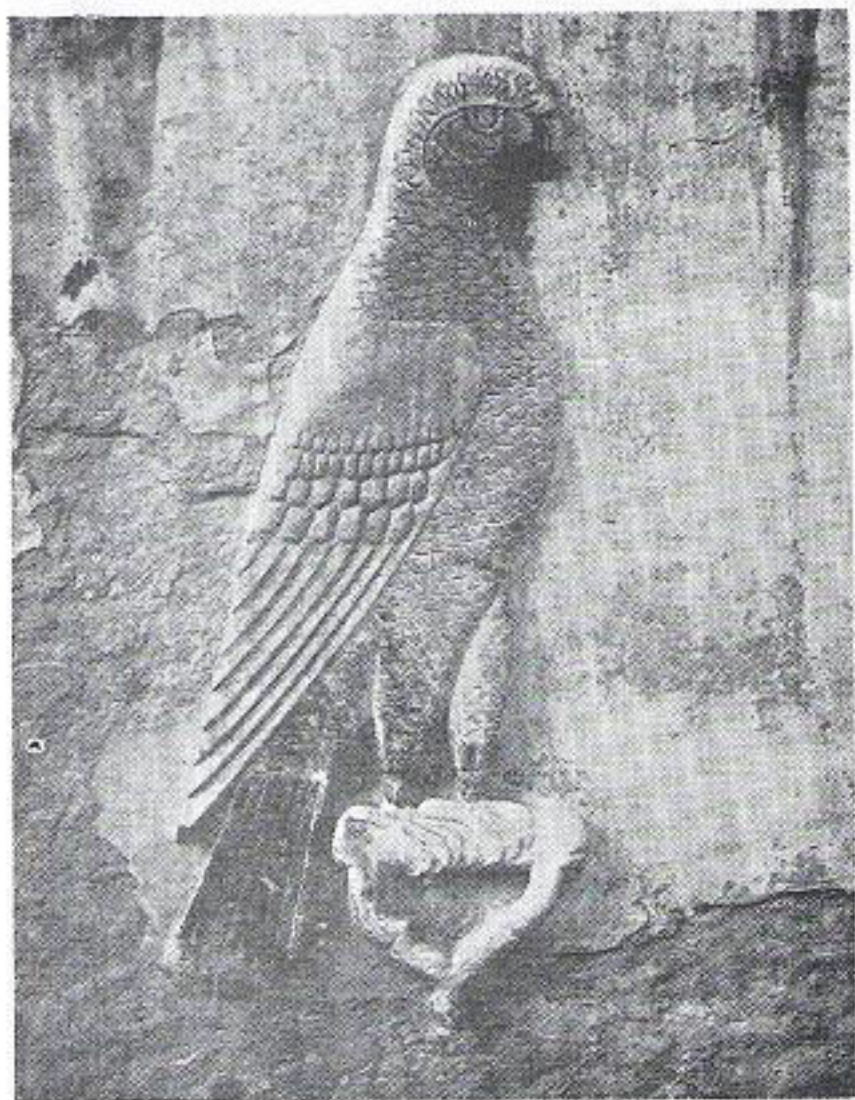
است. اینجا سابقاً عمارت دیوانخانه کریمخان بوده است و اکنون عمارت سابق آن در قسمت شمالی آن باقی است. این عمارت شامل يك تالار وسیع بامقفی بلند است که سابقاً دوستون مرمر مرتفع در جلو آن بوده است ولی آقا محمد خان قاجار آن دوستون را بشهران برد و بجای آن دوستون چوبی نصب کرد. در طرفین تالار وسطی اطاقها و گوشواره‌هایی در پائین و بالا ساخته شده است.

نمای شمالی عمارت دیوانخانه

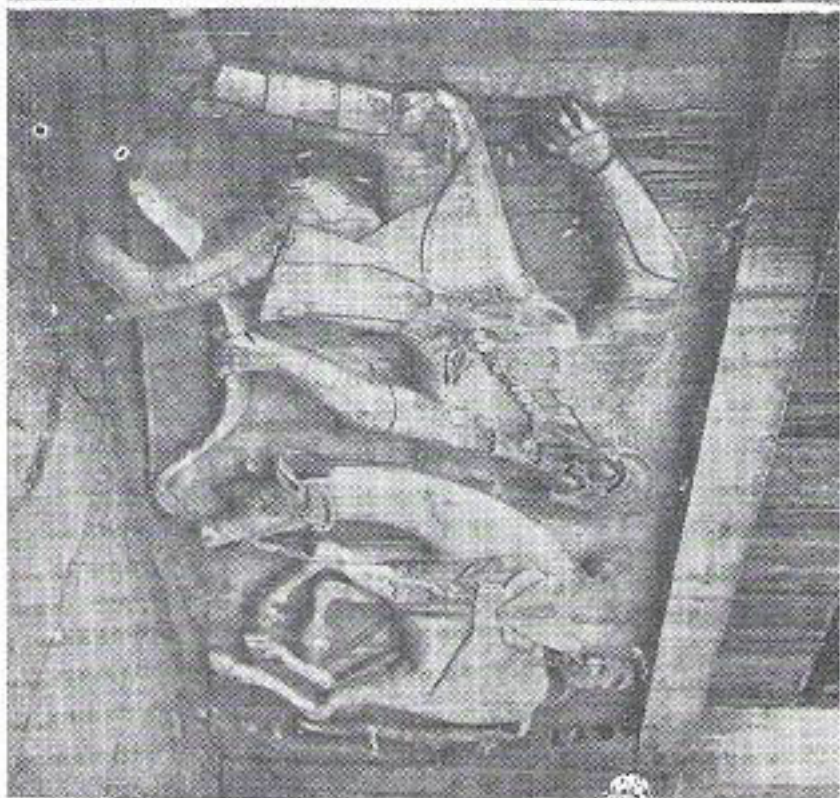
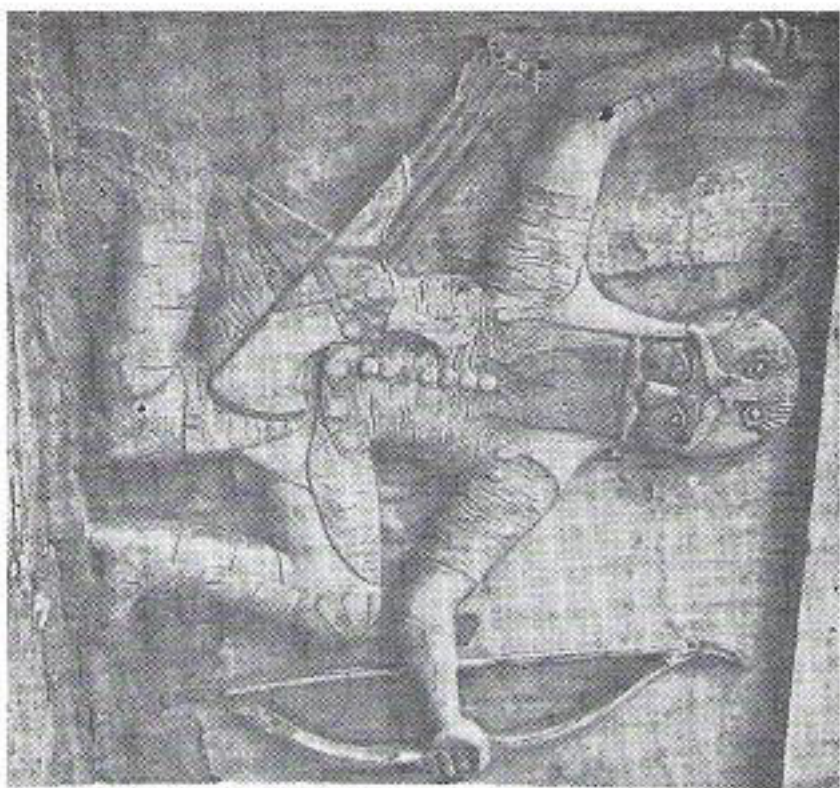
در جلو تالار وسطی بر روی سنگ‌های بزرگ صیقلی جنک رستم و اشکبوس بطور برجسته حجاری شده است و دوشیرودو باز در طرفین آن است. در جلو این عمارت دو حوض بزرگ و طولانی ساخته شده است.

بتازگی این عمارت به اداره کل فرهنگ و هنر فارس تحویل شده و قرار است بعد از تعمیرات لازم در آن موزه مردم شناسی تأسیس شود و در قسمت جنوبی آن که سابقاً

یکی از نقوش ازاره عمارت دیوانخانه

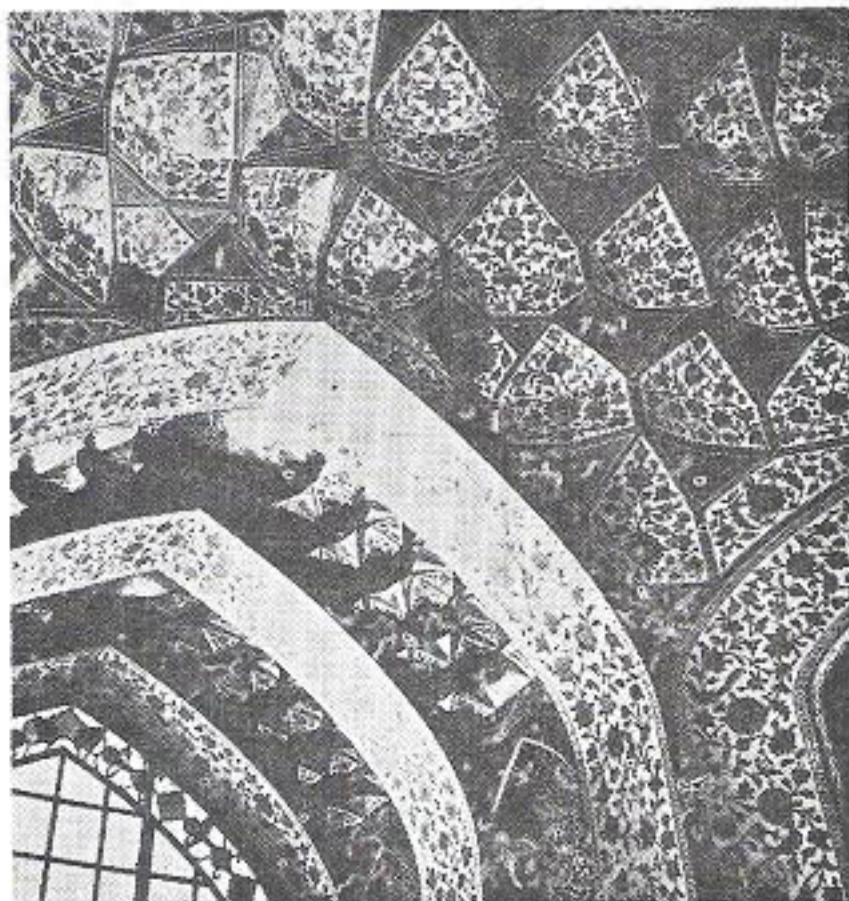
سردر دیوانخانه بود و آنرا خراب کردند، عمارت پست و تلگراف و تلفن و دیمیکروویو ساخته شده است.

تفش چنگ رستم و اشکبوس بر روی سنگ ازاره دودانخانه

۷. باغ نظر

این باغ که وجه تسمیه آن معلوم نیست، پیش از سلطنت کریمخان زند وجود داشته و باغ وسیعی بوده که در آن درختهای بسیاری مانند سرو و نارنج و غیره کاشته بودند.

نقاشی و مقرنس کاری سقف آرامگاه کریم خان زند

کریمخان عمارات، کلاه فرنگی و ارگ و دیوانخانه و بعضی ساختمانهای دیگر را در آن بنا کرد. در دوره قاجاریه، حسین علی میرزا «فرمانفرما» عمارتی در آن ساخت که بگفته فرصت الدوله داز پا تا سرآئینه کاری بوده و نزدیک آن عمارت دیگری بنام

خورشیده بوده است .

در سال ۱۳۱۳ شمسی در اثر امتداد خیابان کریمخان زند و خیابان پهلوی قسمتی از آن باغ جدا شد و عماراتی که در دوره قاجاریه در آن ساخته بودند و بعضی ساختمانهای کریمخانی خراب شد و فقط عمارت کلاه فرنگی در آن باقی ماند.

در سالهای اخیر هم در قسمت‌هایی از آن باغ عمارت دادگستری و ثبت اسناد و آموزش و پرورش و دبیرستان نمازی و ناظمی و دبستان زند و کتابخانه ملی و آمفی تئاتر و مرکز پیشاهنگی ساخته شد و از اینرو اکنون قسمت کوچکی از آن باغ و وسیع باقی است که آنرا باغ موزه گویند.

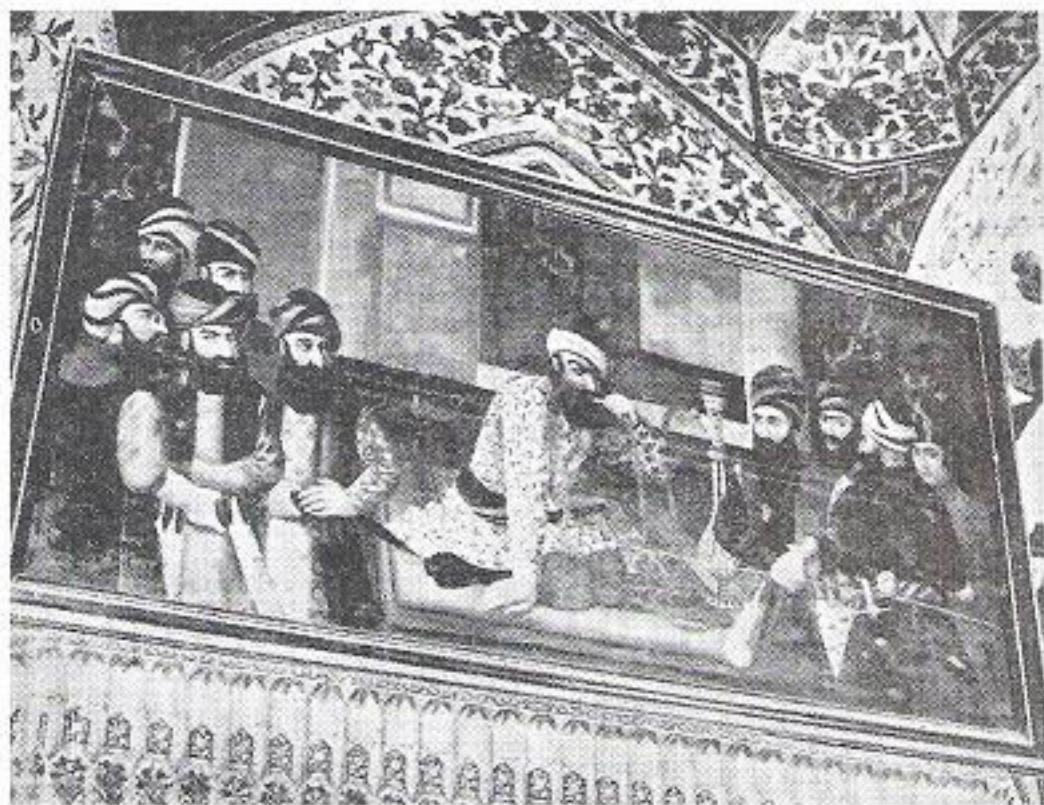
۸- کلاه فرنگی

در وسط باغ قدیمی و وسیع سابق موسوم به «باغ نظر» که متأسفانه قسمت کوچکی اکنون از آن باقی است و آنرا فعلاً «باغ موزه» نامند عمارت هشت ضلعی زیبایی ساخته شده که به «کلاه فرنگی» معروف است.

کف عمارت قریب یکمتر و نیم از سطح باغ بالاتر است - بیرون این عمارت کاشی کاریهای ظریف و زیبایی بارنگهای روشن دارد که قسمتی گل و بته و قسمتی هم منظره شکارگاه و مجالس بزم است. در طرفین ورودی چهار مجلس گل و بته و بالای چهار گوشواره آن چهار مجلس شامل مجالس بزم و شکار و غیره بر روی کاشی نقش شده است. داخل بنا، در وسط، محوطه صلیب مانندی است با چهار شاه نشین و بین شاه نشین‌ها چهار گوشواره ساخته شده است. در وسط محوطه حوضی از سنگ مرمر یکپارچه ساخته شده است.

تمام دیوارهای محوطه وسط و اطرافهای زاویه مقرنس کاری شده و بانقاشیهای

زیبا پوشیده شده است و در زیر گنبد وسط يك مقرنس کاری زیباییکه روی آنها نقاشی شده ساخته شده است که از نظر هنری بینظیر است.
 در بدنه و طاقچه‌های محوطه وسط، ده مجلس نقاشی بوسیله نقاشهای دوره

یکی از قابلوهای داخل آرامگاه کریمخان زند

زندیه که معروفترین آنها آقا صادق نقاش بوده است رسم شده و شرح آنها چنین است:
 مجلس نقاشی که در طاقچه‌ها فرار گرفته و عبارتند از:
 صحنه جنگ نادرشاه افشار با محمد شاه هندی
 نمایش شیخ صنعان و معشوقه او
 نمایش رعنا و زیبا (با یوسف و زلیخا)

دومجلس مکتب خانہ است کہ گویند شیخ سعدی در یکی بدختر و در دیگری
به پسر اتابک درس میدهد.

بقیه عکسها رقاصه‌هاست - يك تابلو بزرگ هم روی پارچه و در قاب است که
در آن کریمخان مشغول کشیدن غلیان است و شیخ علیخان وزیر و منشی او با چند نفر از
درباریان حضور دارند وزیر آن نوشته شده: عمل کمترین جعفر.

این عمارت را مرحوم کریمخان برای مقبره خود ساخته است و لذا پس از
مرگش او را در شاه‌نشین شرقی آن مدفون کردند ولی بعداً آقامحمد خان قاجار قبر او را
نیش کرد و جسد او را بتمران برد و در زیر پلکان های قصر گلستان دفن کرد. محل قبر
اکنون کاملاً مشخص است.

در چهار طرف خارجی عمارت کلاه فرنگی چهارحوض (دو عدد بزرگ و طولانی
و دو عدد کوچک) ساخته شده بود ولی یکی از آنها هنگام احداث خیابان زند از بین
رفت و سنگهای آنرا در حافظیه بکار بردند.

در سال ۱۳۱۳ شمسی که خواستند «موزه پارس» را در شیراز تأسیس کنند،
عمارث کلاه فرنگی را برای محل موزه انتخاب نمودند.

مرحوم علی روحانی وصال، شاعر معروف ماده تاریخ آنرا بشرح زیر ساخته که
آنرا بر روی کاشی نوشته و در سرسرای ورودیه کلاه فرنگی نصب کرده‌اند:

چون در ایران کهن افکنده شد طرح نوی

در سرای زند هم شد طرح نقش معنوی

موزه‌ای برپای شد از «پهلوی» شاه جهان

تا هنرهای جهانی را بعبرت بگروی

تافت در ایران زهرسو آفتاب معرفت

تا که پهلوی بر سر خسروی زد «پهلوی»

خواست حق در کشور جم داد کسرامی دهد
 داد با فر فریدون پهلوی را خسروی
 این سرا در زندگی مطبوع شاه زند بود
 گشت بعد از زندگانی هم به خاکش منزوی
 نیت او کرد با این رتبت او را پایدار
 تا بدانی آنچه کشتی آخر آنرا بدروی
 با ادب باید نبی پای اندرین فرخ سرای
 ای که خواهی از شرف بر اوج گردون برشوی
 شد درخت دانش از دستوری حکمت بلند
 تا بزیر آن نهال و سایه شه بفتوی
 از ریاضی باریاضت خرم و سرسبز شد
 این ریاض روضه رضوان و باغ مینوی
 بهر تاریخ بنای موزه روحانی سرود

« موزه شیراز رونق یابد از شه پهلوی »

۱۳۱۳ ش

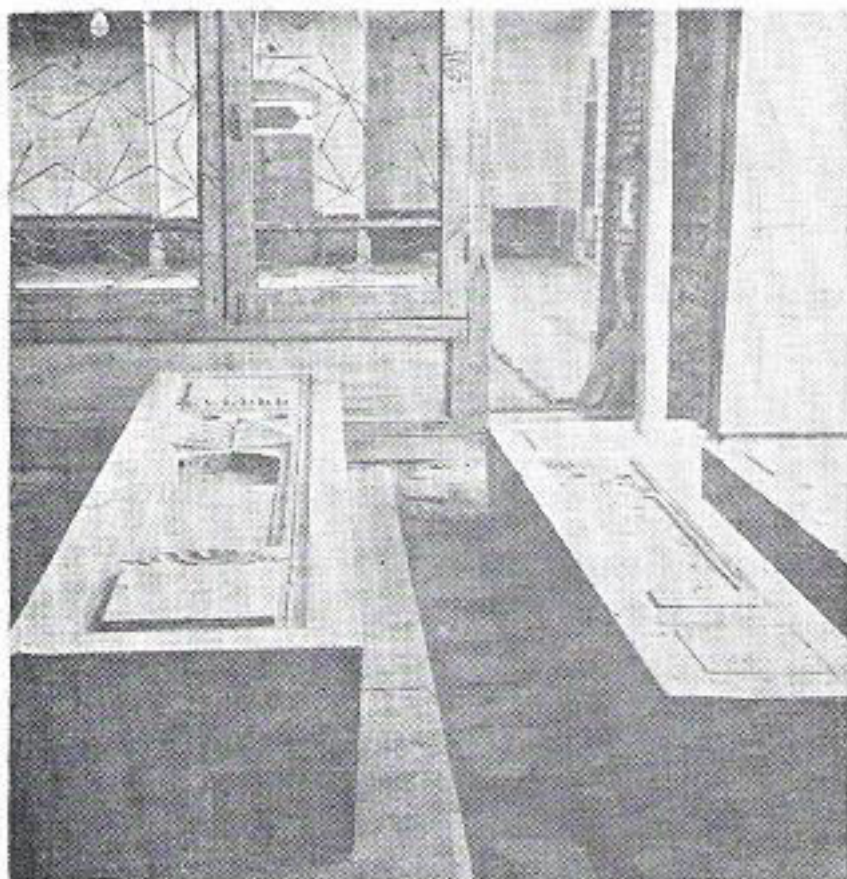
در سال ۱۳۵۰ شمسی که جشنهای دوهزار و پانصد سال بنیان گذاری شاهنشاهی ایران برپا بود، برای تجلیل از پادشاه زند، بدستور وزارت فرهنگ و هنر عمارت کلاه فرنگی را از اشیاء موزه خالی کردند و آنرا بشکل «آرامگاه کریم خان زند» درآوردند و بدین ترتیب بعد از قریب دوپست سال، آرامگاه آن پادشاه خوش قلب احیا گردید.

۹- مقبره شاه داعی الی الله

در ضلع جنوب شرقی گورستان معروف به «دارالسلام» آرامگاه قطب العارفین

سالك راه حق و حقيقت «محمود ملقب به نظام الدين و مشهور به شاه داعي الى الله»
قرار دارد که شصت سال عمر کرده و در سال ۸۷۰ هجری قمری وفات یافته است و در
محل کنونی که گویا خانقاهش بوده مدفون گردیده است.

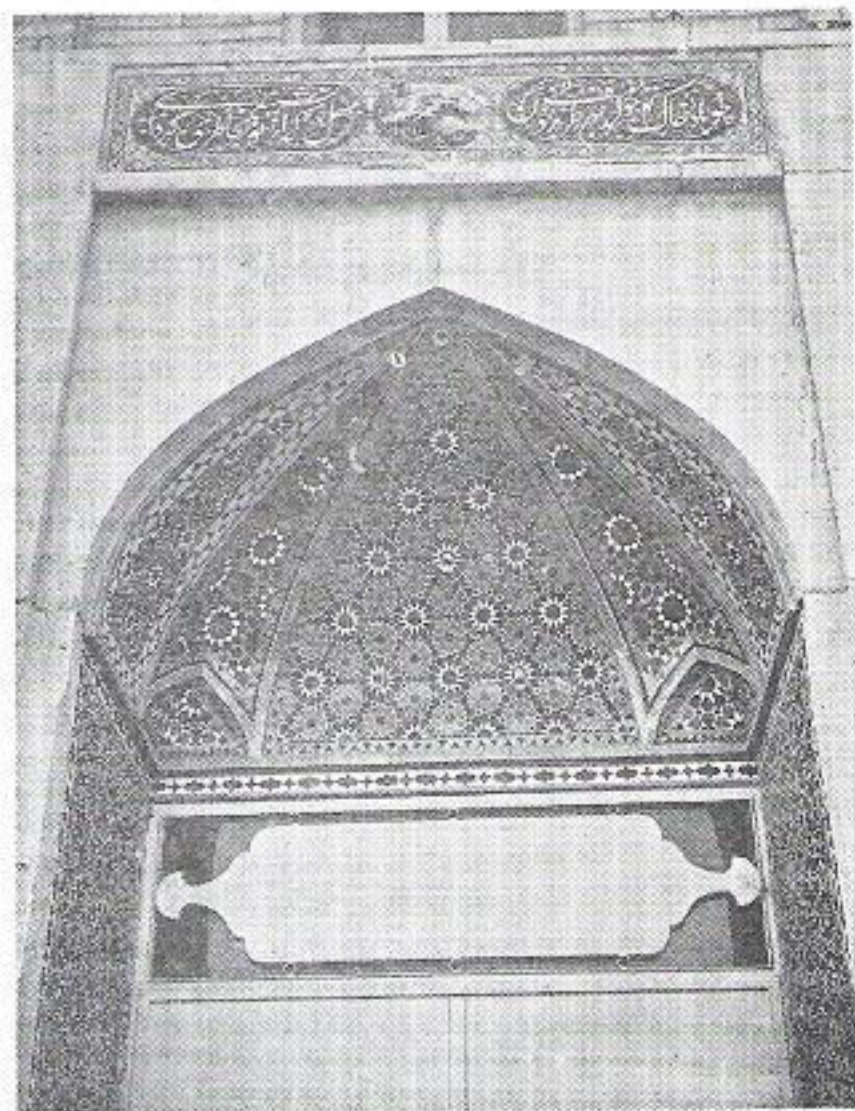
شاه داعي الى الله یکی از عرفای مشهور است که علاوه بر اینکه شعرا نیکو
میسرانیده قریب ۳۵ جلد کتب مختلفه را هم تألیف و تصنیف کرده است.

سنگ قبر شاه داعی الی الله و فرزندش

آرامگاه او بوسیله مرحوم کریمخان زند مرمت شده و چون سنگ قبر او و
فرزندش (میرقاسم متوفی بسال ۹۲۰ ه.ق) خرد شده بود دو سنگ بزرگ سحاق مجلل
سرخ رنگ که هنوز سالم و باقی است از طرف کریمخان زند بر روی قبر آندوانداخته شد.

این کتیبه بر لوحه پانزین آن سنگ بخط ثلث برجسته مرقوم رفته است؛ و لقد
 اشرق وجه الارض بنور وجود قطب المحققين وسند (سید) الموحدين الداعي الى الله
 قدس سره نظاماً لقب الارشاد نظام الدين محمود الحسيني، يوم الخميس الثاني والعشرين
 من جمادى الاولى سنة سبعين وثمان مائة ٨٧٠ هـ

سردر آرامگاه شاه داعی الی الله

آرامگاه شاه داعی الی الله شامل دو قسمت است:

یکی طرف خلوت که آرامگاه شاه و فرزندش و چند نفر دیگر در آن است و آن اطاق نسبتاً وسیع و مرتفعی است و اخیراً بر روی حیاط جلو آن سقف زده و بشکل سالنی درآورده اند و در خود آرامگاه هم تعمیراتی شده و کاشیکاری مفصلی بعمل آمده است. طرف دیگر که وسیعتر است و به طرف «باغچه» معروف است بصورت قبرستان عمومی درآمده که اخیراً قبور مزبور را صاف و آنجا را هم مرمت کرده اند. این شعر شاه داعی الی الله خیلی مشهور است و گویا بر روی سنگ اول قبر او نوشته شده بوده است و اکنون بر سردر آن روی کاشی نوشته شده است.

چو باد، خاک تو خواهد بهر طرف بردن
مهل کسه از تو نشیند بخاطری گردی!

♦ ۱. قبر محمد رحیم خان زند

پهلوی بقعه شاه میرعلی بن حمزه (دبیرستان ششم بهمن است). در یکی از اطاقهای آن قبری است که سنگ مرمر بزرگی روی آن نصب است و روی آن با گل و بته نقش شده است و در اطراف آن کتیبه‌ای بوده که چون اطراف قبر را هنگام فرش کردن کف اطاق بالا آورده اند کتیبه مزبور در زیر کاشی رفته است این سنگ قبر (محمد - رحیم خان) فرزند ارشد کریم خان زند میباشد.

مؤلف فارستامه ناصری نوشته است (۱) که نواب وکیل را چهار نفر پسر بود - محمد رحیم خان که در سال هزار و صد و نود و نود در سن هیجده سالگی وفات یافت و نواب - وکیل در خارج دروازه اصفهان شیراز در جوار مزار امامزاده حضرت شاه میرعلی این -

حمزه ابن امام موسی کاظم (ع) تکیه‌ای از آجر و گچ و سنگ در نهایت استحکام بر قبر او بنا نمود و دوستون سنگی یکپارچه با ارتفاع پنج ذرع در ایوان بکار برد و تاکنون (سال ۱۳۰۰ ق.ه) باقی است. این بنا تا سال ۱۳۰۵ شمسی باقی بود در این سال هنگام کشیدن خیابان حافظ آن بنا خراب شد و آن دوستون فعلاً در جلو در ورودی هنرستان محمد رضا شاه پهلوی نصب است. ولی سنگ قبر در جای خود بساقی است و روی سنگ مرمر نفیس در وسط نقش و نگارها این اشعار نوشته شده است :

صد هزار افغان زبیداد فلسک	از جنای دهر و از جور زمان
کز سپهر سروری تابان مهی	برد چون شمع شبستان جهان
مه رخی چشم و چراغ روزگار	قصر العین و کبیل جسم نشان
خون فشاند از لاله زین ماتم زمین	اشک بارید از کواکب آسمان
از پی تاریخ ، پاسخ باز گفت	نوجوان شهزاده‌ای رفت از جهان

و اطراف آن این اشعار است :

صد حیف ز خسرو جوان بخت	نیکو و خلف و کیسل دوران
شهزاده رحیم خان که افشانند	بسر وصل عروس ملک دامان
در خورد چو این جهان نبودش	گردید در آن جهان، جهانیان
از عالم پیر چون جوان رفت	وز پیر و جوان برآمد افغان
مشهور نگاشت بهر تاریخ	افسوس ز خسرو جوانان

قسمت دوم

اماکن متبرکه و مقابر بزرگان

در شهر شیراز که آنرا «خاک اولیاء» گفته‌اند اماکن متبرکه و قبور امامزادگان، خانقاه‌های عرفاء، قبور بزرگان و دانشمندان بسیاری وجود داشته که در اثر حوادث روزگار و زلزله‌ها بعضی از آنها از بین رفته است ولی هنوز بسیاری از آنها باقی مانده که بشرح مریک از آنها میپردازیم:

۱- بقعه شاه چراغ

بقعه «سید میراحمد فرزند امام موسی کاظم» (ع) که به «شاهچراغ» معروف است اکنون در کنار فلکه ای در وسط خیابان احمدی واقع است، آنحضرت در زمان خلافت

مأمون عباسی در شیراز بدرجهٔ شهادت رسیده است.
 قبر این امامزاده در زمان سلطنت امیر عضدالدوله دیلمی کشف شده و بقعه‌ای
 بر آن ساخته است. بعدها انا بک ابو بکر بن سعد بن زنگی بقعه آنرا تعمیر کرده است و

سردر جدید شاهچراغ

در سال ۷۴۴ ملکه «تاشی خاتون» مادر شاه شیخ ابواسحاق اینچوگنبدی بر آن ساخته
 است و مدرسه‌ای هم در کنار آن ایجاد کرده که اکنون اثری از آن مدرسه نیست. در طول

ایتمدت هوسيله پادشاهان و حکام فارس تعمیرات و تزئینات و کاشی کاریها و آئینه کاریهایی در آن صورت گرفته و لذا بر عظمت و شکوه بقعه و زیبایی و نفاست آن افزوده اند.

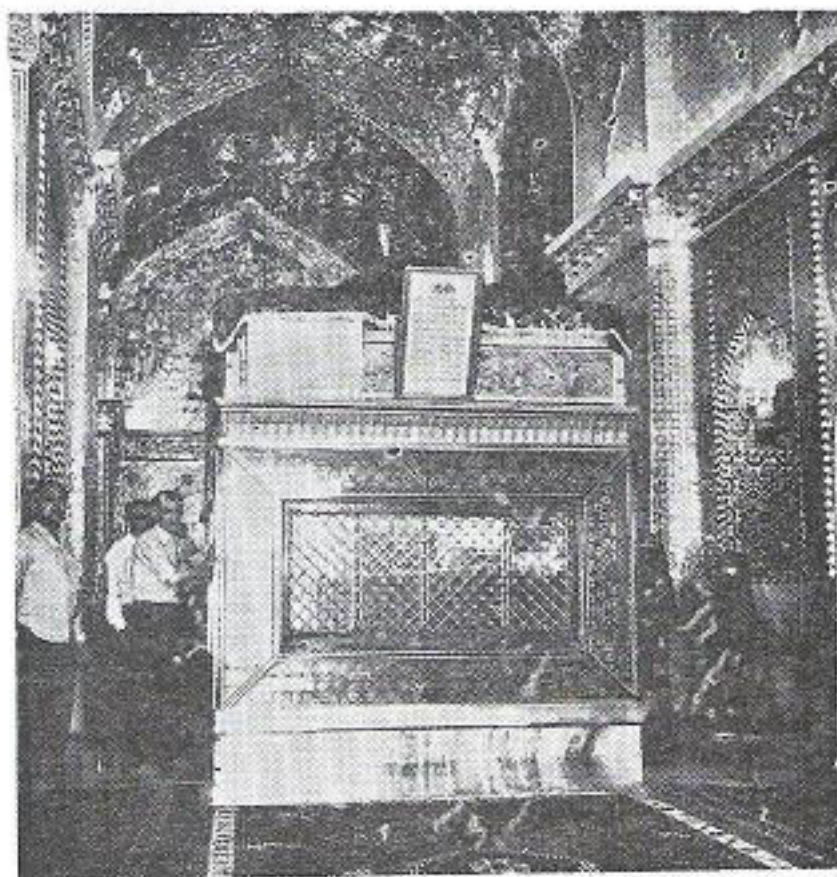
بر روی دیوارهای حرم خطوط بسیاری مانند ثلث، نسخ، نستعلیق با قلمهای درشت و ریز و در نهایت زیبایی بر روی کاشی یا کاغذ و یا آئینه نوشته شده که همه از

گنبد و ایوان شاهچراغ

شاهکارهای هنری است. در داخل حرم، فضای مربعی است که پائین پای قبر قرار دارد و بالای آن گنبد ساخته شده که قریب ۱۵ متر ارتفاع دارد و در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار آئینه کاری و مقرنس کاری شده است در ساقه گنبد سوره «الفتح» را با خط ثلث عالی و بقلم درشت از آئینه بریده و بر روی زمینه آبی نصب کرده اند. و همچنین آئینه کاریهای سردر و داخل حرم و بویژه مقرنس کاریهایی که با آئینه کرده اند از نظر

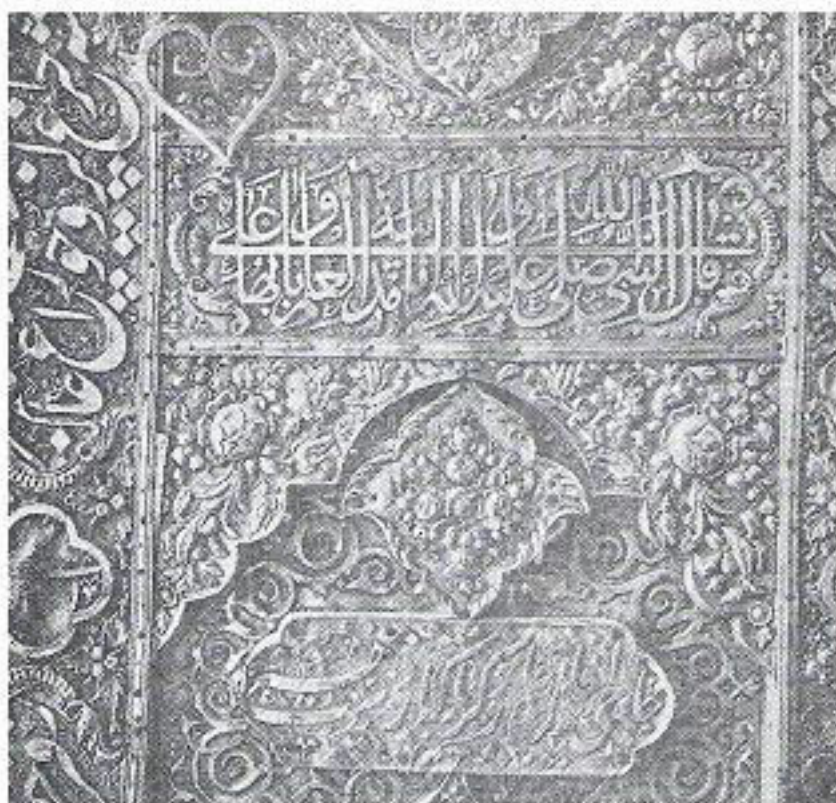
صنعت و هنر آثار ارزشمندی است. سردرب ورودی بحرم کاملاً آئینه کاری شده و درطاق آن با آئینه مقرنس کاری گردیده است. کف حرم و ازاره‌ها از سنگ مرمر پوشیده شده و تمام طاقها و دیوارها آئینه کاری است و در سقفهای آن با آئینه مقرنس کاری شده است. از همه اینها مهمتر ضریح مطهر و درهای نقره آنست. سه درب نقره آنهم که بوسیله قلمزنی گل و بته‌ها و خطوط برجسته‌ای روی آنها انداخته‌اند بی نظیر است.

ضریح نقره شاه چراغ

وبالآخره مهمتر از همه در طائلی است که در سال ۱۳۸۶ ه. ق. بوسیله صنعتگران اصفهانی ساخته شده و بجای در نقره سابق در مدخل حرم نصب گردیده است و حقیقتاً

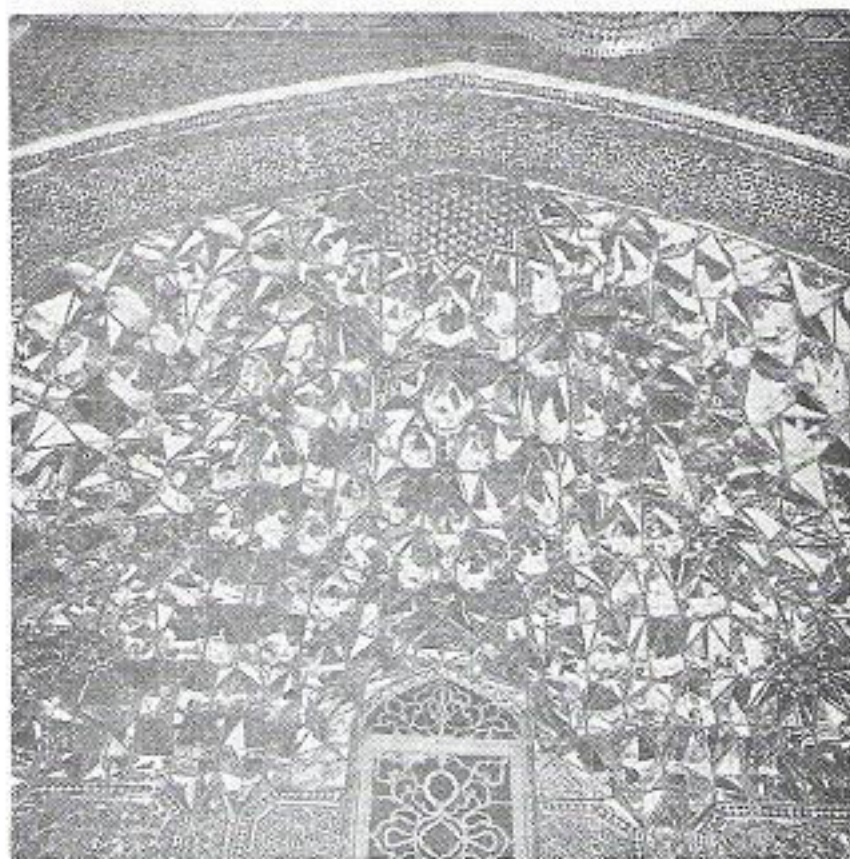
چه از نظر ساختن در وجه از لحاظ قلمزنی و خط شاهکاری است.
 ضریح امامزاده که در مغرب حرم قرار دارد قدری از صحن حرم بلندتر است.
 ضریح بلند و بزرگ آن از نقره ساخته شده و تماماً بوسیله قلمزنی از گل و بته و خطوط
 برجسته پوشیده شده است.

نمونه خطوطی که در حرم شاهچراغ نوشته شده است

در سال ۱۲۴۳ ق. فتحعلی شاه قاجار ضریحی نقره ساخته و بر روی قبر نصب
 نموده و از اینرو میرزا حسین علی متخلص به عالی و ماده تاریخ آنرا چنین سروده است:
 كلك عالی زد برای سال تاریخش رقم
 مرقد سبط محمد یافت این سیمین حجاب
 ۱۲۴۳ ق. ه

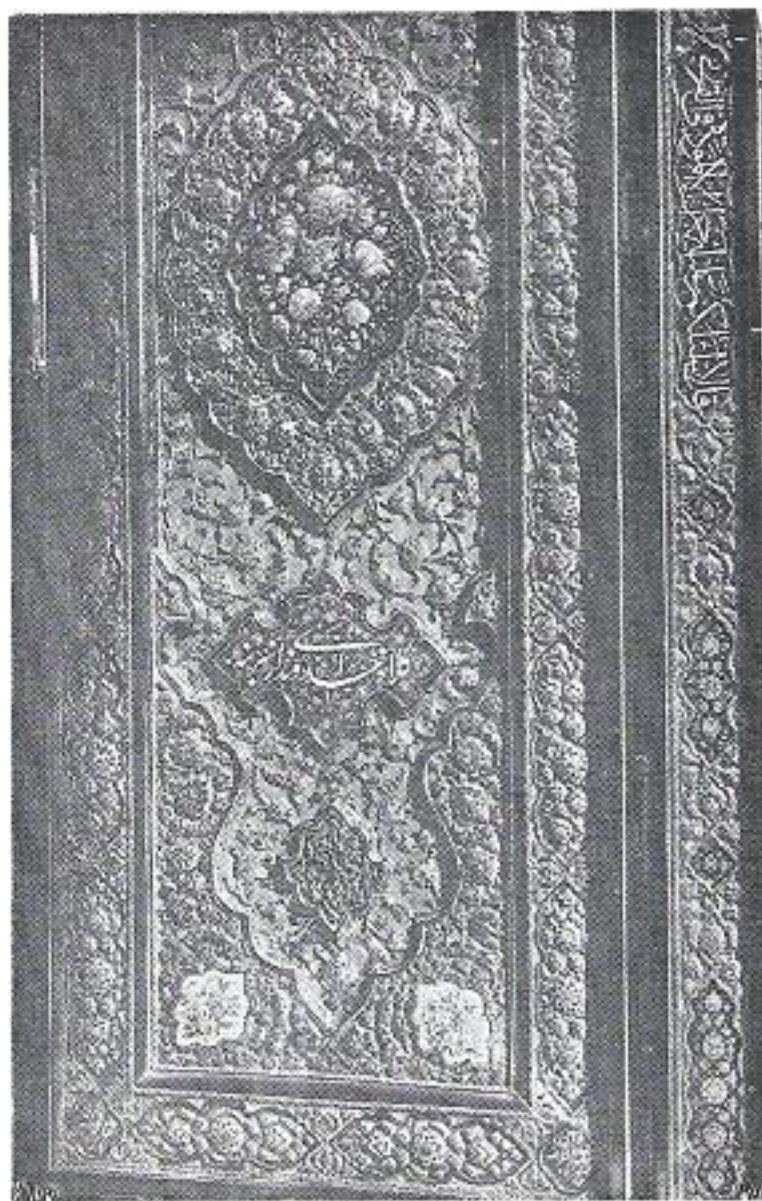
گنبد شاهچراغ - بطوریکه از تواریخ استنباط میشود اولین گنبدی که بر روی حرم شاهچراغ ساخته شده در زمان سلطنت انابک ابوبکر بن سعد بن زنگی بوسیله امیرمقرب الدین مسعود بن بدرالدین وزیر اتابک بوده است. بعدها ملکه تاشی خاتون مادر شاه شیخ ابواسحق گنبدی زیبا و عالی بر آن ساخته است. چون در اثر زلزله‌های سال ۱۲۳۹ و ۱۲۶۴ و ۱۲۶۹ ه. ق. گنبد مزبور خراب شده بود حسین علی میرزا فرمانفرمای فارس آنرا تجدید بنا کرد.

مقرنس کاری و آئینه کاری حرم شاهچراغ

نظر باینکه در طول زمان شکافهایی در گنبد ایجاد گردید در سال ۱۳۰۶ شمسی از محل موقوفات تعمیر شد و بوسیله میله‌های آهن مهار گردید.

چون در سالهای اخیر خطر فرو ریختن گنبد محسوس گردید با امر مبارك
اعلیحضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی آریامهر گنبد مزبور برچیده شد
وبجای آن گنبدی با اسکلت آهن ساخته گردید که روی آنرا کاشی کاری کردند.

درتیس طلای حرم شاهچراغ

در حرم و صحن بقعه حضرت شاهچراغ علماء، فضلاء، شعراء، عرفاء و دانشمندان بسیاری مدفون شده اند که معروفترین آنها عبارتند از :

۱- میرزا ابوالقاسم سکوت (مراد مرحوم وصال) عارف بسیار معروف متوفی بسال ۱۲۳۸ ه.ق

۲- مرحوم وصال شیرازی شاعر معروف متوفی بسال ۱۲۶۲ ه.ق

۳- مرحوم حکیم فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۷۴ ه.ق

۴- مرحوم وقار فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۹۸ ه.ق

۵- مرحوم داوری فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۸۳ ه.ق

۶- مرحوم توحید فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۸۶ ه.ق

۷- علی بن احمد شیرازی مشهور به سید علیخان شارح صحیفه سجادیه متوفی

بسال ۱۱۲۰ ه.ق

۸- مرحوم صادقخان برادر کریمخان زند متوفی بسال ۱۱۹۷ ه.ق

۹- جعفرخان فرزند صادقخان متوفی بسال ۱۲۰۳ ه.ق

۱۰- عارف معروف سید جلالالدین محمد ملقب به مجدالاشراف متوفی بسال

۱۳۳۱ ه.ق که تولیت بقعه را داشته است.

علاوه بر اینها عده ای از علماء و مجتهدین نیز در حرم و بسا حجره های اطراف

مدفون شده اند که معروفترین آنها عبارتند از:

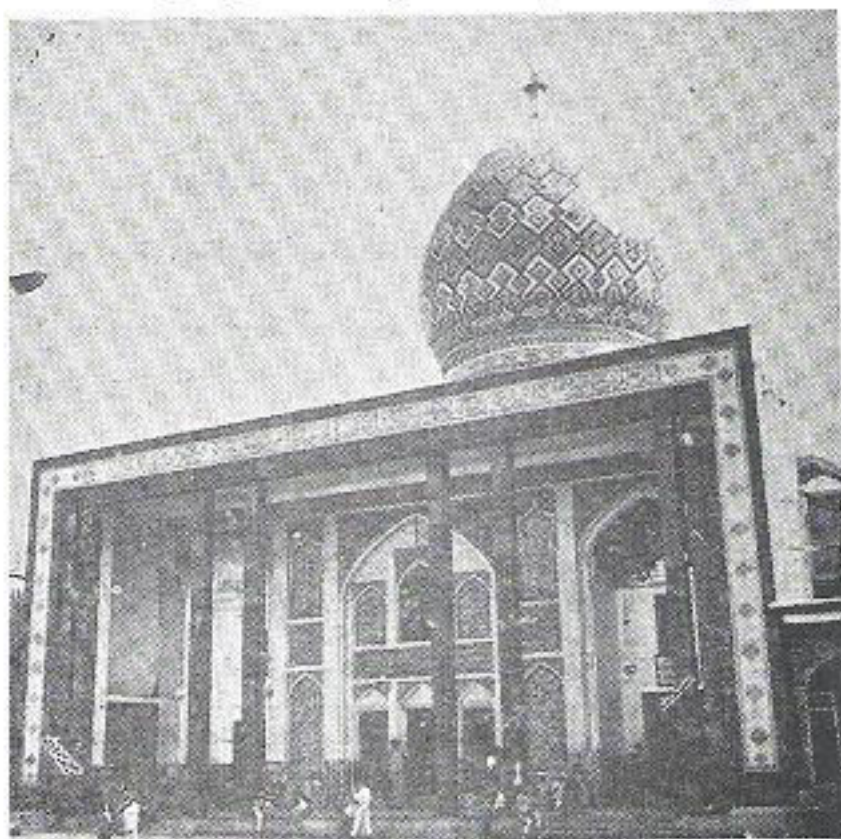
مرحوم میرزا محمد رضا (برادر مجدالاشراف) - مرحوم حاج آقا شیرازی -

مرحوم آیت الله حاج شیخ یوسف حدائق - مرحوم آیت الله رضوی شیرازی و مرحوم

حاج شیخ ابوالحسن حدائق .

۲. بقعه سید میر محمد (ع)

بقعه سید میر محمد بفاصله دوپست متری مشرق بقعه شاهچراغ واقع است و سید میر محمد فرزند امام موسی کاظم و برادر شاهچراغ است. حرم ابن امامزاده بزرگوار نیز آئینه کاری شده و در زیر گنبد و بالای ضریح با آئینه مقرنس کاری شده و خطوط ثلث و نسخ با آئینه در زیر گنبد با قلمی درشت و خوب نوشته شده است.

ایوان و گنبد سید میر محمد

ضریح سید میر محمد از نقره است و قلمزنی آن بسا مهارت و استادی صورت گرفته و شاهکار هنر است و اشعاری که مرحوم فرهنگ فرزند وصال برای تاریخ آن ضریح گفته دور تا دور آن قلمزنی شده است که دوبیت آخر آن چنین است:

از پی تاریخ آن بحلقه احباب لفظی جستم ز بخردان سخنور

ناگه فرهنگ سرزحلقه برآورد گفت بجوسالش ازضریح منور
(۱۳۰۶)

سازنده ضریح حاجی میرزا محمد حسین زرگر است که آنرا در سال ۱۳۰۶ قمری ساخته است.

در پهلوئی ضریح نقره، محجری چوبی مثبت کاری است که بر روی قبر دیگری واقع است و گویند صاحب این قبر سید ابراهیم ابن محمد بن موسی کاظم است. بروی بدنه جنوبی بقعه که در ایوان جدید الاحداث قرار گرفته مقصداری کاشی کاری است که گل و بته دارد و برخی معرق و برخی اسلیمی است و سه کتیبه بخط ثلث خوب در میان آنهاست. با خراب کردن خانه ها و مغازه های بین دو بقعه، صحن شاه چراغ و سید میر محمد یکی شده است. حرم سه در دارد که هر سه مثبت کاری است.

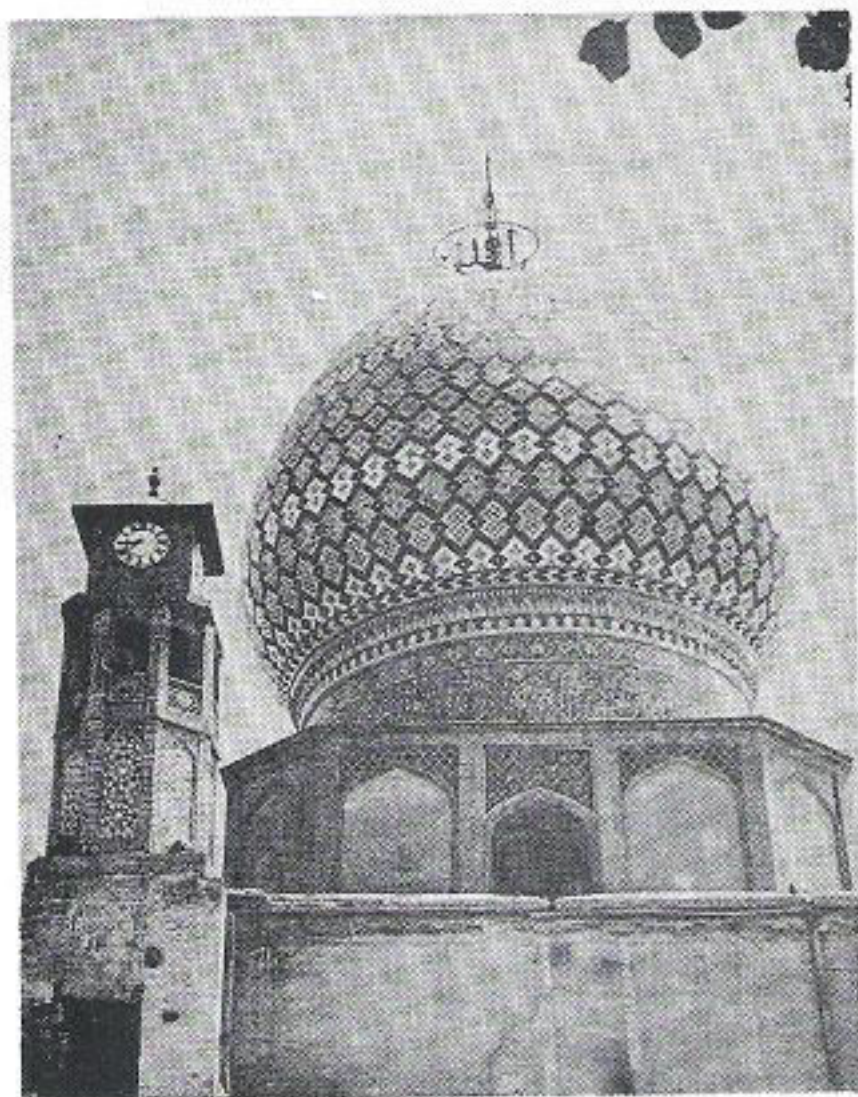
۳- بقعه سید علاءالدین حسین (ع)

بقعه سید علاءالدین حسین که فرزند امام موسی کاظم و برادر شاه چراغ است و آنرا در شیراز «آستانه» گویند، در محله بالا کفد واقع است. در چند سال اخیر جلوی آنرا فلکه ای وسیع احداث کرده و خیابانهایی از آن متفرع ساخته اند.

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم نوشته است که:

«بنابر آنچه فقیر از تتبع یافتیم این است که آن بزرگوار را در باغ «قتلغ» شهید کردند و پس از مدتها آن باغ خراب شد و جزئی باقی نماند. در زمان صفویه مضجع آنحضرت را یافتند. میرزا علی نامی از اهل مدینه که بشیراز آمده بود بنائی بر آن قبر گذارده و املاک و بسائین بسیاری بر بقعه آنحضرت وقف نمود. سلطان خلیل که از جانب شاه اسمعیل صفوی حاکم شیراز بوده بقعه را مرمتی نموده و بر عمارتش افزود و

تاریخ آن بالای سردر طرف اول نصب است بدینسان:
 این بنا کرد دولت سلطان خلیل آمد پدید سال تاریخش بجواز خیر باقی والسلام
 (۸۹۲۳ ق)

بقعه و گنبد آستانه

گنبدش را که از صدمه زلزله منهدم شده بود، مرحوم مشیرالملک (میرزا ابوالحسن خان) برپا داشت و تمام رواق مطهر را اقوام الملک (محمد رضاخان) آئینه کاری

کرد و اشعاری را جناب شوریده در تاریخش سروده که بیت آخر آن اینست :

منطق شوریده بهر سال تاریخش سرود

روی نه افلاک از این آئینه‌ها آئین گرفت

اشعار شوریده باخط نستعلیق بسیار خوب نوشته شده و در اطراف ضریح زیرشیشه

نصب گردیده است.

در حال حاضر دودر برای ورود به حرم وجود دارد که سردر هر دو در سال ۱۳۳۸ ه. ش.

آئینه کاری شده و دو جفت در منبت کاری بر آنها نصب است. ازاره حرم را تا ارتفاع

دو متر در سال ۱۳۴۵ ه. ش سنگ مرمر نصب کرده‌اند.

علاوه بر آن بتازگی از محل ندرات يك در طلای بسیار نفیس که کار هنرمندان

اصفهان است برای آن تهیه و نصب شده است. اطراف این در قصیده است عالی که

آقا جمال جمالی شاعر معاصر شیراز سروده و در زمینه مینا کاری نوشته شده است و بیت

آخر آن که ماده تاریخ است چنین میباشد:

سال شمسی و هلالی کرد حسب الامر فالی

ایند و مصرع را جمالی از ره اخلاص عنوان

از کرم یزدان دری بگشاد بر ارباب ایمان

۱۳۹۱ ق

گشت این باب حوائج بوسه گاه اهل عرفان

۱۳۵۰ شمسی

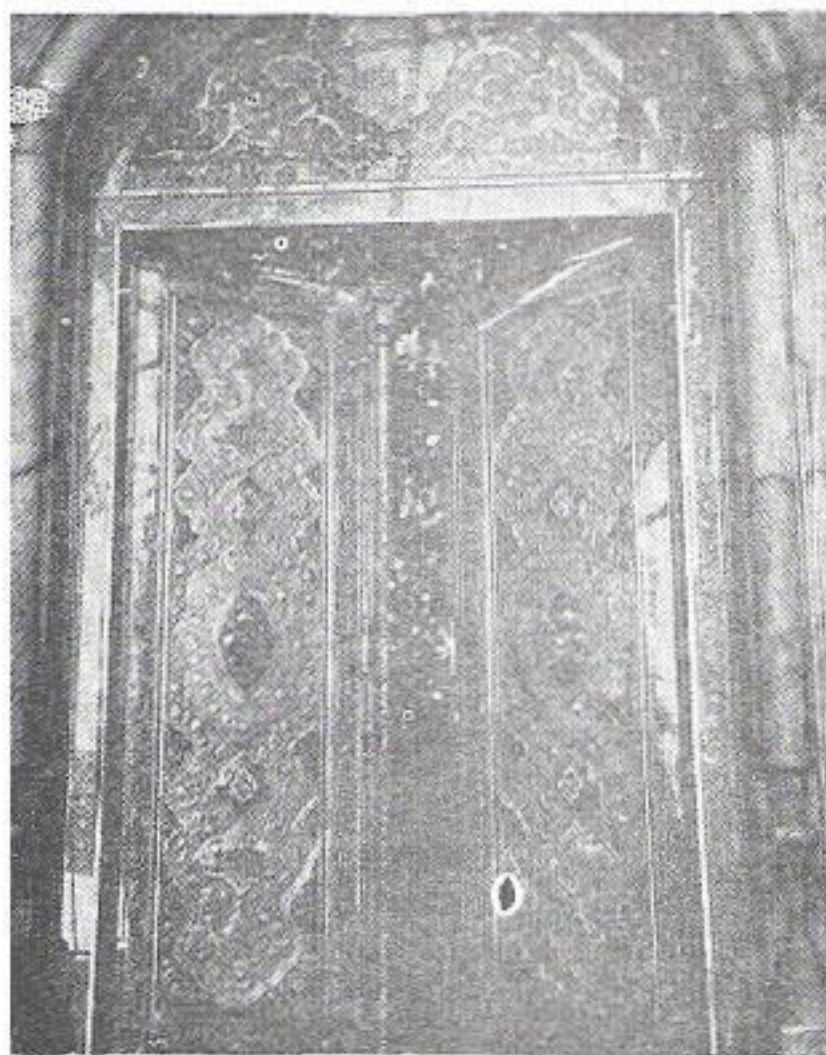
حرم مربع شکل است و يك شاه نشین دارد که قبر مطهر در ابتدای آن است.

دیوارهای حرم و زیر گنبد آئینه کاری شده و در ساقه گنبد دور تا دور کتیبه است با خط

ثلث بسیار عالی که سوره «هل انی» را با قلم درشت بر کاشی نوشته‌اند. طاق روی قبر

نیز آئینه کاری شده است. ضریح چوبی و منبت کاری است و روی آنرا شیشه گرفته‌اند.

در سالهای اخیر گنبد آستانه که خیلی قطور و سنگین بود شکستگی پیدا کرد از اینرو در سال ۱۳۳۰ ه. ش از طرف اداره باستانشناسی برچیده شد و سپس با اسکلت آهنی دوباره آنرا ساختند. هم اکنون گنبد مزبور با کاشیهای معرق پوشیده شده و دور ساقه گنبد با کاشیهای رنگین گل و بته دار مزین گردیده است.

در طلای نفیس آستانه

بتازگی در جلو درهای حرم رواقی ساخته اند که داخل و پیشانی آن کاشیکاری شده و در زاویه جنوب شرقی صحن، مسجدی و در زاویه جنوب غربی آن برجی که

در آن ساعتی کار گذاشته‌اند، ساخته شده است.

۴. بقعه شاه میرعلی ابن حمزه (ع)

در خیابان حافظ، نزدیک به پل روی رودخانه خشک، بقعه‌ایست که مدفن شاه میرعلی ابن حمزه بن موسی کاظم (ع) است.

اصل بنای بقعه مربوط به دوره دیلمیان است و گویا امیر عضدالدوله آنرا بنا کرده است و سپس در دوره تیموریان تعمیر و مرمت شده است.

در صفحه ۱۵۲ جلد دوم فارسنامه ناصری نوشته شده است که:

چون نوبت فرمانروائی فارس به امیر عضدالدوله دیلمی رسید بقعه را وسیع و گنبد رفیعی بر آن قبر مبارک بساخت و این عمارت که اکنون بر قبر آن بزرگوار است از بناهای حسین علی میرزا فرمانفرماست که بعد از زلزله سال هزار و دوست و سی و نه بنا فرمود. و غاری که آن بزرگوار در وقت ورود بجلگه شیراز منزل نموده، بعد از چندین سال با کویه (۱) در آن منزوی گشته و بنام او شهرت یافته آنرا «غار بابا کوهی» گویند.

در تکیه شاه میرعلی بن حمزه چند نفر از پادشاهان آل بویه مدفون شده‌اند که از آن جمله است «عمادالدوله، علی، و رکن‌الدوله حسن ولی» اکنون از قبور آنها اثری نیست. حرم در وسط عمارت که در شمال صحن قرار گرفته واقع است که گنبدی بلند دارد و قبر در زیر آنست. طرفین آن در قسمت پائین یک راهرو و یک اطاق است و در بالا در هر طرفی دو گوشواره است و طرفین بقعه دو گلدسته بزرگ بنا شده است. در صحن چهار سرو کهن روئیده و اکنون سبز و خرم است. از قراریکه مرحوم فرصت‌الدوله در

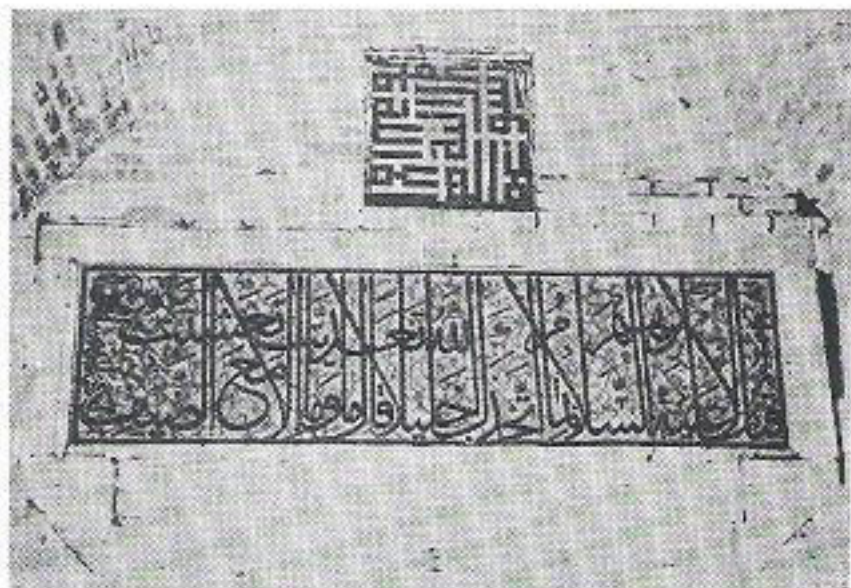
۱- محمد ابن عبدالله بن باکویه معروف به «بابا کوهی» - صفحه ۳۸۱ کتاب شدالازار

کتاب آثار عجم نوشته است وقتی «سید مراد خان زنده» و دفعه‌ای «محمد زکی خان»
در دوره «قاجاریه» طهماسب میرزا «مؤیدالدوله» در سال ۱۲۳۴ ه. ق آنرا مرمت
کرده‌اند و بهمین جهت در بالای در ورودی آن قطعه سنگی است که این ابیات بر روی
آن نوشته شده است:

در زمان شاه غسازى ناصرالدین پادشاه
آنکه شاهانرا بود ابوان جاهش سجده‌گاه
حکمران ملک جم‌شهرزاده «طهماسب» که هست
هم مؤید ملک را و هم مؤید ازاله
داد فرمان ناکنند این گنبد عالی که هست
پایه‌اش بر پشت ماهی سایه‌اش بر روی ماه
چون زین گنبد و ایوان عالی کاندرو
زاده موسی ابن جعفر ساخته آرام‌گاه
سال تاریخش «همایون» جست از پیر خرد
گفت احسن ای سخندان شاعر با فرو جا
بر فراز بردومین مصراع زیب آنگاه گو
بر فراز آسمان شد پایه این بارگاه

(۱۲۷۴)

در این بقعه سه اثر هنری و بسیار ارزنده وجود دارد: یکی محجر چوبی خاتم کاری
بسیار عالی است که بر روی قبر قرار دارد و شاهکار صنعت بشمار میرود. دوم سنگی
است بطول قریب ۳ متر و عرض ۸۰ سانتیمتر که بر بالای در ورودی بصحن نصب است
و ابراهیم سلطان فرزند شاهرخ تیموری با قلمی درشت و خط ثلث عالی این حدیث را
بر روی آن نوشته و بعداً اطراف آنرا خالی کرده‌اند بطوریکه خط مزبور برجسته مانده است:

خط ثلث بسیار زیبای ابراهیم سلطان در مدخل حیاط شاه میرعلی بن حمزه

وقیل ل ابراهیم بما اتخذك الله خلیلا - قال ماتغذیت و ماتعشیت الامع الضیف -
 کتبه ابراهیم سلطان. (۱) سوم درب چوبی صحن است که سلطان ابراهیم روی آن
 کتیبه‌ای نوشته است.

۵- بقعه امامزاده ابراهیم (ع)

در محله لب آب نزدیک بگورستان «دارالسلام» بقعه‌ایست بنام «امامزاده ابراهیم»
 و گویند فرزند امام موسی کاظم است. مرحوم فرصت‌الدوله نوشته است که بقعه فعلی
 را زکیخان که از سرداران فارس بوده ساخته است.
 حرم امامزاده در وسط دو حیاط است.

در حیاط جنوبی، در سمت شرق و غرب آن طاقنماهایی است که جلو آنها

۱- رجوع هود به بخش اول - شرح طاق قرآن.

در گذشته وبشکل اطاق و یا آرامگاه‌های خصوصی درآمده است .

زیرخ بامها ولچکی‌های طاقنماها و در پیشانی حرم کاشیکاری معرق دارد.
پشت بقبله‌نالاری است که دو ستون سنگی بلند جلو آن است و طرفین آن راهرو
و اطاقها و گوشواره‌هاست. جرزهای آن مختصر کاشیکاری معرق دارد.

در حیاط شمالی - در پیشانی حرم صحنه‌هایی را از وقایع کربلا و صحرائ
محشر بر روی کاشی‌های هفت رنگ مجسم کرده‌اند - طرفین بام دو گلدسته است. حرم
بشکل صلیب ساخته شده و چهار شاه‌نشین دارد - بر روی قسمت وسط گنبدی است که
در خارج هیچ نوع کاشی ندارد ولی در داخل حرم در زیر گنبد که ارتفاع زیادی دارد
آئینه کاری و مقرنس کاری شده و در ساقه گنبد آیات قرآنی با قلم درشت و خط ثلث عالی
گجج بری شده است.

مرقده امامزاده در شاه‌نشین جنوبی است و محجری چوبی مثبت کاری دارد - این
شاه‌نشین آئینه کاری شده است

۶. بقعه سید تاج‌الدین غریب

این بقعه نزدیک دروازه کازرون واقع است. اسمش جعفر بن فضل بن جعفر بن -
علی بن ابیطالب است و او را دولقب بوده: یکی «تاج‌الدین» و دیگری «غریب» ولی
مردم او را (سید حاجی غریب) نامند. این سید بزرگوار علاوه بر اینکه امامزاده است،
مردی با فضل و دانش بوده است. سردرب ورودی بقعه کاشی کاری مفصلی دارد که
گل و بته روی کاشی‌ها رسم کرده و در میان آنها آیات قرآنی و شعارهای مذهبی بخط
ثلث نوشته و یا بعضی از صحنه‌های وقایع کربلا را نقش کرده‌اند - تاریخ این کاشی کاری
را سنه ۱۳۱۰ هـ ق نوشته‌اند - بر روی قبر محجری چوبی قرار دارد و بنای بقعه چندان

۷. آرامگاه شیخ کبیر

ابوعبدالله شیخ محمد بن خفیف معروف به (شیخ کبیر) از بزرگان عرفاء و از اعظام شیوخ شیرازی است که کرامات و خوارق عادات بسیاری از او نقل میکنند. وی در محلی که اکنون محوطه کوچکی از آن باقی مانده و قبرش در آن است خانقاه مفصلی داشته است که عده زیادی در آن اقامت داشته و از ارشاد و راهنماییها و ینائب فضل و دانش او استفاده می نموده اند. لفظ (خفیف) که هم لقب پدرش و هم لقب خود اوست بمعنی «سبکبار» یا «سبک روح» و یا «سبک غذا» است. شیخ پاعده ای از بزرگان عرفاء مانند (جنید بغدادی) و (منصور حلاج) ملاقات کرده است و بسیاری از مشایخ محضرو صحبتش را درک نموده اند .

بسیاری از سلاطین و امراء فارس ارادت صمیمانه ای نسبت بشیخ داشته اند و غالباً بزیارت تربت پاکش میرفته اند .

امیر عضدالدوله دیلمی نسبت بشیخ ارادت سرشاری داشته است - شاه شجاع مظفری هر وقت میخواست به است بجنگی رود ابتدا بزیارت تربت شیخ کبیر میرفته و همت میخواست و سپس بجنک میرفته است. در یکی از این مسافرتها هنگامیکه بزیارت قبر شیخ میرود از فرط عجله و تشویش، سلطان زین العابدین فرزندش را که در آن زمان طفل بوده همانجا باقی میگذارد و پس از اینکه از شهر خارج میشود بعد از پیمودن مقداری راه بنیاد او افتاده و یکی از امراء را میفرستد و شاهزاده را می آورد.

شیخ کبیر علاوه بر مراتب ریاضت و عبادت و تقوی، در علم و دانش و فضیلت هم

مقام شامخی دارد و کتب بسیار برآ تألیف و تصنیف کرده است.

مقام شیخ کبیر و علو مرتبه او بقدری بوده است که شیخ اجل سعدی شیرازی در قطعه ای که بدین مطلع است:

چو خوش سپیده دمی باشد آنکه بینم باز

رسیده بر سر سر الله اکسپر شیراز

خداوند را برای حفظ شیراز بعبادت شیخ کبیر سوگند میدهد و میفرماید:

هزار پیر و ولی بیشتر بود در وی

که کعبه بر سر ایشان همی کند پرواز

بذکر و فکر و عبادت بروح «شیخ کبیر»

بحق «روز بهان» و بحق پنج نماز

که گوش دار تو این «شهر» نیکمردان را

زدست کافرو بد دین و ظالم و اغیار

شیخ کبیر اشعاری هم سروده است و برای نمونه چند بیت او را نقل میکنیم.

هر کسی و کار خویش، هر دلی و بار خویش

صوفی و دلق نژند، زاهد و دستار خویش

هر که بکردار خود گشت گرفتار و بار

ما و بروز حساب بسته بکردار خویش

از دهن چون شکر تلخ چه گوئی جواب

رنجه چه سازی همی آن لب و گفتار خویش

تاریخ وفات شیخ کبیر را سال ۳۳۱ و ۳۳۲ و ۳۷۱ هجری قمری نوشته اند و پس

از مرگش در وسط خانقاهش مدفون گردیده است. خرقه او پس از مرگش به «شیخ -

ابواسحاق کازرونی، معروف بشیخ مرشد رسیده است.

گویند هنگامیکه حیات داشته از او پرسیده‌اند که پس از شما خرقه بکه میرسد؟
گفته است: بهر کس که آزاری باو رسد.

بعد از مرگ شیخ بسیاری از او نادر و بزرگان عرفاء بزیارت تربت پاکش
شافتند و هر کدام خرقه او را مدتی در بر میکرد و چون آزاری نمیدید آنرا بیرون آورده
میپوشید و میرفت. تا شیخ مرشد کازرونی بشیراز می‌آید و همینکه خرقه را میپوشد
ناگاه فرهادش بلند میشود و چون مینگرند مشاهده میکنند که عقری در آن بوده و
شیخ را گزیده بود. و از اینرو خرقه شیخ کبیر را هوی تقدیم میکنند.

خانقاه و آرامگاه شیخ کبیر بتدریج ویران گردیده و اراضی آن از طرف اشخاص
غصب گردید و مقداری از آن جزه بازار و کپل و دبیرستان شاهپور شد مقبره او بصورت
بدی درآمد بود. تا در سال ۱۳۳۷ شمسی که از طرف اداره باستانشناسی فارس نعمیرانی
در آن صورت گرفت و فعلاً سنک قبر شیخ در اطافی که با کاشی مفروش شده است باقی
میباشد و آن قبر و اطاق فعلاً در پشت بازار و کپل است و از کوچه‌ای که بین بازار و کپل
و بازار نواست باید بدانجا رفت.

هم‌اکنون از طرف انجمن آثار ملی کاروانسرای را که در کنار آرامگاه شیخ کبیر
بود خریداری شده و در نظر است بنای شایسته‌ای بر روی قبر او ساخته گردد.

۸. آرامگاه شیخ روزبهان

در محله بالا کفد که در مشرق شیراز واقع است، محلی است که آنرا «درب شیخ»
میگویند و مراد از «درب شیخ» یعنی درب خانقاه شیخ و این شیخ (ابو محمد روزبهان -
بن ابی نصر بقلی فسوی) است که در سال ۵۲۲ هجری قمری در شهر فسا متولد شده و
پس از ۸۴ سال زندگی در سال ۶۰۶ هجری قمری در شیراز وفات یافته است.

شیخ روزبهان در اوائل عمر مدت هفت سال دره کسوه بموه شیراز بر ریاضت و مجاهدت و عبادت مشغول بوده است.

شیخ روزبهان پس از رسیدن بمقامات عالییه عرفان بشیراز آمده و در همین محل خانقاهی ساخته و در آن به ارشاد خلق پرداخته است. شیخ روزبهان مدت پنجاه سال در مسجد جامع عتیق شیراز بوعظ و خطابه میپرداخته است. شیخ روزبهان در عرفان و تصوف مقام شامخی دارد و بدین جهت شیخ اجل سعدی شیرازی در قطعه ای که بدین مطلع است:

چه خوش سپیده دمی باشد آنکه بیستم باز

رسیده بسر سر الله اکبر شیراز
خدا را برای حفظ شیراز باین بزرگوار و شیخ کبیر قسم میدهد و میگوید:
بذکر و فکر و عبادت بروح (شیخ کبیر)

بحق (روزبهان) و بحق پنج نماز

شیخ روزبهان به (شیخ شطاح) معروف است و شطاح به اصطلاح عرفاء کسی است که کلمات و جملاتی را از روی کمال وجد و حال ادا کند و سخنانی گوید که ظاهر آنها با ظاهر شرع منافات داشته باشد.

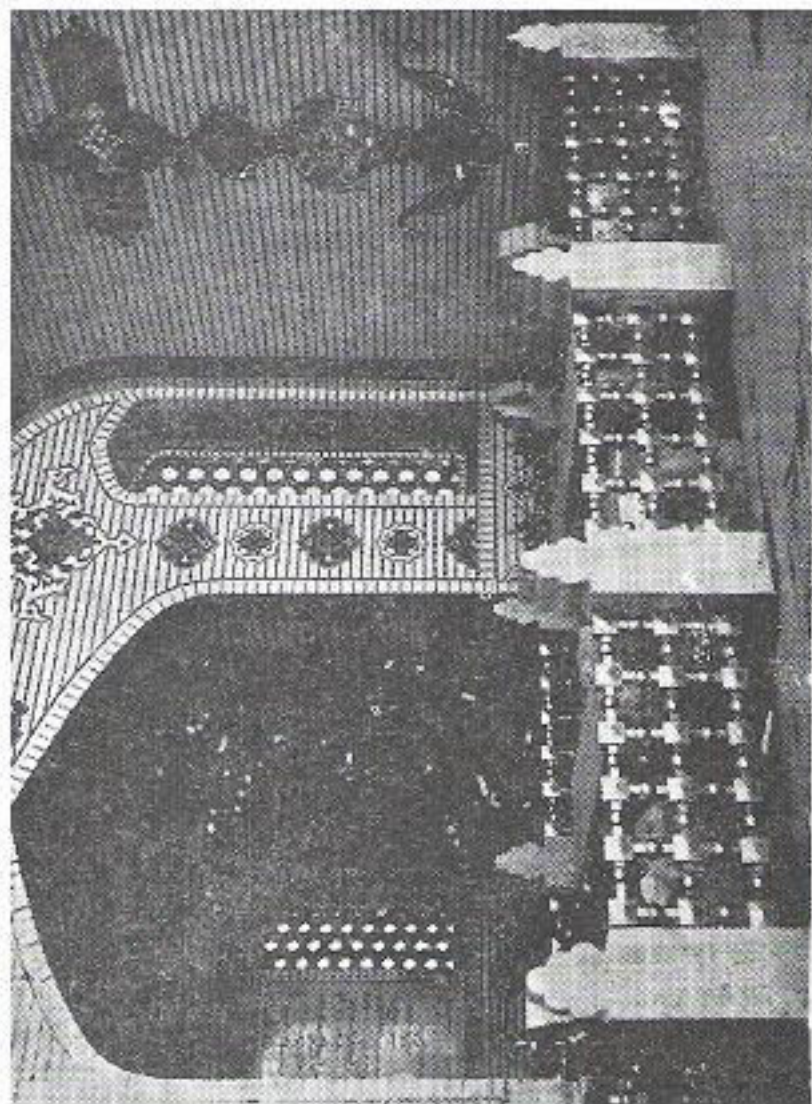
شیخ روزبهان دارای قریب سی جلد تألیف است که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- تفسیر عرایس
- ۲- رساله شطحیات
- ۳- عیبه العاشقین
- ۴- المناهج
- ۵- لطایف البیان

شیخ روزبهان اشعاری هم سروده است که این رباعی نمونه آن است:

دل داغ تو دارد ارنه بفر و ختمی

در دیده تویی و گسرنه برد و ختمی

نمای خارجی آرامگاه شیخ روزبهان

در پیش تو چون سپند بر سوختمی (۱)

خانقاه شیخ و قبرستانی که در اطراف آن بوده بتدریج ویران گردیده و مردم اراضی آنها را گرفته منازل ساخته‌اند و فقط قسمت کوچکی از آن باقیمانده بود که قبر شیخ روزبهان و فرزند و نواده او در آن بود.

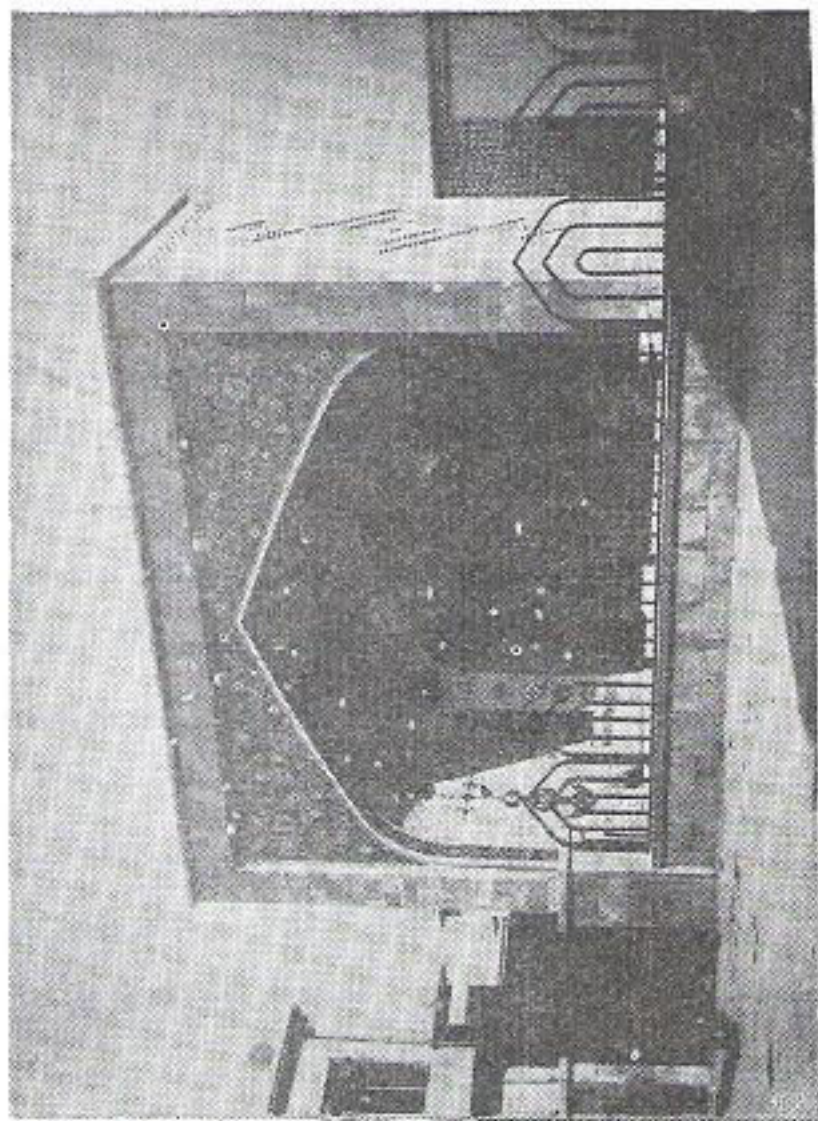
در سال ۱۳۳۷ شمسی از طرف اداره باستانشناسی فارس تعمیراتی در آن بعمل آمد ولی چون وضع آرامگاه شیخ بزرگوار باشون کشور متناسب نبود در سال ۱۳۴۶ شمسی انجمن آثار ملی مبلغی بشیراز فرستاد و شهرداری شیراز خیابانی را از خیابان لطفعلیخان زند تا جلو آرامگاه شیخ احداث کرد. سپس چند خانه اطراف آرامگاه شیخ را خریداری کردند و بر روی قبر شیخ و چهار اولاد و اولادزادگانش ساختمانی بنا نمودند. این بنا باکاشی کاربهای معرق و کتیبه‌ها مزین است و سه طبقه طاق دارد که قبور مزبور زیر طاق سومی است - علاوه بر بنای آرامگاه، چند اطاق هم برای کتابخانه و سرایدار ساخته شده و اطراف آنرا نرده آهنی قرار داده‌اند.

متن کتیبه آن که ضمناً تاریخ بنای آن است و بر روی سنگ مرمر نقر شده چنین است:

«بخواست خدای هر دو جهان، بفرمان مبارک اعلی حضرت همه ایون محمد رضا شاه پهلوی شاهنشاه آریامهر بنای آرامگاه شیخ روزبهان ابو محمد فرزند ابی نصر فرزند روزبهان سایر بقلی دیلمی فسانی شیرازی در جایگاه بخشی از مجموعه ساختمانهای خانقاه و رباط و دیگر ابنیه دوران زندگی آن بزرگوار که پس از مرگش خوابگاه ابدی وی و چند نفر از افراد خانواده او گردید، بوسیله انجمن آثار ملی ساخته شد.

۱- برای دانستن شرح حال او رجوع شود بکتاب «روزبهان نامه» چاپ انجمن

آثار ملی و کتاب شرح حال روزبهان تألیف دکتر محمد تقی میر

نمای داخلی آرامگاه شیخ روزبهان

تولد شیخ ۵۲۲ قمری - ۵۰۷ خورشیدی

درگذشت شیخ ۶۰۶ قمری - ۵۸۸ خورشیدی

آغاز ساختمان ۱۳۵۰/۱/۱۵ پایان ساختمان ۱۳۵۱/۴/۱۵

۹. آرامگاه شیخ محمد لاهیجی

در محله «لب آب» نزدیک بدروازہ شاه داعی الی الله خانقاه مفصلی بوده موسوم به (خانقاه نوربخشیه) که در آن عارف سالک (محمد بن یحیی بن علی الجیلانی - لاهیجی) که از مریدان (شیخ محمد نوربخش) است به ریاضت و عبادت میپرداخته و جمعی را ارشاد و هدایت میکرده است .

متأسفانه در اثر مرور زمان آن خانقاه منهدم گردیده و اراضی آنرا مردم بقتب صرف کرده و در آنها خانه ساخته اند. هم اکنون در قسمتی از آن که باقی است قبر «شیخ لاهیجی» و پسرش «احمد ابن محمد لاهیجی» قرار دارد.

لاهیجی کتابی قطور در شرح مثنوی (گلشن راز) نوشته که به (مفاتیح الاعجاز) موسوم است و چون معاصر «جامی» شاعر معروف بوده یک نسخه آنرا نزد وی فرستاده و جامی این رباعی را در صدر آن کتاب نگاشته است:

ای فقر تو «نوربخش» ارباب نیاز

حرم ز بهار خاطرت «گلشن راز»

یکره نظری بر من قلبم انسداد

شاید گسه برم ره بحقیقت زمجاز

شیخ لاهیجی شعر را هم نیکو میسروده و این بیت از اوست:

عالم چون نقش موج ببحر وجود اوست

بود همه جهان بحقیقت نمود اوست

چون آرامگاه این عارف ربانی بصورت ویرانه‌ای درآمده بود لذا در چند سال پیش بهمت برادران ذہبی نوسازی شد و بر روی قبرستانی بادرهای آهنی ساخته گردید بطوریکه قبر در وسط آن قرار گرفت - در حیات آنهم دواطاق و یک دستشویی ساخته شد و به همین مناسبت این کتیبه را بر روی کاشی نوشته و بالای در آن نصب نمودند.

«مزار کثیر الانوار عمدة العلماء الربانیین عارف شہیر شارح گلشن راز جناب شیخ محمد لاهیجی قدس سره بهمت خانقاه احمدیہ شیراز تعمیر گشت بتاریخ رمضان ۱۳۸۹ هجری برابر آذرماه ۱۳۴۸ شمسی»

♦ ۱ - قبر سیبویہ

در محله (سرباغ) جائیکه معروف به (سنگ سیاه) است سنگ قبر سیبایی در زبردیوار یکی از منازل آنجا واقع بود که نصف آن زبردیوار و نصف دیگر آن خارج قرار داشت و باینکه کتیبه‌ای نداشت، معروف بود که سنگ قبر سیبویہ می باشد .

«عمر و بن عثمان بیضائی» که کنیه اش ابوالبشر یا ابوالحسن و اسم ایرانی اش سیبویہ است اول عالم علم نحوزبان عربی است و بهمین سبب کتابی در علم نحو نگاشته است بنام «الکتاب». در مجلس هارون الرشید بین سیبویہ و علی ابن حمزه کسائی عالم عرب که معلم پسران هارون بود مباحثه‌ای در خصوص مطالب نحوی زبان عربی در گرفت ولی کسائیکه در مجلس هارون حاضر بودند و میبایستی بین سیبویہ و کسائی قضاوت کنند باینکه میدانستند که حق با سیبویہ است از روی مجامله یا تعصب جاهلانه عربی از کسائی طرفداری کردند و از اینرو سیبویہ رنجید و بشیراز آمد و در سال

یکصد ونود وچهار وفات یافت ودرشیراز مدفون گردید.

کنگره جهانی سیبویه، در اردیبهشت سال ۱۳۵۳ شمسی (مطابق سال ۱۳۹۴ قمری) بمناسبت گذشت یکمزار ودویست سال قمری از درگذشت سیبویه بدعوت دانشگاه پهلوی، کنگره جهانی بزرگداشت دوازدهمین قرن درگذشت سیبویه از ۱۲ تا ۱۷ اردیبهشت در شیراز تشکیل شد که در آن دانشمندان ایرانی وفضلاء بسیاری ازممالک شرکت داشتند.

این کنگره پنج روز ادامه داشت وسخنرانیهای بزبان فارسی و عربی درباره سیبویه والکتاب ایراد شد که بعداً توسط دانشگاه پهلوی در دو جلد (یکی شامل مقالات فارسی ودیگری مقالات عربی) منتشر گردید. همزمان باتشکیل کنگره سیبویه، از طرف انجمن آثار ملی خانه ای که شالوده آن روی قبر سیبویه بود خریده وخراب گردید و سنگ قبر او آزاد شد ومحوطه ای بوجود آمد.

هم اکنون از طرف انجمن آثار ملی بنائی بر روی قبر او ساخته میگردد.

در اینجا بی مناسبت نیست که ماده تاریخی را که دانشمند گرامی جناب آقای علی اصغر حکمت استاد ممتاز دانشگاه تهران برای فوت سیبویه سروده است نقل کنیم:

بود چون سبب عمرو بن عثمان	لاجرم سیبویه یافت لقب
ده و دو قرن بوده از این پیش	قرن او شد قرین بقرن ذهب
زادگشاهش بفارس، در بیضا	که زایران بسرد نژاد و نسب
شهر بصره ز یمن نربیتش	مکتب علم شد، زهی مکتب
الکتابش که هست گنج ادب	یافت بنیان از آن لسان عرب
اوستادش خلیل بن احمد	بستودش اگر، مدار عجب
هر دو اخفش ز کوچک و ز بزرگ	ایستادند نزد او به ادب
گسوکسائی بخاک درگاهش	به ادب همسه زن، بساید لب

گفته دیگران چو خار و خشب	همچو شاخ گل است گفته او
در سپهر ادب چنو کدوکب	بچهل سال عمر شد طالع
مرقدش گرگنی چو کعبه طلب	حجرالاسودی است در شیراز
خواستم من مدد ز حضرت رب	بهر تاریخ مرگ او روزی
گفت بشمر «امام نحو و ادب»	یکی آمد برون ز جمع و مرا
بودت سال فوتش ار مطلب	نمود و چسار بوده و یکصد
گفت این قطعه به زقند و رطب	هی تعظیم قدر او حکمت

۱۱ - قبر شاهزاده منصور

نزدیک دروازه سعدی، قبرستانی بود که آنرا قبرستان «شاهزاده منصور» می‌گفتند و اکنون در آن دبستانی ساخته‌اند.

در وسط این قبرستان بقعه‌ای قرار دارد که در وسط آن قبری است که برخی می‌گویند قبر یکی از اولادهای امام موسی کاظم است ولی آنچه بیشتر شهرت دارد آرامگاه «شاه منصور مظفری» است که در جنگ با امیر تیمور کشته شد و در اینجا مدفون گردید.

بر روی قبر، سنگ و کتیبه‌ای نیست که هویت صاحب قبر را معین کند - دور قبر محجری است چوبی و مورد احترام اهالی است. (۱)

۱- ۵ استان - شاه منصور پادشاهی دلیر و شجاع بوده وزیر بارتکمین امیر تیمور گورکانی تمیرفته است از اینرو امیر تیمور باسی هزار سپاهی برای جنگ با شاه منصور وارد شیراز شد. شاه منصور چون دید که بیش از دوسه هزار سپاهی ندارد، از شیراز بقیه در پاورقی صفحه بعد

۱۲. بقاع متبرکه دیگر شیراز

علاوه بر بقاع متبرکه که در آنجا ذکر آنها رفت بقاع و مزارات دیگری هم در شیراز موجودند که مهمترین آنها عبارتند از :

۱- بقعه بی بی دختران در محله سر باغ مربوط بدوره تیموری

۲- بقعه سید عبدالله در محله درب شاهزاده مربوط بدوره زندیه

بقیه از پاورقی صفحه قبل

خارج شد و به ناحیه پل فسا که دوفرسخی مشرق شیراز است رفت تا بسوی یزد برود و لشکر بیشتری را فراهم آورد و بجنگ تیمور بیاید. فردای آنروز جمعی از اهالی شیراز به اردوگاه آمدند، شاه منصور از ایشان پرسید که اهالی شیراز درباره ما چه میگویند؟ گفتند مردم شیراز میگویند: آنها تیکه در موقع آسایش کباده هفده من میکشیدند، چون دشمن فراز آمد نامردانه فرار کردند و مردم را بدست دشمن سپردند. شاه منصور از این حرف رگ غیرتش بجوش آمد. فوری سوار اسب شد و دستور داد که لشکر بسوی شیراز مراجعت نماید زیرا که میخواهم باتیمور جنگ کنم. هر چه سرداران و نزدیکان او گفتند اینکار عاقلانه نیست زیرا که سه هزار نفر نمیتوانند بسایه هزار نفر جنگ کنند، شاه منصور نپذیرفت.

در بیرون شهر شیراز (نزدیک همین نقطه ای که قبر شاهزاده منصور است) بین امیر تیمور و شاه منصور جنگی درگیر شد و با اینکه تقریباً تمام لشکریان شاه منصور کشته شدند اما خودش مانند شیرزیان میکشت و جلو میرفت تا با خود تیمور روبرو شد و شمشیر را بلند کرد که بفرق امیر تیمور فرود آورد ولی یکی از اتباع تیمور سپهری را بروی سر امیر تیمور گرفت و از اینرو شمشیر کارگر نشد. در اینموقع شاهرخ فرزند تیمور از عقب رسید و ضربتی بشاه منصور زد که از پشت اسب فرو افتاد و لشکریان سرش را بردند و سپس بدنش را در همین جا دفن کردند ولی مردم که تحت تأثیر غیرت و حمیت و شجاعت او قرار گرفته بودند برایش بقعه و بارگاهی ساختند و تا امروز قبر او را محترم میشمارند.

- ۳- بقعه شاهزاده قاسم در انتهای خیابان احمدی که بصورت بنای جدید در آمده است
- ۴- بقعه علمدار در محله لب آب
- ۵- بقعه شاه متاثر در محله سردزك
- ۶- بقعه سید ذوالفقار در محله درب شاهزاده
- ۷- بقعه شیخ ابوزرعه در انتهای خیابان لطفعلی خان زند
- ۸- بقعه سید ابوالوفاء در کنار خیابان نادر
- ۹- بقعه امامزاده زنجیری در محله بالاکنده
- ۱۰- بقعه شاهزاده حسین دروازه اصفهان
- ۱۱- بقعه سید حسن کیا میان بازار وکیل و مسجد وکیل
- ۱۲- بقعه دارالشفاء (۱) در محله لب آب
- ۱۳- بقعه شیخ جنید در سردزك

۱- در اینجا آنچه مشهور است سید شریف چرجانی مدفون است.

قسمت سوم

مساجد و معابد حسینیها

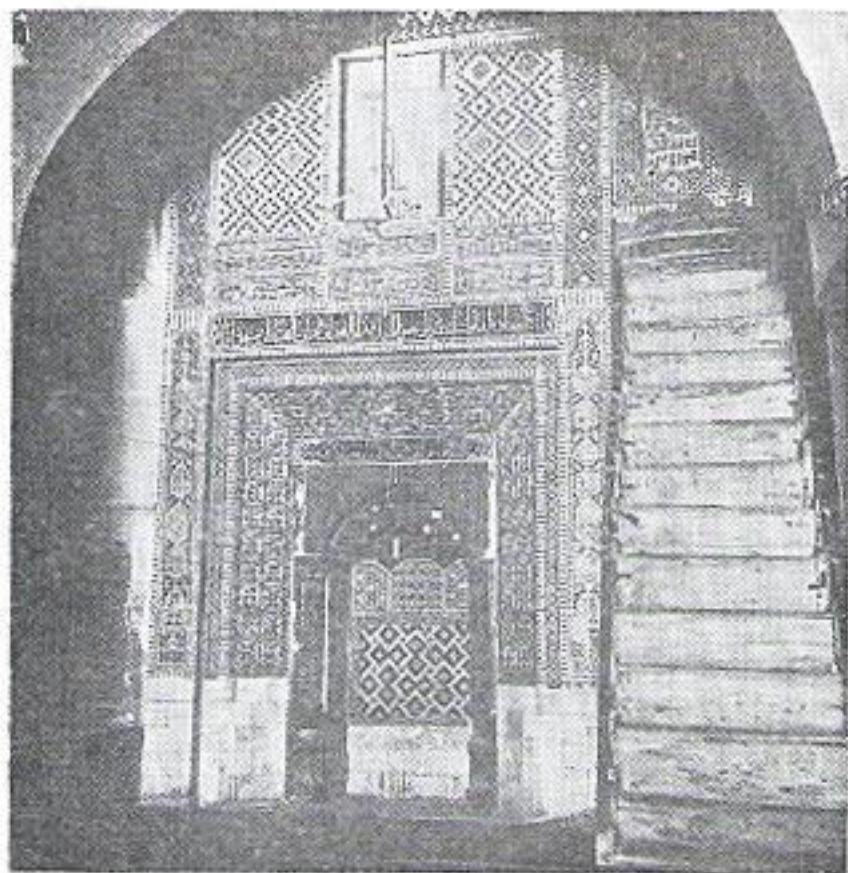
در شیراز مساجد و معابد و حسینیه‌های بسیاری ساخته شده است که کم و بیش آباد است و مرتباً از طرف مردم و اداره باستانشناسی تعمیر و مرمت میشوند. در این قسمت ما مهمترین آنها را ذکر میکنیم:

۱- جامع عتیق شیراز

(عمرو لیث صفار) در سال ۲۷۶ ه. ق لشکر بفارس کشید و باقشون (الموفق بالله) خلیفه عباسی جنکید و قشون خلیفه را شکست داد و مظفرو فیروز وارد شیراز گشت و دستور داد تا بشکرانه این پیروزی بنایان طرح مسجد بزرگی را در شیراز بریزند که از

هرچیت بیسابقه و مجلل باشد و لذا کارگزاران او مشغول فعالیت شدند و مسجد مزبور در سال ۲۸۱ هجری قمری با تمام رسید.

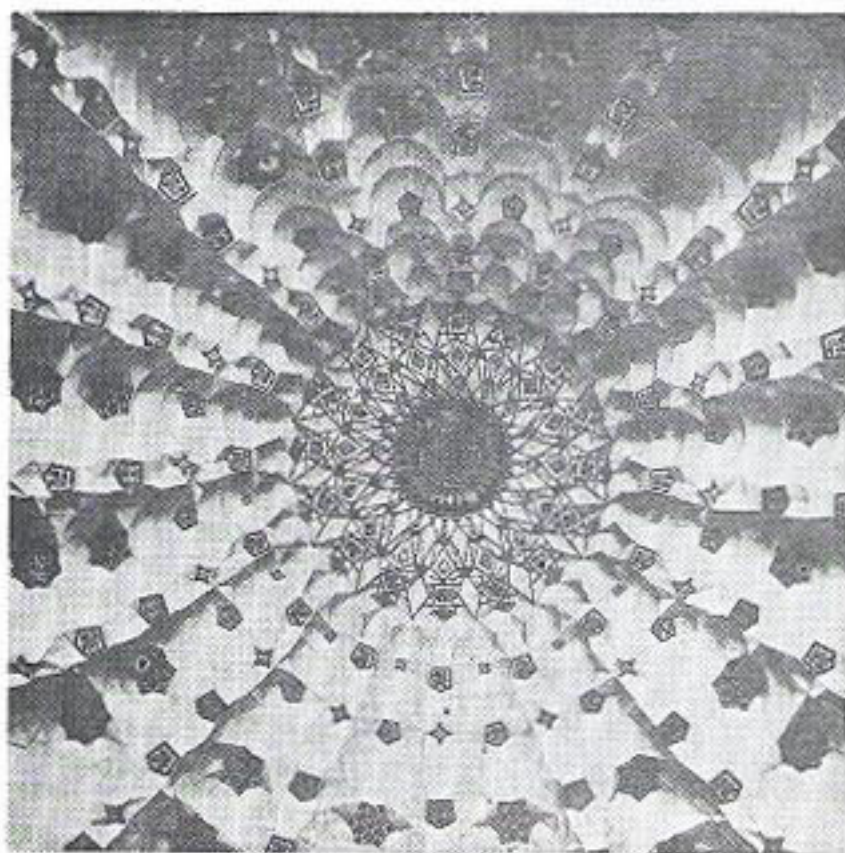
این مسجد که بنامهای (جامع شریقی) و (مسجد جمعه) و (مسجد جامع) و (مسجد آدینه) نامیده میشود قدیمترین مسجد جامعی است که در فارس بنا شده است. این مسجد بنائی رفیع و مجلل و حجره‌ها و شبستانهای متعدد داشته که بعضی از آنها

محراب مسجد جامع شریقی و منبر آن

دو طبقه بوده است. مسجد مزبور شش درجه‌ها مختلف داشته است. خسار از مسجد بناها و اطاقهای متعددی وجود داشته که بتدریج در اثر زلزله‌ها ویران گردیده و امروز بصورت منازل شخصی درآمده است.

در شبستان جنوبی آن نزدیک محراب منبری چوبی است که دارای چهارده پله است (بتعداد چهارده معصوم). در این مسجد روزهای آدینه نماز جمعه خوانده میشود و ضمن خطبه آن بنام خلیفه پادشاه اشاره میشود که رسمیت داشته است و جمعیت کثیری در آن شرکت میکردند. علماء مشهور و خطبای معروف و عرفای بزرگ در این مسجد محراب و منبر و مدرس داشته‌اند و به ارشاد و هدایت خلق و عبادت خالق میپرداخته‌اند.

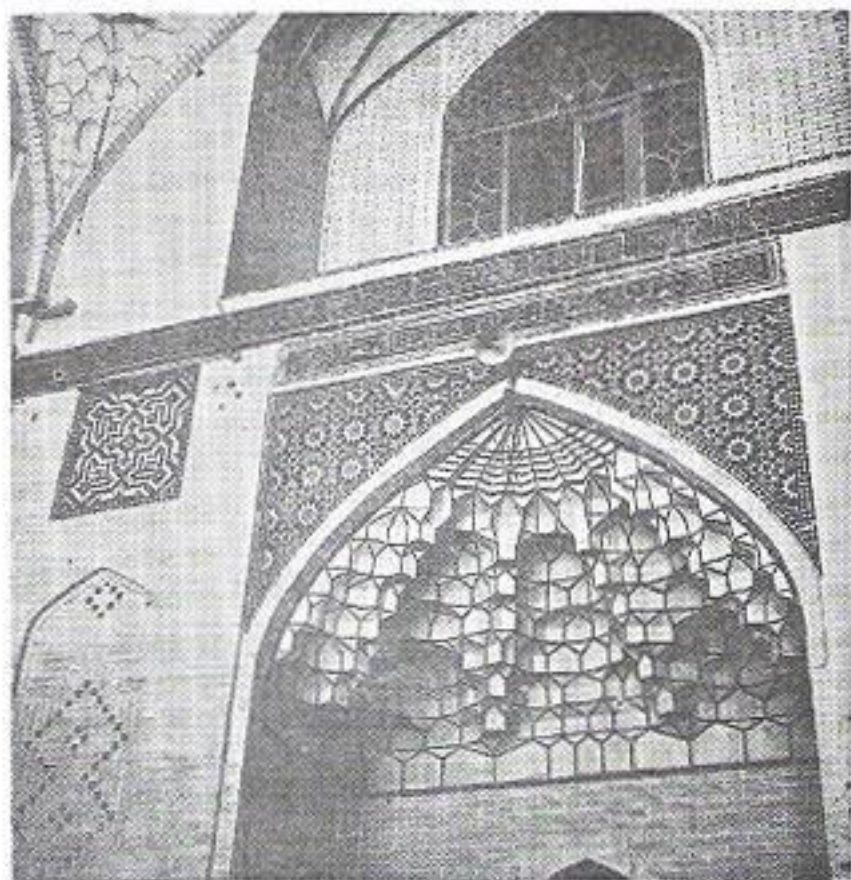

کاشیکاری سقف طاق مروارید مسجد جمعه

این مسجد در اوائل خیلی تمیز و محترم بوده و صحن مسجد از سنگهای مرمر مفروش بوده و هر شب بوسیله آب جدولی که از آن میگذشته و حوضهای آنرا پر میکرد،

شسته می‌شده است. در دالانهای مسجد سنگابهائی بوده که واردین با آبی که در آنها بوده پایهای خود را شسته و وضو می‌گرفته و سپس با پایهای برهنه وارد صحن مسجد می‌شده‌اند. (یکی از این سنگابه‌ها فعلاً جلو در ورودی باغ نظر نگهداری میشود).

تعمیرات مسجد در عرض هزار سال اخیر - مسجد جامع عتیق در اثر مرور زمان رو بوبرائی نهاده و مخصوصاً زلزله‌هاییکه در شیراز حادث شده بر خرابی

قسمتی از کاشیکاری و مقرنس کاری داخل طاق مروارید مسجد جمعه

آن افزوده است و لذا در ادوار مختلفه از طرف امراء و سلاطین چندین مرتبه مرمت شده است. مرحوم فرصت‌الدوله در کتاب آثار عجم نوشته است که:

«...چندین مرتبه مرمت شده است. مرتبه‌ای در زمان اتابکان. وقتی در زمان

سلطان ابراهیم میرزا ابن شاهرخ گورکانی و همچنین مرتبه‌ای در زمان صفویه...
در مدخل تالار شبستان جنوبی که کاشیکاری عهد صفویه است کتیبه‌ایست که
روی آن سنهٔ تسعمائة وسبعین وثلث (۹۷۳) دیده میشود و میرساند که در زمان سلطنت
شاه طهماسب اول در آن تعمیراتی شده است.

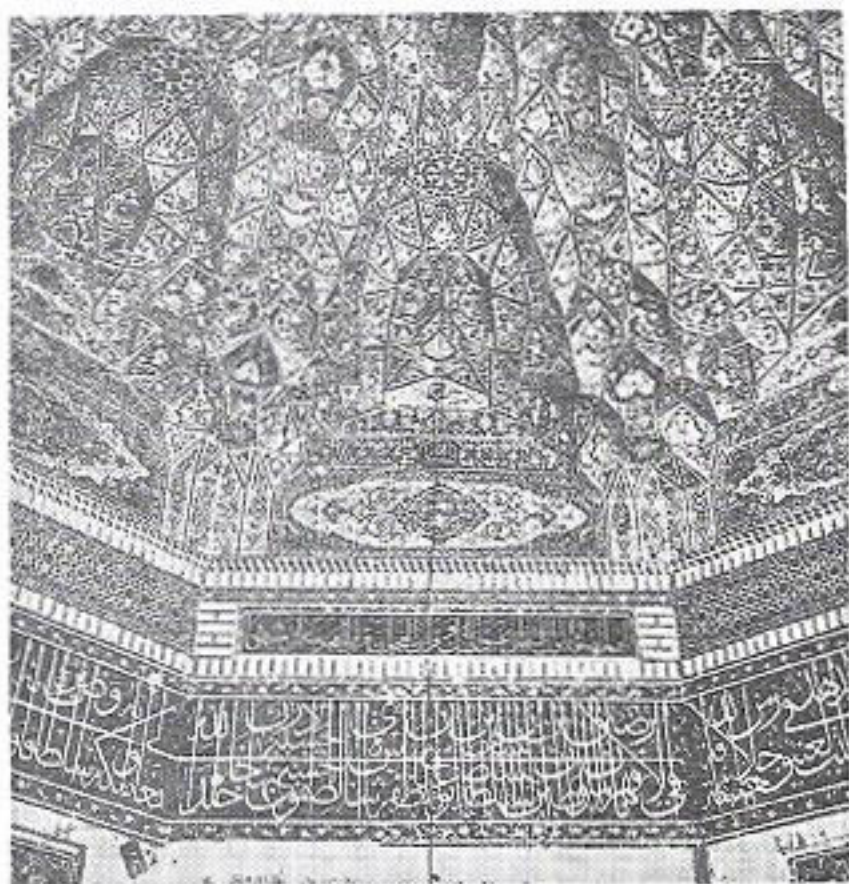
در زمان سلطنت شاه عباس کبیر (۹۹۶-۱۰۳۸ ه.ق) هم تعمیراتی مفصل در این
مسجد صورت گرفته است که متصدی آن (امام قلی خان) فرمانفرمای فارس بوده است.
از مدارک ابن تعمیرات دو کتیبه کاشی کاری فعلا وجود دارد: یکی کتیبه‌ای که بالای
سردرب غربی است (سردرب یزدی بندی) که دارای مقرنس کاری و معرق کاری است و
متن آن چنین است: (قال الله سبحانه تبارك وتعالى. ان اول بيت وضع للناس للذي
بيكة مباركا وهدى للعالمين فيه آيات بينات مقام ابراهيم ومن دخله كان آمنا ولله
على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا ومن كفر فان الله غني عن العالمين. قل يا اهل
الكتاب لم تكفرون بايات الله والله شهيد على ما تعملون (۱۰۲۷)

مهمترین سردرب این مسجد سردر شمالی آن است که آنرا (درب دوازده امام)
نامند (چون در دو ستون طرفین آن نام دوازده امام بسرروی کاشی نگاشته شده است)
این سردر که از حیث مقرنس کاری بی نظیر است دارای کتیبه بسیار زیبایی است از دوره
صفویه بخط (علی جوهری) خوشنویس معروف آندوره و خوشبختانه همه آن سالم
مانده است و عین آن کتیبه چنین است:

(الحمد لله الذي اسس اساس الدين المبين بشريعة محمد سيد الاولين والآخرين
والصلوة والسلام على من هو مخاطب به امين الملك والملة وآله المعصومين. واما بعد
وفق بتجديد هذا البيت العتيق في زمن خلافة خليفة الله فسي الارضين قهرمان الماء
والطين السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الصفوي الحسيني الحسنی -
بهادرخان - خلد الله ملكه وسلطانه وافاض برة واحسانه على العالمين الوالي من قبله -

الخان العادل امير الامراء في الزمان - ناشر المعدلة والبر والاحسان امام قلى خان الوراق
 بعناية رحمة ربه المبين - محمدرضا المخاطب بامير الملك الشيرازي - كتبه غياث الدين -
 على الجوهرى فى سنة (١٠٣١)

از این قرار معلوم میشود که تعمیرات مفصل مسجد که در زمان شاه عباس کبیر
 صورت گرفته از سال ۱۰۲۷ تا سال ۱۰۳۱ هجری قمری طول کشیده است .

مقرنس کازی و کاشیکازی سردر دوازده امام

در سال ۱۰۹۲ هجری قمری، در زمان سلطنت شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۸-
 ۱۱۹۶ ه.ق) نیز یکبار دیگر مسجد مزبور تعمیر و مرمت شده است و تاریخچه این
 تعمیرات کتیبه ایست که اکنون در شبستان غربی موجود و بدین شرح است:

فروغ اختر همت ، امام وردی بیگ ،

که اقتباس کند مهر از ضمیرش نور

بفهم ورأی و فراست در انجمن ، قانون

بعقل و دانش و فرهنگ در جهان دستور

همانکه بسته بمعموری جهان همت

بهر اراده که باشد ، شود زحق منصور

ز فیض ، ساخته تا مسجد عتیق آباد

شده است ورد ملك و ان سعیکم مشکور

زهی بنا که درو میرسد ز غیب بگوش

مدام زمزمه ، ان ربنا لغفور

دلیم ز غنچه نهان خواست سال تعمیرش

چو گل بخنده خرد گفت بانشاط و سرور

بگو بیاری توفیق ذوالجلال و دود

و اساس کعبه دین شد بسی او معمور

۱۰۹۲

آخرین تعمیرات - در اثر مرور زمان و زلزله های متوالی و عدم تعمیرات

در ظرف دوپست سال اخیر بقدری مسجد جامع ویران شده بود که بقول فرصت الدوله

عالیها سافلها شده بود ولذا در سال ۱۳۱۵ که اداره باستانشناسی در فارس تأسیس

گردید و خواستند آنرا تعمیر کنند تشخیص دادند که قابل تعمیر نیست ولی در اثر تشویق

دو نفر از مجتهدین معروف شیراز (۱) مردم مسلمان و بسایمان شیراز از سال ۱۳۱۸

۱- مرحوم آیت الله فتید حاج شیخ یوسف حدائق اعلی الله مقامه و آیت الله آقای

حاج سید عبدالحمین دستغیب امام کنونی آن.

شروع بتعمیرات آن کردند و در نتیجه مسجد مزبور بصورت يك مسجدنوی درآمد و در آن دوشبستان جدید ساخته اند که با قسمت های اصلی مسجد هم آهنگی ندارد و هنوز آن تعمیرات ادامه دارد .

خدا یخانه یادار المصحف

در وسط حیاط مسجد جامع عتیق اطاق مکعب شکلی است که کرسی آن قریب یکمتر از کف صحن مسجد بلندتر است و دور تا دور آن را ایوانی بعرض دو متر فرا گرفته است و بناهای « خدا یخانه » و « دارالمصحف » و « بیت المصحف » و « خداخانه » نامیده میشود .

در چهار گوشه این بنا چهار ستون مدور مناره مانند است و سقف ایوانهای شرقی و غربی آن هر يك بوسیله چهار ستون و ایوانهای شمالی و جنوبی آن هر يك بوسیله دو ستون سنگی پایدار است .

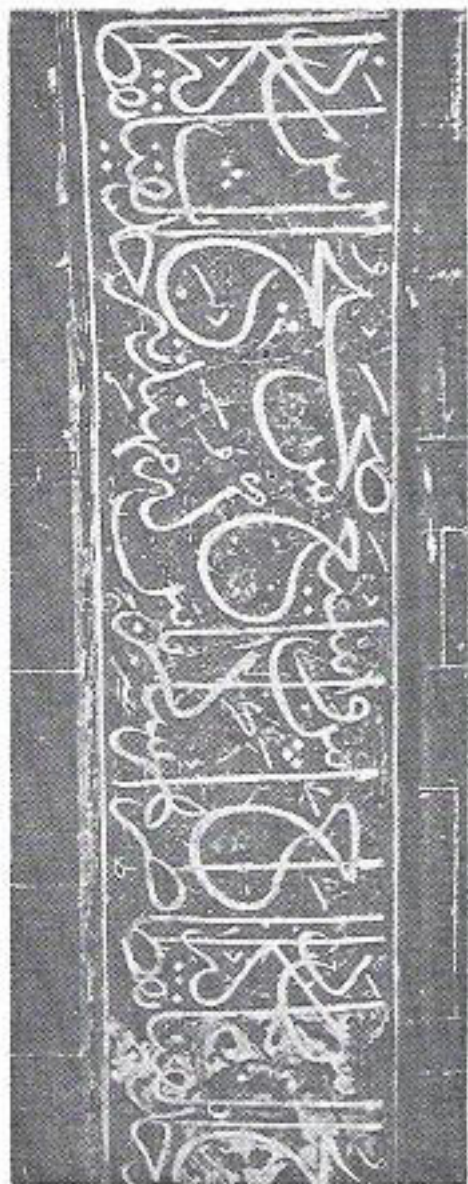
ابعاد همارت مزبور با ایوانها عبارتند از ۱۲ در ۱۰ متر و ابعاد اطاق وسط ۸ در ۶ متر میباشد .

بنای این عمارت سنگی در سال ۷۵۲ هجری قمری بوسیله « شاه شیخ ابواسحاق » اینجو « پادشاه فارس صورت گرفته و گویا دو طبقه بوده است .

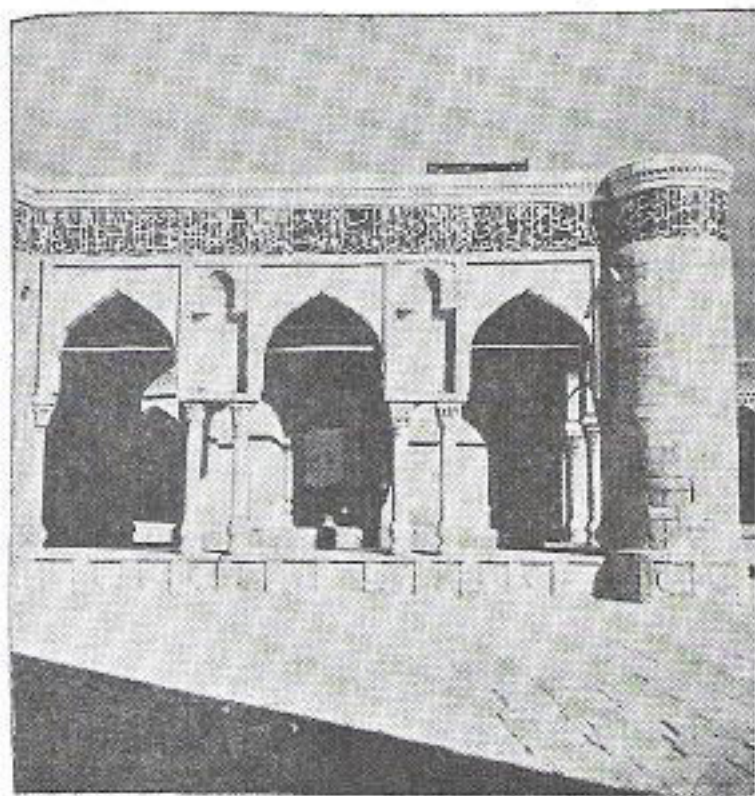
(از قرائن چنین استنباط میشود که پیش از ساختمان کنونی اطاقی بنام « دارالمصحف » در محل خدا یخانه فعلی بوده است و لی شاه شیخ ابواسحاق آنرا بدین صورت در آورده است) . - در کتاب « شد الازاره » نوشته شده است که :

... در این مسجد (جامع عتیق) دارالمصاحفی است که در آن قرآنهاى کاملی

کتابخانه ملک قلدیمی بسیار عالی در زور طاق جنونی

است و بعضی از آنها بخطوط صحابه پیغمبر (ص) و تابعین است و مخصوصاً قرآن هائی بخط امیرالمؤمنین علی و حسین و علی ابن الحسین و جعفر (ع) و غیر ایشان میباشد. در آنجا مصحفی بخط امیرالمؤمنین عثمان وجود داشته که بر آن اثر کمی از خون وی بوده است و در ایام انقلاب و آشوب از دست رفته و از آن خبری نیست و این مسجد هیچگاه از اولیاء خدا خالی نیست و دعای در آن امید اجابت دارد.

خدایخانه در وسط مسجد جمعه

در کتاب «آثار عجم» نوشته شده است که:

«... در میان مسجد (یعنی مسجد جامع عتیق) نیز عمارتی است مربع (مکعب) که دو طبقه بوده در آن خطوط بسیار براحجار، استادان صاحب فن نقش کرده اند که مطرح انظار خطاطان روزگار است. گویند در آنجا مصاحف بسیار از خطوط صحابه و تابعین بوده است و قرآنی بخط مبارک حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و دیگری

بخط حضرت امام حسن (ع) و دیگری بخط سید سجاد و دیگری بخط حضرت صادق (ع) و دیگری بخط عثمان که بر آن اثر خون او بوده و آن مصاحف بواسطه فتن و آشوب از منته از میان رفته و این فقیر مؤلف (یعنی فرصت الدوله) سه سال قبل به چشم خود دیدم که جایی از مسجد بواسطه بارندگی زیاد فرود آمد، از روزنه چندین جلد قرآن بطریقی سی پاره بخط جلی، بعضی با طلای اشرفی نوشته شده بود فروریخت - همه اوراقش پوسیده و خطوطش پوشیده .

(از سی پاره هائیکه وقف مسجد جامع عتیق شیراز شده فعلا دو جلد نزد آیت الله آقای حاج - ابن یوسف حدائق و دو جلد در کتابخانه ملی فارس و سه جلد در موزه پارس نگهداری میشود.) همانطوریکه مسجد جامع از زلزله ها و گذشت زمان رو بویرانی نهاده بود خدا یخانه نیز از خرابی و انهدام مصون نمانده بود مخصوصاً کتیبه مهم اطراف آن که بخط ثلث بر روی سنگهای یکپارچه نگاشته شده بود و بین کلمات و خطوط مزبور نقاری کرده و سپس با کاشیهای معرق آنرا پر کرده بودند با استثنای قسمتهای متفرقی از آن بقیه ریخته و معلوم نبود که چیست ؟

از سال ۱۳۱۵ شمسی اداره باستانشناسی فارس تصمیم گرفت که خدا یخانه را که هم از لحاظ معماری و هم از نظر خطوط و سبک بنا بی نظیر است مرمت نماید و آنرا بصورت اولیه درآورد لذا دور آنرا حصار کشیدند و هرچه سنگهای شکسته و کتیبه های مختلف در داخل و خارج خدا یخانه ریخته و پراکنده بود در یکی از شبستانهای مسجد گرد آوردند و با حوصله بسیار و تحمل زحمات زیاد و دقت وافر شروع بخواندن آنها نمودند و لسی چون بسیاری از کلمات آن مفقود شده بود فاضل ارجمند آقای محمد جعفر واجد که از شعرای معروف معاصر است با صرف اوقات زیاد و از روی قرینه توانست باقی کلمات را پیدا کند و کاتب هنرمند مرحوم سید آقا بزرگ نسابه بهمین سبک قدیم آنها را نوشته و دورتادور خدا یخانه نصب نمودند .

نمونه کتیبه مهم اطراف خدایخانه

چون کتیبہ مزبور از هر لحاظ اهمیت دارد در اینجا عین آنرا نقل میکنیم:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الارض والسماوات في احسن البدايع -
واللطائف وفضل بنى نوع الانسان على كثير من خلقه بشرف العلوم والمعارف ثم بعث -
الانبياء والمرسلين برحمته الواسعة الكاملة والكافة الظاهرة الشاملة وجعل في الارض -
خلائف وافاض بمكانتهم على الخلائق انواع العوارف ووفق المقتدين بسنتهم لتأسيس -
المساجد وبيوت المصاحف واشرف المقتفين لسنتهم لاعلاء معالم الدين وايدالمهتدين -
الى سبيلهم في احياء مراسم اليقين واسعدالمطيعين لامرهم في اقامة الاقضية والاحكام -
وازاحة الشبهات والاوهام وسددالمتبعين بطريقهم في تنقيح الكلام ونصحيح عقائد -
الانام الذي ختم النبوة والرسالة بالنبي العربي القرشي محمدا الهاشمي صلوات الله عليه وآله
واصحابه وبعد فان الله امر بتعظيم المساجد وعمارتها وقال في كتابه في بيوت اذن الله
ان ترفع ويذكر فيها اسمه يسبح له فيها بالغدو والآصال وقد رفع هذا البيت المتطهر -
بتوفيق المليك المقتدر السلطان العادل القاهر جمال الدين والدنيا والعملة ابواسحاق -
بن شرف الدين محمود شاه بلغه الله نهاية آماله وخوله ما يتمناه بعميم افضاله وبيض -
غرة احواله بجسيم نواله واحسن اليه بدوام عزه وجلاله وتقبله من حسنات اعماله -
وجعله ذخيرة ليوم جزائه واعطاه ما يريد ويتمناه وآناه اجر أجزيل او اولاه نواباً جميلاً -
ويجازيه بالرحمة والغفران ويكافيه بالعفو والاحسان و وفاه الجزاء الاوفى واعدله -
الدرجات العلى واحسن اليه بالكرامة والحسنى وشرفه بالقرب والزلفى ويسره لليسرى -
وايده في الدنيا واسماء في الاولى واناله ما يرضاه في الاخرى في حجة الثنتين وخمسين -
وسبعمائة الهلالية الموافق لسنة الجماليه حامداً و مصلياً ٧٥٢ .

بطوریکه گفته شده کتیبہ مزبور بخط «یحی الجمالی الصوفی» خوشنویس معروف

آندوره است که قرآن و سی پاره هائی بخط او در موزه پارس موجود است.

بالاخره در ظرف ده سال با کوشش اداره باستانشناسی، خدایخانه بصورت اولیه

و طرز آبرومندی تعمیر و مرمت شد و علاوه بر کتیبه مزبور، دوازده کتیبه دیگر از آیات قرآنی و غیره بهمان سبک خطیحی جمالی در اطراف خدایخانه (در ایوانها) بسوی کاشی نگاشته شده و نصب گردیده است.

و این کتیبه را که شامل تاریخ مرمت اخیر آنست در ایوان شمالی دارالمصحف بالای در ورودی به خدایخانه نصب نمودند :

بسمه تعالی - هنگام سلطنت اعلی حضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی تعمیر و تجدید ساختمان بیت المصحف که بتوسط وزارت فرهنگ در سال ۱۳۱۵ آغاز گردیده بود، با هنرمندی استادان فن انجام و اتمام پذیرفت. تالیف کننده، محمد جعفر - واجد، کاتب، سید آقا بزرگ نسابه، معمار، استاد عزیز صرافت، حجار، میرزا رحیم - صمیم، کاشیکار، سید هاشم. سنه ۱۳۲۶ شمسی = ۱۳۶۶ هجری. (۱)

۲ - مسجد نو

مسجد نو که آنرا (مسجد سعد انا بک) هم گویند، یکی از مساجد مهم شیراز میباشد - در کتاب فارسنامه ناصری، راجع باین مسجد نوشته شده است که:

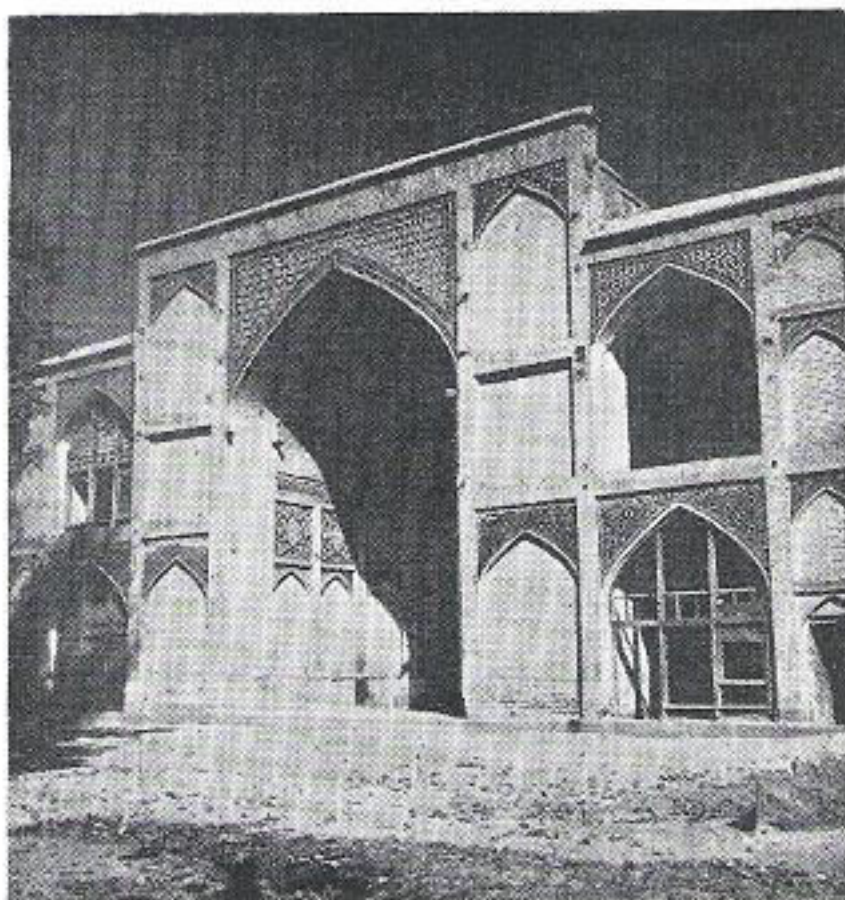
(. . . پادشاه زمان، انا بک سعد بن زنگی، در سال پانصد و نود و اند ، آنرا ساخت - صحنش وسیع - عمارتش رفیع - در یکم فته، دوز آب خیرات از میان آن میگردد - در کنار جویش درختان چنار تنومند رسته - چند بار تعمیر یافته - از جمله در سال نهصد و نود و اند، خواجه سعدالدین شیرازی مشهور بسه (شاه نوازخان) وزیر دکن هندوستان، تعمیر بلکه تجدید عمارتش کرد - در سال هزار و صد و هشتاد و اند،

۱- برای تفصیل بیشتر رجوع شود بکتاب «تاریخچه مسجد جامع عتیق شیراز»

تالیف علی نقی بهروزی.

صادق خان برادر کریمخان زند، تجدید عمارتش کرد - در سال هزار و دو بیست و شصت و نود و اند، از صدمه زلزله خراب گشت و حاجی میرزا علی اکبر قوام الملک شیرازی، از سال ۱۲۷۱ تا سال ۱۲۷۳ هجری قمری تجدید عمارتش کرد...

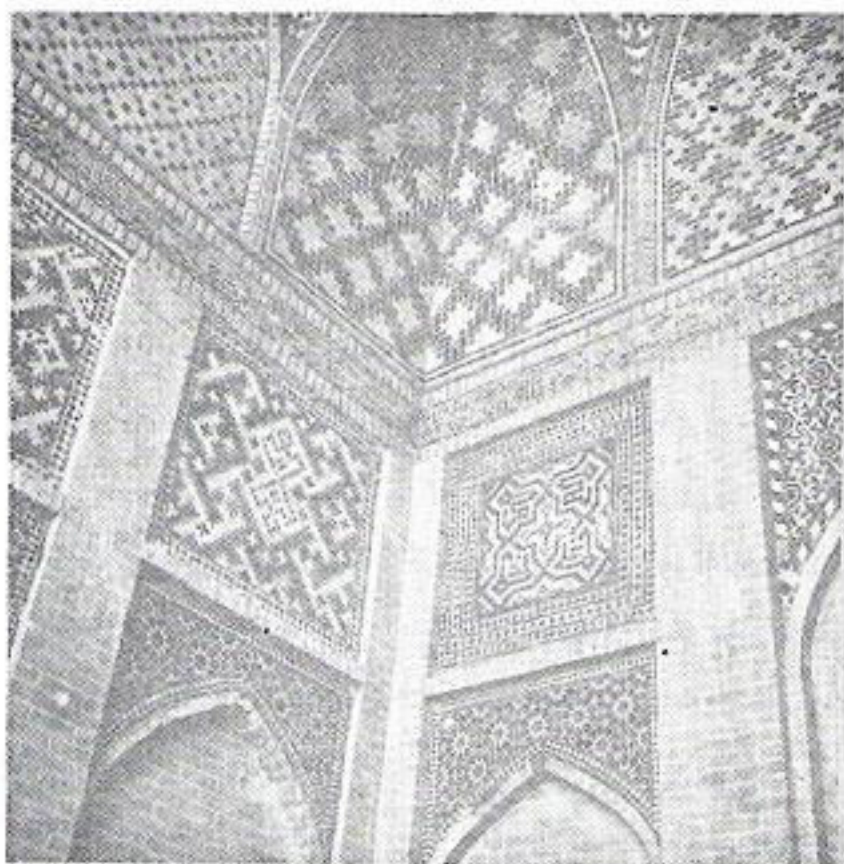
علاوه بر این تعمیرات، در سال ۱۳۵۰ هجری قمری نیز مرحوم حاجی محمد باقر تاجر بهبهانی، بمباشرت مرحوم علی اصطهباناتی، مشهور به (معین الشریعه) و مشغول به (فقیر) در آن تعمیراتی نمود که ماده تاریخ آن تعمیرات اکنون باقی است

طاقنمای جنوبی مسجد نو

و بعداً ذکر میشود - اداره باستانشناسی فارس هم در سالهای اخیر، تعمیراتی در آن نموده که هنوز ادامه دارد.

وضع فعلی مسجد - مسجد نوافلا در کنار فلکه ای که در خیابان احمدی و در مقابل حرم شاهچراغ واقع است، قرار دارد .
 صحن مسجد خیلی وسیع است - بطول تقریبی ۱۷۰ و بعرض ۹۰ متر میباشد -
 وسط صحن مسجد حوض مربع بزرگی است و اطراف جدولیکه میان مسجد واقع است

نمونه کاشیکاریهای مسجد نو

و سابقاً آب جاری از آن میگذشته، درختهای کهن چنار و افسرای چندی روئیده است.
 ساختمانهای مسجد نو بشرح زیر میباشد:
 سمت شمالی - در وسط این جبهه طاق بزرگی است که اخیراً از طرف اداره باستانشناسی فارس تعمیر شده است - در پیشانی این طاق مقداری کاشی معرق بسکار

رفته و دوطرف آن رواق باریکی است که جلو عرست آن ۱۲ طاقنمای آجری ساخته شده است - در پیشانی آن قسمتی که قدیمی است مقداری کاشی معرق دارد ولی قسمت دیگر که جدید است از کاشیکاری عاری میباشد - پشت این طاق یکی از درهای مسجد است - بیرون مسجد، در جلو این در، محوطه ایست که حریم مسجد بوده و سابقاً اطراف آن کاشی کاری بوده و هنوز مقداری از کاشیهای رنگین آن که مرکب است از ترنجبائی که وسط آنها گل و بته، بطرز زیبایی نقش شده، باقی است - بالای این محوطه کتیبه ای بوده که اکنون بسیاری از آن ریخته، اما در وسط آن، نام (ناصرالدین شاه قاجار) دیده میشود و معلوم میگردد که این کاشی کاری در زمان سلطنت این پادشاه، صورت گرفته است .

سخت شرقی - در این جنبه طاق وسیع و مرتفعی است که سقف و بسند آن بوسیله کاشیهای معرق، که قسمتی از آن ریخته است، تزئین یافته و ازاره آن تا یکمتر با سنگ گندمک، پوشیده شده است - در کمرکش این طاق، کتیبه ایست از آیات قرآنی، بخط ثلث که روی زمینه آبی، نوشته شده - طرفین این طاق چند حجره ساخته شده است - در کنار این طاق، در دیگر مسجد است که بفلکه جلو شاهچراغ باز میشود و سردر آن جدید است و تزئیناتی ندارد - این شعر که نماینده آخرین تعمیرات مسجد است، در دو جرز طرفین در، روی کاشی نوشته شده است :

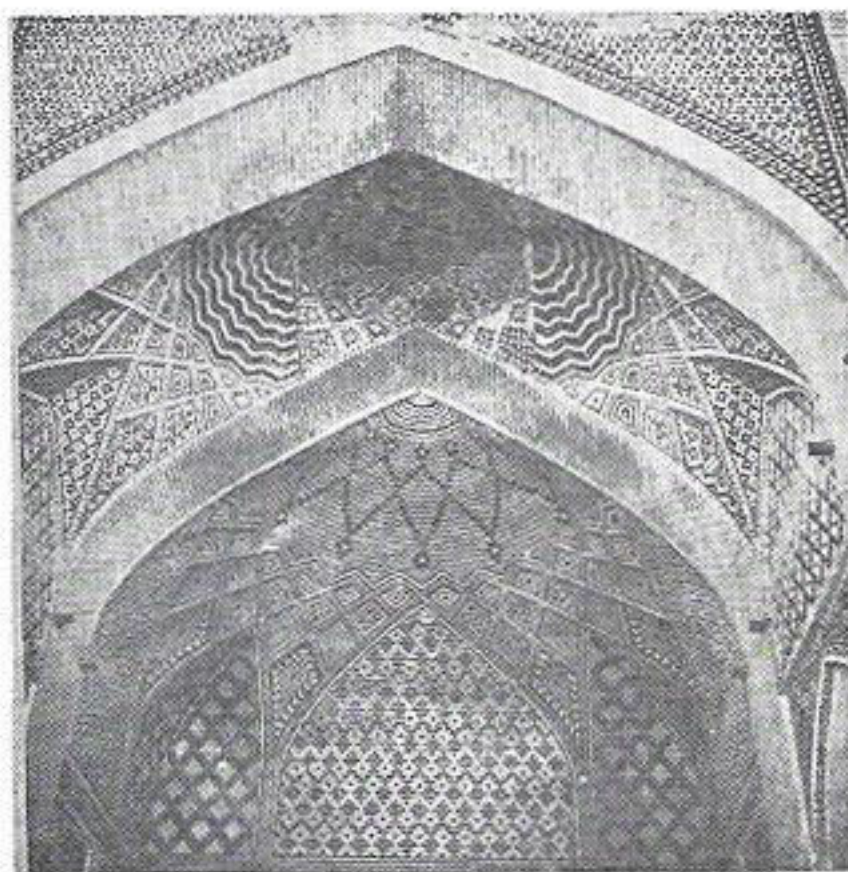
از حاج معظم که مسمی است بباقر شد بارگه مسجد نو، مسجد نوساز
بنوشت فقیر از پسی تاریخ بدین در شد بارگه مسجد نو، قبله شیراز

(۱۳۵۰)

سخت غربی - در وسط این جنبه، طاقی است مرتفع - در پیشانی و سقف آن مختصر کاشی کاری معرق دارد - در کمرکش داخل طاق، کتیبه ایست از آیات قرآنی بخط ثلث و در پایان آن تاریخ ۱۲۷۵ قید شده است - طرفین طاق رواقی است باریک

که جلو آنها، طاقنماهای آجری زده شده - در زاویه جنوب غربی این سمت، یکی دیگر از درهای مسجد قرار دارد .

سمت جنوبی - در وسط این سمت، طاق بزرگ و وسیع و مرتفعی است که در پیشانی و در زبرطاق آن مقداری کاشی کاری معرق دارد و در کمرکش داخل طاق کتیبه‌ایست از آیات قرآنی بخط ثلث - طرفین این طاق بزرگ، دو طاق نسبتاً کوچکتر ساخته شده که بالای آندو، دو غرفه است و دو طرف آنها، رواق باریکی است

نستی از کاشیکاری در مسجد نو

که جلو آنها طاقنمای ضربی آجری زده شده و در پیشانی آنها مقداری کاشی کاری معرق دیده میشود - در این جبهه دو در است که طاق آنها نسبت به طاقهای دیگر بلندتر میباشد -

یکی از این دودر، بباغچه سابق باز میشده و دیگری بحیاط منجلاب میرود.

روی درجزز طرفین دریکه بباغچه میرود، این شعر عربی را روی کاشی با خط

ثلث بسیار عالی نوشته‌اند.

ناد علیا مظهر العجايب تجده عوناً لك فی النوايب

كل هم و غم سینجلی بولايتك يا علی يا علی

پشت طاق مرتفع وسط، دوشهبستان مسجد واقع است - یکی شبستان بزرگ و وسیعی است که تاربتك و سقف آن کوتاه است و بوسیله ۲۴ ستون سنگی ساده (۴در۶) که قریب ۲/۵ متر ارتفاع دارد، نگهداری میشود - این شبستان و محراب آن ساده است و کاشیکاری ندارد و گویا بعد از اتابکان ساخته شده است.

دیگری شبستانی است از دوره اتابکان که در مشرق شبستان اولی واقع است و ستونها و طاقهای آن از سنگ و گچ ساخته شده است و در ورودی بآن در دالانی است که به حیاط منجلاب میروند.

پشت این جبهه و طرفین شبستان بزرگ مسجد، دو حیاط بوده است - یکی در طرف غربی آن که آنرا (باغچه) مینامیده‌اند و اکنون در آن دبستانی ساخته شده است - حیاط دیگری که در مشرق شبستان است، منجلاب مسجد است و فعلاً بهمان وضع سابق باقی است. (۱)

(۱) داستان - محل این مسجد در زمان سلطنت (سعد بن زنگی) که از پادشاهان اتابکان فارس بوده قصر سلطنتی بوده است و بهمین جهت است که شیخ اجل سعدی فرموده است:

تا نشنوی زم مسجد آدینه بانگ صبح

بیا از در (سرای اتابك) خریسوکوس

پادشاه را فرزندی بوده است بنام (ابوبکر) که ولیعهد بوده و اتابك اورا بسیار بغیبه در پاورقی صحنه بعد

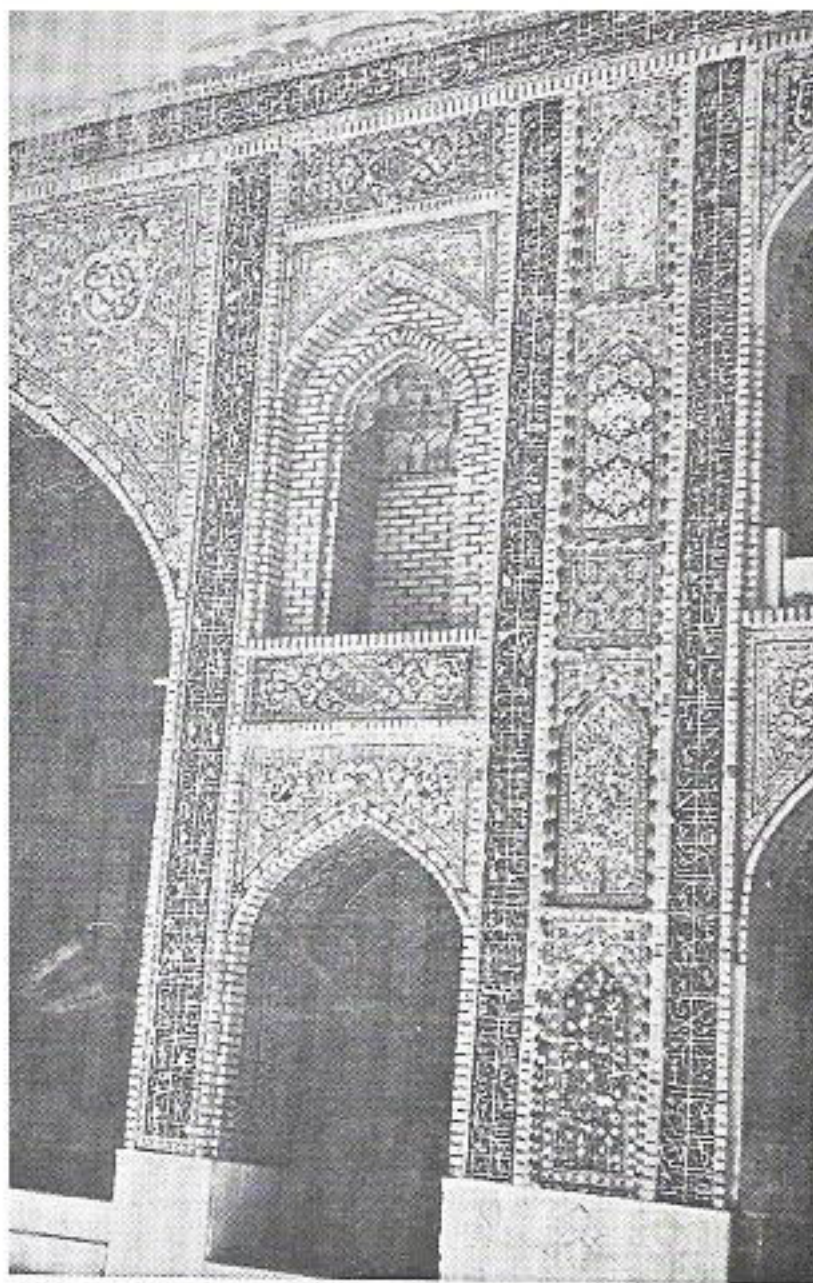
۳ = مسجد مشیر

مسجد مشیر که در محله (سنگ سیاه) واقع است، یکی از مساجد خوب و تمیز شیراز است که ساختمان آن از سال ۱۲۶۵ شروع و قریب ده سال طول کشیده است. مرحوم حاج میرزا حسن قسائی در کتاب (فارسی نامه ناصری) راجع باین مسجد نوشته است که:

(... از بناهای جناب جلالتمآب حاجی میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک وزیر مملکت فارس است - از سال ۱۲۶۵ تا سال ۱۲۷۴ با تمام رسانید - بعد از مسجد

بقیه از پاورقی صفحه قبل
دوست میداشته است - اتفاقاً روزی ولیعهد بیمار میشود - هرچه اطباء کوشش میکنند از معالجه او عاجز میگردند و روز بروز حالت بیمار بدتر میشود تا شبی که همه از او قطع امید کرده بودند انابک پهلای پشت بام میروید و لباس پادشاهی را از خود دور میکند و بدرگاه ایزد متعال از ته دل مینالد و با کمال عجز و انکسار برخاک افتاده و از طبیب طبیبان شفای فرزندش را میخواهد و از صمیم قلب نذر میکند که اگر خداوند بزرگ فرزندش را شفا دهد او قصر سلطنتی خود را بمسجد و خانه خدا تبدیل کند.
انابک پس از مدتها راز و نیاز پائین میآید و با طاق خودش که در کنار اطاق بیمار بوده میروید و میخواهد ولی هنوز مدتی از خواب او نگذشته بود که یکی از گماشتگان پشت درآمده انابک را بیدار میکند و با او مژده میدهد که ولیعهد عرق کرده است.
بامدادان که اطباء و دزباریان بقصد شرکت در تشییع جنازه ولیعهد وارد قصر میشوند با نهایت تعجب مشاهده میکنند که ولیعهد در رختخواب سالم نشسته و غذا میخورد.

از فردا بدستور انابک قصر تخلیه میشود و تبدیل به مسجد میگردد و چون مسجد جمعه که پیش از آن ساخته شده بود موسوم به «جامع عشیق» بسود این مسجد و جامع جدید با «مسجد نو» نامیده میشود.

قسمتی از کاشیکاری نفیس مسجد مشیر

جامع وکیل، برحسب استحکام و ترتیب و دریاچه (حوض) و ستونهای سنگی و شبستان و سنگ ازاره، مانندش مسجدی در شیراز نیست و علاوه بر عمارات مسجد، چندین حجره، فوقانی، در آن ساخته و مسکن طلاب دینیہ قرار داده است - مرحوم حاجی - اسدالله خان شیرازی در تاریخ بنای این مسجد فرموده است:

در فارس ابوالحسن مشیرالملک است

در بحر سیادت و سعادت فلک است

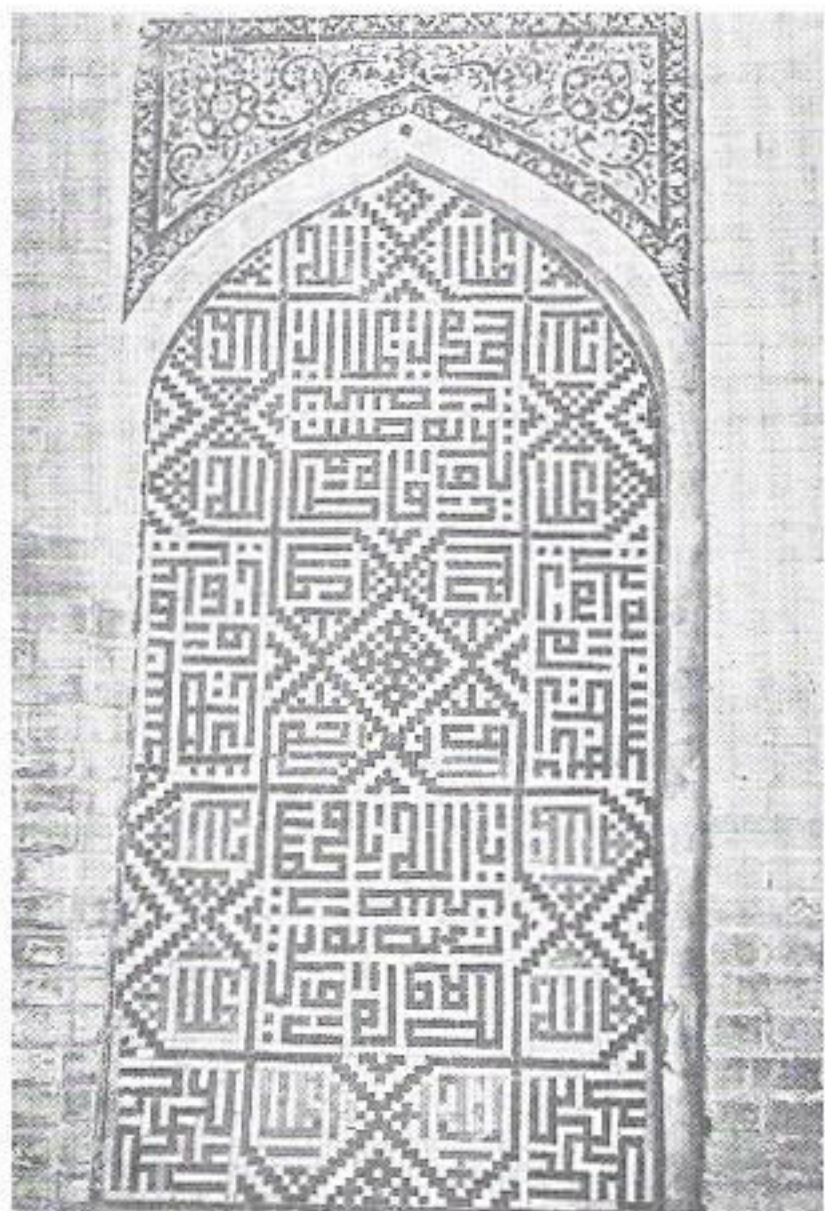
تاریخ بنای مسجدش گفت خرد

آبادی مسجد از مشیرالملک است

(۱۲۶۵)

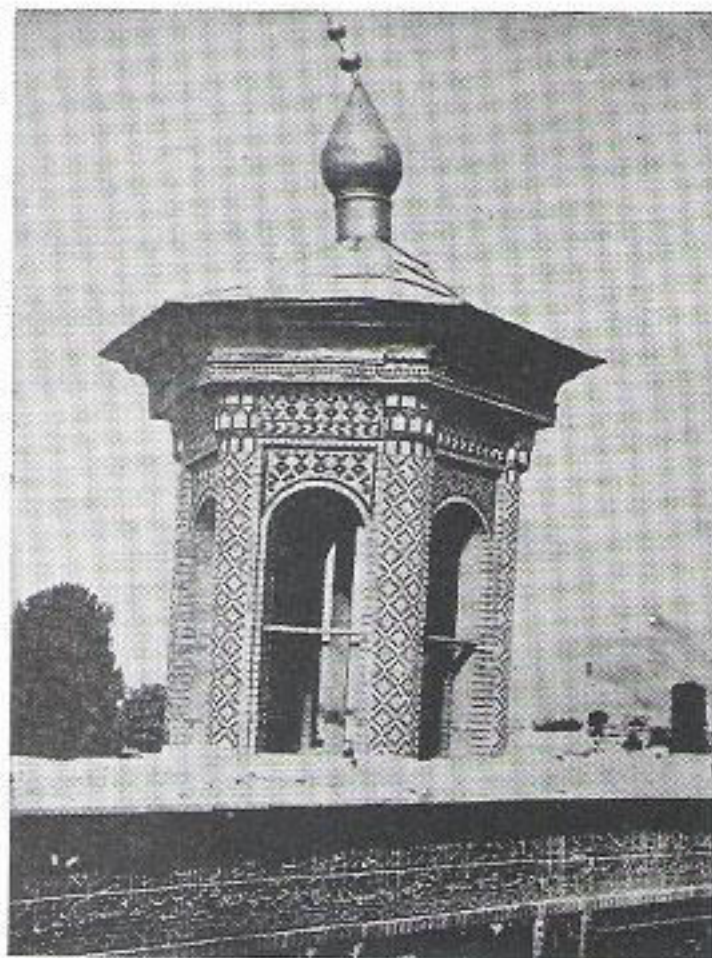
در طرف شمال مسجد (سمت رو بقبله) شبستان کوچکی است که دیوارها و سقف آن از کاشیهای رنگین پوشیده شده و سقف و دو زاویه شمالی آن بطرز جالبی، با کاشیهای زیبا مقرنس کاری شده است - در پیشانی این شبستان، طاقنمای مرتفعی است که آیات قرآنی، با خطوط درشت ثلث عالی، روی کاشی نوشته شده و تاریخ ۱۲۷۰ دارد - بر فراز این شبستان، دو گلدسته کاشیکاری شده، ساخته شده است - در پشت این شبستان، شبستان دیگری است که آنرا (مقصوره) گویند و متروکه است - سقف این شبستان بوسیله چهار ستون سنگی نگهداری میشود - و محرابی کاشیکاری دارد و در کنار آن گاوچاهی عمیق و بی نظیر حفر شده که مملو از آب است تا شبستان را در موقع تابستان خنک سازد.

در طرف مشرق (سمت پشت بآفتاب) طاقنمایی رفیع دارد که در پیشانی آن کاشیکاری شده و در زیر طاق با کاشی مقرنس کاری شده است - بالای طاق کتیبه است از آیات قرآنی که با خط ثلث بر روی کاشی نوشته شده است - در پشت این طاقنما دالان و در بزرگ مسجد است که در بازارچه ارمنیها باز میشود.

کاشیکاری معرق در مسجد مشیر - در دو قسمت بالا و پائین اسامی پنج تن نوشته شده است

در طرف مغرب (سمت رو بافتاب) طاق مرتفعی نظیر وقرینه طاق سمت مشرق، ساخته شده که پشت آن شبستان بزرگ مسجد بنا گردیده است - سقف این شبستان

یکی از گلسته‌های مسجد مشهور که در اطراف آن مقرنس کاری و کاشیکاری زیبایی بکار برفته است
 بوسیله ده ستون سنگی که روی آنها خطوط مارپیچی حجاری شده نگهداری میشود و
 محراب آن کاشیکاری است - در محراب، روی سنگ مرمری سوره توحید با خط
 نسخ خوب نوشته شده و در زیر آن این عبارت را نوشته‌اند:
 (حسب الفرمایش جناب مشیر الملک مملکت فارس - کتبه العبد الجانی علی -
 عسکر الارسنجانی ۱۲۸۹) - در زیر طاقنمای ورودی باین شبستان، شعر زیر را با خط

نستعلیق، روی کاشی نوشته شده است:

در فارس ابوالحسن مشیرالملک است

در بحر سیادت و سعادت فلک است

تاریخ بنای مسجدش گفت خرد

آبادی مسجد از مشیرالملک است

در وسط مسجد حوضی بطول ۲۵ و بعرض ۱۰ متر ساخته شده که لبه آن تا کف

حوض از سنگهای یکپارچه میباشد و سابقاً از آب جاری (آب خیرات) پر میشده است.

روی سنگهای ازاره آن حجاریهای زیبایی احداث شده است.

۴- مسجد نصیرالملک

در وسط شهر آنجائیکه به (گودهربان) موسوم است از خیابان لطفعلیخانزند،

خیابان کوتاهی احداث شده است که بمسجدی منتهی میشود که آنرا (مسجد -

نصیرالملک) نامند.

مرحوم میرزا ابوالقاسم خان ملقب به نصیرالملک از بزرگان و اعیان شیراز

بوده است که بانی این مسجد زیبا و مهم میباشد.

این مسجد امروزه زیباترین مساجد شیراز است و با اینکه وسعت زیادی ندارد

ولی از لحاظ معماری و مخصوصاً کاشیکاری و مقرنس کاری بی نظیر است. کاشیکاریها و

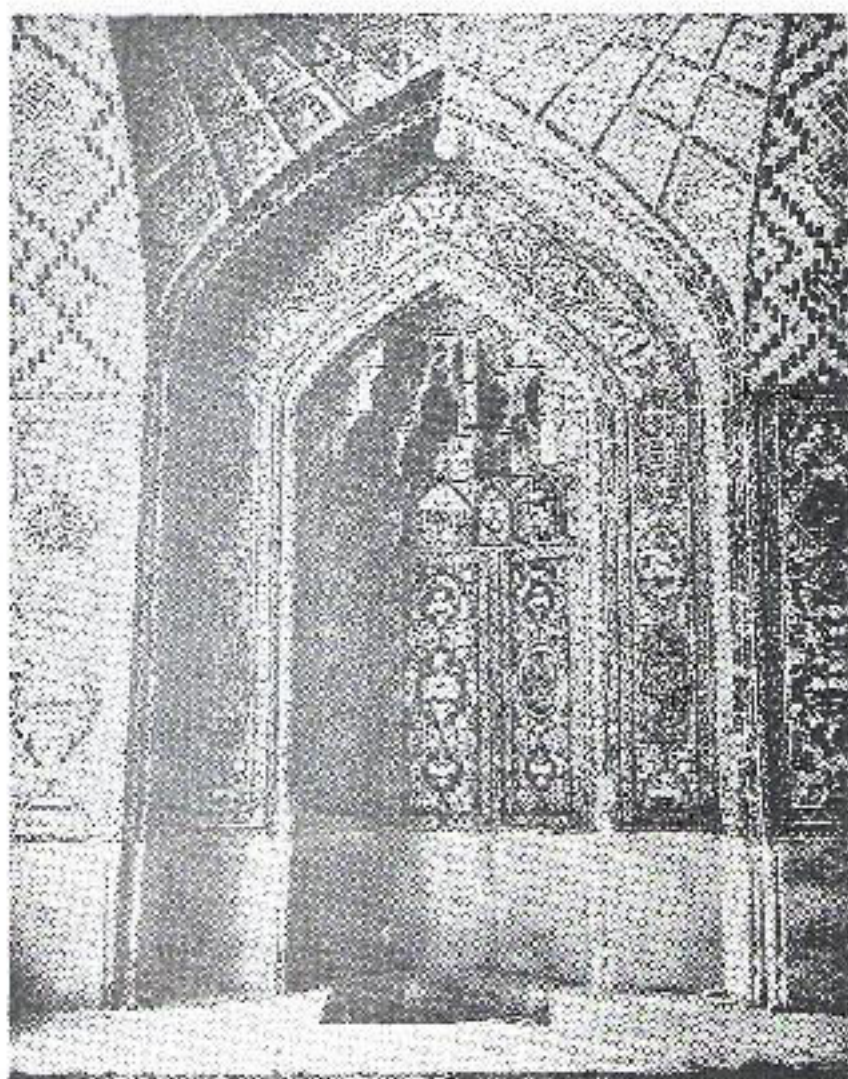
مقرنس کاریهای این مسجد شاهکار صنعت و هنر است. تمام بدنه و سقف شبستانها و

پیشانی طاقها و طاقنماها از کاشیهای زیبا پوشیده شده که روی آنها گل و بته و خطوط

اسلمی نقش شده و یا آیات قرآنی و ادعیه و شعارهای اسلامی با خط ثلث عالی روی

آنها نوشته شده است.

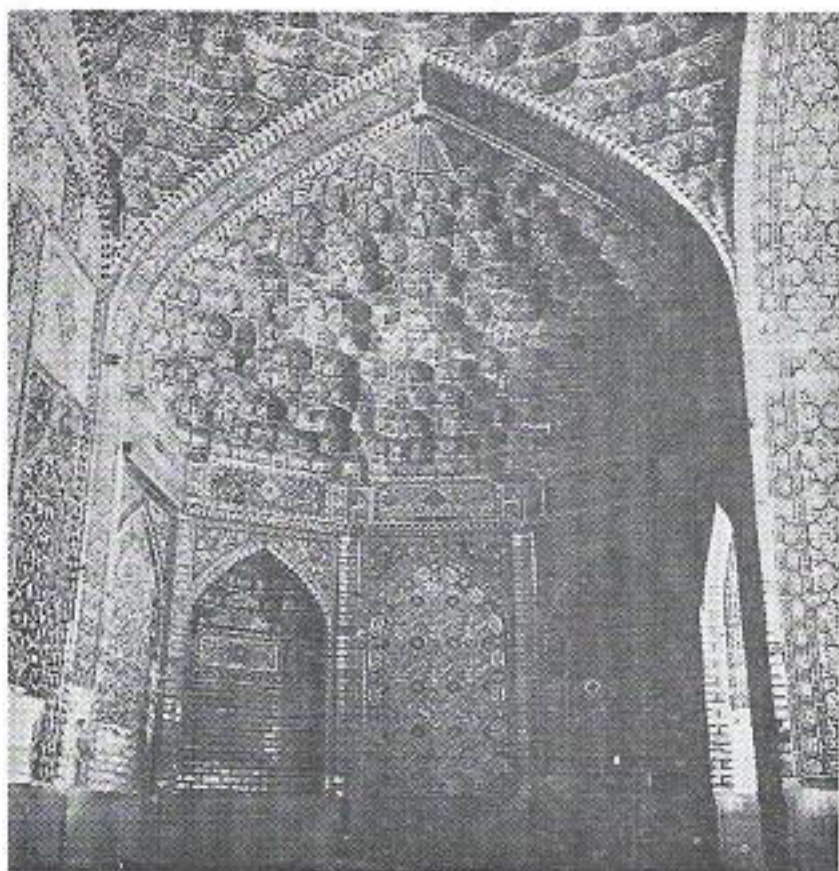
طاقنمای رو بقبله آن که ضمناً يك شهبان کوچک است تماماً از بدنه و مقفله
وستونها پاکاشی‌های عالی تزئین گردیده و در سقف آن مقرنس کاری بینظیری از کاشی
دارد و نور طاق عم کشیده‌ای با خط ثلث عالی و قلم درشت نوشته‌اند.

محراب زیبای مسجد نصیرالملک

طاقنمای پشت بقبله هم نظیر طاقنمای رو بقبله است ولی عمقی ندارد و بالای

آن دوگلدسته در طرفین طاقنما ساخته شده است.
 در مشرق و مغرب صحن مسجد هشت طاقنما دارد که در پیشانی آنها
 کاشیکاری شده و کتیبه دارد.

نمونه کاشیکاری و مقرنس کاری مسجد نصیر الملک

در مشرق و مغرب آن دوشیستان است ولی شیستان غربی آن مهم است. این
 شیستان دارای دوازده ستون سنگی یکپارچه با خط مارپیچی میباشد و در سقف و بدنه
 آن کاشیکاریهای ظریف و رنگین و عالی است مخصوصاً محراب آن از این لحاظ بینظیر
 و شاهکار صنعت و هنر است. در طرفین طاقنمای رو بقبله، چند گوشواره ساخته شده است.
 سردرب مسجد و درب ورودی آنهم قابل توجه است - این کتیبه در دالان

مسجد بر روی کاشی نوشته شده است:

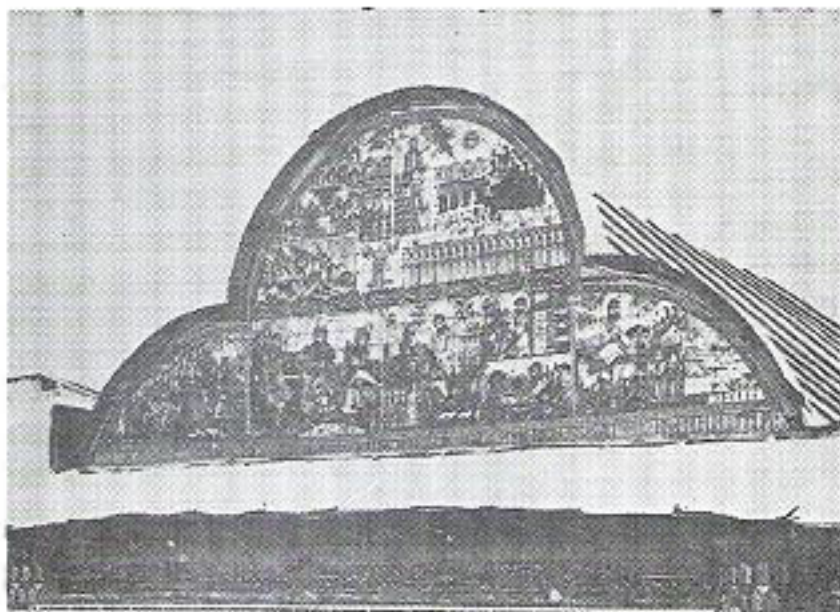
(غرض نقشی است کز ما باز مانند
مگر صاحب‌دلی روزی برحمت
که هستی را نمیبینم بقائسی
کند در حق استادان دعائی

بنای مسجد در سنه ۱۲۹۳ و اتمام آن در سنه ۱۳۰۵ هجری - محمد حسن معمار -
محمد رضا کاشی پز شیرازی)

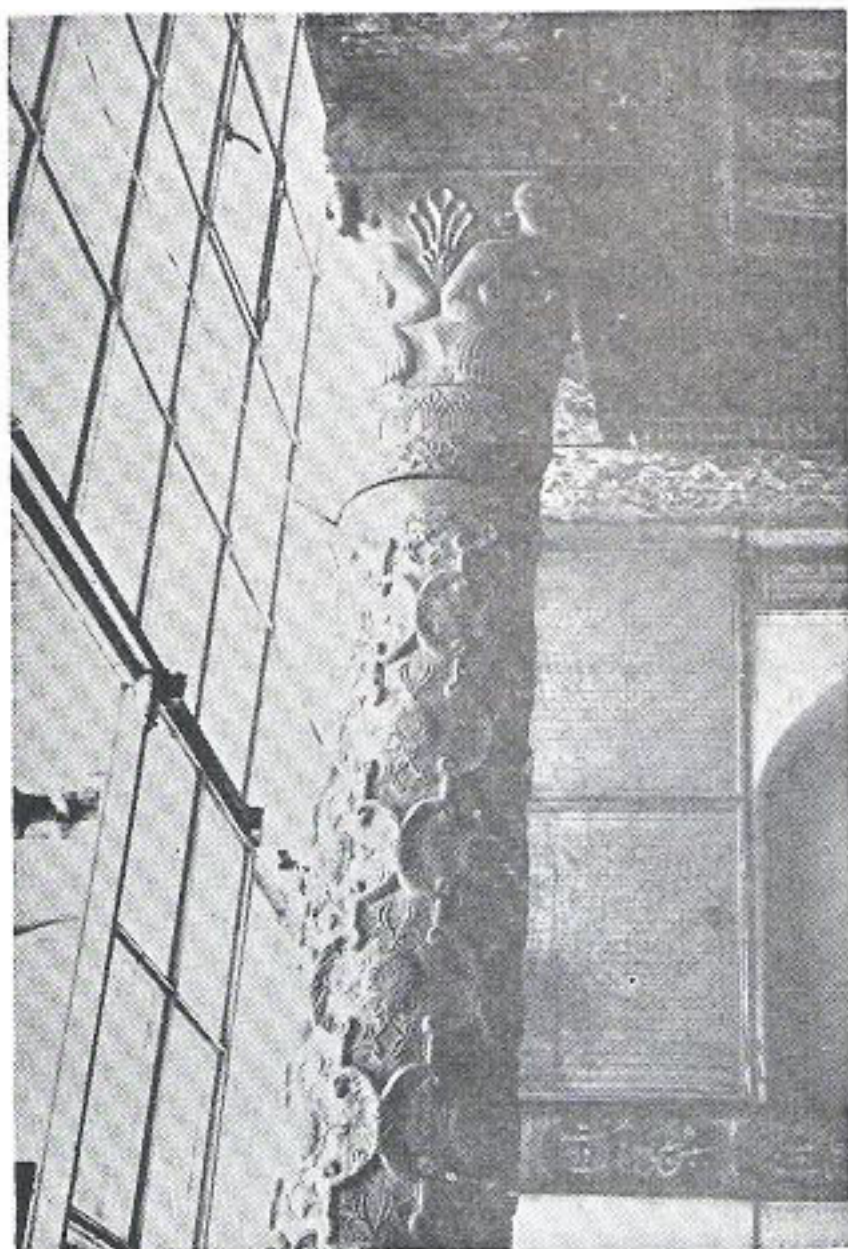
خانه شادروان نصیرالملک هم که در کنار مسجد قرار دارد و از لحاظ کاشیکاری بسیار نفیس است بوسیله دفتر علیاحضرت شهبانوی ابران خریداری و به اداره کل فرهنگ و هنر تحویل گردید تا پس از تعمیرات لازم بصورت موزه‌ای درآید.

۵- حسینیه مشیر

در محله (سرباغ) نزدیک بخیابان «قائمی» حسینیه‌ای واقع است که بانی آن

کاشیکاری زیبای حسینیه مشیر که در آن صحنه‌هایی از وقایع کربلا مجسم شده است

یکی از ستونهای بی نظیر تالار حسینیه مشیر

مرحوم میرزا ابوالحسن مشیرالملک شیرازی است و سابقاً وسعت زیادی داشته است ولی بتدریج خراب شده و در قسمتی از آن اطاقهایی برای دبیرستان سلطانی ساخته اند و قسمتی از آنها هم جزء منازل اطراف شده است.

فعلاً تالار وسیعی رو بقبله دارد که در داخل آن کتیبه‌هایی بخط نستعلیق و نسخ بر روی کاشی یا کاغذ نوشته اند و سقف آن نقاشی بوده - در کهای آن قدیمی و ریزه کاریهایی دارد. در جلو این تالار دو ستون سنگی مرتفع نصب است که روی آنها گل و بته و در بالا آن چهار نفر حجاری شده و این نوع ستون سنگی در شیراز و در نوع خود بی نظیر است. در پیشانی تالار، در بالا چند صحنه از وقایع کربلا و روز قیامت بر روی کاشی با رنگهای مختلف مجسم شده است.

در زیر آن بر روی دیوار اشعاری بفارسی بخط نستعلیق و دوازده امام بشعر عربی با خط نسخ بر روی کاشی نوشته شده است. در مشرق حسینیه شبستانی است که مقداری کاشیکاری و خطوط دارد و در کهای آنها هم قدیمی است.

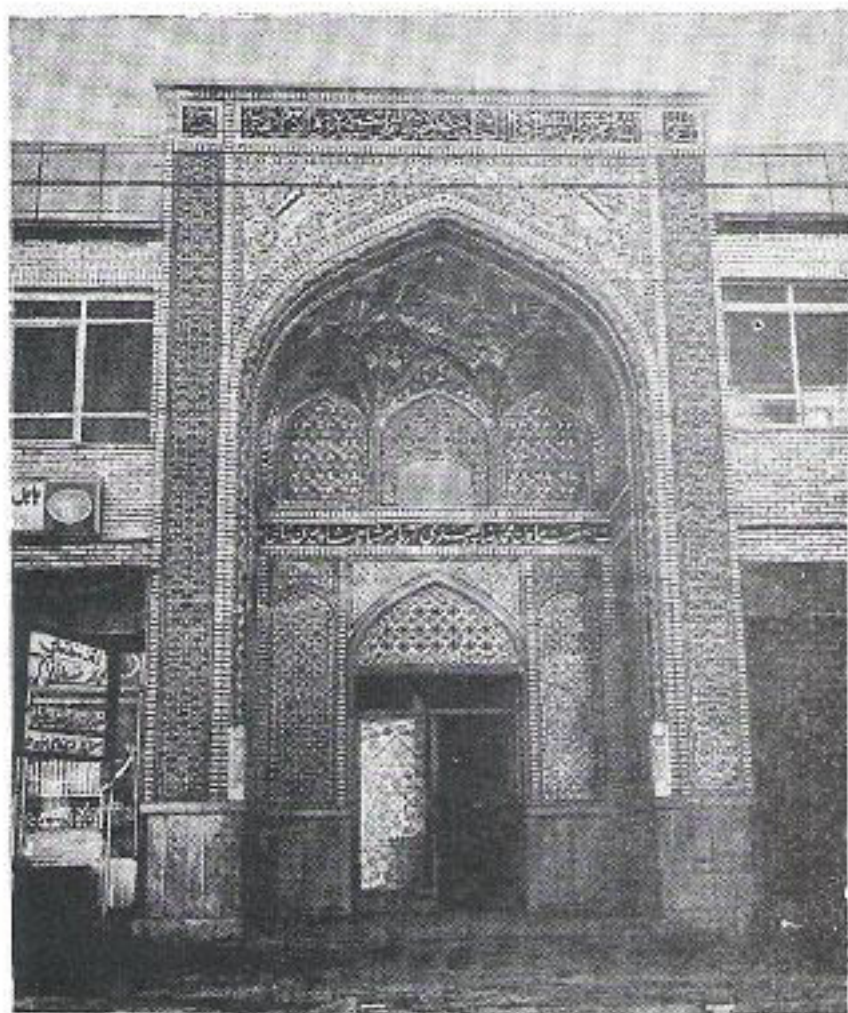
۶- حسینیه قوام

این حسینیه که از مستحدثات خانواده قوام الملک است سابقاً رونقی داشته است - اما در سالهای اخیر رو بوبرانی نهاده بود از اینرو متولی موقوفه آن بتممیر و مرمت آن اقدام کرد .

سردر حسینیه نوسازی شده و با کاشیهای مختلف مزین گشته است - در بالای در ورودی این کتیبه بخط نستعلیق روی کاشی نوشته شده است:

« در عصر فرخنده سلطنت پرمیمت اعلیحضرت همایون محمد رضا پهلوی
آریاهور شاهنشاه ایران انجام پذیرفت»

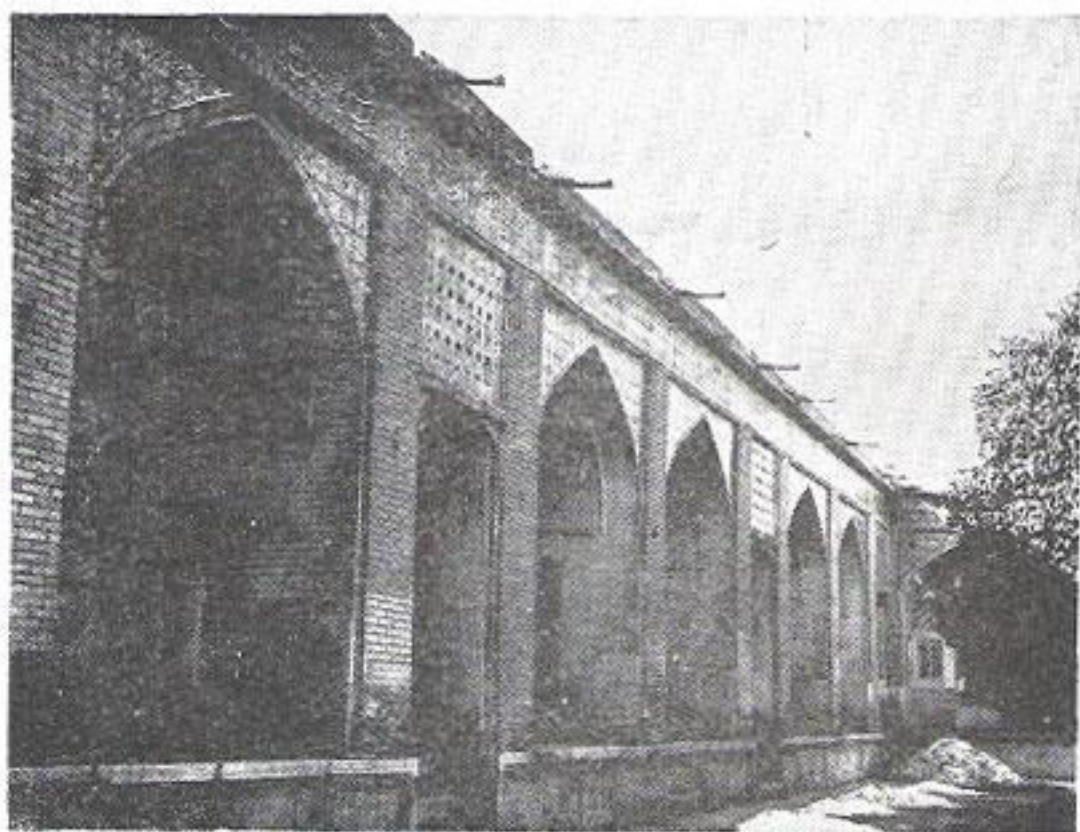
دالان باریک و دراز آن مقداری کاشیکاری معرق دارد در شمال حسینیه طاقنمائی است که سقف و پیشانی و جرزهای آن کاشیکاری شده - داخل طاقنما و بیرون آن ۷ مجلس گل و بته و دواسپره با کاشیهای الوان زیبا دارد.

سردر حسینیه قوام

در مشرق و مغرب حسینیه هر طرفی ۶ حجره است و چهار راهرو - دور تا دور حسینیه، زیر رخ بامها اشعار مذهبی و مرثیاتی با خط نستعلیق بر روی کاشی نوشته شده - لچکیهای اطراف همه با کاشیهاییکه خطوط اصلیمی دارند مزین است .

در سمت جنوب حیاط، حوض بزرگی بآب سنگی ساخته شده است. سمت جنوب تالاری است که جلو آن دو ستون سنگی بلند ساده قرار دارد، ازاره‌های آن کاشی است. درطاقچه‌های آن گچ بری و مقرنس کاری است. تالار دو طبقه دارد و در طبقه بالایی شاه‌نشین‌هایی ساخته‌اند و دورتادور تالار اشعار مرثیه نوشته و گچ بری کرده‌اند.

جبهه شرقی حسینیه قوام

درهای آن با ریزه کاریهای نجاری و شیشه‌های ریز بطور استادانه ساخته شده که شاهکار هنر است. طرفین تالار دو راهرو و دو اطاق و در بالا دو گوشواره دارد.

۷- مساجد و معابد دیگر

علاوه بر مساجد فوق، مساجد و معابد دیگری هم در شیراز وجود دارد که معروفترین آنها عبارتند از:

- ۱- مسجد آقا باباخان در محله درب شاهزاده
- ۲- مسجد قوام در محله بالا کفند
- ۳- مسجد آقا احمد در کنار خیابان لطفعلیخان زند
- ۴- مسجد سهراب بیگ در کنار خیابان لطفعلیخان زند
- ۵- مسجد سپهسالار در فلکه شهرداری
- ۶- مسجد گنج در محله اسحاق بیگ
- ۷- حسینیه کردها در محله سردزک
- ۸- مسجد حاج علی در محله گود عربان
- ۹- مسجد مولا در محله درب شاهزاده
- ۱۰- مسجد بغدادی در محله سردزک
- ۱۱- مسجد حاج غنی در محله درب شاهزاده
- ۱۲- آقا قاسم در محله سردزک
- ۱۳- حاج میرزا عادی در محله سرباغ
- ۱۴- علمدار در محله لب آب
- ۱۵- آتشی‌ها در محله لب آب
- ۱۶- سیاوشان در محله سنگ سیاه
- ۱۷- طبالیان در کنار مسجد عتیق
- ۱۸- شکرالله خان در کنار خیابان ناصر خسرو
- ۱۹- حاج میرزا کریم در محله اسحاق بیگ

مساجد جدید **البناء** = در ظرف بیست سال اخیر در خیابانهای جدید الاحداث و محلاتی که در خارج از شهر بوجود آمده مساجد و معابد چندی ساخته شده که کم و بیش قابل توجه اند - معروفترین آنها عبارتند از:

- ۱- مسجد خیرات در خیابان خیام
- ۲- امام حسین در خیابان باغشاه
- ۳- عظیمی در خیابان مشیر
- ۴- ایرانی در خیابان شوریده
- ۵- ولی عصر در خیابان دارپوش
- ۶- کشتکاران در خیابان فخرآباد
- ۷- صاحب الزمان در بلوار محمد رضا شاه پهلوی
- ۸- دارالتبلیغ تشیع در خیابان سعدی
- ۹- بیت العباس در خیابان احمدی
- ۱۰- مسجد امتیاز در خیابان مشیر

۸- خانقاه احمدی

مرحوم آقا میرزا احمد ملقب به «وحید الاولیاء» عسارف مشهور و پیشوای دراویش سلسله ذهبی در مهرماه ۱۳۳۴ شمسی در منزل شخصی که در محله سرباغ بود برحمت ایزدی پیوست و در همانجا مدفون گشت - بعد از آن چهارده خانه اطراف آنرا خریداری و به آن ملحق ساخته و آنرا بشکل يك خانقاه وسیع و باشکوهی در آورده اند. این خانقاه دارای تالار وسیع و بلند است که گنچ بریها و کاشیکاریهای زیبایی دارد که آنرا نمازخانه نامند. در وسط تالار قبر مرحوم وحید الاولیاء قدس سره قرار

دارد و سنگ مرمری عالی روی آن انداخته اند که از لحاظ خط و حجاری گل و پند شاهکار صنعت و هنر حجاری است - در شاه نشین همین تالار قبر مرحوم حاج حب حیدر، جانشین مرحوم آقا میرزا احمد واقع است.

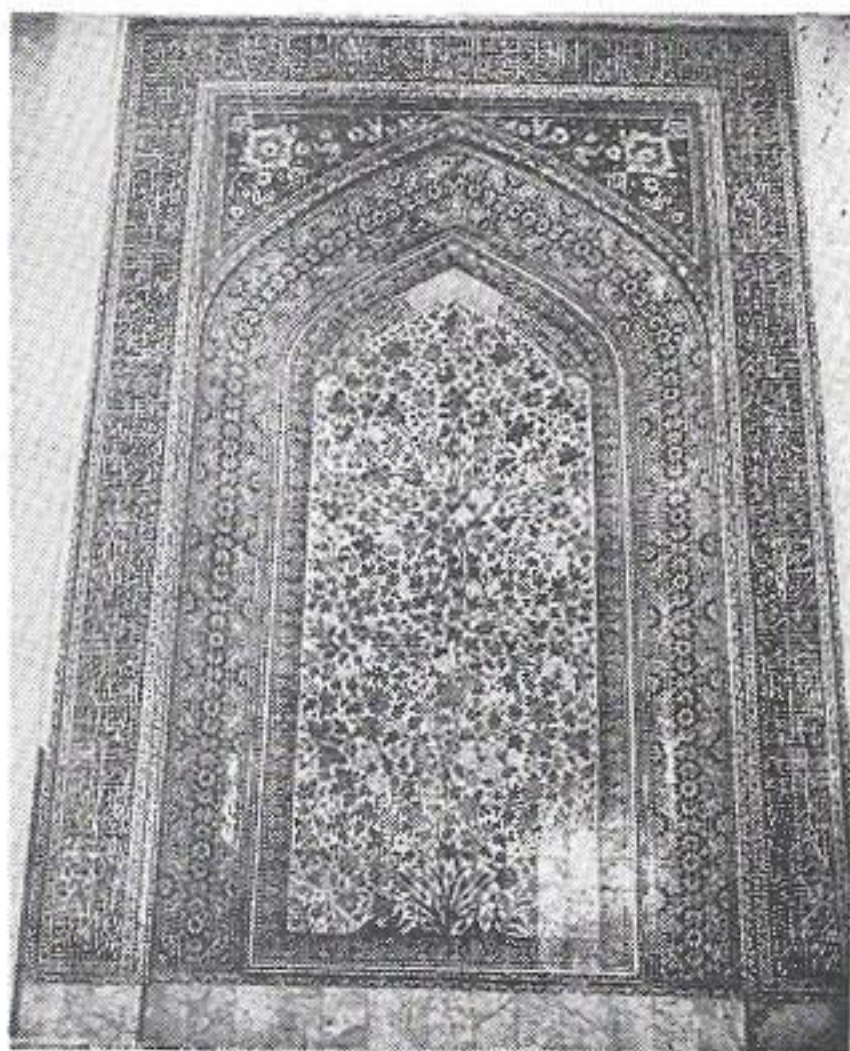
در اطراف دیوار تالار وسطی و هم چنین شاه نشینی که قبر مرحوم حاج حب حیدر

تالار نمازخانه خانقاه احمدی - سنگ مزار مرحوم وحید الاولیاء در وسط دیده میشود

در آن است کاشیکاریهای بسیار زیبا و عالی نصب شده و مخصوصاً خطوط وثلث و نسخ

و نستعلیق، که روی کاشی و با فلز نوشته شده و باروی دیوار گچ بری گردیده و همچنین کاشی‌هایی که خطوط اسلیمی و گل‌وینته برجسته روی آنها نقش شده است بسیار زیبا و شاهکار صنعت و هنر است و از میان آنها کتیبه‌ای که با خط نستعلیق نوشته شده و روی

کاشیکاری و خطوط زیبای محراب خانقاه احمدی

آنها آب طلا داده و اطراف آنها میناکاری کرده‌اند از همه مهمتر است. علاوه بر این تالار، سردر مرتفعی برای آن ساخته شده که در کنار آن درمانگاهی ساخته‌اند و همه روزه بیماران را مجانی معاینه و با گرفتن مختصر و جیبی به آنها دوام میدهند.

در سمت غربی حیاط خانقاه، اخیراً کتابخانه مجللی ساخته شده که علاوه بر جایگاه کتب و اطاق دفتر و غیره سالن باشکوهی نیز دارد.

اطراف این سالن درها و دریچه‌ها و درکهای قدیمی با شیشه‌های الوان بسیار زیبا نصب شده که شاهکار هنر و صنعت است.

قرار است در قسمت دیگر خانقاه موزه‌ای نیز ساخته گردد.

۹. معابد اقلیت‌های مذهبی

در شیراز مسیحیان و زردشتی‌ها و یهودیها هم معابدی دارند که مهم‌ترین آنها عبارتند از :

۱- کلیسای آرامنه - این کلیسا در محله سرباغ واقع شده و در سال ۱۶۶۲ میلادی در زمان سلطنت شاه عباس دوم ساخته شده است و از نظر سبک بنا و تزئینات طساقچه و رفها و گچ بریها از نمونه‌های ساختمان دوره صفویه است. دیوارها و پله‌ها و کف اپوانها آجری است.

نمازخانه کلیسا دارای سه در ورودی و خروجی است - انتهای شرقی نمازخانه که محراب اصلی است يك شاه‌نشین و در طرفین آن نیز قریب به شاه‌نشین شرقی دو شاه‌نشین دیگر تعبیه شده که مجموعاً بصورت صلیب درآمده است.

سقف کلیسا از چوب است و روی آن بسا رنگ و روغن نقاشیهای زیبایی بسبک دوره صفویه دارد و هنوز زیبایی خود را حفظ کرده است.

در زیر سقف يك ردیف «رف» تعبیه شده که بصورت طاقچه‌هایی درآمده . در این طاقچه‌ها گچ بریها و مقرنس‌های ساده‌ای دیده میشود. در ازاره کلیسا سنگهای سرخ فام حجاری شده، نصب گردیده .

درهای کلیسا قدیمی است - در این کلیسا سنگ قبرهای شخصیت‌های مسیحی مدفون در کلیسا دیده میشود .

تعدادی تابلوهای نقاشی در محراب کلیسا وجود دارد که از همه زیباتر تابلوی است که حضرت مسیح را در میان حواریون نشان میدهد و در شاه‌نشین شرقی نصب است .
۲- کلیسای شمعون شیور - این کلیسا که در خیابان خیام واقع است تالار وسیع زیبایی دارد که سقف بلند آن بی‌نظیر است . در بجه‌های آن باشیسه‌های الوان که یکی از صنایع ظریفه ایران است تزئین یافته و با اینکه این ساختمان قدیمی نیست ولی از لحاظ معماری و مخصوصاً پنجره‌های الوان آن قابل ملاحظه است .

۳- آدریان (عبادتگاه زردشتیان) - در کنار خیابان کریمخان زند باغی بود که آنرا «باغ گبری» مینامیدند و آن باغی بود که برای اقامت زردشتیان مهاجر وقف شده بود . در سالهای اخیر در قسمتی از آن «دبیرستان رضا شاه کبیر» و در قسمتی از آن «سپه‌ما آریانا» و در جبهه خیابان زند هم چندین مغازه ساخته شد .

در سال ۱۳۴۳ شمسی در وسط زمین باقیمانده باغ مزبور عمارت يك طبقه‌ای ساخته شده و نام آنرا «آدریان» نهاده‌اند .

کلمه «آدریان» که بمعنی «آتشگاه» است از ریشه «آذر» گرفته شده است . این عمارت در شمال، ایوانی دارد و چون وارد شوند محوطه کوچکی است که در میان آن مجسمه‌ی «آتش‌دانی» قرار داده شده که همیشه آتش دارد و در بالای آن مجسمه‌ای از «شت زردشت» در دیوار نصب است و طرفین آن دو نقش «غروهر» قرار دارد که در زیر آنها نوشته‌اند «اندیشه نیک - رفتار نیک - کردار نیک»

در این محوطه لوحه‌ایست باعکس زنی که این عبارت بر روی آن نوشته شده است «هورامزدا - این پرستشگاه از دهش رادمرد بلند منش دکتر اسفندیار پگانگی به نام پگانه مادرشان شادروان بانومروارید رستم پگانگی به سرپرستی دینیار جهانیان

پنیا دگر دید - ۱۳۴۳ خورشیدی؛

در سمت غربی این پرستشگاه ساختمانی بتازگی ساخته شده که در پیشانی آن لوحه‌ای از کاشی است که بالای آن نقش فروهر است و در بالا و دوطرف آن سه کلمه : «هوخت - هومت - هورشت» نوشته شده و در زیر آن این عبارت نوشته شده است: این تالار و آبدارخانه از دهش رادمرد نیکوکار آقای اردشیر پزدانی پارسی ساخته شد و برای استفاده همکیشان به انجمن زردشتیان شیراز واگذار گردید - پاداش نیک ایشان از خداوند بزرگ خواستار است. سال ۱۳۴۸ خورشیدی - انجمن زردشتیان شیراز .

۴. کنیسه‌های کلهمیان - در شیراز چند کنیسه که عبادتگاه یهودیه است وجود دارد که یکی از آنها در کنار خیابان لطفعلیخان زند واقع است و لسی از لحاظ معماری و هنری هیچکدام اهمیتی ندارند .

قسمت چهارم

مدارس قدیمه

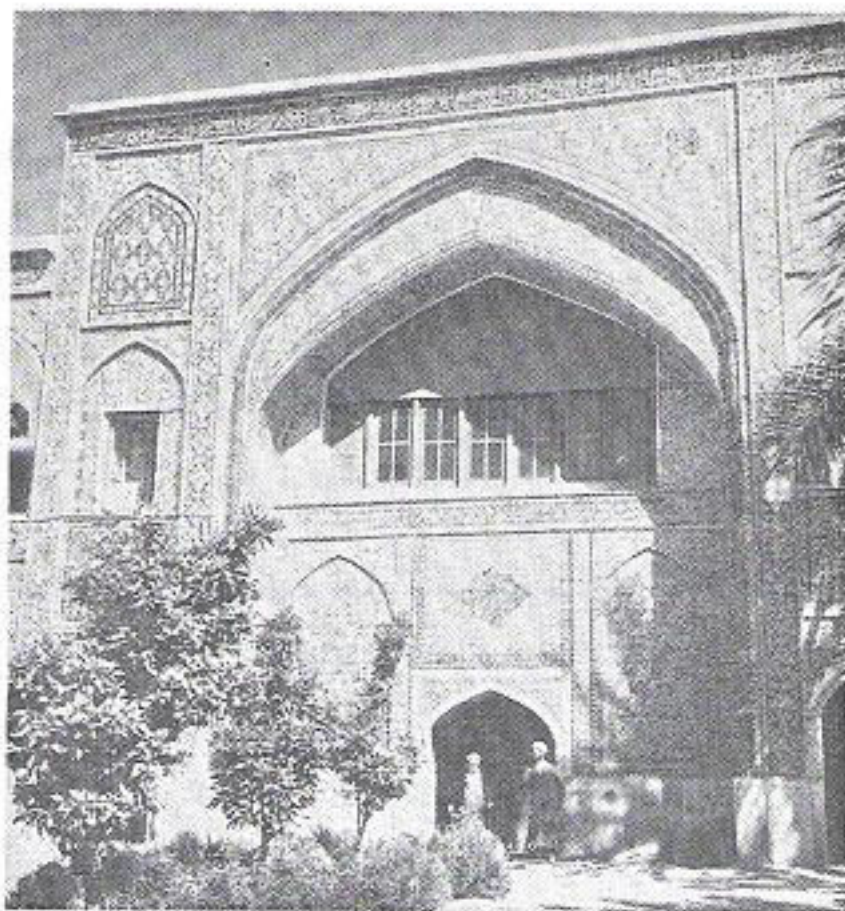
شیراز که به «دارالعلم» معروف است از قدیم‌الایام دارای مدارس بسیاری بوده است که هر یک از آنها موقوفاتی داشته که عوائد آنها صرف کمک بطلاب و روشنائی مدرسه و سایر مخارج آنها میشده است .

در این مدارس علمای بزرگ و مجتهدین دانشمند بتدریس اشتغال داشته و طلاب بسیاری در آنها اقامت داشته و به تحصیل و کسب دانش و معرفت میپرداخته‌اند. متأسفانه بتدریج از عده آنها کاسته شده، موقوفات آنها غصب گردیده و بسیاری از آنها یا ویران گردیده و یا متروک مانده است بطوریکه امروزه طلاب علوم قدیمه بسیار اندک میباشند .

معروفترین مدارس قدیمه شیراز که هنوز باقی میباشند عبارتند از:

۱. مدرسه خان

مدرسه خان در محله «اسحاق بیک» شیراز است و از مدارس بزرگ و معروف شیراز می‌باشد. این مدرسه را «الله‌وردی خان افشار» بنانهاد و پسرش «امام‌قلی خان» آنرا در سال ۱۰۲۴ ه.ق. با تمام رسانید.

کاشیکاری سردر ورودی مدرسه خان از داخل مدرسه

گویند در ابتدا یکصد حجره در دو طبقه برای طلاب داشته است ولی فعلاً در حدود ۷۰ حجره بیشتر ندارد و چهار طرف آنرا چهارباغ بزرگ برای تفریح طلاب احداث کرده بودند.

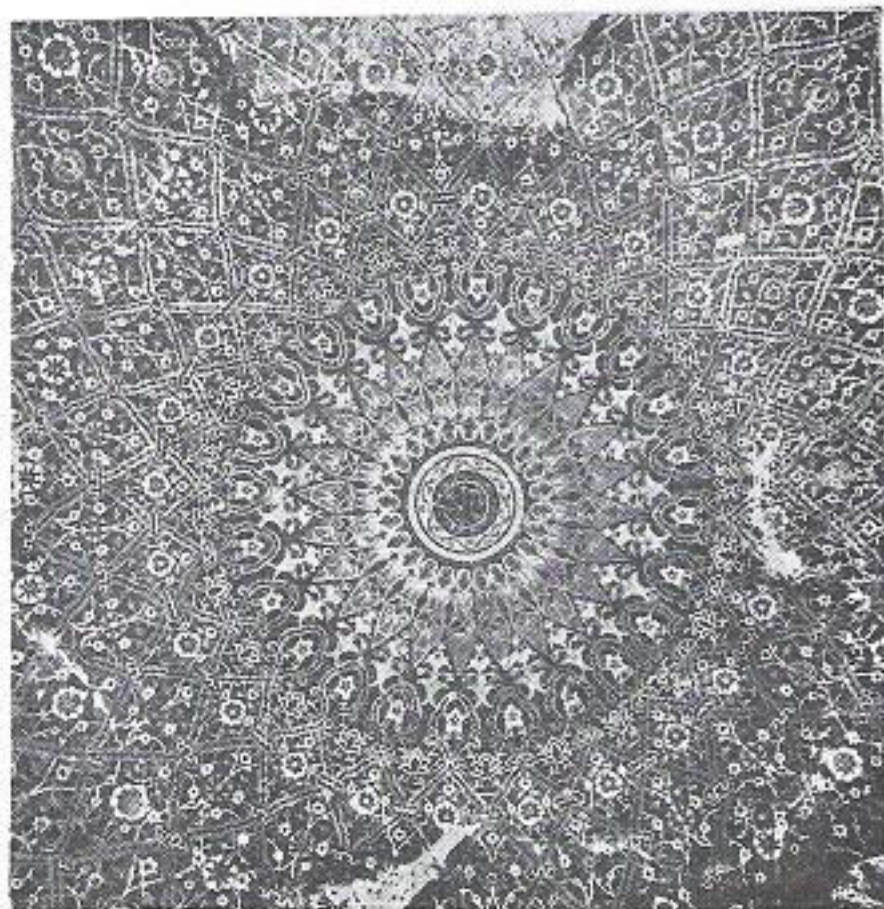
صحن مدرسه بطول ۵۱ و بعرض ۳۵ متر است. سردرب ورودی مدرسه بسیار بلند و عالی است و باکاشی‌های اسلیمی و معرق تزئین یافته و در طاقچه‌های آن روی کاشی‌ها گل و بته نقش کرده‌اند و یکی از شاهکارهای معماری و کاشیکاری و مقرنس‌کاری

نمونه کاشیکاری و خط سقف دالان مدرسه خان

است و در سقف طاق، مقرنس‌کاری زیبایی باکاشی دارد - بالای سردر، کتیبه‌ای بخط ثلث عالی باقلم درشت دارد - بالای در ورودی نیز کتیبه‌ایست بخط ثلث تزئینی و قلم درشت که در زمان سلطنت ناصرالدین‌شاه هنگام تعمیر آن نوشته شده است. در طرفین جبهه غربی مدرسه دو گلدسته وجود داشته که بقدری بلند بوده که برارنگ

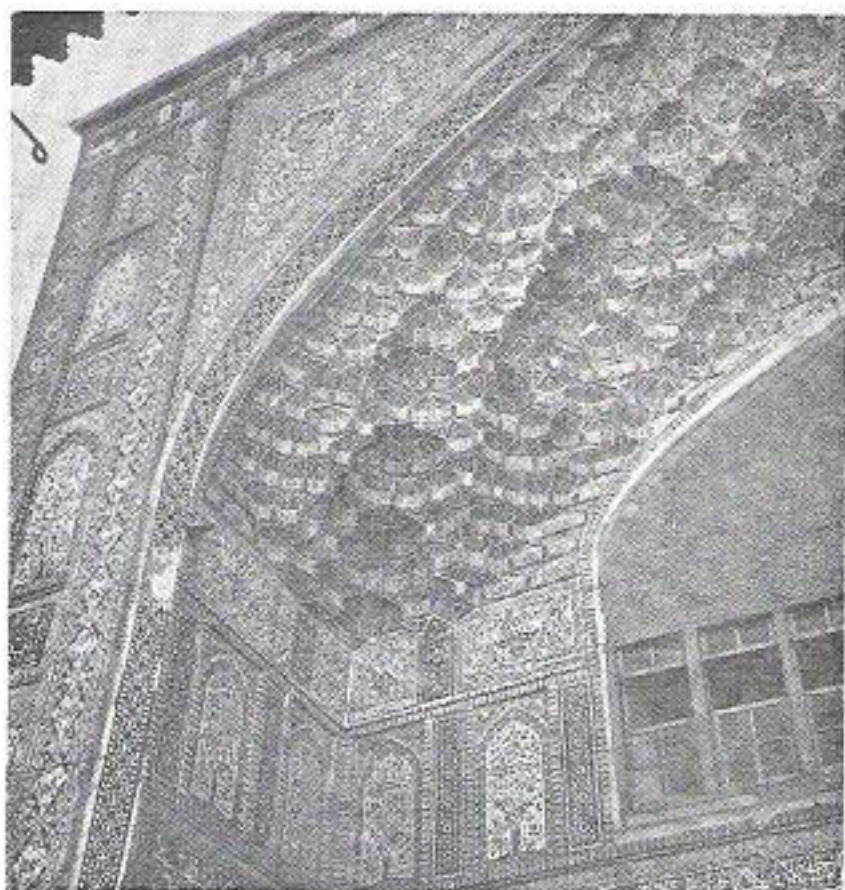
کریمخانی مسلط بوده است و از اینرو آنرا خراب کرده‌اند.
 دالان مدرسه بشکل هشتی ساخته شده و سقف آن با کاشی‌های معرق عالی‌مانند
 کاشیکاری مسجد شیخ لطف‌الله در اصفهان پوشیده شده است - دورتادور دالان، در
 زیرسقف، این آیات قرآنی را با خط ثلث عالی بر روی کاشی کتیبه شده است:

کاشیکاری نفیس سقف دالان مدرسه خان

قال الله تبارك ونعالى وعلم آدم الاسماء كلها ثم عرضهم على الملائكة - فقال -
 انبثوني باسماء هؤلاء ان كنتم صادقين - قالوا سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا انك -
 انت العليم الحكيم - قال يا آدم انبثهم باسمائهم فلما انبثهم باسمائهم قال الم اقل -
 لكسم انى اعلم غيب السموات والارض واعلم ما تبذون و ما كنتم تكتمون واذ قلنا -

للملائكة اسجدوا والادام فسجدوا الا ابليس ابى واستكبر وكان من الكافرين. وقلنا يا آدم - اسكن انت وزوجك الجنة وكلامها رعداً حيث شئتما ولا تقربا هذه الشجرة فتكونا - من الظالمين - فازلها الشيطان عنها فاخرجهما مما كانا فيه وقلنا اهبطوا بعضكم لبعض عدو ولكم فى الارض مستقر ومتاع الى حين فتلقى آدم من ربه كلمات فتاب عليه انه - هو التواب الرحيم، صدق الله العلى العظيم - البانى عبده صيرفى. تاريخ اين كتيبه سال ۱۰۲۳ هـ ق ميباشد.

قسمتی از کاشیکاری و مقرنس کاری سردر مدرسه خان

بالای دالان، نالاری وسیع است که صدرالمآلمین (ملاصدرا حکیم معروف - شیرازی) در آن تدریس میکرده است. و قرار است که پس از تعمیر در آنجا کتابخانه‌ای

ایجاد گردد و مدرس او را احیاء نمایند.

داخل مدرسه در پیشانی حجره‌ها کاشیکاری مفصلی شده است و سرتاسر دیوارهای اطراف با خطوط ثلث و نسخ کتیبه‌هایی داشته است که غالباً ریخته است.

در چهار سمت حیاط چهار طاقنمای بلند دارد که همه با کاشی‌های معرق و اسلیمی و کتیبه‌ها مزین بوده است. ولی اکنون فقط سردر غربی آن (سردر ورود بصحن) در اثر ترمیم و تعمیر اخیر سالم است. این طاقنما هم با کاشی‌های معرق و اسلیمی عالی تزئین یافته و کتیبه‌هایی بخط ثلث بسیار خوب بر روی کاشی نگاشته اند که شاهکار است. در وسط همین طاقنما صفحه ایست که با گل و بته و پرندگان بر روی زمینه سفید کاشی آراسته شده و در وسط آن در ترنجی نوشته شده است:

وقال الله تبارك وتعالى شأنه. ان المتقين فی جنات و عبور. سنه ۱۲۴۹. حرره.

ابن حبيب الله محمد حسين النائشي

در حیاط مدرسه چهار باغچه است و در وسط حوضی هشت ضلعی ساخته شده است.

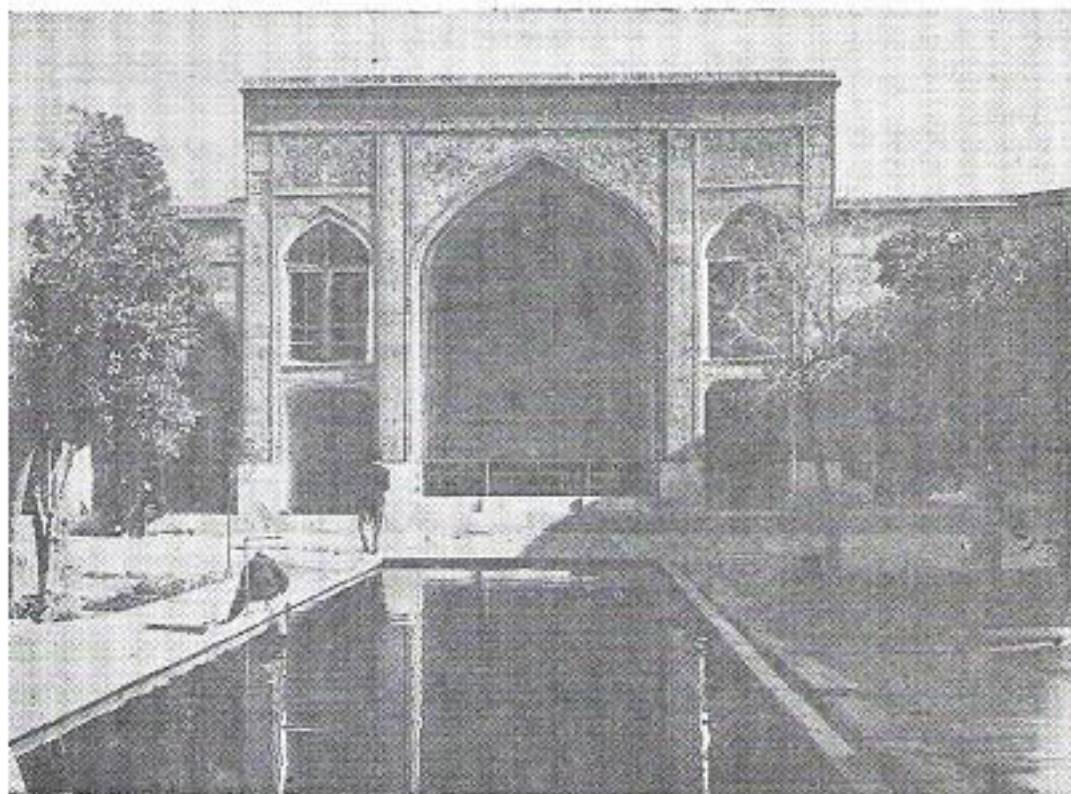
این مدرسه در اثر زلزله‌ها چندین مرتبه منهدم شده و باز تعمیر و مرمت شده است. آخرین تعمیرات آن در سال ۱۳۳۶ شمسی توسط اداره کل باستانشناسی آغاز شده که هنوز ادامه دارد.

۲- مدرسه آقاباخان

مدرسه (آقاباخان) که آنرا مدرسه «سرداره» هم نامند از مدارس قدیمه شیراز است و در پشت مسجد جامع وکیل واقع است.

مرحوم فرصت‌الدوله در کتاب آثار عجم نوشته است که (بنای این مدرسه

از کریمخان زند است که شالوده آنرا نهاد و به اتمامش موفق نشده - پس مرحوم حاجی محمد حسین خان صدراصفهانی شروع با تمام آن نمود باز توفیق نیافت - آنگاه مرحوم آقا باباخان مازندرانی فرشباشی مرحوم فرمانفرما (حسین علی میرزا) در سال یک هزار و دویست و چهل و اند، مدرسه را تمام فرموده و جدران را با کاشیهای السوان زینت نموده، بعضی املاک را بر آن وقف کرد - مدرسه بارونقی است - دورتا بدور

طاقتمای زیبای شمالی مدرسه آقاباباخان

بیست و دو حجره دارد و چهار گوشواره و یک ارسی فوقانی بر سر در آن ساخته اند - حوضی طولانی در وسطش قرار دارد.

وضع کنونی مدرسه چنین است: عقب درب کوتاه آن یک هشتی است بدون کاشیکاری - بالای دالان یک ارسی است که در پیشانی و جرزهای آن کاشیکاری شده و

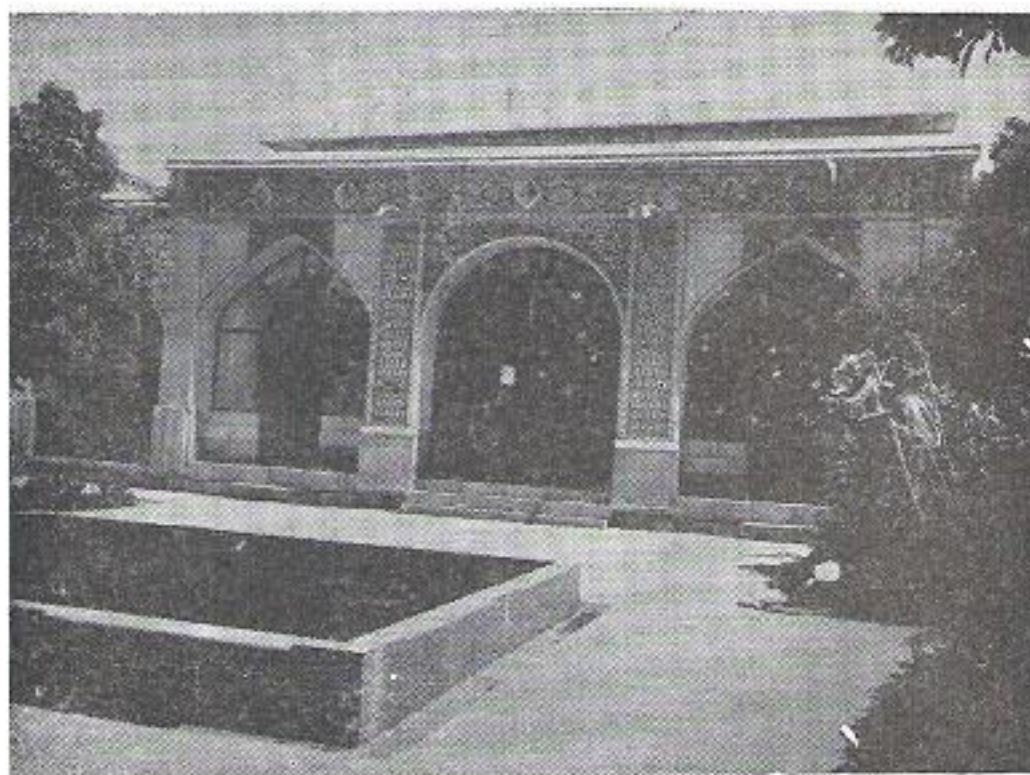
آیات قرآنی درزیررخ بام و کمرکش و لبه آن کتیبه شده است.
 طرفین ارسی دوگوشواره است که بالای آنها دو مجلس کاشیکاری زیبایی است -
 وسط آن يك گلدان پرگل است و دو طاووس طرفین گلدان نقش شده است .
 در حیاط آن که بطول ۳۲ و عرض ۲۵ متر است يك حوض بزرگ بلبه سنگی و
 چهار باغچه است. در سمت شمال، بقرینه هشتی دالان و ارسی آن يك طاقنمای بلند و
 عمیق است که بمنزله شبستان آن محسوب میشود و در پیشانی و جرزها و لبه داخلی
 آن کاشیکاری شده و آیات قرآنی درزیررخ بام و کمرکش آن و لبه داخلی طاق کتیبه
 شده است طرفین طاقنما دوگوشواره است و بالای آن دو همان دو مجلس گلدان و طاووسها
 تکرار شده است.

دورتادور حیاط ۲۲ اطاق است و ازاره آنها سنگ ساده و در پیشانی و جرزها و
 لچکی های آنها کاشیکاری شده و آیات قرآنی را باخط ثلث کتیبه کرده اند .
 در انتهای کتیبه شبستان سال ۱۲۴۵ و در پایان کتبه حیاط ۱۲۴۷ نوشته شده است.
 در سال ۱۳۷۵ ه. ق از طرف اداره باستانشناسی فارس تعمیراتی در آن صورت
 گرفته است .

۳- مدرسه منصوریه

مدرسه منصوریه در محله لب آب واقع است که در سال ۸۸۳ ه. ق از طرف
 (امیرصدرالدین دشتکی شیرازی) ساخته شده است و بنام فرزند خود (امیرغیاث الدین-
 منصور) «منصوریه» اش نامید - هم اکنون قبر امیرغیاث الدین و قبر حاجی میرزا حسن-
 طبیب فسائی و دو نفر دیگر از خاندان آنها در کنار شبستانیکه در پهلو دالان آن است
 قرار دارد. مدرسه منصوریه دو حیاط دارد - اولی که در اطراف آن حجره های طلاب قرار

دارد و دوشبستان کوچک و مختصری کاشیکاری دارد - حیاط دیگر که آنرا « باغچه »
مینامند و سابقاً از چاه آبیکه در آن است کشت و زرع میشده ، اکنون در آن از طرف
اداره اوقاف ساختمانی شده و قرار است کتابخانه و سالنی برای وعظ و خطابه در آنجا
تشکیل شود .

نمای عمارت شمالی مدرسه منصوریه

۴- مدارس قدیمه دیگر

علاوه بر مدارس فوق مدارس دیگری هم در شیراز وجود دارد که سابقاً محل طلاب و مدرسین بوده ولی اکنون متروک میباشند و روبرویرانی میروند و مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- مدرسه حکیم در پشت بقعه سید میرمحمد
- ۲- مدرسه مقیمیه در پشت مسجد جامع عتیق
- ۳- مدرسه هاشمیه در محله بالا کفد
- ۴- مدرسه قوام در محله درب شیخ (که همان حسینیه قوام است)

گورستانهای شیراز

در شیراز سابقاً گورستانهای وسیع و مهمی وجود داشته است که در آنها دانشمندان و عرفای بسیاری مدفون بوده‌اند.

معین‌الدین ابوالقاسم جنید شیرازی در کتاب هشدا لزاره که در سال ۷۹۱ تألیف

کرده، گورستانهای مهم شیراز را بدینسان شرح میدهد :

- ۱- قبرستان شیخ کبیر
- ۲- قبرستان باهلیه
- ۳- قبرستان دارالسلام
- ۴- قبرستان ام کلثوم و شیرویه
- ۵- قبرستان باغ نو
- ۶- قبرستان جامع عتیقی

۷- قبرستان مصلی

در این قبرستانها که هر يك وسعت زیادی داشته طبق مندرجات «شدالازار» و شیرازنامه زرکوب، عرفاء و بزرگان، دانشمندان و مجتهدین بسیاری مدفون بوده اند و از همه مهمتر «دارالسلام» و «قبرستان شیخ کبیر» یا «شیخ خفیف» بوده است چنانکه شیخ اجل سعدی هم ضمن داستانی فرموده است:

عاقبت پیک جان ستان برسید تا گرفتار الامان برسید
جان بختش به پیش لب دیدم روز عمرش به تنگ شب دیدم
بارگی گفتمش بخفیه لطیف که به «سلمت» بریم یا به «خفیف»

هم اکنون از این هفت قبرستان بزرگ جز «دارالسلام» بقیه از بین رفته اند. از قبرستان شیخ کبیر یا شیخ «خفیف» که حوالی دبیرستان شاهپور و بازار وکیل بوده جز مختصری که آرامگاه شیخ کبیر در آن است چیزی باقی نمانده است. از قبرستان باهلیه که در محله «سرباغ» بوده جز سنگی که منسوب به «سیبویه» دانشمند نحوی است اثری نیست.

محل قبرستان ام کلثوم و شیرویه بدرستی معلوم نیست. گویا در محل دروازه کازرون بوده که اکنون بقعه «سید تاج الدین غریب» از آن باقی است. قبرستان باغ نو در مشرق شیراز بوده است که از آن آرامگاه شیخ روزبهان و شیخ ابوزرعه باقیمانده است.

قبرستان جامع عتیق در اطراف مسجد جامع عتیق شیراز بوده که بقعه شاهچراغ و سید میر محمد در آن بوده است.

قبرستان مصلی از کنار پل دروازه اصفهان تا دامنه کوه چهل مقام امتداد داشته است و بقعه شاه میرعلی ابن حمزه و آرامگاه حافظ و چهل تنان و هفت تنان از آن باقیمانده است. علاوه بر این قبرستانهای مهم، در بسیاری از نقاط شیراز (در حوالی

مساجد و یامزار امامزادگان) نیز قبرستانهای کوچکی بوده است مانند گورستانهای اطراف شاهچراغ و سید علاءالدین حسین و سید میرمحمد و شاه میرعلی ابن حمزه و امامزاده ابراهیم.

دراثرمرور زمان غالب این قبرستانها از بین رفته و آثار قبور بزرگان محو گردیده و در چند سال اخیر هم بسیاری از گورستانهای داخل شهر بصورت دبستان درآمدند است بطوریکه اکنون تنها گورستان مهم شهر «دارالسلام» است که در کنار شهر (در جنوب) واقع و متروکه است و گورستان «دارالرحمه» که بتازگی احداث شده و در جنوب شرقی شیراز است مخصوص دفن اموات میباشد .

۱- گورستان دارالسلام

گورستان دارالسلام قدیمترین گورستان شیراز است. بعضی از اشخاص ادعا کرده اند که سنگ قبرهایی در آن دیده اند که تاریخ اوائل اسلام داشته است: در این گورستان قبور اشخاص بزرگی بوده که آنچه اکنون باقی است بدین قرار است :

- ۱- قبر انا بک - در شمال گورستان دارالسلام سنگ بزرگ سفیدی است (از سنک معروف به انا بکی) که چهار قبه در زاویه های بالائی آن وجود داشته ولی شکسته است و اثر کتیبه ای بخط کوفی که در اثر مرور زمان محو گردیده بر بدنه آن دیده میشود - چنین سنگی با داشتن چهار قبه و سالم در وسط گورستان (نزدیک قبر شیخ مفید) نیز دیده میشود - این دو قبر معروف اند به «قبر انا بک» و از قرائن چنین استنباط میشود که باید متعلق به شخصیت برجسته ای باشد ولی معلوم نیست که قبور کدام يك از انا بکان است.
- ۲- آرامگاه شاه داعی الی الله و پسرش که در قسمت اول ذکرش گذشت.

۳- قبر «شیخ سلم» است که قبرستان بنام اوست.

مرحوم فرصت الدوله در کتاب «آثار عجم» راجع با نوشته است:

«شیخ سلم (بفتح اول و سکون ثانی) بن عبدالله صوفی از اکابر متقدمین است و از مشاهیر مشایخ در شیراز، گروهی معتقد وی بوده‌اند و بر شیخ کبیر در زمان، تقدم دارد. مزارش در بقعه کوچکی است بیرون دروازه شاه داعی، اول قبرستان دارالسلم و این گورستان بسیار قدیمی است.»

بقعه شیخ سلم تا چند سال پیش باقی بود و لسی در اثر امتداد خیابان «جنت» منهدم گردید و بعد روی سکوئی که بوسیله نرده آهنی محصور بود سنگی قرار داشت که روی آن نوشته شده بود.

کل من علیها فان و یبقی وجه ربك ذوالجلال والاکرام. هذه المرقد الشریف
«شیخ سلم ۱۰۵۰هـ - دز سال ۱۳۵۳ در اثر توسعه خیابان جنت آن سکو و قبر شیخ سلم
بکلی از بین رفت!

۴- قبر محمود دمدار. در مشرق دارالسلم قرار دارد که روی سنگ مزارش که
اکنون باقی است نوشته شده است:

هذا قبر دمدار فی سنه ۹۹۷- لاله الاالله.

فرصت الدوله در آثار عجم نوشته است که محمود دمدار کنیتش ابومحمد و
تخلصش «عیانی» در علومات غریبه از جفر و اعداد مسلط بوده رساله‌ها در این مطالب
نوشته، از جمله منظره‌ایست مسمی به «سجده جل».

۵- «شعرالنبی» - در جنوب گورستان سکوئی است که گویند قبر شیخ ابوسائب -

بن اسحاق شامی مشهور به «آثار رسول الله» است و او از اولیاء مقرب است.
فرصت الدوله نوشته است که پدرش مردی تاجر بود. اموال بسیاری داشت
باچند مو از فرق مبارک تاج انبیاء یعنی محمد مصطفی (ص) - چون وفاتش رسید و

در گذشت دو پسر داشت یکی ابوسائب که آن موها را برداشت و دیگر اموال را ببرادر داد. چون وقت مویش فرا رسید وصیت نمود که آن موها را در چشم من بنهید و دفن کنید و از این جا را «شعرالنبی» یعنی موی پیغمبر نامیده‌اند و فائش در اوائل سلطنت امیر عضدالدوله دیلمی و در سنه سیصد و چهل و شش هجری بود.

روی سنگ مزارش چنین نوشته شده است: اللهم صل علی محمد و آل محمد -

بسم الله الرحمن الرحيم - الحمد لله و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین.

مخفی نماند که مولانا الشیخ ابوالسائب من عباد الله الصالحین در این قبر مدفون

است که در چشم راست او موئی است از موی های بدن حضرت رسول خدا محمد - مصطفی صلی الله علیه و آله - در زمان عضدالدوله سنه ۳۴۶ برحمت خدا رفته است.

۶- قبر مشیر - در جنوب قبرستان دارالسلام قبر میرزا محمد علی مشیرالملک که

از وزرای فارس در اوائل قاجاریه بوده است میباشد که روی آن عمارتی دو طبقه ساخته اند که به «چارطاقی مشیر» معروف است .

۷- صفا تربت - در جنوب قبرستان دارالسلام سکوی وسیعی است که آنرا

«صفا تربت» نامند و گویند شخص نیکوکاری چندین بار از تربت کربلا و نجف آورده و در آنجا ریخته است تا کسانی که در آنجا مدفون میشوند از برکت آن خاک پاک آمرزیده شوند.

۸- آرامگاه نایب‌الصدر - در جنوب دارالسلام و در کنار «صفا تربت» آرامگاه

حاج میرزا زین‌العابدین ملقب به «رحمت‌علیشاه» و مدعوبه «نایب‌الصدر» است که بتازگی بر روی آن اطاقی ساخته‌اند و کتیبه‌ای در آن بر روی کاشی نوشته است که خلاصه آن چنین است :

آرامگاه حاج میرزا زین‌العابدین، رحمت‌علیشاه و مدعوبه نایب‌الصدر فرزند

مرحوم حاج معصوم علی که در سال ۱۲۷۸ ه. ق وفات یافته است.

این آرامگاه بدستور حاج سلطانعلی تابنده گنابادی در سال ۱۳۹۰ هجری قمری ساخته شد،

روی قبرسنگ مرمرعالی قرار دارد که اشعاری با خط ثلث و نستعلیق بر روی آن نقر شده است.

داخل بقعه مقداری کاشیکاری است، بر بالای بقعه گنبدی است و دو گلدسته که همه کاشیکاری شده و بیرون بقعه، دورتادور آبسات قرآنی با قلم درشت و خط ثلث بر روی کاشی نوشته شده است.

۹- قبر لطفعلی خان نقاش- در کنار دیوار جنوبی چهارطاق مشیر قبر لطفعلیخان نقاش معروف شیرازی دوره قاجاریه واقع است - مرحوم فرهنگ (فرزند وصال) ماده تاریخی برای او گفته که روی سنگ قبر نقر شده و دوبیت آخر آن چنین است:

فرهنگ خواست سال وفاتش رقم زند

طبعش فسرده بود دلش سوگوار، حیف

از صبر دل جدا شد و با آه و ناله گفت

تاریخ او ز لطف علی خان ، هزار حیف

۱۲۸۸

۱۰- قبر شیخ مفید- در وسط این گورستان قبر عالم معروف و فاضل مشهور «شیخ مفید» متخلص به داور (استاد فرصت الدوله) قرار دارد که کتیبه سنگ آن چنین است:
بسم الله الرحمن الرحيم هذا مدفن منيف ومرقد شريف للشيخ العالم الفاضل الكامل -
الامام، ملاذالانام معزالاسلام الواعظ المدرس المهام جامع المعقول والمنقول ومتقن-
الفروع والاصول فرید دهره ووحید عصره صاحب التصنیفات الفائقة والتالیفات -
الرائقة المتخلص به «داور» الشيخ مفید ابن المرحوم المیرزا محمدنبی الشیرازی
عفی الله عنهما فسی يوم الخميس العاشر من ربيع الثاني سنة ۱۳۲۵ خمس وعشرين -
وثلاثمائة بعد الالف

۱۱- آرامگاه نقیب - در سمت مشرق گورستان يك چهارطاقی ساخته شده كسه
آرامگاه خانواده نقیب است - در اینجا اشخاص زیر مدفون اند:

اول - حاج درویش حسن ملقب به «نقیب الاشراف» که کتیبه آن چنین است:
آه از این گردون دون دون نواز د لشکن

اهرم رفتار و نسادان پرور ودانسا فکن

هر کجا شهرش، بهرداری هزاران درد و غم

هر کجا خوانش، بهرنانش دو صد رنج و محن

خرمی نسا دیده از دیدار فرزندان هنوز

میکنند یعقوب را سرگشته در بیت الحزن

برد یکتا گوهری را زین جهان کز فرقتش

برزمین میبارد از چشم فلک عقد پرن

محور چرخ بلاغت قطب دوران کمال

گوهر درج فصاحت در دریای فطن

زیب اورنگ نقابت زینت بسزم ملوک

شاه درویشان و درویش شهان، مولای من

مرحبا خویش نکو، رایش نکو، جانش نکو

چیدا خلقش حسن، کامش حسن، نامش حسن

بعد یکسال از پی تاریخ او علقم سرود

بوالبشر راهین برد سوی جنان حب وطن

۱۲۶۸

از بهشتش چون سرشت آمد سزد تاریخ او

جاودان بازش بهشتی جاودان آمد وطن

۱۲۶۷

دوم - مرحوم میرزا مهدی ملقب به نقیب الممالک که در ۱۳۰۲ ه.ش مطابق ۱۳۴۲ ق. وفات یافته است.

مرحوم بهاءالدین بازارگاد ماده تاریخی برای او گفته که روی سنگ قبرش نقر شده و بیت آخر آن چنین است:

با دو صد حسرت بهاءالدین بازارگادگفت

خفته اسدر خاک اینجا جد جد وجد من

۲- گورستانهای دیگر

گورستانهای مهم دیگر شیراز که شهرت دارند عبارتند از:

۱- جوان آباد که نزدیک بقعه شاه میرعلی ابن حمزه بوده و هنرستان محمدرضا شاه و باغ ملی در آن ساخته شده است .

۲- گورستان مصلی که بین حافظیه و کوه چهل مقام بوده و خانه های شخصی در آن ساخته شده . در این قسمت «سیافیه» و قبر «وصاف» قرار دارد که در بخش اول ذکر آنها رفته است .

۳- گورستان «کواره شکنان» (پشت بازارنو) و گورستان بی بی دختران و گورستان شاهزاده منصور و گورستان سید حاج علی که داخل شهر بوده و اکنون بصورت دبستان درآمده اند.

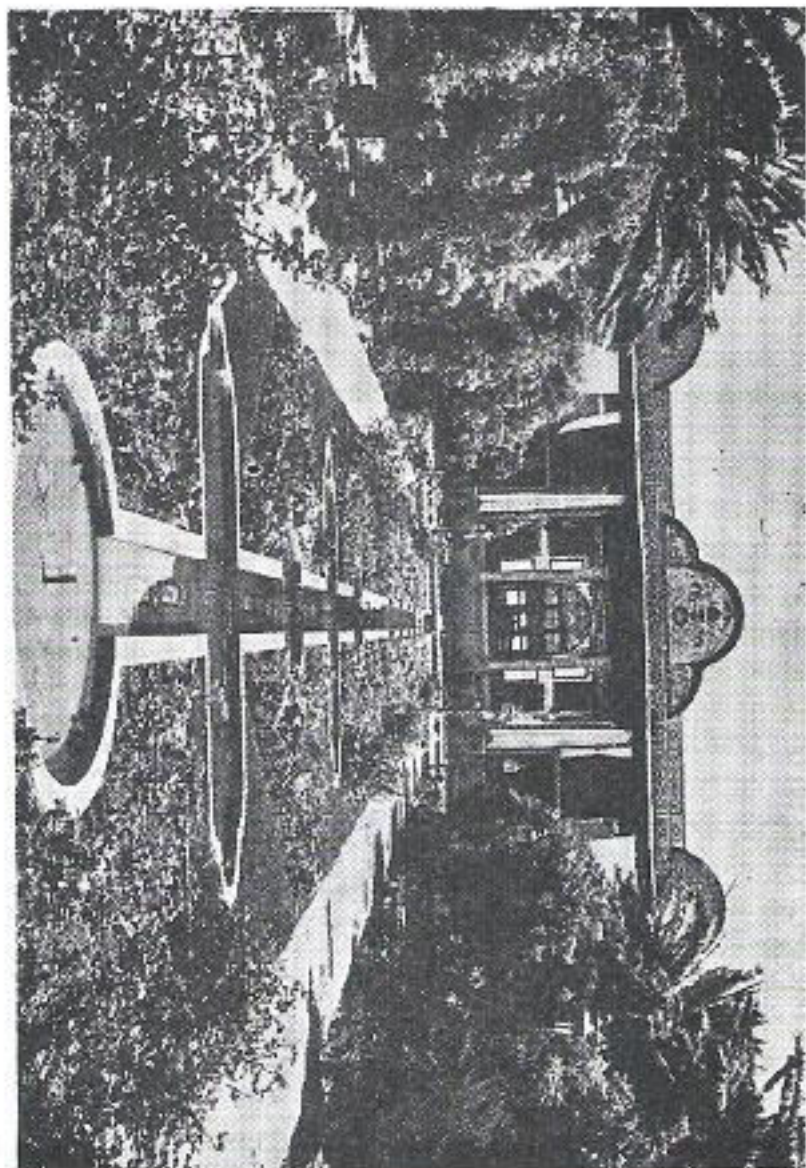
۴- گورستان سید ابوالوفاء و گورستان سید تاج الدین غریب که امروزه کسی در آنها دفن نمیشوند .

بنای تاریخی دیگر

علاوه بر بناهای تاریخی و اماکن متبرکه و مساجد و معابدیکه در بخشها و قسمت‌های پیش‌آنها را توصیف کردیم، چند بنای مهم تاریخی و هنری دیگر نیز در شیراز وجود دارد که باید آنها را هم معرفی نمائیم و آنها عبارتند از:

۱- نارنجستان قوام

در کنار قسمت شرقی خیابان لطفعلیخان زند که شهر شیراز را بدو قسمت تقسیم میکند و آنرا محله «بالاکف» نامند، عمارت خانه سابق قوام‌الملک شیرازی واقع است که چون درخت نارنج زیادی در آن غرس شده است به «نارنجستان» معروف

دورنمای عمارت و آب‌نمای تازنجستان قوام

گردیده است. این خانه در حدود سال ۱۳۰۰ ه. ق. بوسیله محمد رضاخان قوام‌الملک ساخته شده است.

ساختمان این خانه دو قسمت است.

یکی ساختمان جنوبی است که کنار خیابان واقع شده و در وسط آن يك دالان هشتی است که در سقف آن يك مقرنس کاری از آجر دارد. طرفین دالان راهروی و چند اطاق است که جلو آنها ایوانی ساخته شده و دیوارهای آنها گچ بریهای عالی دارد. پشت دالان (روبه حیاط) مقداری کاشیکاری هفت رنگ دارد که شامل گل و بته و پرندگان است و عکس سه نفر بالباسهای محلی نشان داده شده است.

وسط حیاط آب نمائی است و طرفین آن دو باغچه مفصل است که در آن نخلها و نارنجهای زیادی غرس شده است.

دیگری ساختمان شمالی است که عمارت اصلی و مهم نارنجستان است. در شمال حیاط، پیش از رسیدن به عمارت اصلی، حوض بسیار بزرگی است با لبه سنگی که نمای عمارت در آبهای آن منعکس میگردد.

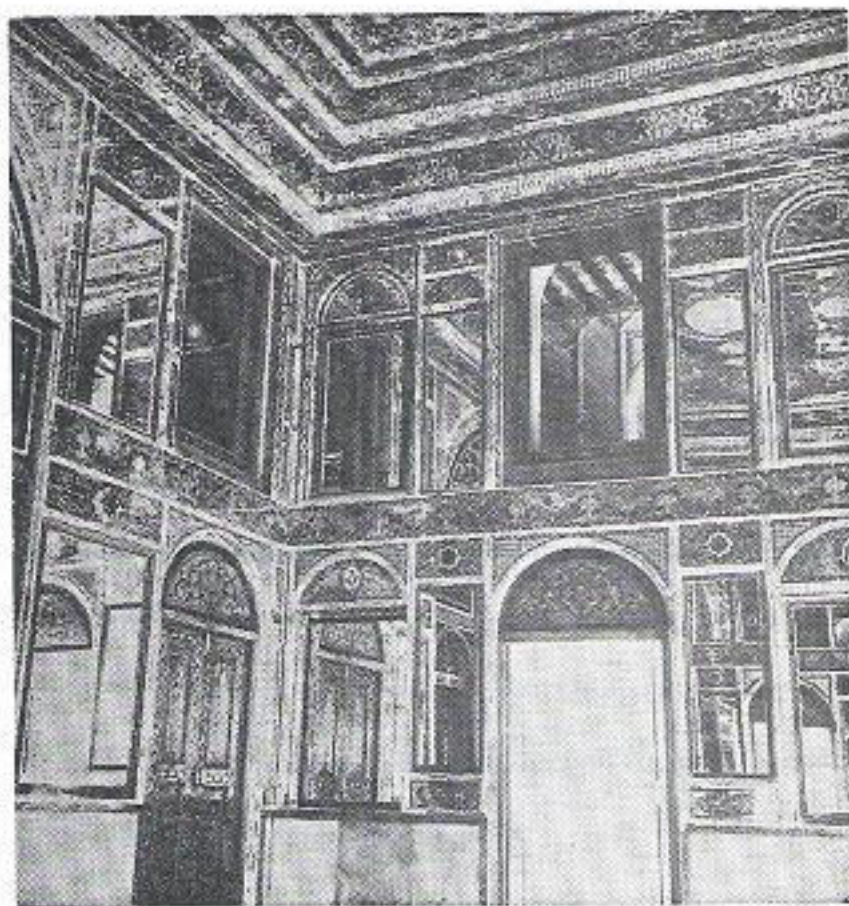
این عمارت دو طبقه است که در زیر آنها هم يك طبقه زیرزمینی است. این عمارت شاهکار معماری و حجاری و نقاشی و گچ بری و آئینه کاری دوره قاجار است. در طبقه دوم (روی زیرزمینی) که با چند پله، قریب دو متر از کف حیاط ارتفاع دارد، در وسط، تالار بسیار وسیعی است که سقف آن به اندازه هر دو طبقه مرتفع است و دو ستون سنگی بلند یکپارچه در جلو آن قرار دارد.

در شمال تالار قسمتی است که آنرا «شاه نشین» گویند تمام بدنه و دیوارهای آن آئینه کاری و نقاشی شده. سقف آن بطرز زیبایی آئینه کاری و نقاشی شده و وسط آن با آئینه مقرنس کاری شده است.

طرفین تالار راهروی است که پلکان طبقه سوم از آنجا شروع میشود.

طرفین ایندو راهرو، دوتالار است و پشت آن ایوانی و اطاقی و در طبقه بالا (طبقه سوم) گوشواره‌ها و چندین دستگاه اطاقهای متعدد ساخته شده است که سقف و دیوارهای آنها گچ بری و نقاشی شده است.

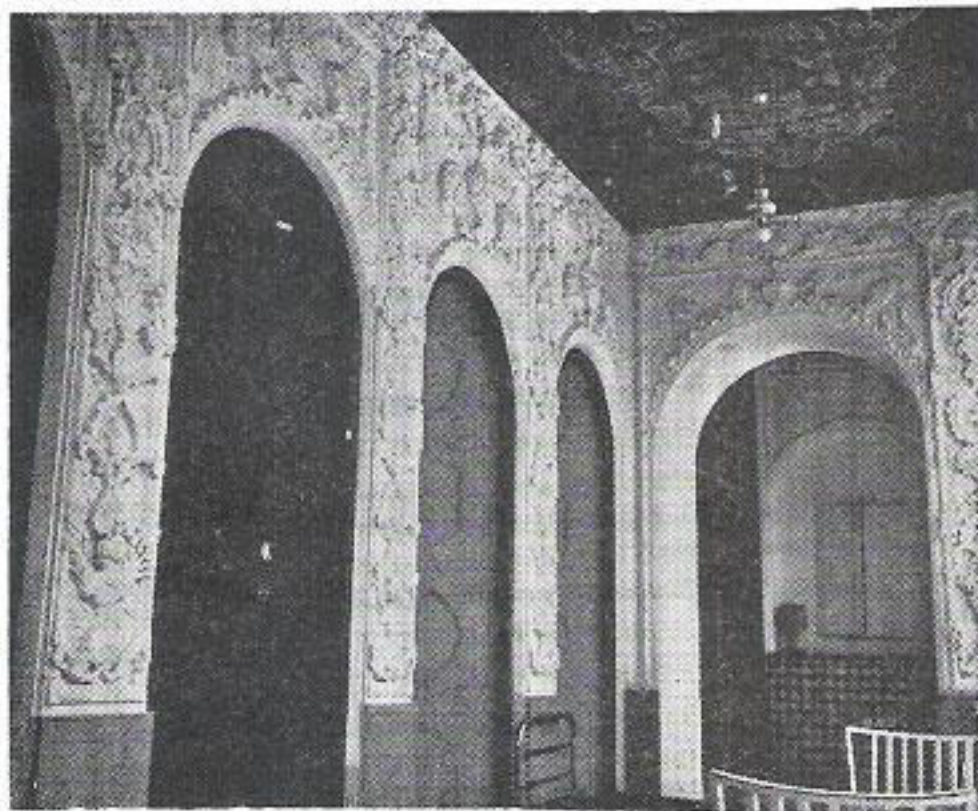
ازاره تالارها و بعضی از اطاقها و پیش بخاریها از سنگ مرمر پوشیده شده است. کلیه درها و درکها و در بچه‌ها از چوب گردو ساخته شده و همه آنها منبت کاری

نقاشی و کاشیکاری عالی داخل تالار بزرگ نارنجستان قوام

و خاتمکاری شده و مقدار زیادی صدف در آنها بکار رفته و در آنها شیشه‌های رنگارنگ و بطرز جالبی نصب شده است.

روی سنگهای صیقلی آزاره بیرونی عمارت (جلوزیرزه‌پینی) شکل شیروگورو
 سربازان آندوره و مبارزه باهلاهل (تقلید از نقش تخت جمشید) و همچنین پنجره‌هایی
 برای نوروها در کمال مهارت و استادی حجاری و نقاری شده است.
 در پیشانی عمارت شمالی، پشت بام، سه مجلس کاشیکاری است - در مجلس

گنج بریهای زیبای نارنجستان قوام

وسط دوشیرشمشیر بدست صفحه‌ایرا نگهمیدارند که روی آن نوشته شده است :

« نصرمن الله و فتح قریب »

و دوفرشته آنرا از بالا نگهمیدارند

و در دو زاویه آن دو مجلس است که آهومی بادویچه آن نقش شده است.

دردو مجلس طرفین پلنگی آهوئی را شکار کرده میدرد - زمینه این سه مجلس با خطوط اسلیمی مزین است.

نارنجستان از طرف مرحوم ابراهیم خان (قوام‌الملک) بنوه‌اش والاگهر و شهرام داده شد و معظم‌له آنرا به مؤسسه آسیائی دانشگاه پهلوی اهداء کردند.

علیاحضرت فرح پهلوی، شهبانوی ایران که توجه خاصی بحفظ آثار تاریخی دارند مخارج تعمیرات آنرا مرحمت فرمودند و لذا در ظرف چند سال اخیر، عمارت نارنجستان‌نوسازی و مرمت شد و امروزه در نهایت زیبایی بعنوان موزه شهرام نگهداری میشود.

۲- اندرون قوام

(خانه زینت‌الملک)

نارنجستان « بیرونی » قوام بوده ولی عمارت دیگری که در مغرب آن است و یک‌کوجه فاصله دارد « اندرون » او بوده و بوسیله تونلی از زیر کوجه بهم ارتباط داشته است (و هنوز هم دارد).

این عمارت « خانه زینت‌الملک » نامیده میشود و چهار طرف آن عمارت دارد که زیرهمه آنها زیرزمینی است و جلو زیرزمینی‌ها باسنگ « گندهمک » پوشیده شده و روی سنگها نقوش مختلف و پنجره‌های زیبایی حجاری و نقاری شده است.

اینک شرح اطاقها و تالارها:

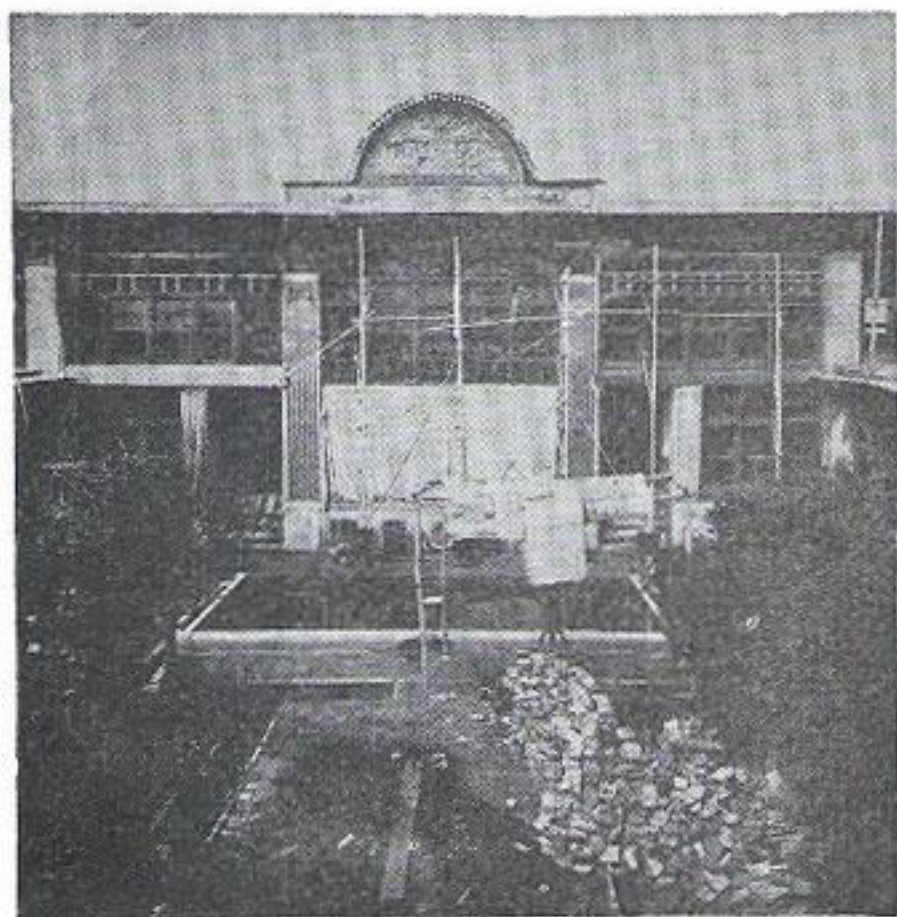
طرف شمال، چهار راهرو و دو ارسی ساخته شده و در وسط آنها یک اطاق پنج دربی است که جلو آن ایوان است.

جرزها و دیوارهای اطاقها و ارسی‌ها آئینه‌کاری شده و سقف آنها که چوبی

است بانقاشی‌های گل‌وبته و مناظر مختلف و حیوانات و پرندگان مزین است.
درها همه مثبت کاری است.

دیوارهای ایوان گچ بریهای زیبایی دارد عمارات طرف جنوب هم کاملاً مانند
عمارات طرف شمال است .

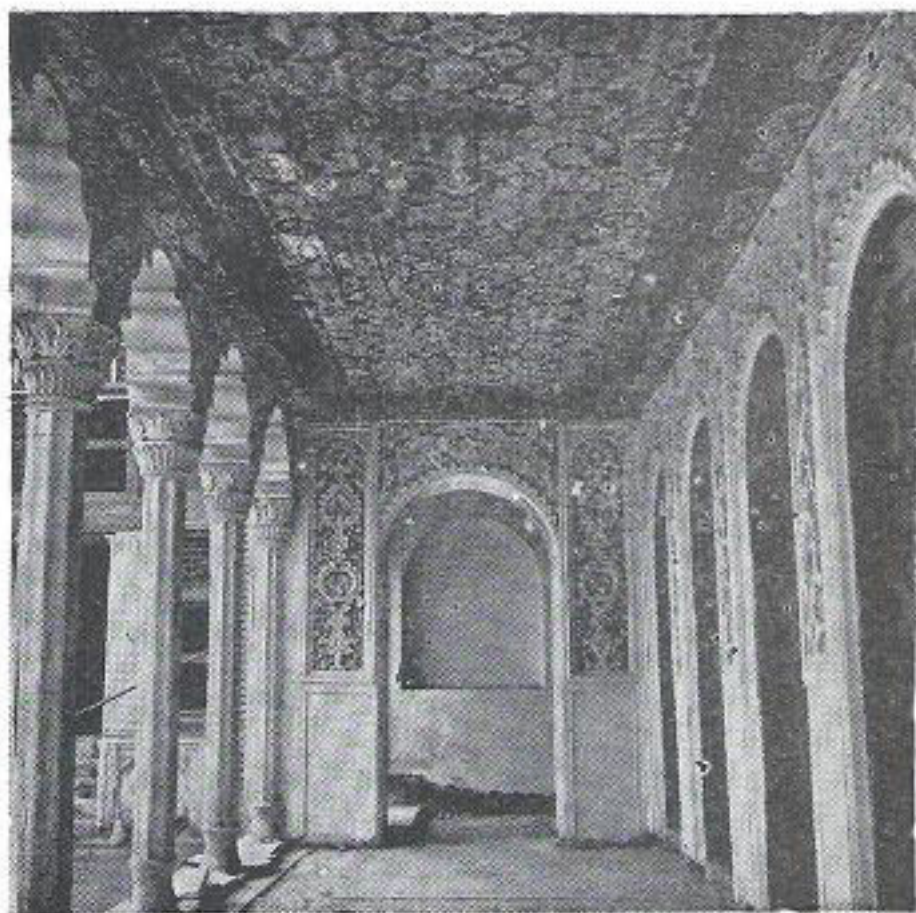
عمارت سمت مغرب (روبه آفتاب) - کف این طبقه از کف طبقات شمالی و جنوبی

نمای خارجی خانه زینت الملك (اندرون قوام)

بلندتر است و آزاره آن با سنگهای گندمک پوشیده شده که روی آنها نقوش زیبا و پهنجره
و نقش دوشیر حجاری و نقاری شده است.

دروسط این سمت يك تالار بزرگ و مرتفع است که شاهکار صنعت و هنر است. ازاره این تالار از مرمر پوشیده شده و لبه‌آنها تذهیب شده است - تمام دیوارها و بدنه این تالار بطرز زیبایی آئینه‌کاری و نقاشی شده است - داخل طاقچه‌ها آئینه‌های بزرگی نصب شده و سقف آن بانهایت مهارت نقاشی و آئینه‌کاری گردیده و در وسط آن با آئینه مقرنس کاری زیبایی شده است - درها تماماً منبت کاری و خاتمکاری است

نقاشی‌ها و آئینه‌کاربهای یکی از تالارهای خانه زینت‌الملک (اندرون قوام)

دوطرف این تالار دو راهرو است و سپس دوارسی. بدنه و سقف ایندو ارسی نیز آئینه‌کاری شده است .

پشت ایندو ارسی و بالای آنها اطاقهایی است که کم و بیش گچ بری و نقاشی دارد. بالای پشت بام تالار وسط، يك مجلس کاشیکاری است که دوشیرشمشیر بندست ایستاده و صفحه ایراکه روی آن **و نصر من الله و فتح قریب** نوشته شده پاسداری میکنند و در بالای او فرشته آن صفحه را نگه میدارند و در زمینه آن خطوط اسلیمی روی کاشی نقش شده است.

جلو عمارت حوض بزرگی است با لبه سنگی که نمای تالار وسط، در آن منعکس میگردد.

طرف مشرق چند اطاق دارد که آئینه کاری مختصری دارد و جلو آن حوض کوچکی است.

این عمارت که روبروی رانی نهاده بود بوسیله دفتر مخصوص علیاحضرت شهبانوی ایران خریداری و در اختیار وزارت فرهنگ و هنر قرار گرفت که پس از تعمیرات بصورت موزه ای درآمد.

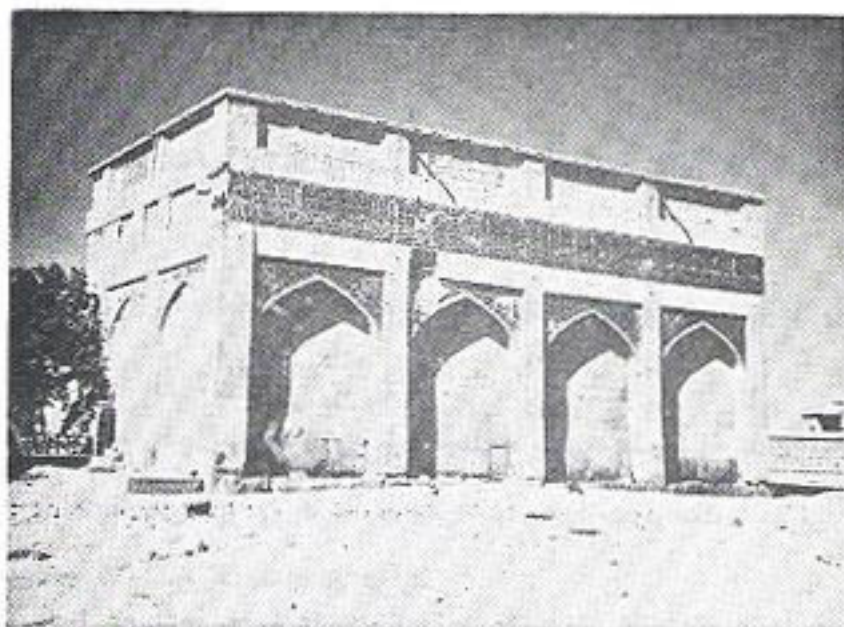
۳- مقبره آتش خاتون

در انتهای جنوب شرقی شیراز، بنائی است که فعلاً قسمتی از بدنه آن باقی است ولی سابقاً دو طبقه بوده و چه از بیرون و چه از داخل دارای کاشیکاریها و معرقها بوده که آیات قرآنی با خطوط ثلث و ریحانی بطرز زیبایی روی دیوارهای آن نوشته شده بوده است ولی اکنون طبقه فوقانی و قسمتهائی از آن منهدم گردیده است.

بطوریکه در تواریخ نوشته اند، پس از اینکه (آتش خاتون) آخرین سلطان سلسله اتابکان فارس که زوجه (منکوقاآن) پسر هلاکوخان بود در تبریز وفات یافت، دخترش موسوم به «کردوچین» نمش مادر را بشیراز آورد و در اینجا کسه موسوم به مدرسه

عضدی بود مدفون ساخت. (۱)

فعلا دیواری مربع شکل که هر ضلع آن قریب ۱۷ متر و ارتفاع آن قریب ۲۰ متر است پابرجاست که در لبه بالای آن کتیبه‌ای بخط ثلث دارد.

نمای خارجی مقبره آیش خاتون

۱- این مدرسه را از اینجهت عضدی نامند که ترکان خاتون دختر اتابک قطب‌الدین محمود شاه وزن «سعدین ابوبکر» (ممدوح سعدی) بمناسبت نام فرزندش **عضدالدین** - محمدبن سعدبن ابوبکر بن سعدبن زنگی ساخته است. در اینجا اتابک سعدین - ابوبکر و اتابک محمدبن سعدین ترکان خاتون و اتابک آیش خاتون مدفون بوده‌اند ولی اکنون از قبور آنان کوچکترین اثری نیست و کتیبه‌ای که دلالت بر آن کند وجود ندارد.

۴. باغ ارم

بشرحیکه درص ۱۱۴ ذکر شد این باغ که از بناهای مرحوم نصیرالملک شیرازی است باغ وسیعی است که «سرو ناز» آن شهرت جهانی دارد. در وسط باغ عمارتی است سه طبقه که از لحاظ معماری و نقاشی، حجاری و کاشیکاری و گچ بری شاهکار صنعت و هنر دوره قاجاریه است. ازاره ستونهای جلو عمارت از سنگهای یکپارچه «گندمک» که متجاوز از دو متر ارتفاع دارد پوشیده شده و روی هشت ستون آن، عکس دوسرباز دوره قاجاریه و شش کتیبه نقر شده است.

متن کتیبه‌ها که بخط نستعلیق خوب بوسیله میرزا علی نقی خوشنویس مشهور شیرازی نوشته شده، اشعاری است از سعدی و مرحوم حاج فصیح‌الملک شوریده قطعه‌ای در تاریخ ساختن آن سروده که مقطع آن این بیت است:

بهر تاریخش فصیح‌الملک گفت

دائماً باغ ارم آباد باد

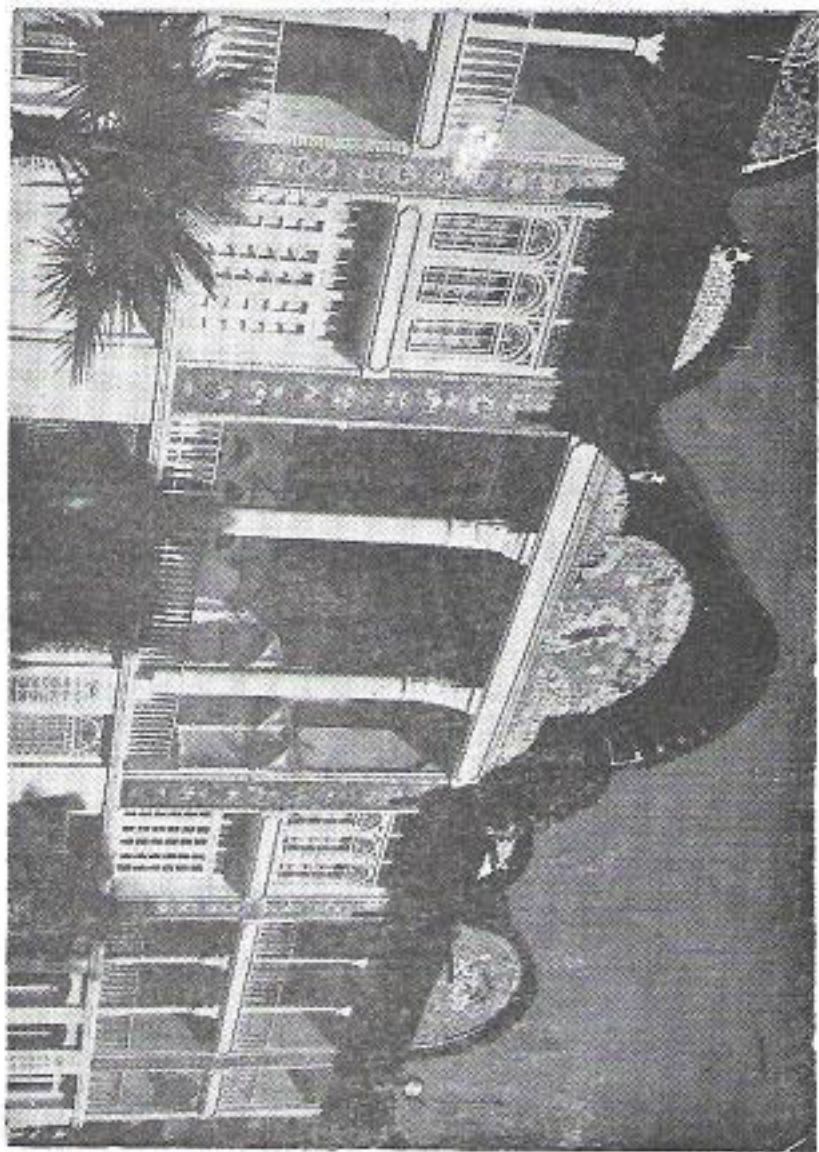
۱۳۱۵

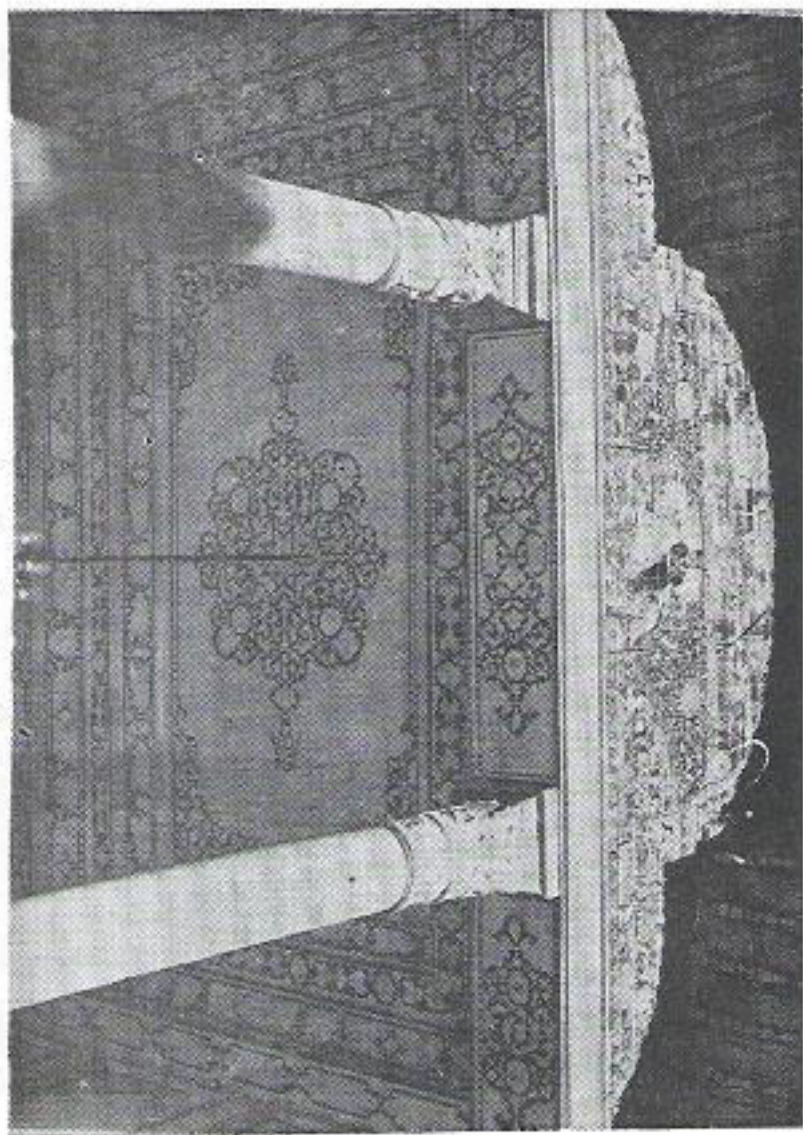
عمارت مزبور سه طبقه است:

طبقه زیرین، زیرزمینی است که آب‌نمای زیبایی از وسط آن میگذرد و طاق آن با کاشیهای هفت رنگ که ماهرانه و بطرز زیبایی بکار رفته مزین است. طبقه دوم، در وسط ایوانی دارد که پشت آن سالن است و طرفین آن دو راهرو است که بالای آن دو گوشواره است. طرفین آن، دو ایوانی است دو طبقه که پشت آنها ارسی‌هایی است بادرک‌ها.

انتهای شمالی و جنوبی عمارت نیز دو راهرو است:

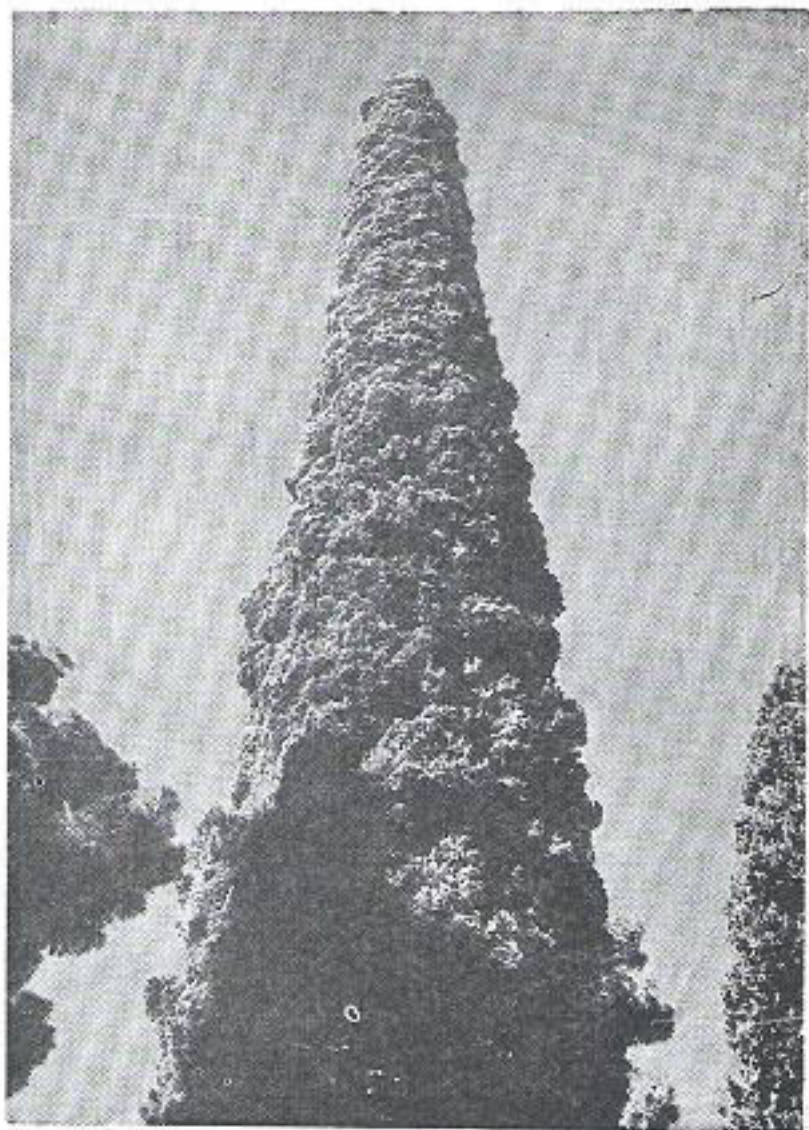
نمای شرقی عمارت باغ ارم

نمونه نقاشی‌های سقف عمارت باغ ارم

در پیشانی عمارت بالای پشت بام، سه مجلس بزرگ و دو مجلس کوچک است که با کاشیهای هفت رنگ زیبا مزین است. مجلس وسط که از همه بزرگتر است،

سرو ناز مشهور باغ ارم

در وسط عکس ناصرالدینشاه قاجار را نقش کرده اند که بر اسب سفیدی سوار است و نیمتاجی در جلو کلاه دارد. اطراف آن سه نقش دیگر است که از داستانهای فردوسی و

نظامی اقتباس شده است - طرفین این مجلس، دو مجلس کوچک است که در وسط آن یکی از نقوش تخت جمشید (مبارزه با هلاهل) را نقش کرده‌اند.

دو مجلس دیگر که طرفین این دو است و از مجلس بزرگ وسطی کوچکتر است، بر روی کاشی‌هایی که طرح‌های اسلیمی دارند، پلنگی آهویی را شکار میکند.

جلوستونهای طبقه دوم و سوم با کاشی‌های هفت رنگ مزین است که در وسط آنها مجالسی شامل سواران، زنان و گنبا، تعبیه شده است.

جلو عمارت حوض بسیار وسیعی است که با کاشی‌های آبی مفرّوش شده و آب زلالی آنرا پر کرده است.

در عرض چند سال اخیر تعمیرات مفصلی در این باغ بعمل آمده و بسوسعت آن افزوده شده و علاوه بر درختهای سرو و کاج و نارنج و غیره که در آن کاشته شده قسمت عمده آن چمن و گلکاری شده و بر طراوت آن افزوده گردیده است.

در مسافرت‌هایی که اعلیحضرت همایونی و علیاحضرت شهبانوشیراز میفرمایند، در این باغ اقامت مینمایند.

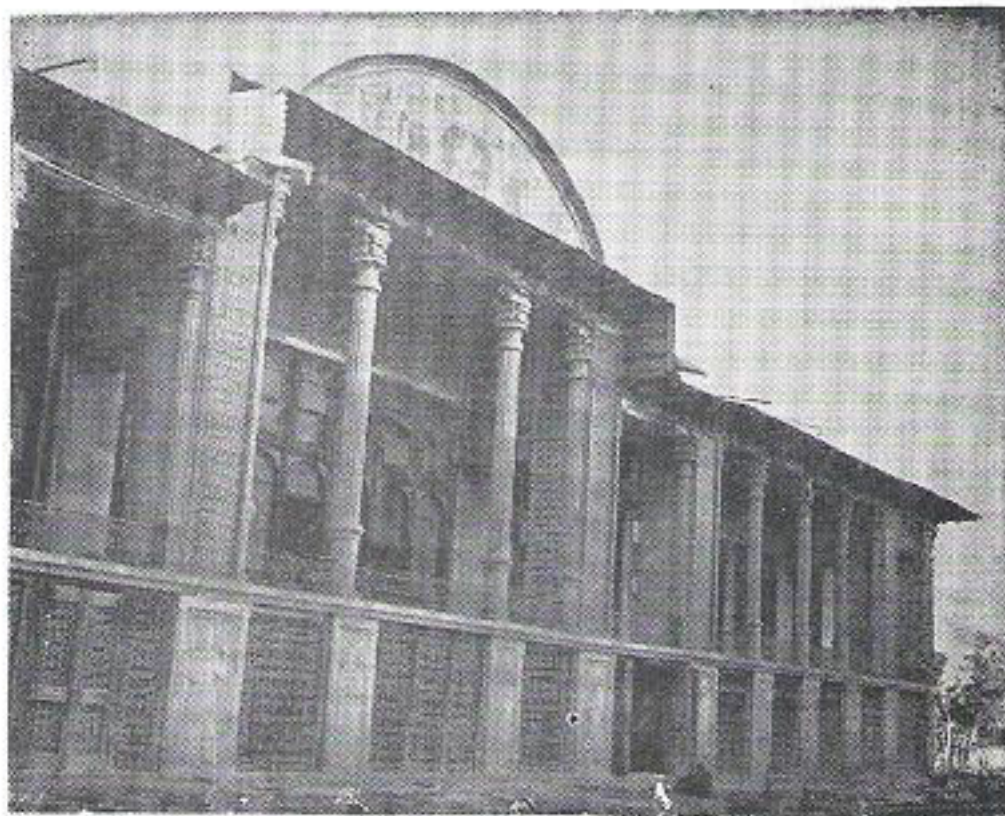
۵- باغ گلشن

باغ گلشن که آنرا «باغ آباد» هم گویند باغ وسیعی است که بانی آن میرزا علی محمد خان قوام‌الملک است که عمارتی شکوهمند دارد - جلو عمارت حوض بسیار وسیعی است بالبه سنگی و از آنجا تادیوار شرقی فضائی است که وسط آن آب نماست با گل‌کاری و در طرفین این فضا است:

و که صف کشیده به ترتیب سرو و کاج و چنار،

عمارت باغ دو طبقه است. طبقه تحتانی با زیر زمین، محوطه وسیعی دارد که

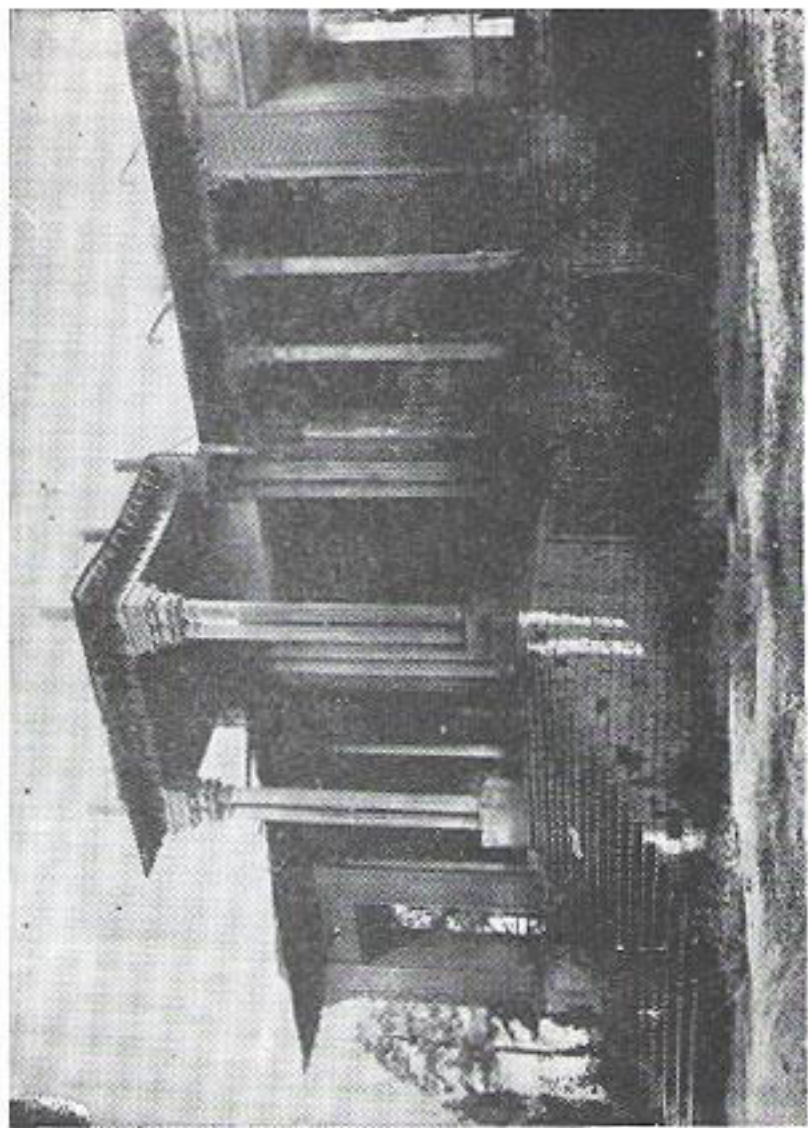
آب‌نمای زیبایی از وسط آن میگذرد دور تا دور طبقه بالا ایوان پهنی است و در وسط،
تالار وسیع و باشکوهی است و طرفین آن چند اطاق است.

نمای شرقی عمارت باغ گلشن

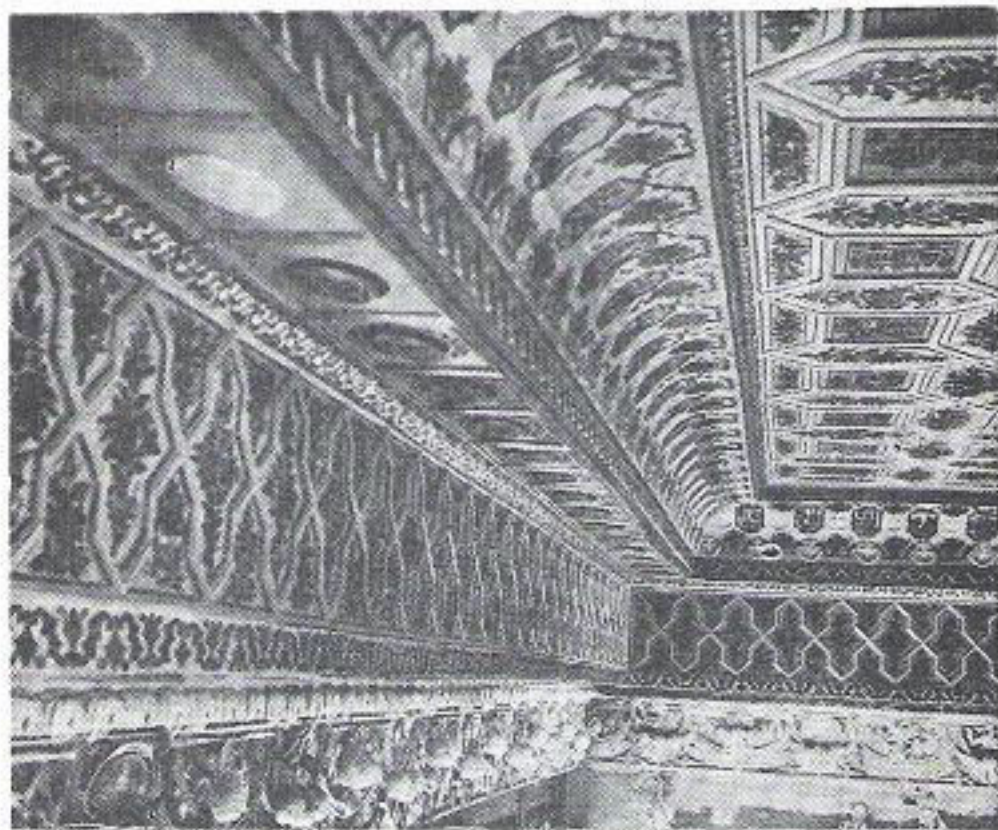
دیوار اطافها و ایوانها و مخصوصاً تالار وسطی با گچ بریها و مقرنس کاریهای
زیبائی مزین است و سقف آنها که از قطعات تخته به اشکال زیبایی تشکیل شده ، غالباً
با نقاشی های گل و بته و صحنه های شکار و مناظر و مجالس رزم و بزم آراسته شده - ستونها
به تقلید ستونهای تخت جمشید با گچ ساخته شده است مخصوصاً در تالار بزرگ از چند
نقاشی تخت جمشید تقلید شده است.

در پیشانی عمارت مجلسی کاشیکاری است که تاجگذاری یکی از پادشاهان

قسمت شمالی عمارت باغ گلشن و پاکانه‌های آن

ساسانی را مجسم میکند و مؤید موبدان نشان سلطنتی را پشاه میدهد و دو نفر چتر را روی سر آندو گرفته‌اند این مجلس در پیشانی دالان هم تکرار شده است. ازاره عمارت که با سنگهای گندمک پوشیده شده حجاریهای زیبایی دارد. درها همه منبت کاری است.

تسمتی از نقاشیهای نفیس سقف تالار عمارت باغ گلشن

این عمارت که بدستور اعلیحضرت همایون شاهنشاه آریانه بهر برای آرتش خریداری شده در سالهای اخیر تحت نظر سازمان حفاظت آثار باستانی تعمیر و مرمت گردیده است و بتازگی خیابانی را از جلو آن تا خیابان کورش کبیر احداث کرده‌اند و گویا به باشگاه افسران اختصاص خواهد یافت.

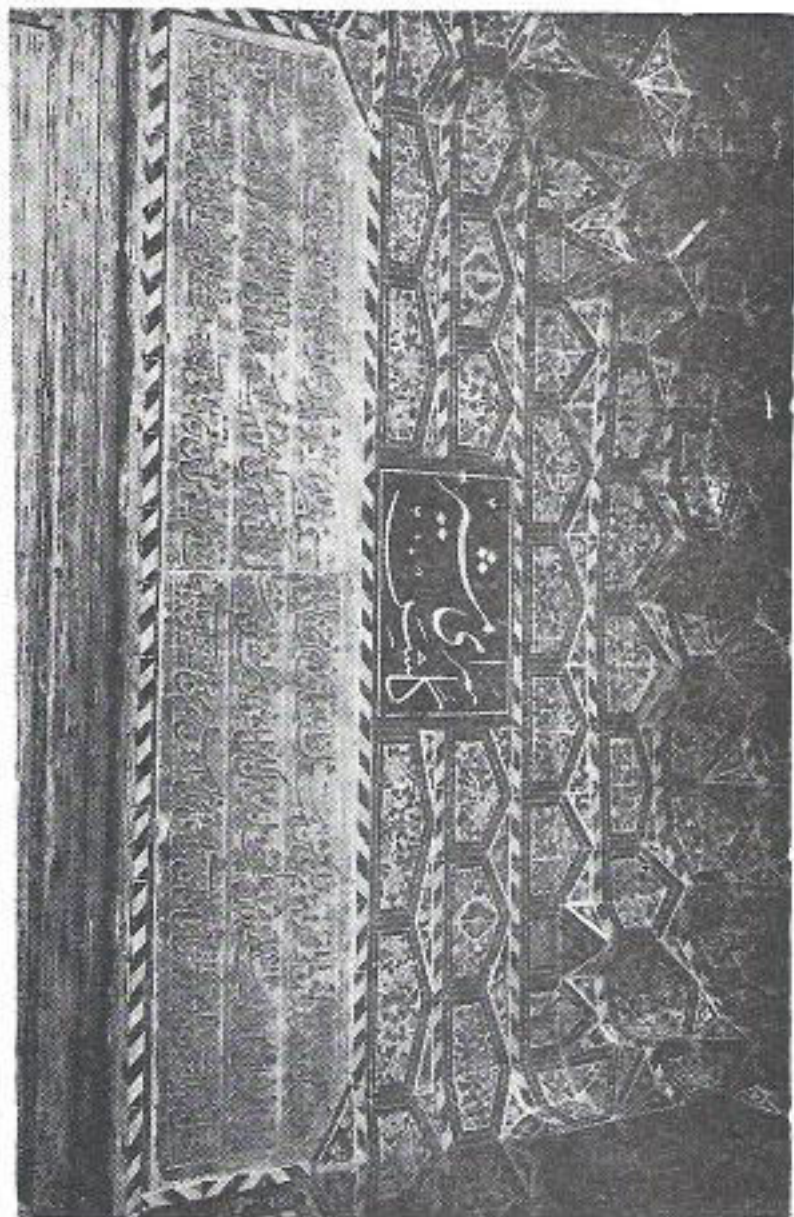
۶. سرای مشیر

سرای مشیر که آنرا « سرای گلشن » هم گویند جنب بازار وکیل قرار دارد و از ساخته‌های مرحوم « میرزا ابوالحسن - مشیرالملک » است . سردر آن کاشیکاری شده و در وسط آن سنگی است که کتیبه زیر بخط زیبایی بر روی آن حجاری شده است :

« این خوان بلند ابوان و سرای مشیدالارکان که مجمع ارباب فطن و موسوم به «سرای گلشن» است از مستحدثات جناب جلالتمآب خداوندکلك و دفتر فاطمی نسب هاشمی حسب میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک مملکت فارس است که با متعلقات و منضمات از تیمچه و بازارچه و غیرهما را بالتمام وقف ساخته بر بضعه بتول فرزند رسول خامس آل عبا حضرت سیدالشهداء از فرار وقفنامه چه علیحده بشروط مسطوره در آن که از آن جمله شروط ایندو شرطست که درین صفحه حجر منقوش میگردد .

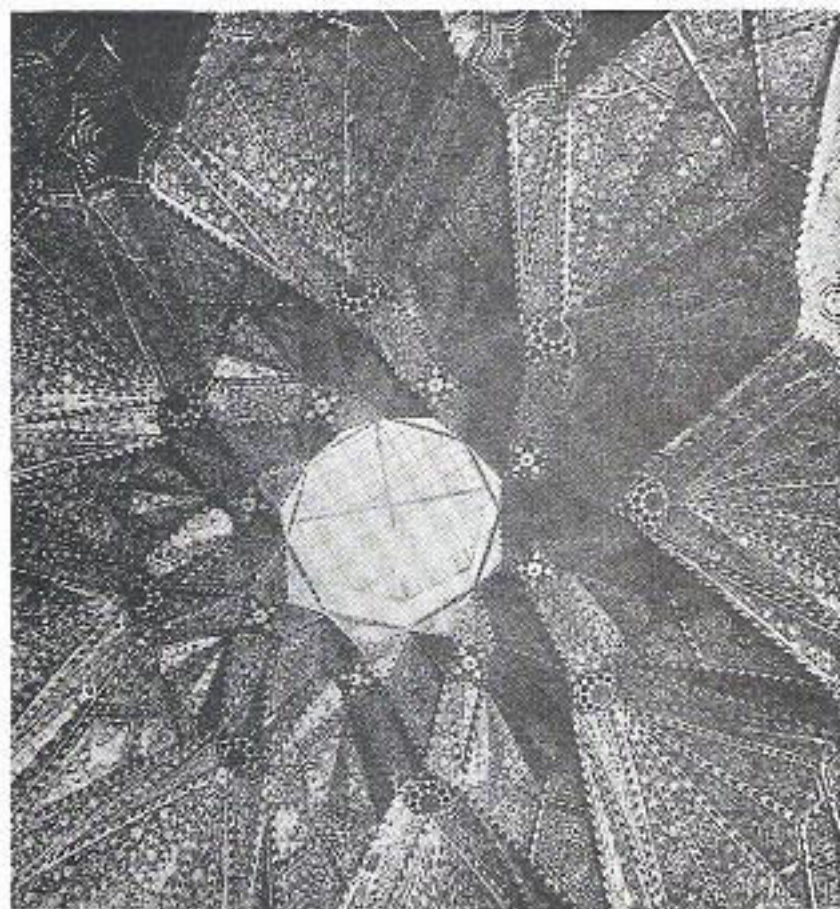
اول آنکه متولی شرعی که معین در وقفنامه است اجاره ندهد هیچ جزئی از اجزاء این سرای را به احدی زیاده از یکسال مگر آنکه بعد از تجدید هر سته تجدید عقد نماید بهمان مدت یکسال و شرط دیگر آنکه متولی حین اجاره شرط نماید بر مستاجر که پس از انقضای زمان اجاره مدعی حق السکنی و سرقفلی نباشد و بهیچ اسم و رسم و بهیچ لفظ صیغه چنین ادعائی ننماید و متخلف از عموم شرایط و خصوص ایندو شرط قرین خذلان ابدی و لعنت سرمدی حضرت سبحان واقف بر هر آشکار و نهان باد - فی شهر رمضان المبارک سنه هزار و دو بیست و هشتاد و هشت - کتبه العبد المذنب - میرزا کوچک »

در وسط حیاط حوضی است بسیار بزرگ و وسیع و طرفین آن چهارباغچه است . در سمت شرق و غرب آن هر کدام سه مغازه و دورا هر دو است . سمت شمال و جنوب ؛

سردر ورودی سرای مشیر با کاشیکاری و کتیبه زیبای آن

در وسط يك تالار و طرفين هرتالاری دوراھرو و دو مغازه است.
 لچکی های بالای مغازه ها با کاشی هایی که نقوش اسلیمی دارند مزین است - در
 طبقه دوم هم اطاق هایی است که جرزها و لچکی های آن کاشیکاری است.

کاشیکاری زیبای سقف چایخانه سرای مشیر

درهای اطاقها با ریزه کارپهای چوبی و شیشه های رنگارنگ مزین است.
 در ضلع شمالی، تالار وسیع هشت ضلعی است که مهمترین ساختمان سراسر است -
 در وسط تالار حوض هشتی است که لبه ها و پاشویه های آن از سنگ پکپارچه است.
 این تالار دارای سقف بلندی است که در وسط گنبد آن بادگیری تعبیه شده - سقف این

تالار بشکل زیبایی کاشیکاری و مقرنس کاری شده است - در دهانه بادگیر اشعاری عربی مشتمل بر اسامی دوازده امام باکاشی نوشته شده است .

اطراف تالار چهار مغازه و چهار شاه نشین وسیع است - در پیشانی و لچکی های مغازه ها و شاه نشین ها هم کاشیکاری گردیده است - تمام این کاشیکاریها با کاشیهای رنگین و نقوش گل و بته و خطوط اسلیمی مزین است .

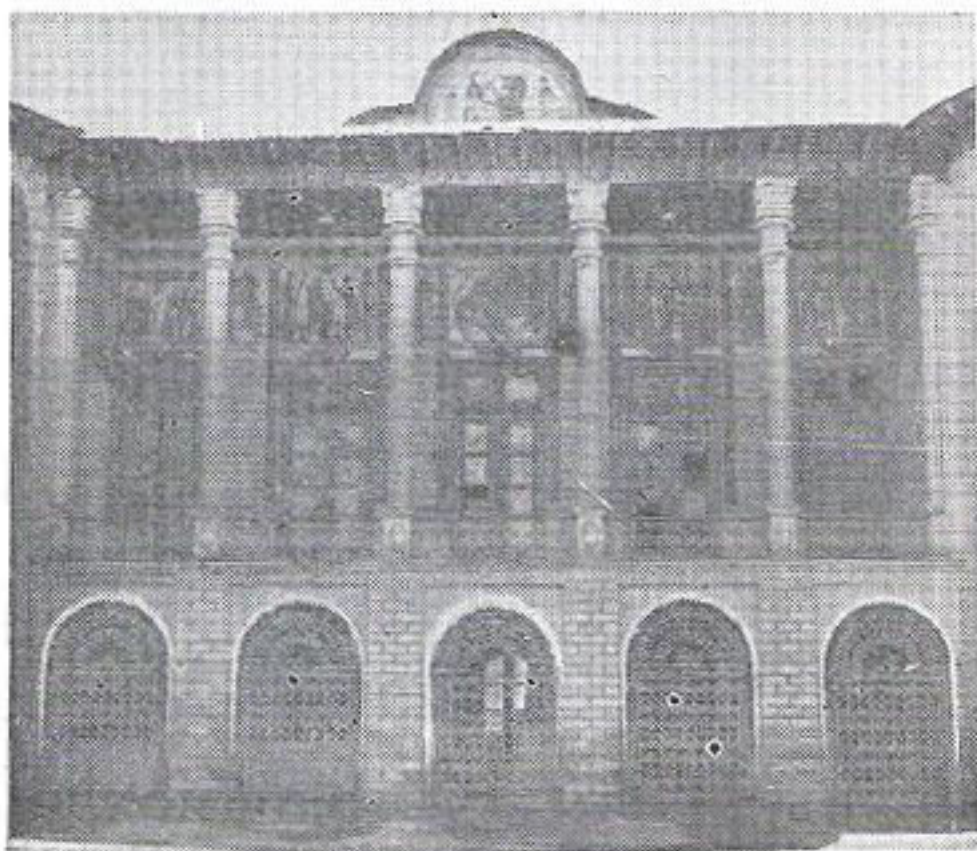
چون این سرا با این کاشی کاری و مخصوصاً در کمتهائی که با ریزه کاریهای چوبی و شیشه خاص خود اصالت هنر ایرانی را ثابت میکند، روبه انهدام گذاشته بود، بدستور علیاحضرت فرح پهلوی شهمنوی هنردوست ایران، نحت تعمیر و مرمت قرار گرفت و کاشی های ریخته آن مرمت شد - در کمتهای فرسوده و شکسته آن نوسازی گردید و حوض خانه آن هم که از حیث کاشی کاری و مقرنس کاری بی نظیر است بشکل « چایخانه » درآمد و اطاقهای آن برای نمایش هنرهای دستی و محلی فارس اختصاص یافت و به « سرای هنر » معروف گردید .

۷- بازار مشیر

در جنوب سرای مشیر بازاری است که بشکل بازار وکیل (ولی کوچکتر) ساخته شده و از بناهای مرحوم میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک است - سقف آن ضربی و با آجرزده شده و در وسط يك هشتی وسیعی دارد که بالای آن بادگیری تعبیه کرده اند - این بازار يك در به سرای مشیر و در دیگری به اردو بازار داشته که اکنون مسدود است - در بعضی جاهای این بازار مختصر کاشیکاری بچشم میخورد .

۸- باغ سالاری

این باغ که در جنوب شرقی شیراز (روبروی مقبره آتش خاتون) قرار دارد، سابقاً باغ وسیعی بود ولى در سالهای اخیر در قسمتهائی از آن دبستان و دانشسرا و غیره ساخته گردیده و محوطه باغ کوچک شده است.

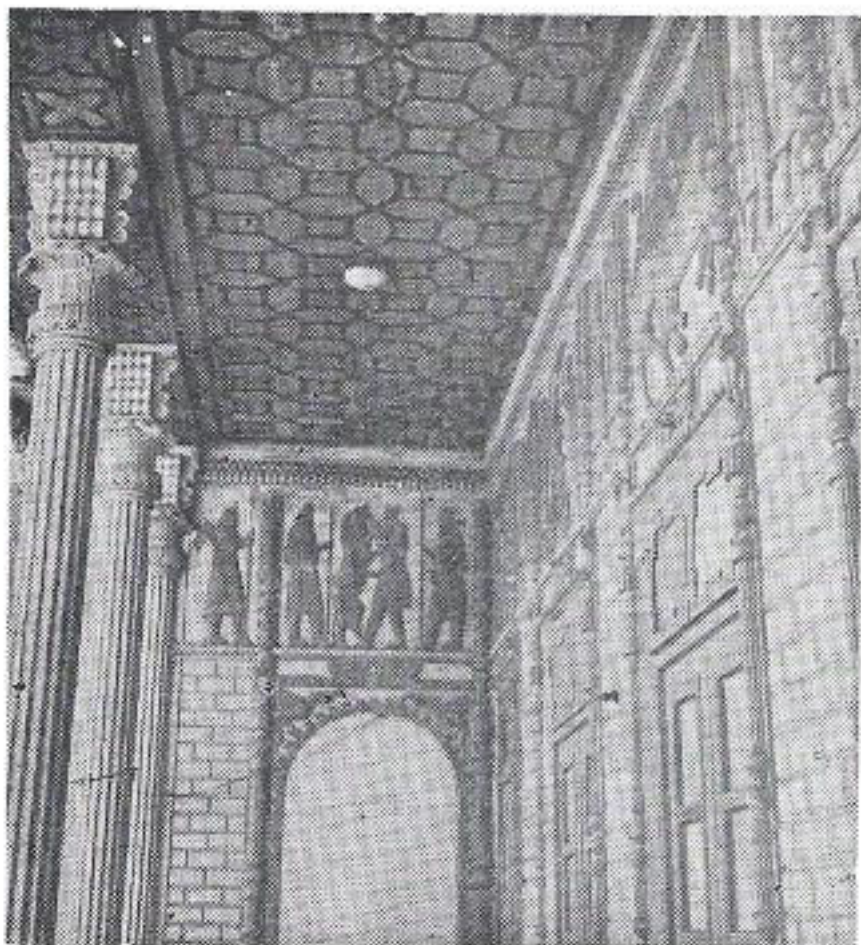
ایوان شمالی عمارت باغ سالاری با گچ بریهای زیبای آن

عمارت وسط باغ از محدثات خانواده قوام‌الملک شیرازی و یکی از ساختمانهای

زیبای دوره قاجاریه است.

عمارت دو طبقه است.

طبقه زیرین بشکل زیرزمینی است و طبقه بالایی، در وسط سالن بزرگی دارد که اطراف آن ایوانهایی است و سه اتاق در سه زاویه آن ساخته شده است.

ایوان شمالی باغ سالاری با گچ بریهای زیبا و سقف آن

در قسمت بالای ایوان شمالی عمارت باغ سالاری، بعضی از نقوش تخت جمشید را بطور برجسته با گچ بریهای عالی مجسم نموده اند که بسیار جالب است.

۹. باغ خلیلی

این باغ اگرچه باغ قدیمی نیست و عمارتی هم که از لحاظ تاریخی و بازنشانی اهمیت داشته باشد، ندارد ولی چون انواع درختهای گوناگون و کمپاب داخلی و خارجی دارد و از حیث داشتن اقسام و انواع گلهای داخلی و خارجی بی نظیر است، شهرت زیادی پیدا کرده است.

بخش سوم

بناهای تاریخی و آثار هنرمندی شیراز

در عصر پهلوی

بناهای تاریخی و آثار هنری شیراز در عصر پهلوی

تحولات عمیق و اصلاحات عمده‌ای که در اثر بوجود آمدن امنیت و آرامش کامل کشور و تمرکز کارها از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و آغاز سلطنت پهلوی که بهمت و کوشش قابل تحسین سردار بزرگ ایران اعلیحضرت رضا شاه کبیر در کلیه شئون کشور صورت گرفت، بناهای تاریخی و آثار باستانی و هنری را نیز شامل گردید و با تأسیس انجمن آثار ملی و تشکیل اداره کل باستانشناسی که بامر اعلیحضرت رضا شاه کبیر انجام گردید، هم برای حفظ و نگهداری بناهای تاریخی و باستانی و آثار هنری اوامر و کندی صادر شد و هم برای تعمیر و مرمت آنها اقدامات مجدانه‌ای صورت گرفت و در نتیجه اینگونه بناها و آثار تاریخی و هنری که نماینده فرهنگ و هنر ایران است و مایه افتخار ملک و ملت میباشند از انهدام و معدوم شدن قطعی مصون ماند. در زمان سلطنت اعلیحضرت همایون، محمد رضا شاه پهلوی آریابه‌ره تأسیس وزارت فرهنگ و هنر گام بلندی بود برای حفظ و نگهداری و تعمیر و مرمت آثار باستانی و تاریخی.

با انتقال اداره کل باستانشناسی بوزارت فرهنگ و هنر اقدامات جدی و مؤثری

در اینراه انجام شد که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- توسعه اداره کل باستانشناسی
- ۲- تأسیس سازمان حفاظت آثار باستانی
- ۳- حفاریات در بسیاری از نقاطیکه آثار تاریخی و باستانی بود
- ۴- تعمیر و مرمت کلیه آثار باستانی و ابنیه تاریخی
- ۵- تعیین نگهبان و محافظ برای کلیه آثار باستانی و تاریخی
- ۶- جلوگیری از تجاوز اشخاص به حریم نقاطی که آثار باستانی و تاریخی

تشخیص داده شده است

۷- استرداد بعضی از ابنیه و آثار تاریخی که بتصرف اشخاص درآمده بود

علاوه بر اقدامات وسیع و مؤثری که از طرف وزارت فرهنگ و هنر برای حفظ و تعمیر آثار تاریخی و باستانی بعمل آمده، اداره کل اوقاف هم چه از بودجه خود و چه از بودجه موقوفات و درآمدهای بنای متبرکه بسیاری از آثار تاریخی و بقاع متبرکه و آرامگاهها را هم تحت تعمیر و مرمت قرار داده است. اقدامات مجدانه و موثر انجمن آثار ملی چه در دوره سلطنت اعلیحضرت رضا شاه کبیر و چه در زمان پادشاهی اعلیحضرت همایون شاهنشاه آریانه، برای نوسازی آرامگاههای بزرگان و تعمیر و مرمت و نگهداری آنها بسیار مؤثر و مهم و قابل تقدیر میباشد.

اگر بخواهیم تمام اقداماتی که در عرض نیم قرن اخیر (در دوره سلطنت دودمان جلیل پهلوی) انجام شده، بنگاریم، باید کتاب قطوری را نگاشت. از اینرو فقط فهرست وار به رؤس مسائل میپردازیم.

ما در ضمن شرح آثار تاریخی و باستانی جلگه شیراز، چه در بخش نخست و چه در بخش دوم، تعمیراتی که در هر یک انجام شده متذکر شده ایم و تکرار آنها را در اینجا لازم نمیدانیم، در اینجا فقط بذکر تعمیرات و مرمتهایی که سابقاً ذکر نشده و یا بناهای مهمی که بوجود آمده فهرست وار اشاره مینمائیم.

۱- بقعه شاهچراغ

اصلاحات و تعمیراتی که در این بقعه بعمل آمده عبارتند از:

- ۱- احداث خیابان و فلکه جلو بقعه مبارکه و خیابان احمدی
 - ۲- تعویض گنبد و کاشی کاری آن
 - ۳- آئینه کاری سردرب ورودی بحرم
 - ۴- مرمر کردن فرش و ازاره های حرم
 - ۵- نقره کردن ضریح
 - ۶- تعمیرات و آئینه کاری داخل حرم
 - ۷- تأسیس کتابخانه و موزه
 - ۸- ساختن درب نفیس طلاکام شاهکار صنعت و هنر است
 - ۹- ساختن سردر بلند و رفیع آن با کاشیکاری
- علاوه بر اینها با خرید منازل و بازار بین مسجد جمعه و سید میر محمد و شاهچراغ و سایر مغازه های اطراف حرم و تخریب آنها صحن شاهچراغ وسعت زیادی یافت. طبق نقشه ای که طرح شده قرار است در این صحن وسیع عماراتی برای کتابخانه، موزه، تالار اجتماعات و سخنرانیها، سالنهایی برای مجالس ختم و غیره ساخته گردد.

۲- بقعه سید میر محمد

در این بقعه اصلاحات و تعمیرات زیر صورت گرفته است:

- ۱- تعمیر و کاشی کردن گنبد
- ۲- ساختن ایوانی در جنوب حرم

۳- آئینه کاری حرم

۴- توسعه صحن بطوریکه این صحن از یکطرف به صحن شاهچراغ و از طرف دیگر بنلکه جلومسجد جمعه متصل گردیده است .

۳- بقعه شاه میرعلی بن حمزه

دالان و صحن و حرم این بقعه تعمیر و مرمت شده - داخل حرم آئینه کاری مفصلی شده است .

۴- بقعه سید علاءالدین حسین

در این بقعه تعمیرات و اصلاحات زیر بعمل آمده است:

۱- برداشتن گنبد و ساختن آن با اسکلت آهنی

۲- آئینه کاری دوسردرب ورودی حرم

۳- مرمر کردن آزاره داخل حرم

۴- تعمیرات صحن که هنوز ادامه دارد

۵- آئینه کاری داخل حرم

۶- احداث فلکه وسیع جلوصحن

۷- ساختن ساعت و مسجدی در کنار آن

۸- کاشیکاری سردر و رواقهای جلوحرم

۵- مسجد جامع عتیق

این مسجد که به ویرانه‌ای تبدیل شده بود امروزه بصورت يك مسجد آباد و مهم درآمده است بنابراین باید گفت که این مسجد را که قدیمترین مسجد فسارس (شاید هم ایران) است از نو تجدید بنا شده است بسایه حال مهمتترین تعمیرات آنرا هلیحه ذکر میکنیم :

- ۱- تعمیرات خدابخانه (دارالمصحف) که از طرف اداره کل باستانشناسی صورت گرفته است .
- ۲- تعمیرات وازنوسازی شبستانهای اطراف و کاشی کردن جلو آنها .
- ۳- ساختن و کاشی کردن طاقنمای شمالی و شرقی آن .
- ۴- تعمیر سردرب های آن .
- ۵- تعمیر سردرب شبستان بزرگ جنوبی .
- ۶- ساختن دوشبستان بزرگ جدید جنوب غربی و شمال شرقی آن
- ۷- فرش کردن صحن و ساختن حوضهای آن .

۶- مسجد وکیل

در این مسجد نیز از طرف اداره کل باستانشناسی تعمیراتی صورت گرفته است و کاشی‌های افتاده آن مرمت گردیده است و دیوارهای بیرونی آن با سیمان تعمیر شده است سنگ فرش حیاط تعویض گردیده - گلهای پشت بام برداشته شده و بجای آن فیروگونی و اسفالت شده است .

۷- مسجد اذنو

در این مسجد دو مرتبه تعمیرات صورت گرفته است.

یکی در سال ۱۳۰۹ شمسی که بخرج مرحوم حاج محمد باقر بهبهانی تعمیرات مفصلی در آن بعمل آمد.

دیگری بوسیله اداره کل باستانشناسی که طاقنمای شمالی آنرا که ویران شده بود از نو ساختند.

۸- مدرسه خان

در این مدرسه چند سال است که از طرف اداره کل باستانشناسی تعمیرات مفصلی صورت گرفته است و هنوز ادامه دارد. مهمترین کارهایی که در این مدرسه صورت گرفته است عبارتند از:

- ۱- تعمیر و مرمت کاشی کاریهای سردر بزرگ ورودی آن.
- ۲- تعمیر و مرمت اطاقهای بالائی و مخصوصاً (تالار ملاصدرا).
- ۳- تعمیر و مرمت کاشی کاری طاقنمای غربی از داخل صحن
- ۴- ساختن طاقنمای شرقی آن
- ۵- تعمیر گلدسته‌های آن
- ۶- احداث کتابخانه ملاصدرا
- ۷- تعمیر و مرمت حیاط باغچه و ساختن دستشویی

۹. مسجد سپهسالار

این مسجد که امروزه محل انعقاد مجالس ختم عمومی است در ظرف سالهای گذشته بشکل آبرومندی تعمیر و مرمت شده و فرش کف آن تعویض گردیده و داخل شبستانهای آن تعمیر و مرمت گردیده و آبریزگاه آن کاشیکاری شده است .
و بتازگی دیوارهای آن هم نوسازی شده و باکتیبه‌هایی از آیات قرآنی که بر روی کاشی نوشته شده تزئین یافته است .

۱۰. آرامگاه شاه داعی الی الله

در این آرامگاه هم تعمیرات مفصلی بعمل آمده و صحن کوچک آن بصورت سائز وسیعی درآمده و اطرافهای اطراف آنهم تعمیر و کاشیکاری شده است. حیاط باغچه آنهم صاف و مرمت شده است و چند اطاق برای مجالس ترحیم ساخته شده است.

۱۱. آرامگاه شیخ کبیر

مزار این عارف کامل که بصورت زنده‌ای درآمده بود از طرف اداره کل باستانشناسی تعمیر و مرمت شده و کف و ازاره آن کاشیکاری شده است.

۱۲. آرامگاه شیخ روزبهان

مزار این شیخ بزرگوار هم که بصورت پیرانه‌ای درآمده بود بشرحیکه در

ص ۱۷۵ متذکر شد ساخته گردیده و بصورت آبرومندی درآمده است.

۱۳- آرامگاه حافظ

آرامگاه حافظ بطرز آبرومندی تعمیر و مرمت شده و مهمترین کارهایی که در اینجا صورت گرفته عبارتند از :

- ۱- ساختن گنبدی بر روی سنگ قبر و کاشی کردن آن
- ۲- تعمیرات حیاط کوچک
- ۳- نوشتن غزلهای حافظ روی کاشی و نصب آنها در اطراف حیاط کوچک
- ۴- تعمیر و مرمت عمارت شمالی و تبدیل آن بکتابخانه
- ۵- اصلاح فرش حیاط کوچک
- ۶- ساختن تالار بزرگ و وسیع آن با ستونهای بلند
- ۷- ایجاد حیاط بزرگ و فرش کردن آن
- ۸- ساختن دو حوض طویل در حیاط بزرگ
- ۹- ساختن نارنجستان طرفین حیاط بزرگ
- ۱۰- ساختن دستشویی و گلخانه و گلکاری و چمن کاری در دو حیاط
- ۱۱- ساختن سردر و نرده‌های سمت جنوبی
- ۱۲- احداث خیابان و فلکه جلو آن
- ۱۳- تسطیح زمین در مغرب حافظیه برای آرامگاه شعراء و دانشمندان
- ۱۴- تعمیر و مرمت حیاط خلوت و تبدیل آن به چاپخانه

۱۴- آرامگاه سعدی

در آرامگاه سعدی این تعمیرات صورت گرفته است:

- ۱- تجدید بنای آرامگاه و ساختن گنبد و ایوان و آرامگاه شوریده
- ۲- کاشیکاری داخل آرامگاه و نوشتن نمونه‌هایی از آثار سعدی بر روی کاشی و

نصب آنها

- ۳- ساختن و تعمیر حوض ماهی و توسعه آن و احداث چاپخانه
- ۴- ساختن سالن پذیرایی
- ۵- ساختن کتابخانه
- ۶- ساختن پلگانه‌ها و صحن حیاط
- ۷- ساختن سه حوض بافواره
- ۸- ساختن دیوار و نرده‌ها و سردر و ورودی آن
- ۹- ایجاد فلکه وسیعی در جلو آرامگاه و گلکاری و چمن کاری آن
- ۱۰- احداث خیابان اسفالت‌ه به بوستان و گلستان، که آرامگاه را بشهر متصل می‌کند
- ۱۱- ایجاد بلوار بین آرامگاه حافظ و سعدی
- ۱۲- توسعه زمین صحن آرامگاه که قرار است در آن کتابخانه و بناهای دیگری ساخته شود.

۱۵- آرامگاه خواجه

آرامگاه خواجه شاعر معروف کرمانی که در تنگ الله اکبر است و سابقاً بصورت قهوه‌خانه عمومی بود، در اثر اهتمام اداره کل باستانشناسی تعمیر و مرمت گسردید و اطراف آن را نرده‌هایی گذاردند و برای سرپرست آرامگاه و پذیرایی واردین سالنی

ساختند و اکنون بصورت آبرومندی درآمده است.

اخیراً از طرف اداره کل فرهنگ و هنر فارس دیوار بین آرامگاه خواجو و مشرقین را برداشته و آنرا تعمیر و مرمت کرده‌اند و قرار است با اصلاحاتی که در این دو تکیه بعمل می‌آید، غارهای طبیعی آن را بصورت آبرومندی درآورده و برای استراحت سیاحان و توریست‌ها آماده و مجهز سازند.

۱۶- طاق قرآن

در مدخل شهر شیراز، در دهه تنگ الله اکبر سابقاً طاقی مرتفع بود که قرآنی بر بالای آن گذارده بودند ولی این طاق در اثر توسعه جاده خراب شد اما در سال ۱۳۲۷ طاق جدیدی بجای آن ساختند که با آیات قرآنی که بر روی کاشی نوشته شده است تزئین یافته.

۱۷- تکیه هفت تنان

در این تکیه از طرف اداره کل باستان‌شناسی تعمیرات مفصلی بعمل آمده است مخصوصاً نقاشی‌های تالار بزرگ آن بهمان سبک زمان کریمخان مرمت شده و تعمیرات دیگر هم در عمارت تکیه صورت گرفته است.

۱۸- نارنجستان و اندرون قوام

در این دو عمارت مجلل، بشرحیکه در ص ۲۴۳ تا ۲۵۱ ذکر شد، تعمیرات مفصل و مهمی

صورت گرفته و در واقع نوسازی شده و کاشی کاریها و آئینه کاریها و نقاشی ها و گچ بریهای آنها مرمت شده است و اکنون نارنجستان بموزه شهرام اختصاص داده شده است.

۱۹- سرای هنر

سرای مشیر یا سرای گلشن که یکی از آثار ارزنده معماری و هنری اوائل دوره قاجاریه است و روبروی پرانی میرفت، بشرحیکه درص ۲۶۱ نوشته شد به امر علیاحضرت فرح پهلوی شهبانوی ایران که خود هنرمند و عاشق هنر و آثار هنری میباشد تحت تعمیر کامل قرار گرفت. کاشی کاریهای آن مرمت شد. درهای آن نوسازی گردید و آنرا محل « نمایشگاه کارهای دستی و هنرهای محلی » قرار دادند و از اینرو آنرا « سرای هنر » نامیدند.

۲۰- عمارت کلاه فرنگی

در این عمارت که در نوع خود بی نظیر است تعمیرات مفصلی از طرف اداره کل باستانشناسی صورت گرفته است بدین شرح که کاشیها و نقاشی های آن تحت نظر نقاش هنرمند معاصر استاد صدرالدین شایسته تعمیر و مرمت شده است. بدنه و گوشواره های آن تعمیر و مرمت شده. فرش حیاط آن اصلاح گردیده و دور باغ آن نرده گذاری شده است و «موزه پارس» در آن تأسیس گردیده است. ولی بشرحیکه درص ۱۴۸ ذکر شد فعلا بصورت آرامگاه کریمخان نگهداری میشود.

۲۱- آرامگاه شاه شجاع

قبرشاه شجاع مظفری در مغرب تکیه هفت تنان بصورت پستی افتاده بود - در اثر توجه انجمن آثار ملی بشرحیکه در ص ۴۷ ذکر شد در آن ساختمانهایی شده است .

۲۲- باغ ارم و باغ گلشن

بشرحیکه در بخش دوم از ص ۲۵۳ تا ۲۶۰ ذکر شد، این دو باغ مهم و بی نظیر شیراز که به امر مبارک اعلیحضرت همایون شاهنشاه آریامهر خریداری شده تحت تعمیر و مرمت کامل قرار گرفته و بروسعت و رونق آنها افزوده شده است.

۲۳- اصلاحات و بناهای تازه دیگر

علاوه بر تعمیرات و مرمتها و اصلاحاتی که بشرح بالا بامر مبارک :

« اعلیحضرت همایون محمد رضا شاهنشاه آریامهر »

از طرف «وزارت فرهنگ و هنر» بمباشرت «اداره کل باستانشناسی» و «انجمن آثار ملی» و اوقاف در بقاع متبرکه و تکایا و مساجد و آرامگاههای بزرگان و بناهای تاریخی و باستانی صورت گرفته، نهضت عظیمی برای تعمیرات و مرمتها و ساختن بقاع متبرکه و مساجد و مزار بزرگان بوجود آمده و تقریباً در کلیه اینگونه بناها، چه از طرف اداره کل باستانشناسی و اداره کل اوقاف و انجمن آثار ملی و چه از طرف مردم، تعمیرات و مرمتهایی صورت گرفته و حتی مساجد و خانقاهها و معابد چندی هم بسبب مطلوبی ساخته

شده است که معروفترین آنها عبارتند از:

- ۱- ساختن خانقاه مجلل و مفصل احمدی
- ۲- ساختن خانقاه نعمت‌اللهی
- ۳- ساختن مساجد جدید بشرح ص ۲۱۹
- ۴- ساختن آرامگاه حاج نایب‌الصدر
- ۵- ساختن اطاقهای درجه‌بندی تنان
- ۶- تعمیراتی در تخت ضرابی
- ۷- تعمیرات مفصل حسینیه قوام بشرح ص ۲۱۵
- ۸- تعمیرات و نوسازی مسجد قوام
- ۹- تعمیراتی در عمارت دیوانخانه کریمخانی
- ۱۰- تعمیراتی در آرامگاه شیخ محمد لاهیجی
- ۱۱- تعمیراتی در بقعه سید ابوالوفاء
- ۱۲- تعمیراتی در بقعه شاه میرعلی ابن حمزه
- ۱۳- تعمیراتی در مدرسه منصوریه

۲۴- منازل قدیمی

چون «علیاحضرت شهبانو فرح پهلوی» علاقه خاصی به احیاء هنر سنتی و اصیل ایرانی دارند، بدستور معظم‌لها در ظرف چند سال اخیر دفتر علیاحضرت متجاوز از ۲۰ منزل قدیمی شیراز را که از لحاظ معماری و کاشیکاری، گچ‌بری و نقاشی و سایر فنون هنری واجد اهمیت زیادی بود، خریداری و اداره باستانشناسی آنها را تعمیر کرده و در حفظ و نگهداری آنها کوشیده‌اند.

بعضی از این منازل سازمانهای هنری و فرهنگی مانند «جشن هنر» و «تلویزیون»
و غیره واگذار شده و قرار است در بعضی از آنها هم سازمان هنری و فرهنگی، مانند
موزه‌ها و غیره تشکیل گردد.

معروفترین منازل قدیمی شیراز که خریداری شده عبارتند از :

۱- منزل نصیرالملک	واقع در مجاور مسجد نصیرالملک
۲- منزل مشیرالسلطنه	محلّه بالاکنده
۳- باغ ایلخانی	خیابان قآنی
۴- باغ نصریه	خیابان مشیرفاطمی
۵- منزل فروغ‌الملک قوامی	محلّه بی‌بی دختران
۶- عطروش	بازار حاجی
۷- منزل امامی	خیابان احمدی
۸- منزل صالحی	محلّه سرباغ
۹- منزل نصر	محلّه سنگ سیاه
۱۰- منزل محتشم	خیابان شاهپور

۲۵- ساختمانهای جدید

در عرض نیم قرنیه که از آغاز سلطنت **دودمان پهلوی** میگذرد، بنا بردستور،
اعلیه حضرت رضا شاه کبیر و شاهنشاه آریاهور، علاوه بر تعمیرات و مرمتها و
اصلاحات و نوسازیهاییکه در صفحات پیش ذکر شد عمارتهای مهم و ساختمانهای
مفصلی هم از طرف سازمانهای دولتی و اشخاص در شیراز ساخته شده که قیافه شهر
قدیمی و کهنه شیراز را تغییر داده است.

مهمترین این ساختمانها عبارتند از:

- ۱- عمارات دانشگاه پهلوی که شامل دانشکده‌ها، کتابخانه‌ها، آزمایشگاهها، تالارها، چاپخانه و غیره است.
 - ۲- بیمارستانها و درمانگاهها مانند بیمارستان نمازی و سعدی و غیره
 - ۳- عمارات ادارات دولتی مسانند استانداری و دادگستری و ثبت اسناد و شهرداری و شهرداری و غیره
 - ۴- عمارت فرودگاه، سیلو
 - ۵- کارخانه‌ها مانند کارخانه تلفن و برق و سیمان و غیره
 - ۶- هتلها و مهمانسراها که مهمتر از همه هتل کوروش است
 - ۷- کتابخانه ملی، خانه فرهنگ و تالارهای نمایش
 - ۸- هنرستانها، دبیرستانها، دبستانهای متعدد
 - ۹- پارکها و باغهای ملی و بلوارها
 - ۱۰- عمارتهای چندین طبقه و پاساژها که از طرف اشخاص ساخته شده است
- و بدین ترتیب در اجرای منویات خاطر مبارک **اعلیه حضرت شاه ایون شاهنشاه آریابهر و علیاحضرت شهبانوی هنرمند نهضت عظیمی برای تعمیر و مرمت و احیاء آثار تاریخی و باستانی و عمران و آبادی و ساختن عمارات مدرن در قسمت عمده جلگه شیراز آغاز شده که به شهر تاریخی شیراز رونق و شکوه و ابهت خاصی میبخشد.** در اینجادهائی را که **شیخ اجل سعدی** در حق شیراز کرده و تاکنونم بحمدالله تحقیق یافته است تکرار میکنیم:

« به نیک مردان یارب که دست فعل بدان »

« بیه بند بر همه عالم ، خصوص بر شیراز »

فهرستهای این کتاب

- ۱- فهرست منابع عمده
- ۲- فهرست مطالب
- ۳- فهرست عکسها
- ۴- فهرست نام اشخاص
- ۵- فهرست اماکن و نقاط
- ۶- فهرست کتابها و مجله‌ها
- ۷- فهرست تألیفات مؤلف
- ۸- فهرست انتشارات اداره کل فرهنگ و هنر فارس
- ۹- غلطنامه

فهرست منابع عمده کتاب

علی سامی	تألیف	۱- آثار باستانی جلگه مرودشت
فرصت الدوله	»	۲- آثار عجم
دکتر محمد تقی میر	»	۳- اشعار و شرح حال روزبهان
سید محمد تقی مصطفوی	»	۴- اقلیم پارس
نامی	»	۵- تاریخ گیتی گشا
علی نقی بهروزی	»	۶- تاریخچه جامع عتیق شیراز
علی نقی بهروزی	»	۷- تاریخچه جامع سلطانی وکیل
سامی - مصطفوی	»	۸- تخت جمشید
رکن زاده آدمیت	»	۹- دانشمندان و سخن سرایان فارس
چاپ معرفت	»	۱۰- دیوان باباکوهی
علی نقی بهروزی	»	۱۱- دیوان مظفر شیرازی
انجمن آثار ملی	»	۱۲- روزبهان نامه
حاج زین العابدین شیروانی	»	۱۳- ریاض السیاحه
لسترنج	»	۱۴- سرزمینهای خلافت شرقی
ابن بطوطه	»	۱۵- سفرنامه ابن بطوطه

شاردن	تألیف	۱۶- سیاحت نامه شاردن
فلاندن	»	۱۷- سیاحت نامه فلاندن
جنید شیرازی	»	۱۸- شدالآزار
علی نقی بهروزی	»	۱۹- شهرشیراز یا حال رخ هفت کشور
علی سامی	»	۲۰- شیراز
زرکوب	»	۲۱- شیرازنامه
علی نقی بهروزی	به تصحیح	۲۲- فارسنامه ابن بلخی
حاج میرزا حسن فسائی	تألیف	۲۳- فارسنامه ناصری
		۲۴- کلیات سعدی
		۲۵- مجله دانشکده ادبیات شیراز
عباس اقبال	نوشته	۲۶- مجله یادگار
حبیب یغمائی	»	۲۷- مجله یغما
اصطخری	تألیف	۲۸- مسالك و ممالك
عیسی بن جنید	»	۲۹- هزار مزار
آدوارد برون	»	۳۰- یکسال در میان ایرانیان
		۳۱- مطالعات و تحقیقات شخص مؤلف

فهرست مطالب

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۳۷	گازرگاه و شیب بازار		حصار جلگه شیراز و آثار تاریخی
۳۸	باروی شیراز	۱	در آن
۴۲	<u>قسمت دوم</u>	۱	مقدمه
۴۲	کوه چهل مقام	۴	کوه بمر
۴۲	کوه رحمت	۸	<u>کوه شمالی</u>
۴۲	مقامات	۸	<u>قسمت اول</u>
۴۳	چاه مرتضی علی	۸	برم دلك
۴۴	گهواره دیو	۱۲	دست خضر
۴۶	تخت ضرابی	۱۲	قصر ابونصر
۴۷	قبر شاه شجاع	۱۶	قلعه بندر
۵۱	تکیه هفت تنان	۱۸	سرمسك
۵۷	خاك مصلی	۲۰	تنگ سعدي
۵۸	تکیه چهل تنان	۲۰	آرامگاه سعدي
۶۱	مقبره و صاف	۲۶	سنگ مزار سعدي
۶۲	آرامگاه حافظ	۳۰	حوض ماهی
۷۹	باغ جهان نما	۳۳	آرامگاه شوریده
۸۰	باغ نو	۳۴	باغ دلگشا

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۱۲۹	<u>قسمت اول</u>	۸۰	قربانگاه
۱۲۹	بناهای کریمخانی در شیراز	۸۱	قربانی کردن
۱۳۳	بازار و کیل	۸۲	تنگک الله اکبر
۱۳۴	مسجد و کیل	۸۵	آب زنگی
۱۳۹	پل روی رودخانه خشک	۸۵	آب رکن آباد
۱۴۰	آب انبارهای و کیلی	۸۷	خلعت پوشان
۱۴۱	ارگ کریمخانی	۸۹	طاق قرآن
۱۴۳	عمارت دیوانخانه	۹۴	آرامگاه خواجوی کرمانی
۱۴۷	باغ نظر	۹۸	مشرقین
۱۴۸	عمارت کلاه فرنگی	۱۰۵	<u>قسمت سوم</u>
۱۵۱	مقبره شاه داعی الی الله	۱۰۵	تکیه بابا کوهی
۱۵۴	قبر محمد رحیم خان زند	۱۰۹	کوچک علی
۱۵۶	<u>قسمت دوم</u>	۱۱۰	چشمه چنار
۱۵۶	اماکن متبرکه و مقابر بزرگان	۱۱۰	باغ تخت
۱۵۶	بقعه شاه چراغ	۱۱۴	آب باد
۱۶۴	بقعه سید میر محمد	۱۱۴	تنگک اکبر آباد
۱۶۵	بقعه سید علاءالدین حسین	۱۱۵	<u>قسمت چهارم</u>
۱۶۹	بقعه شاه میر علی بن حمزه	۱۱۵	نقش رستم
۱۷۱	بقعه امامزاده ابراهیم	۱۱۷	<u>کوه شربی</u>
۱۷۲	بقعه سید تاج الدین غریب	۱۱۷	کوه مستفی
۱۷۳	آرامگاه شیخ کبیر	۱۱۸	<u>کوه جنوبی</u>
۱۷۵	آرامگاه شیخ روزبهان	۱۱۸	پیر بنو
۱۸۰	آرامگاه شیخ محمد لاهیجی	۱۲۱	سبز پوشان
۱۸۱	قبر سیبویه	۱۲۵	<u>بخش دوم</u>
۱۸۳	قبر شاهزاده منصور	۱۲۷	مقدمه

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۲۳۷	گورستان دارالسلام	۱۸۴	بقاع متبرکه دیگر در شیراز
۲۴۲	گورستانهای دیگر	۱۸۶	<u>قسمت سوم</u>
۲۴۳	<u>قسمت ششم</u>	۱۸۶	مساجد و معابد و حسینیه‌ها
۲۴۳	بناهای تاریخی دیگر	۱۸۶	جامع عتیق شیراز
۲۴۳	نارنجستان قوام	۱۹۳	خدایخانه
۲۴۸	اندرون قوام (خانه زینت‌الملک)	۱۹۹	مسجدنو
۲۵۱	مقبره آتش خاتون	۲۰۵	مسجد مشیر
۲۵۳	باغ ارم	۲۱۰	مسجد نصیرالملک
۲۵۷	باغ گلشن (عقیق آباد)	۲۱۳	حسینیه مشیر
۲۶۱	سرای مشیر	۲۱۵	حسینیه قوام
۲۶۴	بازار مشیر	۲۱۸	مساجد و معابد دیگر
۲۶۵	باغ سالاری	۲۱۹	مساجد جدیدالبناء
۲۶۷	باغ خلیلی	۲۱۹	خانقاه احمدی
۲۶۹	<u>بخش سوم</u>	۲۲۲	معابد اقلیت‌های مذهبی
	بناهای تاریخی و آثار هنری شیراز	۲۲۲	کلیسای آرامنه
۲۷۱	درعصر پهلوی	۲۲۳	کلیسای شمعون غیور
۲۷۳	بقعه شاه چراغ	۲۲۳	آدریان
۲۷۳	بقعه سید میر محمد	۲۲۴	کتیسه‌های کلیمیان
۲۷۴	بقعه شاه میرعلی بن حمزه	۲۲۵	<u>قسمت چهارم</u>
۲۷۴	بقعه سید علاءالدین حسین	۲۲۵	مدارس قدیمه
۲۷۵	مسجد جامع عتیق	۲۲۶	مدرسه خان
۲۷۵	مسجد وکیل	۲۳۰	مدرسه آقاباباخان
۲۷۶	مسجد نو	۲۳۲	مدرسه منصوریه
۲۷۶	مدرسه خان	۲۳۴	مدارس قدیمه دیگر
۲۷۷	مسجد سپهسالار	۲۳۵	<u>قسمت پنجم</u>
۲۷۷	مقبره شاه داعی‌الی‌الله	۲۳۵	گورستانهای شیراز

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۲۸۱	سرای هنر	۲۷۷	آرامگاه شیخ کبیر
۲۸۱	عمارت کلاه فرنگی	۲۷۷	آرامگاه شیخ روزبهان
۲۸۲	آرامگاه شاه شجاع	۲۷۸	آرامگاه حافظ
۲۸۲	باغ ارم و گلشن	۲۷۹	آرامگاه سعدی
۲۸۲	اصلاحات و بناهای تازه دیگر	۲۷۹	آرامگاه خواجو
۲۸۳	منازل قدیمی	۲۸۰	طاق قرآن
۲۸۴	ساختمانهای جدید	۲۸۰	تکیه هفت تنان
۲۸۷	فهرستهای کتاب	۲۸۰	نارنجستان قوام

فهرست عکسها

صفحه	عکس	صفحه	عکس
۶۶	ایوان آرامگاه حافظ	۹	نقوش برم دلك
۶۷	كاشيكاری زیر گنبد حافظ	۲۲	آرامگاه سابق سعدی
۶۹	كاشيكاری و خطوط آرامگاه حافظ	۲۴	آرامگاه جدید سعدی
۷۹	باغ جهان نما	۲۵	كتیبه یادبود آرامگاه سعدی
۸۰	باغ جهان نما	۲۸	قسمتی از سنگ سابق مزار سعدی
۸۹	طاق قرآن	۲۹	سنگ کنونی قبر سعدی
۹۵	سنگ قبر خواجه	۳۱	كاشيكاری سابق حوض ماهی
۹۶	ستون سنگی پای قبر خواجه	۳۶	باغ دلگشا
۹۷	غار آرامگاه خواجه	۴۵	گمواره دیو
۹۹	طاق مشرقین	۴۸	آرامگاه شاه شجاع
۱۰۰	قبر عمادالدین محمود	۵۲	گورهای هفت تنان
۱۰۱	محراب مشرقین	۵۳	نقاشی های هفت تنان
۱۰۳	نقش رستم در مشرقین	۵۴	مقرنس کاری و نقاشی تالار هفت تنان
۱۰۶	تکیه باباکوهی	۵۵	پکی از مجالس هفت تنان
۱۰۸	قبر ابن باکویه	۵۸	عمارت چهل تنان
۱۱۱	عمارت و قلعه باغ تخت	۶۴	آرامگاه جدید حافظ

صفحه	عکس	صفحه	عکس
۱۶۶	بقعه و گنبد آستانه	۱۱۲	حوضها و آب نماهای باغ تخت
۱۶۸	در طلای آستانه	۱۳۱	نقوش زیبای آجری برج ارگ
۱۷۱	خط ابراهیم سلطان	۱۳۴	تالار وسطی عمارت دیوانخانه
۱۷۷	نمای داخلی آرامگاه روزبهان	۱۳۵	طاق مروارید مسجد و کیل
۱۷۹	نمای خارجی آرامگاه روزبهان		کاشیکاری و مقرنس کاری محراب
۱۸۷	محراب مسجد جامع عتیق و منبر آن	۱۳۶	مسجد و کیل
۱۸۸	کاشیکاری سقف طاق مروارید	۱۳۷	ستونهای بی نظیر مسجد و کیل
۱۸۹	کاشیکاری و مقرنس کاری طاق مروارید	۱۳۸	یکی از حصارهای ازاره مسجد و کیل
۱۹۱	دوازده امام	۱۴۰	قسمتی از دیوار و یکی از برجهای ارگ
۱۹۴	کتیبه ثلث طاق مسجد جمعه	۱۴۲	نمای شمالی عمارت داخلی ارگ
۱۹۵	خدایخانه	۱۴۴	نمای شمالی عمارت دیوانخانه
۱۹۷	کتیبه اطراف خدایخانه	۱۴۵	یکی از نقوش عمارت دیوانخانه
۲۰۰	طاقنمای جنوبی مسجد نو	۱۴۶	نقش رستم و اشکبوس در دیوانخانه
۲۰۱	کاشیکاری مسجد نو	۱۴۷	نقاشی و مقرنس کاری سقف کلاه فرنگی
۲۰۳	کاشیکاری مسجد نو	۱۴۹	یکی از تابلوهای عمارت کلاه فرنگی
۲۰۶	کاشیکاری مسجد مشیر	۱۵۲	سنگ قبر شاه داعی الی الله و فرزندش
۲۰۸	کاشیکاری معرق در مسجد مشیر	۱۵۳	سردر آرامگاه شاه داعی الی الله
۲۰۹	گلدسته مسجد مشیر	۱۵۷	سردر شاه چراغ
۲۱۱	محراب مسجد نصیر الملک	۱۵۸	گنبد و ایوان شاه چراغ
۲۱۲	کاشیکاری و مقرنس کاری مسجد نصیر الملک	۱۵۹	ضریح نقره شاه چراغ
۲۱۳	کاشیکاری حسینیه مشیر	۱۶۰	نمونه خطوط حرم شاه چراغ
۲۱۴	یکی از ستونهای حسینیه مشیر		مقرنس کاری و آئینه کاری حرم شاه چراغ
۲۱۶	سردر حسینیه قوام	۱۶۱	شاه چراغ
۲۱۷	جبهه شرقی حسینیه قوام	۱۶۲	در طلای حرم شاه چراغ
		۱۶۴	ایوان و گنبد سید میر محمد

صفحه	عکس	صفحه	عکس
	نقاشی‌ها و آئینه کاری خانه	۲۲۰	نمازخانه خانقاه احمدی
۲۵۰	زینت‌الملک	۲۲۱	محراب خانقاه احمدی
۲۵۲	مقبره آبخش خاتون	۲۲۶	سردر مدرسه خان
۲۵۴	نمای شرقی عمارت باغ ارم	۲۳۷	کاشیکاری سقف دالان مدرسه خان
۲۵۵	نقاشی‌های سقف عمارت باغ ارم	۲۳۸	کاشیکاری سقف دالان مدرسه خان
۲۵۶	سرو ناز باغ ارم	۲۲۹	کاشیکاری سردر مدرسه خان
۲۵۸	نمای شرقی عمارت باغ گلشن	۲۳۱	طاقنمای مدرسه آقا باباخان
۲۵۹	قسمت شمالی باغ گلشن و پلکانهای آن	۲۳۳	عمارت مدرسه منصوریه
۲۶۰	نقاشیهای سقف عمارت باغ گلشن	۲۴۴	عمارت نارنجستان قوام
۲۶۲	سردر سرای مشیر	۲۴۶	نقاشی و کاشیکاری نارنجستان
۲۶۳	کاشیکاری سقف چایخانه سرای مشیر	۲۴۷	گنج بریهای نارنجستان
۲۶۵	ایوان شمالی باغ سالاری	۲۴۹	نمای خارجی خانه زینت‌الملک
۲۶۶	ایوان شمالی باغ سالاری با گنج بریهای آن		

عکسهای این کتاب بوسیله عکاس هنرمند آقای منصور توکل گرفته شده است

فہرست نام اشخاص

	<u>ت</u>
ابوسائب - به شیخ ابوسائب رجوع شود	آباقاآن - ۲۰
ابو کالنجار دیلمی - ۳۸	آبش خاتون - ۲۵۱-۲۵۲-۲۶۵
ابومحمد بن اسماعیل بن نیکروز - ۴۶	آدمیت (رکن زاده) - ۶۱
ابومحمد دستغیب - ۷۷	آریامہر - اعلیٰ حضرت محمد رضا شاہ پہلوی
انابکان فارس (انابکان سلغری) ۲۷-۱۱۱	۲۳-۲۵-۴۹-۱۵۵-۱۶۲-۱۷۸-۱۹۹-
۱۸۹-۲۰۴-۲۵۱	۲۱۵-۲۵۷-۲۶۰-۲۷۱-۲۷۲-۲۸۲-۲۸۴
انابک ابوبکر بن سعد - ۱۵۷-۱۶۱-۲۰۴	۲۸۵
انابک تکلہ - ۳۸	آزاد خان افغان - ۶۳
انابک سعد بن زنگی - ۱۹۹-۲۰۴-۲۰۵-۲۵۲	آزاد معدلی (حسن) - ۷۸
انابک قراچہ - ۱۱۱-۱۱۳	آقا باباخان - ۲۳۰-۲۳۱
انابک قطب الدین محمود شاہ - ۲۵۲	آقا جمال جمالی (شاعر) ۱۶۷
انابک مظفر الدین زنگی - ۸۵	آقا صادق نقاش - ۵۳-۱۴۹
انابک محمد بن سعد بن ترکان خاتون - ۲۵۲	آقا محمد خان قاجار - ۳۹-۴۰-۱۱۳-
انابک مودود - ۸۵	۱۲۹-۱۴۴-۱۵۰
احمد بن محمد لاهیجی - ۱۸۰	آقا (معبور) ۴۶
احمد حشمت زاده - ۹۳	آل ہویہ - ۱۶۹
اخفش - ۱۸۲	آل مظفر - ۳۸-۳۹-۵۰
ادوارد برون - ۸۳	
اردشیر زردشی - ۶۵	
اردشیر یزدانی - ۲۲۴	
اسماعیل (پیغمبر) - ۵۴	
اسفندیار یگانگی - ۲۲۳	
اسکندر مقدونی - ۱۶	
اشکانی - ۱۶	
اشکوس - ۱۴۴-۱۴۶	
	<u>الف</u>
	ابراہیم (پیغمبر) - ۵۴-۱۷۱-۱۹۰
	ابراہیم سلطان - ۹۰-۱۷۰-۱۷۱
	ابن باکویہ - به باباکوہی رجوع شود
	ابن بطوطہ - ۲۱
	ابن یوسف حدائق - ۱۹۶

اصطخری - ۳۸
 اعتمادالتجار - به حسین ایگار رجوع شود
 اعتماد السلطنه - به محمد حسن خان
 رجوع شود
 اعتمادالدوله - به حاج ابراهیم خان رجوع شود
 اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی -
 به آریامهر رجوع شود

ب

افراسیاب - ۱۲۰
 الله وردی خان - ۲۲۶
 الموفق بالله - ۱۸۶
 امام قلبی خان حاکم فارس - ۱۹۰-۱۹۱-۲۲۶
 امامزاده ابراهیم - ۱۷۱-۲۳۷
 امام موسی کاظم - ۱۵۵-۱۵۶-۱۶۳
 ۱۶۵-۱۷۰-۱۷۱-۱۸۳
 امام وردی بیگ - ۱۹۲
 امامی - ۲۸۴

امیرالمؤمنین - به علی رجوع شود
 امیرالکتاب - به حاج میرزا عبدالحمید
 ملک الکلامی رجوع شود

امیر تیمور گورکانی - ۱۸۳-۱۸۴
 امیر جهانشاه قراقویونلو - ۳۹
 امیر عضدالدوله دیلمی - به عضدالدوله
 رجوع شود
 امیر مبارزالدین مظفری - ۴۷-۵۰
 امیر مقرب الدین مسعود - ۱۶۱
 انجمن آثار ملی ۲۳-۴۹-۵۰-۷۱-۱۷۵
 ۱۷۸-۱۸۲-۲۷۱-۲۸۲

پ

بازارگاد (بهاءالدین) ۲۴۲
 پهلوی - اعلیحضرت رضا شاه کبیر -
 به رضا شاه کبیر رجوع شود
 پهلوی - اعلیحضرت محمدرضا شاه -
 به آریامهر رجوع شود
 پینمبر (محمد) - به محمد رجوع شود

ف

تاج‌الدین غریب - به سید تاج‌الدین غریب رجوع شود

ناشی خاتون - ۱۵۷ - ۱۶۱

ترکان خاتون - ۲۵۲

تکله - به اتابک تکله رجوع شود

توحید (فرزند وصال) ۱۶۳

تیموریان - ۱۶۹

ج

جامی (عبدالرحمن) ۱۸۰

جان محمد خان قاجار - ۴۰

جعفر (امام صادق) ۱۹۵ - ۱۹۶

جعفر بن فضل بن جعفر بن علی بن ابیطالب -

۱۷۲

جعفرخان زند - ۱۶۳

جم - ۹۰

جمال‌الدین میرزا - ۱۲۳

جمالی - به آقا جمال رجوع شود

جنید بغدادی - ۱۷۳

جنید شیرازی - به معین‌الدین رجوع شود

جهان‌نوش میرزا - ۱۲۳

ح

حاج آقا شیرازی - ۱۶۳

حاج ابراهیم خان (اعتمادالدوله) ۳۵ - ۴۰

حاج اسدالله خان شیرازی - ۲۰۷

حاج بهاء‌الدین میرزا - ۱۲۳

حاج حب حیدر - ۲۲۰

حاج درویش حسن - به نقیب‌الاشراف

رجوع شود

حاج سید عبدالحسین دستغیب - ۱۹۲

حاج سلطانعلی تابنده گناپادی - ۲۴۰

حاج سید محمد علی مجتهد کازرونی - ۷۸

حاج شیخ یوسف حدائق - ۱۶۳ - ۱۹۲

حاج شیخ ابوالحسن حدائق - ۱۶۳

حاج صدرالدین محلاتی - به محلاتی

رجوع شود

حاج علی اصغر سیاف - به سیاف رجوع شود

حاج محمد حسن معمار - ۱۱۴

حاج محمد حسن شیرازی - ۱۲۴

حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی - ۲۳۱

حاج محمد باقر بیبهانی - ۲۰۰ - ۲۰۲ - ۲۷۶

حاج معصوم علی - ۲۳۹

حاج میرزا احمد نقیب الممالک -

به نقیب الممالک رجوع شود

حاج میرزا حسن فسائی - ۳۴ - ۱۲۳ - ۲۰۵

حاج میرزا زین‌العابدین شیروانی - ۱۰۵ -

۱۰۶ - ۱۰۷

حاج میرزا زین‌العابدین نایب‌الصدر -

۲۳۹ - ۲۴۰ - ۲۸۳

حاج میرزا عبدالحمید ملک الکلامی

(امیرالکتاب) - ۷۰

خ

خسرو پرویز - ۵۶
خشایارشا - ۱۳
خضر (پیغمبر) - ۱۲ - ۸۷
خفیف - به شیخ ابو عبدالله خفیف
رجوع شود
خلیل بن احمد - ۱۸۲
خواجوی کرمانی - ۹۴ - ۹۵ - ۹۶ - ۹۷
۹۸ - ۲۷۹
خواجه سعدالدین شیرازی - ۱۹۹
خواجه شمس الدین محمد حافظ -
به حافظ رجوع شود
خواجه شمس الدین صاحب دیوان - ۲۰
خواجه عماد الدین محمود - ۹۹ - ۱۰۰
۱۰۲

د

داور - به شیخ مفید رجوع شود
داوری - (شاعر) - ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۱۲۳
دبیر اعظم بهرامی - ۶۸
درویش حمید - ۵۴ - ۵۵
درویش شاهنشاه - ۵۷
دهنار - (محمود) به عیانی رجوع شود
دیلمیان (دیالمه) - ۱۶ - ۱۷ - ۴۵
۸۹ - ۱۶۹

حاج میرزا محمد حسین زرگر - ۱۶۵
حاج نصرالله خان ایلخانی - ۱۲۱
حافظ (شمس الدین محمد) - ۳ - ۴۳ -
۲۷ - ۴۸ - ۴۹ - ۵۷ - ۵۹ - ۶۲ - ۶۳ - ۶۴
۶۵ - ۶۶ - ۶۷ - ۶۸ - ۶۹ - ۷۱ - ۷۲ -
۷۴ - ۷۵ - ۷۷ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۶ - ۸۷ -
۹۴ - ۹۵ - ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۰۲ - ۲۷۸
حبیب یغمائی - به یغمائی رجوع شود
حدائق - به ابن یوسف رجوع شود
حسن (امام) - ۱۹۶
حسن دیلمی - به رکن الدوله رجوع
شود
حسن علی میرزا - ۱۰۴
حسین (امام) - ۱۹۵ - ۲۶۱
حسین نصیحی - به شفته رجوع شود
حسین علی میرزا قاجار - ۳۹
حسین قلی خان - ۳۹
حسین علی فرمانفرما - ۸۰ - ۱۰۲ -
۱۰۴ - ۱۴۷ - ۱۶۱ - ۱۶۹ - ۲۳۱
حسین ایگار - (اعتمادالتجار) - ۹۲ - ۹۳
حشمت شیرازی - ۶۰ - ۶۱
حکمت (علی اصغر) - ۶۸ - ۷۱ - ۱۵۱ -
۱۸۲ - ۱۸۳
حکیم (فرزند وصال) - ۱۶۳
حلاج - به شیخ ابواسحاق اطعمه
رجوع شود

زندیه - ۱۷-۴۱-۵۳-۸۵-۱۴۰-

۱۸۴-۱۴۱

س

ساری - ۵۹

ساسانی (سلسله) ۱۰-۱۱-۱۲-۱۵-

۱۱۶-۱۱۵-۱۶

سالار جنگ، به ناصرالدین رجوع شود

سامی (علی) ۱۱-۱۲-۱۳-۱۷-۴۹-

۶۸-۹۱

سبزپوشان - به سید اسحاق بن-

موسی بن جعفر رجوع شود

سعد بن ابوبکر - ۲۵۲

سعد بن زنگی - به اتابک سعد بن-

زنگی رجوع شود

سعدی - ۱۸۰-۱۷۰-۳-۱۸۰-۲۱۰-۲۰-۲۳-

۲۴-۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۱-

۳۲-۳۳-۳۴-۷۱-۷۲-۹۰-۹۴-

۹۸-۱۰۷-۱۰۹-۱۵۰-۱۷۴-۱۷۶-

۱۸۳-۲۰۴-۲۳۶-۲۵۲-۲۵۳-

۲۷۹-۲۸۵

سلطان الدوله - ۳۸

سلطان ابراهیم میرزا - ۱۹۰

سلطان اویس میرزا - ۱۲۲-۱۲۳

سلطان خلیل - ۱۶۵-۱۶۶

سلطان زین العابدین مظفری - ۱۷۳

راست (نیکلا) - به نیکلار رجوع شود

رحمت کازرونی (سید علی مجتهد) ۷۴

رحمت علیشاه - به حاج میرزا

زین العابدین رجوع شود

رستم (پهلوان افسانه‌ای) ۱۰۲-

۱۰۳-۱۴۱-۱۴۴

رضاشاه کبیر - ۷۱-۹۸-۱۵۰-۱۵۱-

۲۷۱-۲۷۲-۲۸۴

رضاقلی میرزا قاجار - ۳۵

رضوی شیرازی (آیت الله) ۱۶۳

رکن الدوله (حسن دیلمی) ۱۶-۱۶۹

رکن زاده - به آدمیت رجوع شود

روانشاد - به فیلسوف رجوع شود

روزبهان (شیخ ابو محمد بقلی) - ۶-۲۰

روحانی وصال (علی) ۷۸-۹۸-

۱۵۰-۱۵۱

روحی شیرازی - ۶۳

ریاضی (سرلشکر علی) ۶۸-۱۵۱

ز

زردشت (پیغمبر) ۱۱-۲۲۳

زرکوب - ۲۳۶

زکی خان - ۱۷۱

زلیخا - ۱۴۹

سید مراد خان زند، ۱۷۰
 سید میر احمد، به شاه چراغ رجوع شو
 سید میر محمد، ۱۶۶، ۱۶۵، ۲۳۷
 ۲۷۳
 سید هاشم، ۱۹۹

ش

شاپور اول ساسانی، ۱۱
 شاردن (ژان)، ۱۴، ۱۳
 شاه اسماعیل صفوی، ۱۶۵، ۶۳
 شاه چراغ، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹
 ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵
 ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۳۷، ۲۷۳
 شاه داعی الی الله، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۵۱
 ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۸۰، ۲۳۷
 ۲۷۷
 شاهرخ تیموری، ۹۰، ۱۷۰، ۱۸۴
 ۱۹۰
 شاهرخ نادری، ۳۹
 شاهزاده منصور، ۱۸۳، ۱۸۴، ۲۴۲
 شاه سلیمان صفوی، ۱۳، ۱۹۱
 شاه شجاع، ۳۹، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰
 ۵۱، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۷۳، ۲۸۲
 شاه شیخ ابواسحاق اینجو، ۹۹
 ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۹۳، ۱۹۸
 شاه طهماسب صفوی، ۱۹۰
 شاه عباس کبیر، ۵۴، ۶۳، ۱۹۰، ۱۹۱

سلیمان (پیغمبر) ۱۲-۱۳-۱۴-۹۰
 سیاف (حاج علی اصغر) ۶۱-۶۲
 سیاوش میرزا، ۱۲۳
 سیدویه - ۱۸۱-۱۸۲-۲۳۶
 سید ابوالوفاء - ۱۸۵-۲۸۳
 سید ابوالقاسم موسوی - ۴۷
 سید اسحاق بن موسی بن جعفر - ۱۲۲
 سیدالشهداء - رجوع شود به حسین
 (امام)
 سید ابراهیم بن محمد بن موسی کاظم -
 ۱۶۵
 سید تاج الدین غریب - ۱۷۲
 سید جلال الدین محمد -
 به مجد الاشراف رجوع شود
 سید سجاد - به علی بن الحسین
 رجوع شود
 سید سلیمان مصری - ۵۷
 سید شریف جرجانی - ۱۸۵
 سید علاء الدین حسین - ۱۶۵-۱۶۶
 ۲۳۷-۲۷۴
 سید علی اکبر فال اسپری - ۶۵-۷۹
 سید هلی خان (علی بن احمد شیرازی)
 ۱۶۳
 سید علی مجتهد کازرونی -
 به رحمت کازرونی رجوع شود
 سید محمد تقی مصطفوی -
 به مصطفوی رجوع شود

- شاه عباس دوم صفوی ۱۳، ۲۲۲
- شاه محمود اینجو، به محمود شاه رجوع شود
- شاه میرعلی بن حمزه، ۹۰، ۱۵۴، ۱۶۹، ۲۳۷، ۲۷۶، ۲۸۳
- شاه نوازخان، ۱۹۹
- شایسته، صدرالدین، ۲۸۱
- شعاع الملك، ۷۳
- شعاع السلطنه (ملك منصور)، ۶۶
- شکر (معشوقه خسرو پرویز)، ۵۶
- شوریده (فصیح الملك)، ۵، ۱۸، ۱۹، ۲۳، ۲۵، ۲۶، ۳۱، ۳۳، ۳۴، ۶۱، ۱۶۷
- ۲۵۳
- شهبانوفرچ پهلوی، ۳۷، ۸۰، ۲۱۳
- ۲۴۸، ۲۵۱، ۲۵۷، ۲۶۴، ۲۸۱، ۲۸۳
- ۲۸۵
- شهرام، ۲۴۸، ۲۸۱
- شهید رابع (شیخ محمد تقی) - اصطهباناتی، ۷۸
- شیخ ابواسحاق کازرونی، به شیخ مرشد رجوع شود
- شیخ ابواسحاق اطعمه، (حلاج) ۵۹، ۶۰
- شیخ ابو عبدالله خفیف، (شیخ کبیر) ۱۰۷، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۲۷۷، ۲۳۸
- شیخ ابوالحسن احمد بن سالیبه، ۷
- شیخ ابوسعید ابوالخیر، ۱۰۷
- شیخ ابوسائب، ۲۳۸، ۲۳۹
- شیخ اقطع، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۱
- شیخ روزبهان، ۲۰، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۲۷۷
- شیخ سراج الدین محمود، ۷
- شیخ مسلم، ۲۳۸
- شیخ صنمان، ۵۴، ۱۴۹
- شیخ عبدالجبار مجتهد، ۷۸
- شیخ عبدالکریم عارف، ۵۷
- شیخ علیخان زند، ۱۵۰
- شیخ کبیر، به شیخ ابو عبدالله خفیف رجوع شود
- شیخ لطف الله ابن شمس الدین، ۱۱۰
- شیخ محمد اعلی، به اعلی رجوع شود
- شیخ محمد باقر اصطهباناتی، به شهید رابع رجوع شود
- شیخ محمد تقی روانشاد، به فیاسوف رجوع شود
- شیخ محمد لاهیجی، ۱۸۰، ۱۸۱، ۲۸۳
- شیخ محمد نوزبخش، ۱۸۰
- شیخ مرشد کازرونی، ۱۷۵
- شیخ مفید (داور)، ۲۳۷، ۲۴۰
- شیخ مهدی کجوری، ۷۷

ع

- عالی (حسین علی)، ۱۶۰
عبدالله صوفی، ۲۳۸
عبدالله حافظ بن حسین، ۴۴
عبدالرحیم، به حشمت رجوع شود
عبدالصمد (لله باشی)، ۶۷
عبیدالله زیاد، ۱۶
عثمان (خلیفه سوم) ۱۹۵، ۱۹۶
عزیز صرافت، ۱۹۹
عبدالذوله دیلمی، ۳۸، ۴۵، ۴۶، ۸۷،
۱۵۷، ۱۶۹، ۱۷۳، ۲۳۹
عبدالذین محمد بن سعد بن ابوبکر، ۲۵۲
عطروش، ۲۸۴
علیا حضرت شهبانو، به شهبانو فرح
رجوع شود
علی (امیر المؤمنین) ۲۸، ۴۴، ۵۶، ۵۹،
۶۰، ۷۲، ۷۳، ۱۷۲، ۱۹۵، ۲۰۴
علی اصطهبانانی، به فقیر رجوع شود
علی بن الحسین (امام چهارم) ۱۹۵، ۱۹۶
علی بن حمزه کسائی، ۱۸۱، ۱۸۲
علی جوهری (خطاط)، ۱۹۰، ۱۹۱
علی روحانی، به روحانی وصال رجوع شود
علی ریاضی، به ریاضی رجوع شود
علی عسکر ارسنجانی، ۲۰۹
علی معارفی، ۷۰

ص

- صاحب‌دپوان - به خواجه شمس‌الدین محمد
رجوع شود
صادق (امام) به جعفر صادق رجوع شود
صادق خان زند، ۱۶۳، ۲۰۰
صالح خان، ۳۹
صالحی، ۲۸۴
صدرالمنالهبین، ۲۲۹، ۲۷۶
صفویه، ۴۴، ۱۹۰، ۲۲۲
صمصام الدوله، ۳۸
صورتگر (دکتر لطفعلی) ۷۸۰
صیرفی، ۲۲۹

ض

ضحاک، ۹۰

ط

طهماسب میرزا (مؤید الدوله)، ۶۵، ۱۰۷،
۱۷۰

ظ

ظل السلطان، ۶۷

علی نقی بهروزی، به بهروزی رجوع شود
عمادالدوله (علی دیلمی) ۱۶۹
عمرو بن عثمان بیضائی، به سببویه رجوع
شود

عمرو لیث صفاری، ۱۸۶

عیانی (محمود دهمدار) ۲۳۸

ع

غازان خان، ۳۸

ف

فتحعلی شاه قاجار، ۱۳۸، ۱۱۱، ۱۰۴، ۳۹
۱۶۰، ۱۵۸

فتحعلی خان صبا، ۴۱

فرصت الدوله، ۴۶، ۴۳، ۴۲، ۳۵، ۱۵، ۱۰
۱۲۲، ۱۱۸، ۱۱۰، ۱۰۷، ۷۳، ۷۲، ۵۶، ۵۱

۱۹۶، ۱۹۲، ۱۸۹، ۱۷۱، ۱۶۹، ۱۶۵، ۱۴۷
۳۴۰، ۳۳۸، ۳۳۰

فردوسی، ۲۵۶

فرمانفرما، به حسین علی میرزا رجوع شود
فرهاد (کوهکن) ۵۶

فرهاد میرزا (معمدالدوله) ۵۶، ۵۵، ۵۴
۱۰۹، ۸۰، ۵۸

فرهنگ (فرزند وصال) ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۲۳
۲۴۰

فروغ الملک قوامی، ۲۸۴

فریدون (پادشاه)، ۹۰

فصیح الملک، به شوریده رجوع شود

فضل علی گراشی، ۵۵، ۵۶

فقیر (علی اصطهباناتی، معین الشریعه)

۲۰۲، ۲۰۰، ۶۲

فلاندن، ۱۴

فیلسوف (شیخ محمد تقی روانشاد) ۷۸

ق

قاجاریه، ۱۴۱، ۸۷، ۴۱، ۱۰۳، ۱۱۳، ۱۳۴، ۱۳۷،
۱۴۸، ۱۷۰، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۵۳

قاسم خان والی، ۷۴

قوام الملک شیرازی (ابراهیم خان) ۲۴۸

قوام الملک شیرازی (حبیب الله خان)، ۲۱

قوام الملک شیرازی (علی اکبرخان)

۲۷، ۳۵، ۲۰۰

قوام الملک شیرازی (علی محمدخان)، ۵۷؛

قوام الملک شیرازی (محمد رضاخان)

۱۶۶، ۲۴۵

ق

کاظمی، به محمد کاظمی رجوع شود

کردوچین، ۲۵۱

کریمخان زند، ۲، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۳۲، ۳۹،

۴۰، ۴۷، ۵۱، ۵۳، ۵۸، ۶۳، ۶۸، ۷۰، ۷۹،

محمد حسین خان (اعتماد السلطنه) - ۲۱	۱۳۷، ۱۳۰، ۱۲۹، ۹۲، ۹۱، ۹۰، ۸۶، ۸۱
محمد حسین آتشی - ۲۳۰	۱۵۰، ۱۴۹، ۱۴۸، ۱۴۷، ۱۴۴، ۱۴۰، ۱۳۹
محمد رحیم خان زند - ۱۳۱-۱۳۲-۱۵۴-۱۵۵	۲۸۰، ۲۳۱، ۲۰۰، ۱۵۵، ۱۵۴، ۱۵۲، ۱۵۱
۱۵۵	۲۸۱
محمد رضاشاه پهلوی - به آریامهر رجوع شود	کسانی، ۱۸۱، ۱۸۲
محمد رضا کاشی پز - ۲۱۳	کوچک علی، ۱۰۹، ۱۱۰
محمد زکی خان - ۱۷۰	کوروش بزرگ، ۵۰
محمد شاه قاجار - ۱۱۱	۳
محمد شاه زندی - ۱۴۹	گشتاسب، ۱۰، ۱۱
محمد علی خان ایلخانی - ۱۱۹ - ۱۲۱	<u>ل</u>
محمد قلیخان ثیلخان - ۱۱۴	
محمد کاظمی شیرازی - ۷۸	لسترنج، ۳۸
محمد هاشم ذهبی - ۷۵	لطفعلی خان زند، ۴۰
محمود دمدار - به عیانی رجوع شود	لطفعلی خان نقاش، ۲۴۰
محمود شاه اینجو - ۳۸ - ۳۹ - ۱۹۸	<u>م</u>
مرتضی علی - ۴۳ - ۹۸	
مرتضی علی به علی امیرالمؤمنین رجوع شود	مأمون (خلیفه عباسی) ۱۵۷
مروارید رستم یگانگی - ۲۲۳	مجدالاشراف، ۱۶۳
مزین الدوله - ۶۶	محتشم، ۲۸۴
مسیح (بیستمبر) - ۴۴ - ۲۲۳	محلانی (حاج صدرالدین)، ۷۶، ۶، ۱۱۰
مشرف الدین - به سعدی رجوع شود	محمد (بیستمبر) ۴۴-۵۹-۷۲-۷۳-۱۶۰-
مشرقی - ۹۸	۱۹۰-۱۹۵-۱۹۸-۲۳۸-۲۳۹
مشیرالسلطنه - ۲۸۴	محمد جعفر شیرازی - ۱۲۳
مشیرالملک (میرزا محمد علی) - ۲۳۹	محمد جعفر واجد - به واجد رجوع شود
مشیرالملک (میرزا ابوالحسن خان) - ۱۶۶-	محمد حسن معمار - ۲۱۳

- ۲۴۰- میرزا محمدنسی شیرازی - ۲۴۰
 ۳۹- میرزا محمد حسین شریفی - ۳۹
 ۱۶۳- میرزا محمدرضا (برادر مجد الاشراف) - ۱۶۳
 ۱۰۹- میرزا محمد قزوینی - ۱۰۹
 ۱۲۳- میرزا محمد قوام الدوله - ۱۲۳
 ۱۲۳- میرزا مصطفی خان - ۱۲۳
 ۲۵۳- میرزا علی نقی خوشنویس - ۲۵۳
 ۶۷- میرعماد - ۶۷
 ۱۵۲- میرقاسم - (فرزند شاه داعی الی الله) - ۱۵۲
- ن**
- ناخدا علی - ۴۷
 نادرشاه افشار - ۱۴۹
 ناصرالدینشاه قاجار - ۲۱-۳۴-۵۶-۱۲۲
 ۱۷۰-۲۰۳-۲۲۷-۲۵۶
 ناصرالدین سالار جنگ - ۷۶-۷۷
 ناهید (ملکه) - ۱۱
 نایب الصدر - به حاج میرزا زین العابدین رجوع شود
 نبی (پیغمبر - محمد) - به محمدرجوع شود
 نرسی - ۱۱
 نسابه (سیدآقا بزرگ) - ۹۴-۱۹۶-۱۹۹
 نصر - ۲۸۴
 نصرت السلطنه - ۵
 نصیرالملک (میرزا حسنعلی خان) - ۱۱۴-۲۵۳
 نصیرالملک (میرزا ابوالقاسم) - ۲۱۰-
- ۲۰۵-۲۰۷-۲۰۹-۲۱۰-۲۱۵-۲۶۱
 مصطفوی (محمد نقی) - ۹۱-۱۲۲
 مصلح الدین - به سعدی رجوع شود
 مظفر شیرازی - ۸۸
 مظفرالدینشاه قاجار - ۶۶
 معین الدین جنید شیرازی - ۱۰۹-۲۳۵
 معین الشریعه - به فقیر رجوع شود
 ملاصدرا - به صدرالمؤمنین رجوع شود
 ملاعلی سمنانی - ۷۸
 ملک منصور - به شعاع السلطنه رجوع شود
 منصور حلاج - ۱۷۳
 منکوقاآن - ۲۵۱
 مؤیدالدوله - به طهماسب میرزارجوع شود
 موحد، محمد علی - ۲۱
 موسی (پیغمبر) - ۵۳
 موسی کاظم - به امام موسی کاظم رجوع شود
 مولوی - ۷۶-۱۱۹
 میرزا ابوالقاسم سکوت - ۱۶۳
 میرزا احمد - به وحیدالاولیاء رجوع شود
 میرزا پیربداق - ۳۹
 میرزا حسنعلی خان - به نصیرالملک رجوع شود
 میرزا رحیم صمیم - ۱۹۹
 میرزا عبدالنبی - ۷۸
 میرزا علی خان انواری - ۱۲۱
 میرزا فتحعلی خان صاحب دیوان - ۲۱
 میرزا کوچک - ۲۶۱

وصال شیرازی - ۷۸ - ۱۱۹ - ۱۲۳ -

۱۶۳ - ۱۶۶ - ۲۴۰

وقار (فرزند وصال) ۱۶۳

ا

هارون الرشید - ۱۸۱

هخامنشی (سلسله) ۱۱-۱۳-۱۵-۱۶-۱۷

هلاکونخان - ۲۵۱

همایون (شاعر) ۱۷۰

ی

یحی جمالی صوفی - ۱۹۸ - ۱۹۹

یزدانی (فرزند وصال) ۱۲۳

یعقوب (پیغمبر) ۸۸ - ۲۴۱

یغمائی (حبیب) ۸۴

۲۱۳ - ۲۸۴

نظامی (شاعر) ۲۵۷

نظام‌الدین دستغیب - ۷۷

نظام‌الدین میرزا - ۱۲۳

نقیب‌الاشراف - ۲۴۱

نقیب‌الملک - ۷۳

نقیب‌الممالک (میرزا احمد خان) ۶-۱۱۹

نقیب‌الممالک (میرزا مهدی خان) ۲۴۲

نوح (پیغمبر) ۴۴

نیکلا - رامت - ۱۰-۱۲

و

واجد (محمد جعفر) ۱۹۶ - ۱۹۹

وحیدالاولیاء (میرزا احمد) ۲۱۹ - ۲۲۰

۲۲۱

وصاف (وصاف الحضرة - شرف‌الدین)

۶۱-۶۲

فهرست اماکن و نقاط

	۲
۲۷۹-۱۳۰-۹۴	
آرامگاه شاه شجاع - به قبر شاه شجاع رجوع شود	
آرامگاه شاه داعی الی الله - ۱۵۱-۱۵۲ -	آب انبارهای و کپل - ۱۳۰-۱۳۲-۱۴۰- ۱۴۱
۲۷۷-۲۳۷-۱۵۴-۱۵۳	آب باد - ۱۱۴
آرامگاه شیخ ابوزرعه - به بقعه شیخ ابوزرعه رجوع شود	آب خان - ۲۰
آرامگاه شیخ روزبهان - ۱۷۵-۱۷۶ -	آب رکن آباد - به رکن آباد رجوع شود
۲۷۷-۲۳۶-۱۷۹-۱۷۸-۱۷۷	آب رکنی - به رکن آباد رجوع شود
آرامگاه شیخ کبیر - ۱۷۳-۱۷۵-۲۷۷ -	آب زنگی - ۴-۸۵
آرامگاه شیخ محمد لاهیجی - ۱۸۰-۱۸۱ -	آب سعدی - به فئات فهندز رجوع شود
۲۸۳	آدریان - ۲۲۳
آرامگاه شاه منصور مظفری - ۱۸۳	آرامگاه حافظ - ۵۷-۶۱-۶۲-۶۴-۶۵ -
آرامگاه شوریده - ۳۳-۲۷۹	۲۷۸-۲۳۶-۱۳۲-۱۳۰-۷۱-۷۰
آرامگاه کریم خان زند - ۱۴۹-۱۵۱-۲۸۱	آرامگاه خواجوی کرمانی - ۹۴-۹۵-۹۷ -
آرامگاه محمد رحیم خان زند - ۱۳۱-۱۳۲	۲۸۰-۲۷۹-۱۰۴-۹۸
آرامگاه نایب الصلور - ۲۳۹-۲۸۳	آرامگاه سعدی - ۱۸- ۲۰-۲۱-۲۲-۲۳ -
	۲۴-۲۵-۲۶-۲۷-۳۰-۳۱-۳۶-۷۱-۸۳ -

باغ ارم، ۱۱۴، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۸۲

باغ ایلخانی، ۲۸۴

باغ تخت، ۸۱، ۸۳، ۸۴، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳

باغ جهان نما، ۵۸، ۵۹، ۷۹، ۸۰، ۸۵، ۱۳۱، ۱۳۲

باغ خلیلی، ۲۶۷

باغ دلگشا، ۳۰، ۳۴، ۳۶

باغ سالاری، ۲۶۵، ۲۶۶

باغ گلشن (عقیق آباد)، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹

۲۸۲-۲۶۰

باغ ملی - ۲۴۲

باغ موزه، به باغ نظر رجوع شود

باغ نصریه، ۲۸۴

باغ نظر - ۷۰، ۷۹، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۴۷ -

۱۴۸ - ۱۸۹

باغ نو - ۵۸ - ۸۰

بناویا - ۳۵

برفی (کوه) - ۴

برم دلتک - ۸، ۹، ۱۱، ۱۲، ۱۸، ۱۱۶

بصره - ۱۸۲

بقعه امامزاده زنجیری - ۱۸۵

بقعه بی بی دختران - ۱۸۴، ۲۸۴

بقعه دارالشفاء - ۱۸۵

بقعه سید ابوالوفاء - ۱۸۵، ۲۸۳

بقعه سید تاج الدین غریب - ۱۷۲، ۲۳۶

بقعه سید حسن کیا - ۱۸۵

آرامگاه نقیب - ۲۴۱

آستانه (بقعه سید علاه الدین حسین) - ۱۶۵

۱۶۶-۱۶۷-۱۶۸-۲۷۴

الف

اردشیر خوره - ۱۶

ارگ کریمخانی - ۸۵، ۸۶، ۱۳۰، ۱۳۱ -

۱۳۲-۱۴۰-۱۴۱-۱۴۲-۱۴۳-۱۴۷-۲۲۷

اصفهان - ۸۴، ۱۳۹، ۲۲۸

اکبر آباد - ۸۵ - ۱۱۰ - ۱۱۶

اندرون قوام - ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۸۰

اندزی - ۳۵

ب

باباکوهی - به تکیه و کوه باباکوهی رجوع شود

باجگاه - ۵

باروی شیراز - ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۱۳۰

بازارچه ارمنی ها - ۲۰۷

بازار ترکش دوزها - ۱۳۳

بازار حاجی - ۲۸۴

بازار شمشیرگرها - ۱۳۳

بازار علاقه بندان - ۱۳۳

بازار مشیر - ۲۶۴

بازار نو - ۱۳۴، ۱۷۵، ۲۴۲

بازار وکیل، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۷۵

۲۳۶، ۱۸۵

بقعه سید ذوالفقار - ۱۸۵

بقعه سید عبدالله - ۱۸۴

بقعه سید علامه‌الدین حسین - به آستانه

رجوع شود

بقعه سید میرمحمد - ۱۶۶-۱۶۵-۲۳۴

۲۷۳-۲۳۶

بقعه شاه چراغ - ۱۵۶-۱۵۷-۱۵۸-۱۵۹

۱۶۰-۱۶۱-۱۶۲-۱۶۳-۲۳۶-۲۷۳-۲۷۴

بقعه شاهزاده حسین - ۱۸۵

بقعه شاهزاده قاسم - ۱۸۵

بقعه شاه منیر - ۱۸۵

بقعه شاه میرعلی بن حمزه - ۹۰-۱۶۹-

۱۷۰-۱۷۱-۲۳۶-۲۴۲-۲۷۳-۲۸۳

بقعه شیخ ابوزرعه - ۱۸۵-۲۳۶

بقعه شیخ جنید - ۱۸۵

بقعه علمدار - ۱۸۵

بلوار محمد رضا شاه پهلوی - ۲۱۹

بموی (کوه) به کوه بمورجوع شود

بول برنجی (چشمه) ۱۲۴

بیت العباس - ۲۱۹

بیضا - ۱۲۴-۱۸۲

پل فسا - ۱۱۴

پهن دژ (قلعه) ۱۶

پیربنو - ۱۱۸-۱۱۹-۱۲۱

ت

تبر (قلعه) ۵۶

تبریز - ۲۵۱

تجر (کاخ) ۱۳-۹۰

تخت جمشید - ۱۳-۱۴-۱۵-۱۶-۱۷-

۵۶-۹۰-۲۴۷-۲۵۷-۲۵۸-۲۶۶

تخت سلیمان - ۱۲-۱۳

تخت ضرابی - ۴۶-۴۷-۵۱-۲۸۳

تخت قاجار - ۱۱۱-۱۱۳

تخت قراچه - ۱۱۱-۱۱۳

تخت نظام - ۸۷

تکیه باباکوهی - ۱۰۵-۱۱۰

تکیه چهل تنان - ۵۷-۵۸-۵۹-۶۱-

۸۵-۱۳۰-۱۳۲-۲۳۶-۲۸۳

تکیه خواجو - به آرامگاه خواجورجوع شود

تکیه هفت تنان - ۴۶-۴۷-۵۱-۵۲-۵۳-

۵۴-۵۵-۵۶-۵۷-۵۸-۸۵-۱۳۰-۱۳۲-

۱۴۱-۲۳۶-۲۸۰

تنگ اکبرآباد - ۱۱۴

تنگ اشد اکبر - ۳-۴-۴۲-۴۴-۴۵-۵۷-۸۲-

۸۳-۸۴-۸۵-۸۷-۸۹-۹۱-۹۲-۹۳-

۹۴-۱۰۵-۲۸۰

پ

پشت مله - ۱۱۴

پل روی رودخانه خشک شیراز - ۱۳۰

۱۳۲-۱۳۹-۱۴۰-۲۳۶

تنگک سرخ - ۴ - ۱۱۷

چمن قصرزرد - ۴۰

چشمه بیدلی - ۴

چشمه چنار - ۱۱۰

چشمه صادقی - ۴

چشمه فیلی - ۴

چشمه گردو - ۴

چنار راهدار - ۴ - ۱۱۸

چهل تنان - بدتکیه چهل تنان رجوع شود

چهل مقام - بدکوه چهل مقام رجوع شود

ح

حافظیه - ۶۲ - ۶۸ - ۷۰ - ۷۲ - ۷۴ - ۷۶

۷۸ - ۷۹ - ۸۱ - ۸۵ - ۱۳۲ - ۱۴۱ - ۱۵۰

۲۴۲

حجرالاسود - ۱۸۳

حسینیه قوام - ۲۱۵ - ۲۱۶ - ۲۱۷ - ۲۳۴

۲۸۳

حسینیه کردها - ۲۱۸

حسینیه مشیر - ۲۱۳ - ۲۱۴ - ۲۱۵

حمام وکیل - ۱۳۰ - ۱۳۴ - ۱۴۱

حوض ماهی - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۴

خ

خاک مصلی - به مصلی رجوع شود

خانقاه احمدی - ۱۸۱ - ۲۱۹ - ۲۲۰

۲۲۱ - ۲۸۳

ج

جاکارتا - ۳۵

جامع عتیق شیراز - ۹۴ - ۱۷۶ - ۱۸۶

۱۸۷ - ۱۸۸ - ۱۸۹ - ۱۹۰ - ۱۹۱ - ۱۹۲

۱۹۳ - ۱۹۵ - ۱۹۶ - ۱۹۹ - ۲۰۴ - ۲۰۵

۲۱۸ - ۲۳۰ - ۲۳۴ - ۲۳۶ - ۲۷۳ - ۲۷۴

۲۷۵

جده - ۱۰۵

جعفرآباد - ۸۳

جلگه شیراز - ۱ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۴

چهرم - ۳۵

چ

چارطاقی مشیر - ۲۳۹ - ۲۴۰

چاه مرتاض علی - ۴۳ - ۹۸

- خانقاه نعمت‌اللمبی - ۲۸۳
 خانه زینت‌الملک - ۲۴۸ - ۲۴۹ - ۲۵۰
 خدایخانه - (دارالمصحف) ۱۹۳ - ۱۹۵ -
 ۱۹۶ - ۱۹۷ - ۱۹۸ - ۱۹۹ - ۲۷۵
 خلعت پوشان - ۸۷
 خفر - ۴ - ۱۱۸
 خمب باباحاجی - به قنب باباحاجی
 رجوع شود
 خندق دورشیراز - ۱۳۰
 خورشید (عمارت) ۱۴۸
 خیابان احمدی - ۱۵۶ - ۱۸۵ - ۲۰۱
 ۲۱۹ - ۲۷۳ - ۲۸۴
 خیابان باغشاه - ۲۱۹
 خیابان بوستان - ۷۱
 خیابان پهلوی - ۱۴۸
 خیابان جنت - ۲۳۸
 خیابان حافظ - ۱۵۵
 خیابان خرابات - ۷۱
 خیابان خیام - ۲۱۹ - ۲۲۳
 خیابان داریوش - ۲۱۹
 خیابان سعدی - ۲۱۹
 خیابان شاهپور - ۲۸۴
 خیابان شوریده - ۲۱۹
 خیابان فخرآباد - ۲۱۹
 خیابان قآنی - ۲۱۳ - ۲۸۴
 خیابان کریم‌خان زند - ۲۲۳
 خیابان کورش - ۲۶۰
 خیابان گلستان - ۷۱ - ۸۱
 خیابان لطفعلیخان زند - ۱۷۸ - ۱۸۵
 ۲۱۰ - ۲۱۸ - ۲۲۴ - ۲۴۳
 خیابان مشیر - ۲۱۹
 خیابان مشیرفاطمی - ۲۸۴
 خیابان نادر - ۱۸۵
- د**
-
- دارآب چرد - ۱۲۴
 دارالتبلیغ تشیع - ۲۱۹
 دارالرحمه (گورستان) ۲۳۷
 دارالسلم (گورستان) ۱۵۱ - ۱۷۱ - ۲۳۶
 ۲۳۷ - ۲۳۸ - ۲۳۹
 دارالمصحف - به خدایخانه رجوع شود
 دانشگاه تهران - ۷۱
 دانشگاه پهلوی - ۲۴۸
 دراک - به کوه دراک رجوع شود
 دروازه اصفهان - ۱۵۴ - ۱۸۵ - ۲۳۶
 دروازه سعدی - ۱۸۳
 دروازه شاه‌داعی‌الی‌الله - ۳۳۸
 دروازه کازرون - ۱۷۲ - ۲۳۶
 دست خضر - ۱۲ - ۱۳
 دکن (هندوستان) ۱۹۹
 دلگشا - به باغ دلگشا رجوع شود
 دهک (قریه) ۱۲۱

دیوان خانه - ۵۳ - ۱۳۰ - ۱۳۲ -
۱۳۴ - ۱۴۱ - ۱۴۳ - ۱۴۴ - ۱۴۵ -
۱۴۶ - ۱۴۷ - ۲۸۳

ر

رکن آباد - ۴ - ۵۱ - ۵۷ - ۶۳ - ۷۹
۸۲ - ۸۵ - ۸۶ - ۸۷ - ۹۴ - ۹۵ - ۱۳۲
رودخانه خشک شیراز - ۱۲ - ۸۶
دوم - ۸۲

س

سبزپوشان - ۱۲۱
سراب بیضا - ۱۲۴
سراب سیاه - ۱۲۴
سرای گلشن - ۲۶۱ - ۲۸۱
سرای مشیر - ۲۶۱ - ۲۶۲ - ۲۶۳
۲۸۱
سرای هنر - ۲۶۴ - ۲۸۱
سرسرک - ۱۸ - ۴۸
سیافیه - ۶۱ - ۶۲ - ۲۴۲

ش

شام - ۸۲
شترخانه - ۱۳۱
شعرالنبی - ۲۳۸ - ۲۳۹
شی بازار (شیب بازار) - ۱۶ - ۳۷ - ۳۸

شیراز - در غالب صفحات

ص

صفه تربت - ۲۳۹

ض

ضرابخانه - ۴۶ - ۱۳۳

ط

طاق بستان - ۱۱۶
طاق قرآن - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲
۹۳ - ۹۴ - ۱۳۰ - ۱۷۱ - ۲۸۰

ف

فارس - در بسیاری از صفحات
فاضل آب شیراز - ۱۳۲
فال اسیری (قبرستان) - ۷۹
فسا - ۳۴ - ۱۷۵
فهلپیان - ۱۱۶
فهنندز - به قلمه فهنندز رجوع شود

ق

قبرانابك - ۲۳۷
قبر سیبویه - ۱۸۱ - ۱۸۲
قبر شاهزاده منصور - ۱۸۳
قبر شاه شجاع - ۴۷ - ۱۳۰ - ۱۳۲ - ۲۸۲

ك

- قبر شیخ مفید - ۲۳۷ - ۲۴۰
 قبر لطفعلیخان نقاش - ۲۴۰
 قبر محمد رحیم خان زند - ۱۵۴ - ۱۵۵
 قبر محمود دهنار - ۲۳۸
 قبر مشیریه - ۲۳۹
 قبرستان ام‌کثوم و شیرویه - ۲۳۶
 قبرستان باغ نو - ۲۳۶
 قبرستان باملیه - ۲۳۶
 قبرستان جامع عتیقی - ۲۳۶
 قبرستان دارالسلام - ۲۳۶
 قبرستان شیخ خفیف - ۲۳۶
 قبرستان شیخ کبیر - ۲۳۵ - ۲۳۶
 قبرستان مصلی - ۲۳۶ - ۲۴۲
 قبروصاف - ۲۴۲
 قربانگاه - ۵۷ - ۵۸ - ۸۰ - ۸۱
 ۱۳۱ - ۱۳۲
 قصر ابونصر - ۸ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۷
 قصرالدشت - ۱۷ - ۱۱۴
 قلات - ۳ - ۴ - ۱۱۷
 قلعه بندر - ۱۶ - ۱۷ - ۱۸ - ۳۴
 قلعه فیندوز (فیندوز) - ۱۴ - ۱۶
 قنات سعدی - ۳۰ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷
 قنات فیندوز (فیندوز) به قنات سعدی
 رجوع شود
 قنات گازران - ۴۰
 قناب باباحاجی - ۱۲۱
- کاخ آئینه - ۹۰
 کاروانسرای احمدی - ۱۳۳
 کاروانسرای روحانی - ۱۳۳
 کاروانسرای فیل - ۱۳۳
 کاروانسرای گمرک - ۱۳۳
 کازرون - ۱۱۶
 کتابخانه حافظیه - ۷۴
 کربلا - ۱۷۲ - ۲۱۳ - ۲۳۹
 کرمان - ۱۰۴
 کرمانشاه - ۱۱۶ - ۱۴۴
 کمپه - ۱۷۴
 کفتربک (ده) - ۱۸
 کلاه فرنگی (عمارت) - ۱۳۰ - ۱۳۲
 ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۱۵۰ - ۱۵۱ - ۲۸۱
 کلیسای آرامنه - ۲۲۲
 کلیسای شمعون فیور - ۲۲۳
 کنعان - ۸۸
 کنیسه‌های کلیمیان - ۲۲۴
 کوار - ۱۴۱
 کوره اردشیر - ۱۶
 کوه باباکوهی - ۲ - ۸۵ - ۱۰۵ - ۱۱۰
 ۱۱۴
 کوه برفی - ۱۱۷ - ۱۱۸
 کوه بمو - ۲ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸۵ - ۹۳
 ۹۴ - ۱۷۶

گورستان شاهزاده منصور، ۲۴۲
گورستان کواره شکنان، ۲۴۲
گورستان مصلی، به مصلی رجوع شود
گویم، ۴، ۱۱۵
گمواره دیو، ۸۷، ۴۶، ۴۵، ۴۴

م

متروپولتین (موزه) ۱۳، ۱۵
محلہ اسحاق بیگک، ۲۱۸، ۲۲۶
محلہ بالاکند، ۱۶۵، ۱۷۵، ۱۸۵
۲۱۸، ۲۳۴، ۲۴۳، ۲۸۴
محلہ بی بی دختران، ۲۸۴
محلہ درب شیخ، ۱۷۵، ۲۳۴
محلہ درب شاهزاده، ۱۳۳، ۱۳۴
۱۸۴، ۱۸۵، ۲۱۸
محلہ سرباغ - ۱۸۱ - ۱۸۴ - ۲۱۳
۲۱۸ - ۲۱۹ - ۲۲۲ - ۲۳۶ - ۲۸۴
محلہ سردزک - ۱۸۵ - ۲۱۸
محلہ سنگک سیاه - ۱۸۱ - ۲۰۵
۲۱۸ - ۲۸۴
محلہ گودهربان - ۲۱۰ - ۲۱۸
محلہ لب آب - ۱۷۱ - ۱۸۰ - ۱۸۵
۲۱۸
مدرسه آقا باباخان - ۲۳۰ - ۲۳۱ - ۲۳۲
مدرسه حکیم - ۲۳۴
مدرسه خان - ۹۴ - ۲۲۶ - ۲۲۷

کوه چهل مقام، ۴۲، ۴، ۵۱، ۵۲
۲۴۲، ۲۳۶، ۸۷، ۵۷
کوه دراک، ۴، ۱۱۷
کوه رحمت، ۴۲
کوه صبوی، ۱۰۵
کوه فیندز (فیندز) به قلعه فیندز
رجوع شود

کوه قلات، ۱۱۷

کوه کوشک بیچه، ۱۱۵

کوه مستقی، ۱۱۷

کهن دژ، ۱۶

س

گازران، گازرون، به گازرگاه
رجوع شود

گازرگاه، ۳۷، ۳۵

گنبد سبز، ۸۵

گنبد عضد، ۴۵، ۴۶

گلستان (فصر) ۱۵۰

گورستانهای شیراز، ۲۳۵

گورستان بی بی دختران، ۲۴۲

گورستان جوان آباد، ۲۴۲

گورستان دارالسلام، به دارالسلام

رجوع شود

گورستان سید ابوالوفاء، ۲۴۲

گورستان سید ناج الدین غریب، ۲۴۲

گورستان سید حاج علی، ۲۴۲

- ۲۱۸ - مسجد حاج میرزا هادی - ۲۱۸
 ۲۱۸ - مسجد حاج میرزا کریم - ۲۱۸
 مسجد خیرات - ۲۱۹
 مسجد سپهسالار - ۲۱۸ - ۲۷۷
 مسجد سهراب بیگک - ۲۱۸
 مسجد سیاوشان - ۲۱۸
 مسجد سلیمان - ۱۲
 مسجد سعد اتابک - ۱۹۹
 مسجد شکرالله خان - ۲۱۸
 مسجد شیخ لطف الله - ۲۲۸
 مسجد صاحب الزمان - ۲۱۹
 مسجد طبالبیان - ۲۱۸
 مسجد علمدار - ۲۱۸
 مسجد عظیمی - ۲۱۹
 مسجد قوام - ۲۱۸ - ۲۸۳
 مسجد کشتکاران - ۲۱۹
 مسجد گنج - ۲۱۸
 مسجد مشیر - ۲۰۵ - ۲۰۶ - ۲۰۷
 ۲۰۸ - ۲۰۹
 مسجد مولا - ۲۱۸
 مسجد نو - ۱۹۹ - ۲۰۰ - ۲۰۱ - ۲۰۲
 ۲۰۳ - ۲۰۴ - ۲۰۵ - ۲۷۶
 مسجد نصیرالملک - ۲۱۰ - ۲۱۱ -
 ۲۱۲ - ۲۱۳ - ۲۸۴
 مسجد وکیل - ۱۳۰ - ۱۳۲ - ۱۳۳ -
 ۱۳۴ - ۱۳۵ - ۱۳۶ - ۱۳۷ - ۱۳۸
 ۱۳۹ - ۱۸۵ - ۲۰۷ - ۲۷۵
- ۲۲۸ - ۲۲۹ - ۲۳۰ - ۲۷۶
 مدرسه سردار - ۲۳۰ - ۲۳۱ - ۲۳۲
 مدرسه عضدی - ۲۵۲
 مدرسه قوام - ۲۳۴
 مدرسه مقیمیه - ۲۳۴
 مدرسه منصوریه - ۳۴ - ۲۳۲ -
 ۲۳۳ - ۲۸۳
 مدرسه هاشمیه - ۲۳۴
 مستسقی (کوه) ۴
 مسجد آدینه - به جامع عتیق
 رجوع شود
 مسجد آقاباباخان - ۲۱۸
 مسجد آقا احمد - ۲۱۸
 مسجد آنشی ها - ۲۱۸
 مسجد امتیاز - ۲۱۹
 مسجد امام حسین - ۲۱۹
 مسجد ایرانی - ۲۱۹
 مسجد بردی - به قصرالدشت
 رجوع شود
 مسجد بغدادی - ۲۱۸
 مسجد جامع عتیق - به جامع عتیق
 رجوع شود
 مسجد جمعه - به جامع عتیق
 رجوع شود
 مسجد حاج غنی - ۱۳۴ - ۲۱۸
 مسجد حاج علی - ۲۱۸

مسجد ولی عصر - ۲۱۹

مشرقیں۔ ۹۸-۹۹-۱۰۱-۱۰۲۔

۱۰۳-۱۰۴-۲۸۰

مصر - ۸۸

مصلی - ۵۷-۶۳-۸۱-۸۳-۸۵

۸۷-۲۴۲

معرفت (کتابفروشی) ۱۰۹

مقامات - ۴۲

مقبره آبش خاتون - ۲۵۱-۲۵۲-۲۶۵

مقبره و صاف - ۵۷-۶۱-۶۲

مقبره شاه داعی الی اللہ - ۱۳۱-۱۳۲

مقبره شاه شجاع - به قبر شاه شجاع

رجوع شود

ملك سلیمان - ۳۸

مسمی - ۱۲۴

منصور آباد - ۱۱۴

موزه ایران باستان - ۷۱

موزه شهرام - ۲۴۸-۲۸۱

موزه پارس - ۲۷-۹۰-۱۴۳-۱۵۰

۱۹۶-۲۸۱

مؤسسه آسیائی - ۲۴۸

مپارلو - (دریاچه) ۱-۳-۸-۱۲

ن

نارنجستان قوام - ۲۴۳-۲۴۴-۴۵

۲۴۶-۲۴۷-۲۴۸-۲۸۰-۸۱

نصف اشرف - ۴۶-۲۴۹

نقش رجب - ۱۱

نقش رستم (در مرودشت) ۱۱-۱۵

نقش رستم (در گویم) ۱۱۵

نقش سراب بهرام - ۱۱۶

نمک (دریاچه) ۱

نیشابور - ۱۰۷

نیویورک (شهر) ۱۵

ه

هفت تنان - به تکیه هفت تنان

رجوع شود

هنرستان محمد رضا شاه - ۲۴۲

هندوستان - ۱۹۹

ی

یزد - ۶۵-۱۸۴

فهرست کتابها و مجله‌ها

بستان‌السیاحه، ۱۰۵	آ
بوستان سعدی، ۳، ۲۶، ۲۷، ۳۲، ۹۰	آثار باستانی جلگه مرو دشت - ۱۸
	آثار عجم - ۹ - ۱۰ - ۳۵ - ۴۱ - ۴۶
	۵۱ - ۷۱ - ۸۰ - ۱۰۷ - ۱۱۰ - ۱۱۸ -
	۱۱۱ - ۱۶۵ - ۱۷۰ - ۱۸۹ - ۱۹۵ -
	۲۳۰ - ۲۳۸
	الف
	ارمغان (مجله) ۶۸
	از سعدی تا جامی - ۶۳
	اشعار و شرح حال شیخ روزبهان، ۱۷۸
	اقلیم پارس، ۱۲۲
	الکتاب، ۱۸۱، ۱۸۲
	المنامج، ۱۷۶
	ب
	بدایع سعدی، ۲۶
	ت
تاریخچه جامع عشیق شیراز، ۱۹۴، ۱۹۹	
تاریخچه مسجد سلطانی و کیل، ۱۳۹	
تاریخ گیتی گشا، به گیتی گشارجوع
شود	
تاریخ و صاف، ۳۸، ۶۱	
تخت جمشید (سامی، مصطفوی) ۹۱	
نفال حافظ، ۶۳	
تفسیر عرایس، ۱۷۶	
	ح
حدائق السیاحه، ۱۰۵	
	د
دانشمندان و سخن‌سرایان فارس، ۶۱-۶۲	

دیوان سعدی - ۲۶

دیوان شمس - ۷۶

دیوان مظفر شیرازی - ۶۲

ع

صیبر العاشقین - ۱۷۶

ف

فارستامه ابن بلخی - ۴۵ - ۸۹

فارستامه ناصری - ۳۴ - ۳۸ - ۴۶

۵۸ - ۸۰ - ۱۰۷ - ۱۱۳ - ۱۲۳ -

۱۵۴ - ۱۶۹ - ۱۹۹ - ۲۰۵

گ

گلستان سعدی - ۲۶ - ۳۱ - ۳۲

گلشن راز - ۱۸۰ - ۱۸۱

گیتی گشا (تاریخ) - ۲ - ۴۰ - ۸۶ -

۱۲۷

ل

لطایف البیان - ۱۷۶

م

مآثر و الآثار - ۲۱

مثنوی مولوی - ۱۱۹

مجله دانشکده ادبیات شیراز - ۶

۱۱۰

ر

رساله شطریات - ۱۷۶

روزبهار نامه - ۱۷۸

ریاض السباحه - ۱۰۵

س

سجنجل - ۲۳۸

سحر حلال - ۷۱

سرزمین های خلافت شرقی - ۳۸

سفرنامه ابن بطوطه - ۲۱

ش

شدالازار - ۱۰۹ - ۱۲۷ - ۱۶۹ - ۱۹۳

۲۳۵ - ۲۳۶

شهر شیراز یا حال رخسفت کشور - ۸۴

شیراز (تألیف سامی) - ۱۱ - ۱۳ - ۱۱۵

شیرازنامه زرکوب - ۲۳۶

ط

طبیات - ۲۶

مجله یادگار - ۱۰

مسالك وممالك - ۳۸

مفاتيح الاعجاز - ۱۸۰

ی

یغما (مجله) - ۸۲

یکسال در میان ایرانیان - ۸۳

فهرست تألیفات مؤلف

آنچه چاپ شده است

۱۳۲۴	رسال	۱- جشنهای ایزدی
۱۳۳۳	د	۲- سده قآنی
۱۳۳۴	د	۳- شهرشیراز یا حال رخ هفت کشور
۱۳۳۴	د	۴- دیوان رحمت کازرونی
۱۳۳۷	د	۵- دیوان مظفرشیرازی
۱۳۴۰	د	۶- قدیمترین مسجد فارس
۱۳۴۲	د	۷- لطایف و ظرایف ادبی جلد اول
۱۳۴۳	د	۸- فارسنامه ابن بلخی با حواشی
۱۳۴۷	د	۹- تاریخچه شیراز و اماکن تاریخی آن
۱۳۴۸	د	۱۰- واژه‌ها و مثل‌های شیرازی و کازرونی
۱۳۴۹	د	۱۱- بناهای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز
۱۳۴۹	د	۱۲- تاریخچه مسجد جامع عتیق
۱۳۵۰	د	۱۳- تاریخچه مسجد جامع سلطانی و کیل شیراز

- ۱۴- فهرست کتب خطی کتابخانه ملی فارس جلد اول ۳۵۱
- ۱۵- فهرست کتب خطی کتابخانه ملی فارس جلد دوم ۳۵۱
- ۱۶- نوادر تاریخی ۳۵۳
- ۱۷- بنامای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز - چاپ دوم ۳۵۵

آنچه آماده چاپ است

- ۱- شگفتی‌های تاریخ (جلد دوم نوادر تاریخی)
- ۲- خوابهای تاریخی
- ۳- گلزار ادبی (جلد دوم لطایف و ظرایف ادبی)
- ۴- تاریخچه کتابخانه‌های فارس
- ۵- راهنمای آرامگاه حافظ
- ۶- راهنمای آرامگاه سعدی
- ۷- اشعار نغز
- ۸- شیرنامه
- ۹- ایران جاویدان
- ۱۰- خاطرات نیم قرن

فهرست انتشارات

اداره کل فرهنگ و هنر فارس

۱۳۴۷	در سال	۱- کتابخانه ملی پارس
۱۳۴۷	د	۲- راهنمای موزه پارس
۱۳۴۷	د	۳- راهنمای موزه تخت جمشید
۱۳۴۷	د	۴- سه نمایشنامه
۱۳۴۸	د	۵- چند سخنرانی
۱۳۴۸	د	۶- واژه‌ها و مثل‌های شیرازی و کازرونی
۱۳۴۹	د	۷- بناهای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز
۱۳۴۹	د	۸- تاریخچه مسجد جامع عتیق شیراز
۱۳۴۹	د	۹- چند گفتار
۱۳۵۰	د	۱۰- پارسکده
۱۳۵۰	د	۱۱- تاریخچه مسجد سلطانی وکیل
۱۳۵۱	د	۱۲- فهرست کتب خطی کتابخانه ملی فارس جلد ۱
۱۳۵۱	د	۱۳- فهرست کتب خطی کتابخانه ملی فارس جلد ۲
۱۳۵۲	د	۱۴- شرح حال ابوریحان بیرونی

- ۱۳۵۳ ۵ ۱۵- نوید دیدار
- ۱۳۵۳ ۵ ۱۶- حافظ در اوج جلد ۱
- ۱۳۵۳ ۵ ۱۷- بازیهای محلی فارس
- ۱۳۵۳ ۵ ۱۸- گوشه‌هایی از فرهنگ عامه مردم شیراز
- ۱۳۵۴ ۵ ۱۹- نمایشنامه رستم و سهراب
- ۱۳۵۴ ۵ ۲۰- چهار بازار قدیمی در فارس
- ۱۳۵۵ ۵ ۲۱- بناهای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز چاپ دوم

غلیظنامه

دوست	غلیظ	شطر	صفحه
نمای داخلی	نمای خارجی	زیر عکس	۱۷۷
نمای خارجی	نمای داخلی	۲	۱۷۹
فاز لهما	فاز لهما	۳	۲۲۹
دار السلام	دار السلام	۱۰	۲۲۹
محمد باقر	محمد تقی	ستون اول-۱۸	۳۰۳
سالبه	سالبه	ستون دوم- ۱	۳۰۳
رابع	راجع	ستون دوم-۱۸	۳۰۳

قیمت (بیست توماند)

چاپ کوروش - شیراز - تلفن ۲۸۲۴۱